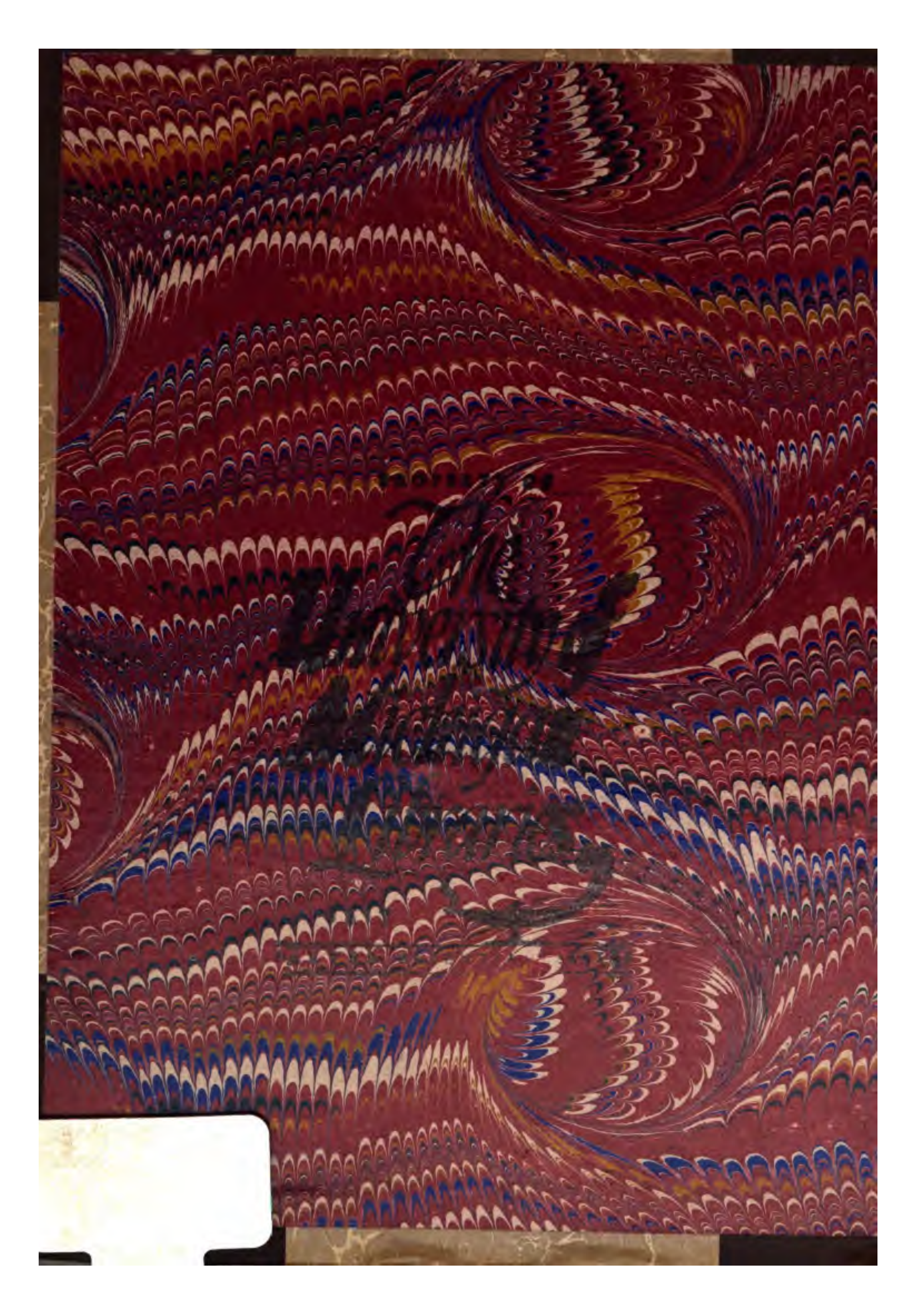
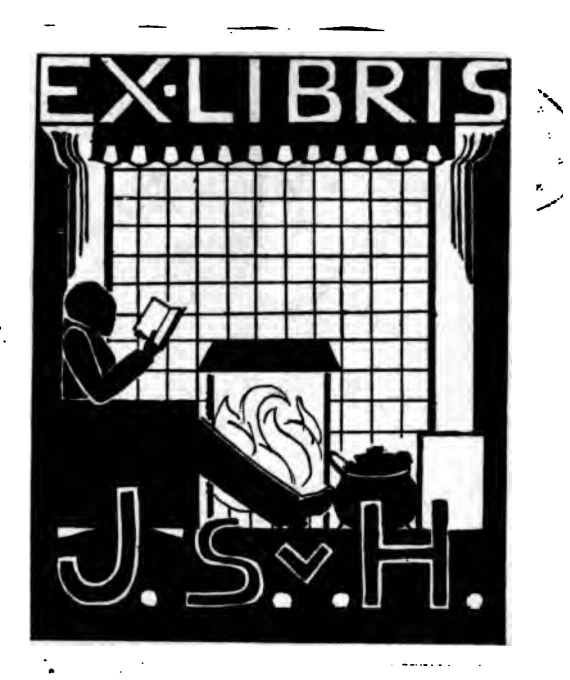
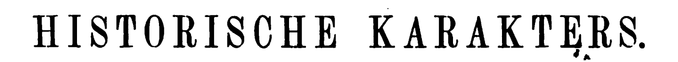

EX·LIBRIS
J. S. v. H.

HISTORISCHE KARAKTERS.

HISTORISCHE KARAKTERS

DOOR

DR. THEOD. JORISSEN
IN LEVEN HOOGLEERAAR TE AMSTERDAM.

TWEEDE, GOEDKOOPE DRUK

I
ABELARD EN HELOISE.
RICHELIEU EN MARIA DE MEDICIS.
CHARLOTTE DE CORDAY.

HAARLEM
H. D. TJEENK WILLINK.
1894

EEN WOORD VOORAF.

In den Spectator van 31 October j.l. wees de Groningsche Hoogleeraar BLOK op het schitterend succes, dat de uitgaaf van Jorissen's nalatenschap heeft. "De tweede druk van den eersten bundel is uitverkocht, van den tweeden is de tweede druk waarschijnlijk even ver, de derde is goed verkocht, nu komt de vierde in den handel, en het zal weinig moeite kosten een vijfden bundel bij het lezende publiek ingang te doen vinden."

De eene helft der voorspelling, in de laatste woorden opgesloten, wordt thans vervuld; en ook de andere zal haren profeet wel niet logenstraffen. De vijfde bundel is er; en zijn debiet schijnt verzekerd. Inderdaad, het moet gezegd worden: de begaafde man, wiens vroeg heengaan wij altijd betreuren zullen, heeft met zijne werken een buitengewonen, een "bijna ondenkbaren" bijval geoogst, en dat binnen nog geen drie jaren!

Maar het is niet alleen om dit heuglijk feit te herinneren, dat ik het pas vermeld Spectator-artikel heb aan-

gehaald. Daarin toch wordt ook nog iets anders beweerd, dat mijne aandacht zeer trok, t. w. dat de gunstige ontvangst dezer werken de beste critiek is op een klacht, elders door hunnen schrijver geuit, alsof onze natie maar weinig belang in geschiedenis zou stellen.

„Het historisch leven van ons volk is nul; zijn historisch bewustzijn is zoo ondermijnd, dat het zich al zeer weinig om het verleden bekommert." Zie, zoo ongeveer schreef Jorissen ruim negen jaar geleden. En deze verzuchting staat niet op zich zelve. Meermalen, ook b. v. in de voorrede vóór *Charlotte de Corday*, geeft hij zijn hart lucht in zekeren wrevel over het gemis aan waardeering en medewerking, dat bij ons te lande de geschiedschrijvers vinden.

Ik erken dat die klachten glansrijk gelogenstraft zijn, en toch was hij, die ze slaakte, geen ondankbare. Want van al dat succes, waarin zich zijne familie en vrienden nu verheugen mogen, heeft de voortreffelijke man zelf nooit iets genoten. Zelden heeft iemand zoo weinig de vruchten van zijn arbeid geplukt als hij. De dood is moeten komen om hem dien grooten ingang te verschaffen, welken hij ten volle verdiende.

Van waar dat verschijnsel?

Wij hebben hier met eene overwinning te doen. Jorissen heeft eerst met moeite en na langen kamp gezegevierd over een vooroordeel, dat aanvankelijk ook zijne uitgaven, even goed als die van andere historici, drukte: het vooroordeel dat geschiedenis een droog en vervelend artikel is. Een vak, wellicht goed voor de school en het studeervertrek; maar in het gewone menschenleven letterlijk onbruikbaar. „Leve de roman!" was de leus; „geen historie!"

Ik zou te breed worden, als ik mij nu ging verdiepen

in de vraag: hoe dat vooroordeel ontstaan is? Ook vind ik het veel aangenamer, te constateeren, dat het eindelijk verdwijnt. De uitgaaf der twee bundels *Historische Bladen*, welke vroeger het licht niet gezien hadden, heeft als met een tooverslag eenen geschiedschrijver doen kennen, gelijk men niet wist, dat er was of zijn kon! Hoe goed toch dat die stukken niet in de portefeuille gebleven, maar gemeengoed der natie geworden zijn!

De *Historische Karakters*, die den inhoud van den vijfden bundel vormen, gelijken het meest op die eerste twee bundels, en kunnen juist daarom de liefde tot geschiedenis, welke meer algemeen door hen gewekt is, opnieuw voeden en onderhouden. Ik heb dan ook, toen de heer TJEENK WILLINK mijne medewerking vroeg voor de uitgaaf dezer schetsen, van welke hij door aankoop eigenaar geworden was, mij niet lang laten bidden. Want behalve dat ik wist daarbij te kunnen rekenen op den beproefden steun van mijn vriend ROGGE, wien ik nogmaals dank zeg, achtte ik het een groot voorrecht, op nieuw een boek te helpen in het licht zenden, dat de uitkomsten van Jorissen's onderzoek en zijne beste gedachten vertolkt.

„De geschiedenis," schrijft hij ergens, „moet, naar eene bekende uitdrukking, de leermeesteres der menschen zijn." Welnu, hij heeft het zijne gedaan om haar de vervulling dier verheven taak mogelijk te maken. Want hij verstond — om het nogmaals met den heer BLOK te zeggen — „uitnemend de kunst van populariseeren, waarmede echter geenszins beweerd wordt, dat hij het met de wetenschap zelve zoo nauw niet nam." Maar er was iets, dat hem onderscheidde van anderen, die overigens zijne gelijken in kennis waren: hij trad niet alleen als wetenschappelijk man, hij trad gewoonlijk ook als kunstenaar op. Zijn

scherp critisch oog en vlijtige hand stonden in den dienst van een artistiek talent, dat men te recht „boetseerend" genoemd heeft. Nooit ontbreken in zijne tafereelen de tinten; hij werkt met palet en penseel; uitnemend hanteert hij den beitel, waarmede hij zijne figuren beeldhouwt.

Dit zijn, ik erken het, bijzondere gaven, die men van nature ontvangen moet hebben of — niet bezit. Maar Jorissen's eigen verdienste blijft deze: dat hij, evenals zijn wetenschappelijken aanleg, zijn kunstenaarstalent door stalen vlijt aangekweekt en ontwikkeld heeft. Dit zal ook in de volgende bladzijden blijken.

AMSTERDAM,
Januari 1892.

J. C. MATTHES.

I

ABELARD EN HELOISE.[1]

„La créature vivante, cette oeuvre de Dieu, quand elle se montre sous ses traits divins, est plus belle que toutes les creations humaines, et de tous les poètes Dieu est le plus grand.“

GUIZOT.

ABELARD EN HELOISE.

De tiende, de ijzeren eeuw, was ten grave gedaald en niemand was er, die haar betreurde. Zij had den levenden een overmaat van ellende geschonken en de nagedachtenis der dooden niet verschoond. Met hongersnood, pestilentie en krijg had zij de volken geslagen en hun welvaart vernield. Van alles, wat de voorgeslachten hadden opgebouwd, waren niets dan de puinhoopen overgebleven. De band, die de volken onder den grooten Karel had verbonden, was voorgoed verscheurd, en zijn rijk, dat zich van den Eider tot den Ebro had uitgestrekt, uiteengespat. En met het lichaam was de bezielende geest geweken; de beschaving, met zooveel volharding en met zooveel kunst door de eerste Karolingers aangekweekt, spoorloos verdwenen. Zelfs de taal, die de verschillende natiën had vereenigd, ving aan eene vreemde te worden: het Latijn zocht, als zoo menige oude zondaar, eene schuilplaats in de kloosters tegen den ontwakenden geest der volken, die zich in zijne eigene vormen begon uit te spreken. De jammeren van den burgerkrijg hadden bloedige wonden geslagen, en de eenige overwinnaar op dit doodenveld was het leenstelsel geweest.

HISTORISCHE KARAKTERS

DOOR

Dr. THEOD. JORISSEN
IN LEVEN HOOGLEERAAR TE AMSTERDAM.

TWEEDE, GOEDKOOPE DRUK

I
ABELARD EN HELOISE.
RICHELIEU EN MARIA DE MEDICIS.
CHARLOTTE DE CORDAY.

HAARLEM
H. D. TJEENK WILLINK.
1894

die hij bezat. De mensch was niets om zichzelf: de plaats, die hij in de maatschappij innam, werd bepaald door de diensten, die hij aan zijn leenheer bewees. Het recht van den sterkste beheerschte de wereld. Tegen zulk eene miskenning van alle hoogere beginselen ving de Kerk — en wie duidt het haar euvel? — den strijd aan. In den naam van den God des vredes werd de Godsvrede ingesteld; en met ban en interdict aan de ruwe uitbarstingen van bandeloozen hartstocht perken gesteld. Doch het was slechts de voorbode van den heftigen kamp, die ging ontbranden, toen de eeuw nauwelijks de helft van haar taak had afgedaan. De strijd tusschen het teugelloos individualisme, dat tot de oude barbaarschheid dreigde terug te leiden en den hervormer der middeleeuwen ving aan. Met het: „ik kan niet anders, God helpe mij!" in 't hart, stond Gregorius VII, de oude monnik van Clugny, op tegen zijn tijd, de onderwerping eischende van alle wereldsche macht aan het gezag van den vertegenwoordiger van Christus. Niet de keizer, niet het leenstelsel, maar alleen de godsregeering van het oude Israël zou de menschheid redden. Een lange en hardnekkige worsteling volgde. Beurtelings overwinnaar en overwonnene, zegevierde Hildebrand niet ten volle, omdat nimmer eene overtuiging volkomen triomfeert. Doch het hoofdbeginsel, door hem voorgestaan, was voor altijd gewonnen. De Kerk had het bestaan en het recht der zedelijke beginselen gehandhaafd en daardoor de levenskiem der Europeesche beschaving gered.

Deinsde de Kerk niet terug voor den strijd, hoe machtig hare tegenstanders ook waren, evenmin zag ze voorbij, dat haar invloed niet tot een enkel geslacht mocht worden beperkt, maar de toekomst verzekeren moest. Een kranke maatschappij wordt niet door een schoone theorie of een

EEN WOORD VOORAF.

In den Spectator van 31 October j.l. wees de Groningsche Hoogleeraar Blok op het schitterend succes, dat de uitgaaf van Jorissen's nalatenschap heeft. „De tweede druk van den eersten bundel is uitverkocht, van den tweeden is de tweede druk waarschijnlijk even ver, de derde is goed verkocht, nu komt de vierde in den handel, en het zal weinig moeite kosten een vijfden bundel bij het lezende publiek ingang te doen vinden.”

De eene helft der voorspelling, in de laatste woorden opgesloten, wordt thans vervuld; en ook de andere zal haren profeet wel niet logenstraffen. De vijfde bundel is er; en zijn debiet schijnt verzekerd. Inderdaad, het moet gezegd worden: de begaafde man, wiens vroeg heengaan wij altijd betreuren zullen, heeft met zijne werken een buitengewonen, een „bijna ondenkbaren” bijval geoogst, en dat binnen nog geen drie jaren!

Maar het is niet alleen om dit heuglijk feit te herinneren, dat ik het pas vermeld Spectator-artikel heb aan-

gehaald. Daarin toch wordt ook nog iets anders beweerd, dat mijne aandacht zeer trok, t. w. dat de gunstige ontvangst dezer werken de beste critiek is op een klacht, elders door hunnen schrijver geuit, alsof onze natie maar weinig belang in geschiedenis zou stellen.

„Het historisch leven van ons volk is nul; zijn historisch bewustzijn is zoo ondermijnd, dat het zich al zeer weinig om het verleden bekommert." Zie, zoo ongeveer schreef Jorissen ruim negen jaar geleden. En deze verzuchting staat niet op zich zelve. Meermalen, ook b. v. in de voorrede vóór *Charlotte de Corday*, geeft hij zijn hart lucht in zekeren wrevel over het gemis aan waardeering en medewerking, dat bij ons te lande de geschiedschrijvers vinden.

Ik erken dat die klachten glansrijk gelogenstraft zijn, en toch was hij, die ze slaakte, geen ondankbare. Want van al dat succes, waarin zich zijne familie en vrienden nu verheugen mogen, heeft de voortreffelijke man zelf nooit iets genoten. Zelden heeft iemand zoo weinig de vruchten van zijn arbeid geplukt als hij. De dood is moeten komen om hem dien grooten ingang te verschaffen, welken hij ten volle verdiende.

Van waar dat verschijnsel?

Wij hebben hier met eene overwinning te doen. Jorissen heeft eerst met moeite en na langen kamp gezegevierd over een vooroordeel, dat aanvankelijk ook zijne uitgaven, even goed als die van andere historici, drukte: het vooroordeel dat geschiedenis een droog en vervelend artikel is. Een vak, wellicht goed voor de school en het studeervertrek; maar in het gewone menschenleven letterlijk onbruikbaar. „Leve de roman!" was de leus; „geen historie!"

Ik zou te breed worden, als ik mij nu ging verdiepen

in de vraag: hoe dat vooroordeel ontstaan is? Ook vind ik het veel aangenamer, te constateeren, dat het eindelijk verdwijnt. De uitgaaf der twee bundels *Historische Bladen*, welke vroeger het licht niet gezien hadden, heeft als met een tooverslag eenen geschiedschrijver doen kennen, gelijk men niet wist, dat er was of zijn kon! Hoe goed toch dat die stukken niet in de portefeuille gebleven, maar gemeengoed der natie geworden zijn!

De *Historische Karakters*, die den inhoud van den vijfden bundel vormen, gelijken het meest op die eerste twee bundels, en kunnen juist daarom de liefde tot geschiedenis, welke meer algemeen door hen gewekt is, opnieuw voeden en onderhouden. Ik heb dan ook, toen de heer TJEENK WILLINK mijne medewerking vroeg voor de uitgaaf dezer schetsen, van welke hij door aankoop eigenaar geworden was, mij niet lang laten bidden. Want behalve dat ik wist daarbij te kunnen rekenen op den beproefden steun van mijn vriend ROGGE, wien ik nogmaals dank zeg, achtte ik het een groot voorrecht, op nieuw een boek te helpen in het licht zenden, dat de uitkomsten van Jorissen's onderzoek en zijne beste gedachten vertolkt.

„De geschiedenis," schrijft hij ergens, „moet, naar eene bekende uitdrukking, de leermeesteres der menschen zijn." Welnu, hij heeft het zijne gedaan om haar de vervulling dier verheven taak mogelijk te maken. Want hij verstond — om het nogmaals met den heer BLOK te zeggen — „uitnemend de kunst van populariseeren, waarmede echter geenszins beweerd wordt, dat hij het met de wetenschap zelve zoo nauw niet nam." Maar er was iets, dat hem onderscheidde van anderen, die overigens zijne gelijken in kennis waren: hij trad niet alleen als wetenschappelijk man, hij trad gewoonlijk ook als kunstenaar op. Zijn

In het jaar 1100 nam op de banken van de Kathedraalschool van Notre-Dame te Parijs een jongeling van omstreeks 20 jaren plaats. Peter, later Abelard bijgenaamd [5], was de oudste zoon van een edelman uit Bretagne, die uit het onderwijs zijner jeugd zulk een voorliefde voor litterarische beschaving had behouden, dat hij aan al zijne zonen eene meer geleerde opleiding gaf, voordat zij zich tot de ridderlijke oefeningen keerden. Met Peter slaagde de vader volkomen, misschien wel boven wensch. Met minachting toch van al de voorrechten van zijn stand en van zijn eerstgeboorte, besloot de knaap zich geheel aan de beoefening der wetenschap te wijden. Gelijk al zijne landgenooten [6] bijzonder geschikt voor die studiën, waartoe scherpzinnigheid van geest het hoofdvereischte is, wierp hij zich op de dialectiek, de wetenschap, die de methode en de grenzen van het menschelijk denken bepalen en dus al de hoofdkwestiën van den strijd dier dagen beslissen moest. Op 16jarigen leeftijd verliet hij het ouderlijke huis, om, ronddolende, de beroemde meesters zijns tijds te hooren. Thans had hem de roem der Parijsche school naar deze stad gelokt, die reeds zoo zeer de hoofdzetel der Europeesche beschaving en wetenschap was, dat het getal der uit alle landen samengekomenen het getal inwoners, naar men zeide, overtrof.

In de school van Notre-Dame leerde Willem van Champeaux, aartsdiaken van de kathedraal. Zonder, zoo 't schijnt, een moeielijke of belangwekkende loopbaan gehad te hebben, was hij, nog geen veertig jaren oud, het gevierde hoofd van eene groote schare van leerlingen en aanhangers, in het rustig bezit eener gevestigde vermaardheid. Ofschoon leerling van Roscellinus, deelde hij in diens kettersche gevoelens niet, maar dankte juist aan de beslistheid, waar-

mede hij de denkbeelden der Kerk, volgens het onderwijs van Anselmus van Laon, had omhelsd en ontwikkeld, den roem, de eerste godgeleerde zijns tijds te zijn [7]. De realiteit der algemeene begrippen leerende, beweerde hij, dat het wezen der dingen volkomen en gelijktijdig in elk der individuen aanwezig is, zoodat deze niet verschillen wat hun wezen betreft, maar slechts door hun toevallige eigenschappen [8].

Een tijdlang luisterde de jonge Peter, die met welwillendheid en onderscheiding door Willem van Champeaux ontvangen was, in stilte het onderwijs aan. Doch spoedig, met de beteekenis der woorden vertrouwd geworden, zag hij de gebreken van het stelsel in. Overtuigd, hoe jong ook, van de juistheid van zijn inzicht en van de scherpheid zijner critiek, die hem misschien reeds bij vroegere gelegenheden gebleken was, verzweeg hij zijne bedenkingen niet, maar tastte openlijk zijn leermeester aan. In den beginne waarschijnlijk geminacht, wist hij spoedig door de gemakkelijkheid en stoutmoedigheid van zijn spreken de opmerkzaamheid op zich te vestigen. Men begon ontzag voor zijn critiek en belangstelling in zijn persoon te krijgen. Trouwens, zijn gunstig voorkomen, zijn groote scherpzinnigheid, zijn stalen geheugen en niet geringe kennis, gevoegd bij het overmoedige, dat hij in woorden en daden betoonde, trokken aan en stieten af. Hij was een van die menschen, bij wie de trekken des karakters, in wier dienst de verstandsgaven treden, zulke scherpe vormen aannemen, dat niemand onverschillig omtrent hen zijn kan. Beide, gunst en ongunst, oogsten ze in veel grooter mate dan eenig ander. Zij worden gehaat met een haat, zoo onverzoenlijk en zoo diep, dat hij niet uit den bitteren wrok alleen, dien het drukkend gevoel hunner verstandelijke

meerderheid doet ontstaan, kan verklaard worden, maar voornamelijk voortvloeit uit het kwetsende en grievende, dat in hun optreden en omgang zich uitspreekt. Doch omgekeerd worden zij ook bemind met eene zoo trouwe en vurige liefde, als slechts aan weinigen ten deele valt. Beide zou Abelard ruimschoots ondervinden. Maar thans was hij nog de onbezorgde jongeling, alleen door eerzucht gedreven, om zijn meester lastig te vallen. In hunne geleerde twisten, die dikwerf weinig meer dan een woordenstrijd zullen geweest zijn, gelukte het hem nu en dan eenig voordeel te behalen, en zich, behalve eene volle mate van haat van zijne medediscipelen, ook de goedkeuring en bescherming van hooger geplaatsten te verwerven. Door den dubbelen uitslag geprikkeld, besloot Abelard zelf een school te openen, en ondanks de tegenwerking van Champeaux verkreeg hij door den invloed zijner begunstigers de vereischte vergunning. Te Melum, een der aanzienlijkste plaatsen, waar de koning steeds een gedeelte van het jaar vertoefde, ving hij zijne voorlezingen aan.

De poging, hoe stout ook, slaagde ten volle. De bijval, dien hij vond, werd spoedig zóo groot en algemeen, dat hij den roem van den Parijschen wijsgeer dreigde te overschaduwen. Aangespoord door deze aanvankelijke zege, verplaatste hij zijne school naar Corbeil, meer nabij de hoofdstad gelegen, om zijn tegenstander den beslissenden slag toe te brengen.

Doch voor ditmaal zou het hem niet gelukken. Eene zware ongesteldheid, het gevolg van de buitengewone inspanning, tastte hem aan en dwong hem zijne lessen te staken. Hij verliet Corbeil om door eenige jaren van rust zijne geknakte gezondheid te herstellen.

Willem van Champeaux herademde, maar kon zich niet

ontveinzen, dat zijn aanzien zeer geleden had. Reeds driemaal was hem een bisschopszetel aangeboden; tot dusver had hij dien afgeslagen, doch de tijden konden veranderen. Om zich bij eene mogelijke herhaling van het gebeurde een eervollen terugtocht te verzekeren, nam hij het geestelijk gewaad aan en trok zich met eenige zijner leerlingen, echter zonder zijn onderwijs geheel te staken, in eene kapel terug, later als de abdij van St. Victor beroemd.

Inmiddels had Abelard tot herstel zijner gezondheid rondgezworven en, naar men gist, den door de kerk veroordeelden Roscellinus ontmoet en gehoord [9]. Hersteld, had hij nauwelijks den halven aftocht van Champeaux vernomen, of hij ijlde vol strijdlust naar Parijs, en zette zich, alsof er niets tusschen hen voorgevallen ware, onbeschroomd aan de voeten van zijn vroegeren leermeester opnieuw als leerling neder.

Doch de discipel vroeg geen onderwijs, maar kwam den gestaakten strijd hernieuwen. Eenige jaren ouder geworden en zelfs reeds eenmaal met goed gevolg aan het hoofd eener school gestaan hebbende, was hij veel veranderd. De stem was vaster, de toon scherper en de bestrijding heviger dan vroeger. Hij stond op, niet meer als de leerling, maar als de gelijke: en niet bloot met de wapenen van een scherpe dialectiek, maar ook met bitteren spot viel hij Champeaux aan. „Indien het waar is," riep hij hem toe, „dat onze algemeene begrippen het eigenlijke wezen der dingen uitmaken, hetwelk te allen tijde in elk der individuen geheel en gelijktijdig aanwezig is, dan is bijv. de *menschheid* in Plato en Socrates te gelijk. Wandelt dus Plato te Rome en Socrates te Athene, dan wandelt de menschheid in Plato te Rome en in Socrates te Athene, op hetzelfde oogenblik: 't geen onmogelijk en

belachelijk is." Champeaux, wiens roem meer schijnt gesteund te hebben op zijne trouwe instemming met de geliefkoosde opvatting der kerk, dan op waarlijk groote talenten, kon aan de spitsvindigheid van zijn jongen bestrijder geen weerstand bieden. Hij zag zich tot eene wijziging gedwongen of van uitdrukking of van meening — hierover twist men na 700 jaren nog [10] — en verloor daardoor steeds meer de achting zijner leerlingen. Zij begonnen zich van hem af te keeren en hem te bespotten over zijne tijdige vroomheid, die hem zoo juist op het dreigend oogenblik den geestelijken stand had doen omhelzen. Zelfs de discipel, dien hij aan 't hoofd der kathedraalschool gesteld had, waagde niet zich tegen Abelard's stijgenden invloed te verzetten en ruimde hem den leeraarszetel in. Doch dit was voor Willem van Champeaux ondragelijk; niet alleen geslagen te zijn, maar op zijn eigen plaats, van waar hij gewoon was te spreken, zijn overwinnaar als zijn opvolger nog bij zijn leven te zien, dit kon hij niet verduren. Hij snelde van St. Victor naar de kathedraalschool terug, wist Abelard tot vertrekken te dwingen en bezette de leeraarsplaats aan de hoofdkerk met een ander zijner leerlingen. Spoedig echter was hij ter wille van zijn eer verplicht den onbekwamen plaatsvervanger te verwijderen en zelf de leiding der school weder op zich te nemen.

Meester Peter toch, niet gezind om zoo spoedig het veld te ruimen, was na zijn vertrek uit Parijs naar Melun, de plaats zijner eerste zegepralen, teruggekeerd en had aldaar zijne lessen heropend. Doch al zeer spoedig bracht hij ze over naar den berg St. Geneviève, even buiten de poort der hoofdstad gelegen. Daar hield hij zijne voorlezingen, die door een steeds klimmend getal van studenten

bezocht werden. Van den top van den berg, aan welks voet Parijs lag, belegerde hij als 't ware zijn ouden leermeester, die op het gerucht van Peter's aanvallen ijlings toegesneld was. De strijdlust van den meester deelde zich aan zijne discipelen mede, en onophoudelijk twistten zijne leerlingen met die van Champeaux. De goede uitslag dezer schermutselingen strekte alleen om Abelard's roem te verhoogen. „Zoo gij vraagt" — schrijft hij met meer zedigheid dan hem gewoonlijk eigen is — „zoo gij vraagt wat de uitslag van den strijd was, ik ben niet overwonnen door mijn vijand."

Doch Champeaux gaf den strijd niet op en ging voort met het houden zijner voorlezingen, schoon zijn toestand verre van aangenaam was. Een gevestigden naam te moeten ophouden tegen een jongen eerzuchtige, die alles te winnen, maar niets te verliezen heeft, is juist niet gemakkelijk; vooral niet, als de eerste pogingen mislukt zijn. Maar op eenmaal werd hij uit de benauwdheid gered. De ouders van Abelard traden in een klooster, en zijne moeder wenschte, dat hij van hare opname getuige mocht zijn. Meester Peter, aan de moederlijke roepstem gehoorzaam, sloot zijne lessen en ging naar Bretagne. Van dit oogenblik van verlichting maakte Champeaux gebruik: ook hij maakte een einde aan zijne wijsgeerige voorlezingen, om zich voortaan hoofdzakelijk met godgeleerde studiën bezig te houden. Korten tijd daarna tot bisschop van Châlons-sur-Marne verheven, was hij van alle verdere vrees voor Abelard verlost. *

Met een gevoel van teleurstelling vernam Abelard, toen hij wederkeerde, dat Willem van Champeaux hem ontsnapt was. Nu had hij niemand om te bestrijden, en strijden

* Hij stierf in 1119 of 1121.

was hem levensbehoefte. In plaats van zijne lessen te hervatten, besloot hij zijn vroegeren tegenstander op het doornig pad der theologie te volgen. Hij ging naar Laon, naar Anselmus, aan wien ook Willem van Champeaux zijne theologische kennis dankte.

De kanunnik en kapitteldeken Anselmus was een man van hoogen leeftijd [11]. Na eerst te Parijs te hebben geleerd, had hij zich naar Laon teruggetrokken, waar hij reeds sinds 20 jaren de godgeleerdheid onderwees. Leermeester van alle theologen van naam en van alle hooge prelaten des tijds, werd hij als het orakel en het licht der Latijnsche kerk geëerd. Welken indruk hij op Abelard maakte, is zeer duidelijk uit de onvergefelijk bittere woorden, die Abelard vele jaren later ternederschreef op een leeftijd, waarin de stem van den hartstocht gewoonlijk tot zwijgen is gebracht:

„Ik kwam tot dezen grijsaard, die zijn roem meer dankte aan den langen duur van zijn onderwijs, dan aan zijn talenten of groote kennis. Zoo iemand, onzeker over eene zwarigheid, hem raadpleegde, kwam hij nog meer onzeker terug. Hij boezemde bewondering in aan een gewoon gehoor, maar in de oogen van een tegenstander beteekende hij niets. Hij had een verbazenden voorraad van woorden, maar groote armoede aan gedachten. Als hij zijn vuur ontstak, vervulde hij het huis met rook, maar hij verspreidde geen licht. Hij was een boom, rijk aan bladeren, die van verre gezien de aandacht trok, doch nabij gekomen bemerkt men, dat hij onvruchtbaar is. Ik was tot hem gekomen om vrucht te plukken, maar ik bevond dat het de vijgeboom was, dien de Heer heeft vervloekt."

Het duurde dan ook slechts korten tijd, of Abelard keerde zich vol onwil van hem af. Doch, 't zij uit minachting, 't zij uit een overblijfsel van eerbied voor een

grijsaard, die meer dan 30 jaren de kerk met roem had gediend, hij tastte hem niet openlijk aan, maar volgde zijne voorlezingen niet meer. Dit bewijs van onverschilligheid trok de aandacht en verbitterde velen, die met den ouden Anselmus hoog waren ingenomen. Abelard, niet gewoon zijne meening te verzwijgen, sprak onverholen zijne minachting van Anselmus' onderwijs uit. „Met een enkelen uitlegger en den tekst zelven, riep hij eens uit, is de Schrift gemakkelijk te begrijpen." Zulk eene bewering scheen innig belachelijk en werd dan ook met den vereischten spot ontvangen. Abelard, weinig gewoon uitgelachen te worden, bood den spotters aan, de proef te nemen. Het aanbod vermeerde de vroolijkheid, maar werd toch aangenomen. Men zocht voor den overmoedigen Peter een bijzonder duistere plaats uit het juist niet heldere boek van Ezechiël en nam spottende de uitnoodiging aan, om den volgenden dag zijne uitlegging te hooren.

De volgende morgen kwam, en op het bepaalde uur verscheen Abelard. Het getal hoorders was klein, maar groot genoeg om zijne overwinning te verzekeren. Hoe vreemd het ook ware, Peter maakte de zaken hun duidelijk, en meester Anselmus hoorden zij wel, maar begrepen zij niet. Een tweede, een derde voordracht volgde, en weldra hingen de spotters van weinige dagen geleden aan zijne lippen.

Zulk een triomf wekte verbazing, maar ook nijd. Door een paar zijner leerlingen, die hun toekomst door Abelard's opgang bedreigd zagen, liet de oude Anselmus, misschien niet ongaarne, zich verleiden om Abelard den leerstoel te ontzeggen. Hij wilde, naar hij zeide, niet verantwoordelijk zijn voor de dwalingen, die in het onderwijs van Abelard, onbedreven godgeleerde als hij was, konden voorkomen.

De maatregel, rechtmatig of niet, maar in elk geval verklaarbaar uit de natuurlijke vrees, welke elk bejaard leeraar voor de mogelijke ketterijen van een leerling heeft, die zijn onderwijs heeft geminacht, had het gewone gevolg van dergelijke voorzorgen. De ingenomenheid met Abelard, te warmer en luidruchtiger naarmate ze aan eene meer vijandige gezindheid was opgevolgd, uitte zich in luide klachten over schandelijke willekeur en laffe jaloerschheid. Abelard zelven ontmoedigde het verbod niet. Hij had thans zijne krachten ook op het gebied der godgeleerdheid leeren kennen: deze ontdekking, nieuw voor hem zoowel als voor zijne hoorders, vervulde hem met goeden moed en met vast geloof in zijne toekomst. Hij verliet Laon om te Parijs op te treden.

Toen hij in de hoofdstad van het jonge Frankrijk aankwam, vond hij de voornaamste scholen, waaronder die der hoofdkerk, ledig. Zijne vrienden hadden haar voor hem opengehouden. Hij nam ze in bezit en werd, naar sommigen zeggen, kanunnik.

Met al de kracht zijns geestes wierp hij zich op zijn onderwijs. Het realisme der Kerk had hij in Willem van Champeaux bestreden, doch ook het veroordeelde nominalisme, zoo als het tot nu toe was opgetreden, vond geen genade in zijne oogen. Terwijl het eerste onze algemeene begrippen niet maar ideeën en woorden, doch ook de namen achtte van werkelijk bestaande dingen; en het laatste, het nominalisme, ze alleen namen, holle klanken noemde, leerde Abelard dat zij de voorstellingen zijn van den menschelijken geest. [13] In den grond der zaak schonk zulk een leer even weinig zekerheid, want, evenzeer als de door hem verachte nominalisten, ontkende hij de realiteit der algemeene begrippen. De Kerk, meer lettende

op het praktisch gevolg dan op de wijsgeerige verschilpunten, beschouwde en behandelde Abelard gedurende zijn geheele leven als haar gevaarlijksten tegenstander. En zij had geen onrecht. Want filosoof, meer dan godgeleerde nam Abelard wel de leerstellingen der Kerk aan, maar zocht tevens langs een anderen weg tot waarheid te komen. Met beroep op de woorden: „klopt en u zal open gedaan worden, zoekt en gij zult vinden," sprak hij het onverholen uit, dat alleen de twijfel tot onderzoek en het onderzoek tot waarheid leidt. Door zulke beginselen in volstrekten strijd met de Kerk, bleef hij, wat den inhoud van zijn leer en geloof betrof, met haar in overeenstemming. Zijne methode en zijne beginselen waren voor het gezag gevaarlijk, al was hij zelf niet rechtstreeks onrechtzinnig. Zonder de leer der Kerk te verwerpen, zocht hij tevens de eischen der wetenschap te handhaven en zag niet in, dat hij de grondslagen van het kerkgezag ondermijnde. Karakteristiek voor zijne richting is een zijner werken, dat, langen tijd door zijne aanhangers verborgen gehouden, juist hierdoor te meer de achterdocht zijner vijanden prikkelde. Onder den titel *Ja en Neen* * schreef hij een boek, waarin hij de meest strijdige en uiteenloopende uitspraken der bijbelsche en kerkelijke schrijvers over de dogmatische vragen des tijds zeer vreedzaam naast elkander plaatst. Gewoonlijk spreekt hij zijne overtuiging niet uit; hij laat den lezer zelven denken en oordeelen, wat hij wil. Zulk een geschrift, oorspronkelijk, naar men meent, alleen voor zijne lessen bestemd, kon wel onmogelijk gelezen worden, zonder twijfel op te wekken. Reeds de enkele vermelding van meeningen, die niet overeenkwamen met de kerkleer,

---

* Sic et Non.

en wier recht van bestaan en waarheid als mogelijk werd verondersteld, was eene ondermijning van het blind geloof. Doch Abelard begreep dit niet: hij meende oprechtelijk dat het geloof en het vrij onderzoek te vereenigen waren, omdat het laatste niets deed dan het eerste bewijzen en verklaren. Vandaar een wankelen in zijne houding, dat voor zijn invloed verderfelijk moest zijn. Hij verklaart zich bereid, alles terug te nemen en te verbeteren, wat hij verkeerds had geschreven; en tevens stelt hij den regel: eerst te begrijpen en dan te gelooven. [14]

Doch de geest des onderzoeks mocht in zijn onderwijs knagen aan het kerkgeloof, zij die zijn onderricht ontvingen zouden hem niet beschuldigen. Want nooit had Parijs, welke beroemde meesters het binnen zijne muren had gezien, een opgang als van dezen Peter aanschouwd. Uit alle landen, Bretagne, Engeland, het land der Sueven en Teutonen, zelfs uit Rome stroomden de jongelingen en mannen van elken leeftijd naar Parijs, om deze verpletterende welsprekendheid te hooren. [15] Vijf duizend, zegt men, dat de hoofdstad eenmaal om zijnentwil vereenigd zag. Sinds de dagen der Grieksche oudheid wist de geschiedenis geen tweede voorbeeld van zulk een bijval aan te wijzen. Wat de eerzucht in haar stoutste droomen hem ooit had voorgespiegeld, werd verre door de uitkomst overtroffen. Die tallooze scharen zag hij aan zijne lippen geboeid, beurtelings naar de strekking van zijn woord weenende en lachende, maar altijd buigende voor de onweerstaanbare macht van zijne stem. Helder en puntig in de uiteenzetting, scherp en bijtend in de bestrijding, wist hij evenzeer door de waardigheid van den toon, door de duidelijkheid der uiteenzetting, als door de scherpheid van zijn spot allen aan zich te binden. En ook buiten zijn

school bleef hij de meerdere en deed zijn verstandelijk overwicht, dat ieder gevoelde, allen voor hem bukken. Onbestreden, zonder mededinger, heerschte hij onbeperkt. Goud en roem stroomden hem toe. Zijne benijders kon hij verachten: niemand was tegen hem bestand geweest, wie zou hem overtreffen? In de volle kracht des levens, met een gezond en sterk gestel, met onverzwakte geestvermogens, in het zoet genot der weelde, die roem, aanzien en goud kunnen verschaffen, scheen hij niets meer te wenschen te hebben. De onbekende edelman uit Bretagne had zich door eigen krachtsinspanning en door zijne groote talenten een weg uit de diepste onbekendheid tot den hoogsten roem gebaand. Ook indien dit het einde moest zijn, was het genoeg, geleefd te hebben.

Voor ieder ander wellicht, maar voor Abelard niet. Toen de eerste levendige indruk van den verrassenden bijval begon te wijken en de prikkel der nieuwheid te verstompen, zag zijn onrustige geest naar nieuwe voorwerpen zijner belangstelling uit. Er ontwaakte eene nieuwe behoefte in zijn hart: zoolang de eerzucht zijn leven had gericht, was de zachtere aandoening der liefde onderdrukt, omdat ze een hinderpaal kon zijn op zijn pad. Doch thans, nu zijn eerzucht zoo volle bevrediging vond, sprak de behoefte aan vrouwelijke liefde en erkenning luider dan ooit. Er was ééne vermaardheid, die zich nog niet voor hem gebogen had en die hij niet overwinnen kon, omdat zij zich niet met hem meten zou. Zij deed hem niet vreezen voor zijn eigen roem, omdat ze meer aantrekkelijk dan geducht was. Haar, wier naam en roem hem dagelijks in de ooren klonk, tot zich te verheffen en aan zijn naam en roem te verbinden, werd zijn streven. Want eene Heloise alleen was waardig, Abelard te bezitten.

Heloise was een arme wees, naar men gist, van aanzienlijke geboorte, die bij haren oom Fulbert, kanunnik aan de hoofdkerk, woonde. Zeventien of achttien jaren oud, dankte zij aan het onderwijs van het klooster Argenteuil, waarin zij was opgevoed, en aan de zorg van haren oom eene zeldzame ontwikkeling en kennis. [16] Door Fulbert, op hare gelukkige vermogens trotsch, voortdurend aangespoord om hare kennis te vermeerderen, was zij met vele geleerden in aanraking gekomen en had daardoor een vroegtijdigen roem verworven. „Haar naam was door het geheele koninkrijk verspreid," zegt Abelard. Van haar uiterlijk voorkomen is weinig bekend, des te meer gegist; hij, die de beste inlichting kon geven, stelt zich met den ietwat schralen lof tevreden: „zij was niet van de minsten". [17]

Deze vrouw, die op zoo jeugdigen leeftijd onder de vrouwen als 't ware zijn tegenhanger was, te leeren kennen en te veroveren, scheen aan Abelard een zijner waardig werk toe. Dienstvaardige vrienden boden hem gewillig de hand, maar het meest van allen kwam Fulbert zelf hem te gemoet. Toen Abelard hem liet verzoeken, voor een zekeren prijs hem in huis te nemen, daar de zorgen voor zijn eigen huishouden hem verveelden, nam Fulbert, wien het boos gerucht gierigheid toeschrijft, met beide handen het voorstel aan. Niet alleen nam hij hem in huis, maar begeerig om voor zijne geliefde Heloise al het mogelijke voordeel van den beroemden leeraar te trekken, vorderde hij, dat Abelard haar onderwijzen en, zoo zij onwillig zou zijn, zelfs lichamelijk straffen zou. Blindelings onderwierp hem de onvoorzichtige, die nooit dan met hoogen lof van Abelard had hooren spreken, zijne nicht, tot wie hij den toegang op elk uur van den dag en den nacht hem openstelde. [18]

Over zulk eene onnadenkendheid mocht Abelard zich verwonderen, hij was de man niet om zich over de dwaasheden van anderen te bekommeren, vooral niet, wanneer zij met zijne wenschen overeen kwamen. Zoo waren dan alle belemmeringen uit den weg geruimd, en de 38jarige hoogleeraar, die bij den bedwelmenden glans van zijn roem nog den indruk van zijne mannelijke schoonheid voegde, kon de 17jarige naderen, die in verstandelijke ontwikkeling reeds vrouw, in de ervaringen des harten nog een kind moest zijn. Een korten tijd ging het onderwijs rustig voort, maar het duurde niet zeer lang, of de meester en de discipelinne openbaarden in de uitdrukking der oogen, dat het gemoed zich met andere vragen bezig hield, dan de oude schrijvers bespraken. En hoe zou het ook anders mogelijk zijn geweest? Hoe kon de zwakke, betooverd door de schitterende talenten, die alle tot één doel werden aangewend, weerstand bieden aan de hulde van den man, dien elk harer zusteren fier zoude geweest zijn den haren te noemen! En toen eenmaal het woord, dat niet terug te roepen was, van zijne lippen was gekomen, toen ze meer woorden der liefde, dan lessen der wijsheid van hem hoorde, gaf de vrouw, die al hare idealen in hem ten volle zag vervuld, zich voor altijd en geheel aan hem over. Zij had hem lief met al het vuur der eerste liefde, voor welke geene opoffering, geene zelfverloochening te groot is. En Abelard? .... De spitsvindige wijsgeer, die met zijne scherpe critiek al zijne tegenstanders zoo onverzoenlijk had vervolgd, lag aan de voeten zijner Heloise, aan niets denkende dan aan hare liefde. Al zijn vernuft en al zijn talent was in haren dienst getreden. Met loome schreden begaf hij zich naar zijne lessen, en herhaalde lusteloos en mat het reeds vroeger

gezegde. Zonder bezieling vroeg hij aan het geheugen de stof van zijn onderwijs, en voor de wetenschap droeg zijn geest geen vruchten meer. De scherpzinnige filosoof schreef..... zangen der liefde voor Heloise!

Zulk eene betrekking, hoe begunstigd ook door de omstandigheden, kon niet geheim blijven. Trouwens, Abelard had een te zelfzuchtig karakter, om angstvallig voor den naam zijner geliefde te waken, of om aan anderen het recht van afkeuring zijner daden toe te kennen.

Zijne liederen werden bekend en verspreid, en brachten de vereenigde namen van Abelard en Heloise over, waar eene gelijke betrekking gelijke gevoelens had gewekt.

En Fulbert? Gelijk gewoonlijk was hij de laatste, die vernam, ten minste geloofde, wat er in zijn huis geschiedde. Al werden de liederen van Abelard op de straten gezongen, al klaagden de leerlingen van den wijsgeer over de verstrooiing zijns geestes, Fulbert had te veel vertrouwen in Abelard en Heloise beiden, om het niet halsstarrig te ontkennen. Eindelijk moest hij gelooven, en hij scheidde de gelieven.

Abelard had de laatste teugen uit den beker van den voorspoed gedaan.

Met welke gevoelens Abelard en Heloise zijn gescheiden, zegt de eerste ons zelf: „Bij den slag, die ons trof, beklaagden wij elkander, maar niet ons zelven. Wij bejammerden elk het ongeluk van den ander, niemand het zijne." Bij Abelard niettemin, hoe innig hij ook met Heloise was begaan, had de schaamte en de wrok over zijne schande de overhand. De trots van zijn gemoed duldde de afkeuring zijner daden niet, die hij, uit Fulbert's woning in de zijne teruggekeerd, overal waarnam. Wel verre dan ook van zijne betrekking met Heloise af te

breken, zette hij ze voort en voerde haar korten tijd daarna, tijdens eene afwezigheid van Fulbert, naar zijne bloedverwanten in Bretagne.

Was de openbare meening den armen kanunnik over zijn goed vertrouwen hard gevallen, medelijden moest ze nu hebben met den diep verslagen man. De ontvoering van Heloise, het pleegkind zijner genegenheid, de speelpop, die hij van der jeugd aan met al de schoonheid van kennis en wetenschap had trachten te versieren, voor wie geen offers hem te groot waren geweest, die hij nog, wat er ook geschied mocht zijn, teeder beminde, hare ontvoering bracht hem tot de grootste neerslachtigheid en woede. Alleen de vrees, dat Abelard's verwanten op Heloise wraak zouden nemen, weerhield hem, op den verleider harer jeugd hare schande te wreken. De vreeselijke smart en de toorn over zijne gedwongen zelfbeheersching dreigden hem krankzinnig te maken.

Zelfs Abelard werd getroffen door zulk een lijden en verweet zich met al de heftigheid van zijn karakter den diefstal, dien hij aan het geluk van den kanunnik had begaan. Hij besloot het gebeurde zoo goed mogelijk te herstellen. Hij ging tot hem, smeekte hem om vergeving en beriep zich, tot zijne verschooning, op het voorbeeld van zoovele groote mannen, die door de vrouwen zijn gevallen. Hij beloofde hem elke vergoeding, die hij zou vorderen, en bood aan Heloise te huwen, onder voorwaarde nochtans, dat het huwelijk geheim zou blijven.

Het aanbod scheen Fulbert volkomen voldoende toe. Geheel verzoend naar 't scheen, scheiden de beide mannen; en Abelard spoedde zich naar Bretagne, om Heloise, die inmiddels moeder was geworden, af te halen en naar Parijs te geleiden. Doch hier ontmoette hij een even hardnek-

kigen als onverwachten tegenstand. Heloise weigerde zijne vrouw te worden, niet omdat zij hem niet meer liefhad, maar juist omdat zij hem te veel liefhad, om hem ongelukkig te maken. Het was haar genoeg de geliefde zijns harten te zijn, dit wilde zij blijven, maar niet zijne echtgenoote worden. Zij kon, zij wilde het offer zijner eer, zijner toekomst niet aannemen. Beide, de Kerk en de wijsbegeerte, zouden het haar nooit kunnen vergeven. Hoe zou zij trotsch kunnen zijn op een huwelijk, dat Abelard's roem te gronde richtte? Abelard was bestemd voor de geheele menschheid, niet voor ééne vrouw. De wijsgeeren en groote mannen der Kerk hadden in alle tijden zich van het huwelijk onthouden; en zij, die dit niet hadden gedaan, hadden als Socrates zich te laat beklaagd. Hoe kon ook de wijsgeer gelijke zorgen aan de wetenschap en aan zijne gade wijden? Met beroep op Paulus, op de getuigenissen der filosofen van alle tijden, smeekte zij Abelard af te zien van zijn plan. Zijne opoffering toch zou nutteloos zijn, daar hij den haat van haar oom nimmer kon verzoenen.

Doch welk offer de vrouw ook meenen mocht te moeten brengen, Abelard kon het niet aannemen en nam het niet aan. Hij maakte geen misbruik van die zelfverloochenende liefde, die om zijnentwil de schande verkoos boven de eer. Zijn plichtgevoel sprak te sterk, zijn eigenbelang te zwak, dan dat hij haar weder zou opofferen. Met vastheid bestreed hij haar langdurig en geleerd betoog, en deed zijn overwicht gelden, om haar tot toegeven te bewegen. Eindelijk gaf ze toe, maar niet dan snikkende: "dit eenige bleef ons over, om ons beiden te verderven, en ons een jammer te schenken, even groot als de liefde, die vooraf is gegaan."

De geest der profetie, schrijft Abelard, de geest der profetie bezielde haar, toen zij deze woorden sprak. [19]

Te Parijs werd het huwelijk in de stilte des nachts gesloten, en beiden, Abelard en Heloise, keerden ieder naar zijne woning. Zoo waren dan, meende hij, de gevolgen zijner lichtzinnigheid afgewend en de toorn van Heloise's verwanten bezworen. Doch hij had Fulbert niet gekend en Heloise's waarschuwing gering geacht. Het was den kanunnik te doen om de eer zijner nicht te redden en de belofte van stilzwijgendheid was slechts een strijdlist geweest om Abelard te vangen. Hij achtte zich door haar niet gebonden, omdat de geheimhouding het doel van het huwelijk vernietigde. Hij begon het gerucht van den gesloten echt te verbreiden, maar zag zich jammerlijk in zijne verwachting bedrogen. Heloise, in hare zelfverloochening volhardende, ontkende de waarheid van Fulbert's verhaal en weigerde Abelard's gade te heeten. Woedend over dien tegenstand, liet de kanunnik zich zelfs door zijne liefde voor Heloise, die hem tot al zijne daden dreef, niet van lichamelijke mishandelingen weerhouden. Thans was het recht aan de zijde van den beleedigden echtgenoot. Hij maakte er gebruik van en ontvoerde zijne gade. In het klooster van Argenteuil, waar zij een gedeelte harer kinderjaren had doorgebracht, vond Heloise eene schuilplaats.

Vreeselijk was de uitbarsting hunner woede, toen Fulbert en zijne bloedverwanten de ontvoering bemerkten, doch nog hooger klom ze, toen zij vernamen dat Heloise de geheele kloosterkleeding, met uitzondering van den sluier, had aangenomen. Zij meenden dat Abelard zich van zijne gade, die hem tot last was, op deze wijze zocht te ontslaan; en, om den smaad, in Heloise hun aangedaan, te wreken, verlaagden zij zich tot een even wreede als on-

menschelijke wraak, die hem tot het voorwerp van spot en minachting maakte, en hen zelven de straffende hand der aardsche gerechtigheid deed ondervinden. [20]

Gekwetst, evenzeer in zijn hoogmoed door het algemeen beklag, als in zijn eerzucht door de ondergane beleediging, trad Abelard in het klooster van St. Denys. Maar hij onttrok zich niet aan de wereld, voordat ook Heloise op zijnen last den sluier had aangenomen. Tevergeefs zocht men haar te weerhouden van het offer harer teedere jeugd. Om den jammer te boeten, die hem had getroffen en dien zij zichzelve verweet, nam ze snikkende uit de handen des bisschops den gewijden sluier aan, die haar tot de bruid des hemels maakte. Nauwelijks twintig jaren oud, deed de arme afstand van de wereld, uit gehoorzaamheid aan den man, wien zij trouw had gezworen. [21]

Doch de rust, die de verbitterde Abelard in het klooster had gezocht, vond hij er niet en zou hij nergens meer vinden. Het toppunt van zijn roem was het keerpunt van zijn geluk geweest. De volgende, de laatste twintig jaren van zijn leven zijn niets dan een lange reeks van rampen.

In het klooster van St. Denys, waarin Abelard zich had teruggetrokken, heerschte groote onzedelijkheid. Gewoon te bevelen, berispte Abelard de misbruiken met zijne gewone heftigheid. Doch wat men van den gevierden Parijschen leeraar wellicht zou hebben verdragen, werd den nieuwen kloosterbroeder euvel geduid, zoodat zijn verblijf in het klooster hoogst onaangenaam voor hem werd. In deze oogenblikken zochten zijne oude leerlingen hem op en wenschten dat hij zijne lessen heropenen zou. Het onderwijs, dat hij vroeger uit eerzucht of om geldgewin had gegeven, moest hij nu uit liefde Gods hun schenken, opdat

hij het talent, door den Heer hem toevertrouwd, Hem eenmaal met woeker kon wedergeven. Gods hand had hem getroffen, opdat hij, van de lusten des vleesches bevrijd, zich aan de wetenschap zou wijden, doch niet aan de wereldsche, maar aan de goddelijke. Zoo spraken ze; en hunne aanzoeken vonden krachtige ondersteuning. Zijne kloosterbroeders, verblijd over het vooruitzicht van hem ontslagen te worden, spoorden hem aan hun genoegen te geven. „Monnik zijt ge, en niet gedwongen maar vrijwillig hebt gij het heilige kleed aangenomen," riep een stem uit de verte hem toe. [22] Ja, monnik was hij! dat gevoelde hij, al was het wrokkend gemoed een bittere bespotting van de pij en de kap die hem dekten!

Meer nog om aan de verdrietelijkheden van het klooster te ontsnappen, dan bewogen door de aangevoerde gronden, onderdrukte hij zijne schaamte, om weder in het openbaar te verschijnen en gaf toe. In een naburige priorij, die hem bereidwillig werd afgestaan, ving hij zijne voorlezingen weder aan. Het scheen, dat er ondanks het monniksgewaad niets was veranderd. De toevloed van leerlingen werd zoo aanzienlijk, dat woningen en voedsel ontbraken. Het tal zijner hoorders klom, ten spijt en ten koste van minder begaafde mededingers. De hernieuwde inspanning, na zulk een langdurige traagheid, werkte gunstig op Abelard. Zijne welsprekendheid herleefde, en weder zag hij zijne talrijke leerlingen van bewondering opgetogen. Hoe weinig monnik van hart hij ook ware, om de nieuwe verantwoording, die op hem rustte, gaf hij aan zijn onderwijs een theologische kleur. Schriftuitlegging werd zijn hoofdvak, en de wijsbegeerte onderwees hij slechts als eene inleiding tot de godgeleerde studiën. Getrouw aan zijn ouden regel, dat men niet kan gelooven, wat men niet

begrijpt, zocht hij de mysteriën, die de kerk verkondigde, zoo duidelijk mogelijk voor te stellen. Onder deze was het leerstuk der Triniteit, een struikelblok sedert eeuwen van groote en kleine geesten, dat nog onlangs Roscellinus ten val had gebracht. Ook Abelard zou het ten valstrik zijn. Mondeling en schriftelijk zette hij zijne gedachten over dit dogme uiteen en meende alle bezwaren uit den weg geruimd en de zaak volkomen duidelijk gemaakt te hebben. Doch anderen vonden de verklaring riekende naar ketterij, en al zeer spoedig werd zij de aanleiding tot allerlei beschuldigingen. [23]

Abelard door zijn ongeluk beschaamd, maar niet vernederd, beantwoordde die verwijten, op den ouden hoogen toon, met minachting en spot. Nog had hij de klove niet gepeild, die hem scheidde van zijn vroeger bestaan. De bijval, dien zijne lessen weder vonden, misleidde hem: hij waande, dat zijn woord nog hetzelfde gewicht had als in vorige dagen. Doch het ongeluk is een scherper brandmerk dan de misdaad. Zoolang hij in aanzien was, hadden zijne vijanden gerust, maar nu hij slechts de machtelooze monnik van St. Denys was, kwamen de vrienden en aanhangers van Willem van Champeaux en van Anselmus van Laon te voorschijn, om, hoe laat ook, hunne leermeesters en zichzelven te wreken. En de voorwendselen ontbraken niet. Abelard's denkbeelden werden meer bekend en zijne opvatting der Triniteit begon besproken en weersproken te worden. Twee leerlingen van Anselmus, die Abelard nog uit vorige tijden kenden, maakten van de omstandigheden gebruik en bewerkten dat hij voor het provinciaal concilie van Soissons (1121) ter verantwoording geroepen werd.

Door een klein getal zijner leerlingen vergezeld, kwam

Abelard te Soissons aan, waar hij met verbittering door de opgeruide menigte ontvangen werd, die niet ongeneigd scheen den prediker van een driegodendom, waarvoor zij Peter hield, te steenigen. In dezen voor hem zoo ongewonen toestand zocht hij redding bij zijne redenaarstalenten: elken dag hield hij voorlezingen voor ieder, die ze hooren wilde. En als altijd scheen zijne welsprekendheid ook hier over allen tegenstand te zullen zegevieren. De ongunstige meening week meer en meer. De vergadering, met de zaak verlegen, stelde van dag tot dag de beslissing uit, zoodat het volk begon te vragen: zouden zijne rechters hebben erkend, dat de dwaling aan hunne en de waarheid aan zijne zijde is?

Het is onnut, de vele bijzonderheden te vermelden, die alle bewijzen, dat het hier alleen de zegepraal van persoonlijken wrok gold. [24] Reeds was besloten, dat men Abelard naar zijn klooster zou doen wederkeeren, en het vraagstuk zijner rechtzinnigheid aan het onderzoek van andere personen overlaten, toen zijne tegenstanders van de zwakheid van den Pauselijken legaat, die aan de vergadering voorzat, gebruik maakten om hem te verderven. Abelard werd, zonder dat hem de gelegenheid tot verdediging of toelichting van zijn leer door het concilie was gegeven, veroordeeld. Zijne opvatting der Triniteit was eene ketterij, en zijne stoutmoedigheid, om een boek te schrijven en te verspreiden, zonder de bisschoppelijke of kerkelijke goedkeuring te hebben gevraagd, onverdragelijk. Abelard moest in de volle vergadering zijn eigen geschrift op het vuur werpen, en als een klein kind, zegt hij, de geloofsbelijdenis van Athanasius den vereenigden vaders voorlezen, om zijne rechtzinnigheid te bewijzen!

Hoe arm ook aan gronden, de veroordeeling van Abelard

door het concilie van Soissons was rijk aan gevolgen. Niet door de verandering, die zij in zijn levenslot bracht, maar door den invloed op zijn karakter. Tot dusver was Abelard's zelfvertrouwen ongeschokt gebleven; wat hem ook overkomen was, zijn kennis en zijn welsprekendheid hadden hem altijd hersteld. Gevoel van schaamte, meer nog dan gekrenkte eerzucht, had hem in 't klooster gedreven. Doch thans leerde hij eene macht kennen, die hij niet overwinnen kon, die niet voor hem boog. De haat had hem veroordeeld, en tegen dezen baatte geen kennis of welsprekendheid. Smart, schaamte en wanhoop overmeesterden hem: „ik heb het kunnen gevoelen, maar kan het niet uitdrukken," schrijft hij vele jaren later. „Wat ik in het lichaam geleden heb, achtte ik gering bij deze beleediging, en boven alles bejammerde ik het verlies van mijnen naam. Want ik werd veroordeeld om hetgeen ik met een eerlijke bedoeling en uit liefde tot ons geloof had geschreven." De hevigheid der smart heeft de tijd wel verminderd, maar nimmer heeft hij het oude zelfvertrouwen herkregen. Na het concilie van Soissons is hij op elk beslissend oogenblik zijns levens moedeloos en weifelend.

Toen het gerucht van Abelard's veroordeeling begon verspreid te worden, verhief zich de publieke meening, ditmaal het openbaar geweten, tegen het begane onrecht. De macht des geestes is sterker dan de hartstocht. Een tijdlang konden zijne vijanden de groote menigte misleiden, maar de vrienden en aanhangers van Abelard waren te vele en te machtig, om tegen het kerkelijk vonnis, onreine vrucht van persoonlijke veete, niet een bijkans algemeenen kreet te doen opgaan. Verschrikt over de beschuldigingen, die openlijk werden uitgesproken, begrepen Abelard's vijanden, die allen de schuld van het gebeurde op elkander

wierpen, dat ze iets moesten toegeven. De veroordeelde werd vrijgelaten uit het klooster, waarheen men hem verbannen had en naar St. Denys teruggezonden. Maar ter kwader ure. Eene ontdekking, door Abelard waarschijnlijk niet toevallig gedaan, dat de Areopagiet, van wien in het boek der Handelingen der Apostelen * sprake is, niet de stichter hunner abdij kon zijn, verbitterde de monniken, die nog van vroeger hem een kwaad hart toedroegen, ten hoogste. Zij bedreigden en mishandelden hem, zoodat hij ten laatste zijn heil zocht in de vlucht.

Verschrikt over de gevolgen zijner plagerij, zocht hij den twist bij te leggen en — wie had het tien jaar vroeger kunnen gissen? — hij schreef den abt een brief, waarin hij zijn gevoelen introk. Doch de monniken waren tot geen verzoening te bewegen en eischten zijn terugkeer, zonder de vervolging tegen hem op te geven. Gelukkig voor Abelard, stierf juist in deze dagen de abt van St. Denys, zoodat hij door den invloed van aanzienlijke vrienden van diens opvolger de vergunning verkreeg, zich neder te zetten waar hij wilde.

Voor de eerste maal, sinds hij het klooster was binnengegaan, was hij weder vrij. Vrij, maar arm. „Den grond bebouwen kon ik niet, en te bedelen schaamde ik mij," schrijft hij. Hij besloot zijne voorlezingen te hervatten. De jongste bewijzen van den invloed zijner vrienden deden hem hopen, dat zijne vijanden, na hem eens veroordeeld te hebben, verder hem met rust zouden laten. In een woeste en onbebouwde streek, dertig mijlen van Parijs gelegen, waar hij zich een kluizenaarshut had gebouwd, ving hij zijne lessen aan. Weder deed de wonderdadige

* **Hand. XVII, vs. 34.**

invloed van zijne welsprekendheid zich gelden. Van alle zijden stroomden de leerlingen hem toe. De wildernis werd een bewoonde streek. Steden en kasteelen liepen ledig, en jong en oud ijlde naar de woeste plaats, waar meester Peter zijn machtige stem weer deed hooren. Aan hoeveel weelde ook gewoon, allen hadden de ellendige hutten en het harde brood en de ruwe kruiden lief, waarmede zij zich hier behelpen moesten. Om zijnentwil schrikten zij voor geene opoffering terug en de ruwe heide werd door handen ontgonnen, meerendeels aan geheel anderen arbeid gewend. Zij voorzagen in het onderhoud van hun leeraar; en toen het rieten bedehuis, dat Abelard der Drieëenheid had gewijd, was bezweken, bouwden zij met eigen hand een steenen gebouwtje, door hem ter gedachtenis aan de liefde, die het schonk, de Trooster, de *Parakleet* geheeten.

Doch deze Trooster, deze Parakleet, zou hem spoedig ontvallen. De benaming zelve, de opdracht van het bedehuis aan slechts één persoon der Drieëenheid, wekte het oude wantrouwen in zijne rechtzinnigheid en vestigde de algemeene aandacht op zijn persoon. "Ofschoon mijn persoon aan deze plaats was, vervulde mijn roem het heelal," zegt Abelard zeer bescheiden. Zoo 't scheen, was hij weder geheel de man van vroeger dagen; met al de heerschzucht van zijn karakter bestuurde hij de kolonie, die zich om hem vormde. Welke liefde zijne leerlingen hem ook bewezen, hij aarzelde geen oogenblik hun het langer verblijf te verbieden, wanneer er iets geschiedde tegen zijn wil. Zijn trots scheen er een spijtig vermaak in te vinden, zelfs zijne vrienden te drukken, nu het groote tooneel, waarop hij vroeger had geschitterd, voor hem gesloten was.

Doch dit alles was slechts de schijn, en in waarheid

was hij de krachtige man van vroeger niet meer. Hij was bevreesd en angstig door de vele beschuldigingen, die hem wegens de opdracht van den Parakleet troffen: onrustig en gejaagd over de uitwerking, die de stille kuiperijen zijner vijanden voor hem moesten hebben. Nooit hoorde hij, dat er eene vergadering van geestelijken werd gehouden, of hij vreesde weder veroordeeld te worden. Hij gevoelde dat er een onweder naderde, zwaarder dan al wat hem tot dusver was overkomen en evenmin af te weren. In den angst van zijn gemoed zag hij naar elk mogelijk redmiddel uit en dacht er zelfs aan, de Christenlanden te verlaten en onder de vijanden van zijn Heer een schuilplaats bij zijn Heer te zoeken.

In deze stemming van diepe neerslachtigheid ontving hij de benoeming tot abt van St. Gildas de Ruys in Bretagne. Zonder aarzelen nam hij ze aan, scheidde van den Parakleet en vertrok naar het onvriendelijke land, [25] „gelijk een man" — het beeld is van Abelard zelven — „die zich in een afgrond stort, uit schrik van een tegen hem gericht zwaard." Doch zijne stichting zou niet ondergaan. Het klooster Argenteuil, waarin Heloise non, later abdis was geworden, werd als eigendom van het klooster St. Denys opgevorderd, en Heloise moest het verlaten. Abelard, die zich reeds verweet, dat hij voor den Parakleet geen zorg had gedragen, had nauw het gebeurde vernomen, of hij bood zijne stichting aan Heloise ter woon en in eigendom aan. Zij nam het voorstel gretig aan en met enkele harer nonnen betrok Heloise de woning, door haar echtgenoot onwetend voor haar bereid.

Abelard intusschen zette zijn rampzalig leven in Bretagne voort. Hij toch was in handen gevallen, gelijk hij zegt, van christenen en monniken, erger dan heidenen. Als ware

hij met het Kaïnsteeken gebrandmerkt, mocht hij geene ruste vinden. Het concilie van Soissons had hem veroordeeld uit persoonlijken wrok, maar het had ten minste eenig ontzag voor zijn kennis en welsprekendheid getoond, door een voorwendsel te zoeken. Deze ellendige monniken daarentegen, die geen begrip van kennis of ontwikkeling hadden, lachten hem uit, haatten hem, stonden hem openlijk naar 't leven. De geleerde abt, die hen straffen en bestraffen durfde, was hun een doorn in 't oog: en onbeschroomd kwamen zij er voor uit, dat ze hem uit den weg wilden ruimen. Abelard worstelde zoolang hij kon, ontweek een tijdlang hunne woede en keerde weder terug. Doch toen alles tevergeefs was, greep hij naar het laatste wapen, dat hem overbleef, en deed hen in den kerkelijken ban. Verschrikt, verzoenden de monniken zich voor 't uiterlijke met hem, doch feller dan ooit belaagden ze zijn leven. Abelard moest vluchten.

In de schuilplaats, die hij vond, doch die onbekend is gebleven, heeft hij den eersten steen gelegd van zijn roem bij het nageslacht. Hier toch schreef hij, in den vorm van een brief, de geschiedenis van zijne rampen. In dit merkwaardig geschrift verhaalt hij zijn geheelen, zoo romantischen levensloop. Niemand, die deze autobiografie heeft gelezen, zal ze ooit vergeten. Zij maakt op den lezer den overweldigenden indruk, dien Abelard zelf op zijne tijdgenooten moet hebben gemaakt. Er spreekt uit het werk van den ruim vijftigjarigen man zulk een gloeiende hartstocht; de scherpe kleuren van zijn verhaal getuigen van zulk een fellen haat, de zelfbeschuldigingen van zooveel overmoed en hoogmoed, dat we als onwillekeurig lust gevoelen de monnikskap hem van het hoofd te lichten, opdat we in zijn brandend oog mochten lezen,

wat er in dit onverzoende menschenhart is omgegaan. Want, hoeveel vrome verzuchtingen en stichtelijke overpeinzingen er in deze „Geschiedenis mijner rampen" te lezen zijn, overal springt de tegenstelling van Abelard's lot en Abelard's genie in het oog. Het moge waarheid zijn, dat we in dezen brief meer een produkt van literarische kunst dan een historisch relaas moeten zien; een objectiviteit, die in het eigen, vervlogen leven niets dan de tegenstelling tusschen lot en verdienste, en de overmacht van het eigen genie over de ongunst des lots weet te vinden en te teekenen, is nimmer het deel van een menschelijk gemoed, dat vrede met zichzelf heeft gevonden. En het klinkt als een bitter zelfverwijt, wanneer de monnik Abelard, na al de beelden van het verleden nog eenmaal voor het oog zijns geestes te hebben zien voorbijgaan; na nog eenmaal al de aandoeningen van zijn geschokt leven te hebben gevoeld, den trots over zijne eerste zegepralen, den wellust van Heloise's liefde, de schaamte over zijn schande, de verbittering over zijn verijdelde loopbaan, de wanhoop over zijn veroordeeling, den angst voor den haat zijner vervolgers ..... na alles, alles nog eenmaal doorleefd, genoten en geleden te hebben, met deze sombere woorden zijn levensbericht eindigt: „De vertroosting van den Apostel: wij weten dat hun, die God liefhebben, alle dingen medewerken ten goede * en de spreuk ** van den wijze: geen leed komt tot stand tegen de vromen, bewijzen dat zij die zich vertoornen over hetgeen zij weten, dat naar goddelijke beschikking hun overkomt; zij, die meer aan den eigenen, dan aan den goddelijken wil onderworpen zijn en in hun gemoed strijd voeren tegen de verklaring

* Rom. VIII, vs. 28. ** Spreuken XII, vs. 21.

der lippen: Uw wil geschiede! van de waarheid afgevallen zijn"

De autobiografie, door Abelard zelven de "Geschiedenis mijner rampen" betiteld, werd spoedig bekend en verspreid. Belangrijk voor de nakomelingschap, als hoofdbron voor de kennis van zijn leven en karakter, werd ze voor hem zelven van nog grooter beteekenis. Zij opende eene nieuwe periode in zijn leven, waarin hij nog eenmaal de geliefde stem uit zijne schoonste dagen mocht vernemen.

Tien jaren waren verloopen, sinds Heloise, de gewillige geliefde van Abelard en zijne onwillige gade, uit gehoorzaamheid aan zijn bevel den sluier had aangenomen. Snikkende had zij zich aan den hemelschen echtgenoot gegeven op last van den aardschen. Evenmin als Abelard was ze door den sleur des gewonen levens met het kleed, dat zij droeg, verzoend. Doch met vrouwelijke buigzaamheid en tact had zij zich in de vormen geschikt, en het oproer van haar hart voor de oogen der onbescheidenheid verborgen. Tien jaren van strijd en zelfbeheersching waren voorbijgegaan: zij was de abdis van Argenteuil geweest en stond thans aan het hoofd van den Parakleet. Vriend en vijand boog zich voor de waardige vrouw, die geen hooger doel scheen te kennen, dan door stipte vervulling harer plichten haar verleden te doen vergeten. De laster ging haar voorbij en wist niets op haar te zeggen.

Maar het ontzag, dat ze door hare zelfbeheersching had verworven, ware spoedig verdwenen, indien men den gloed van den hartstocht had gekend, die haar verteerde. Nog altijd brandde het vuur der eerste liefde in haar gemoed, door de dagelijksche herinnering opzettelijk en zorgvuldig onderhouden. Nog altijd gevoelde ze zich Heloise, de ge-

liefde van Abelard, en zou zij haar eer en haar aanzien willig hebben prijsgegeven, zoo ze, als in vroeger jaren, de zangen der liefde van zijne lippen had mogen hooren. De Kerk mocht hem hebben veroordeeld, de domme menigte hem schelden, voor haar was de gloriekrans niet verbleekt, die vroeger om zijn hoofd had geschitterd. En, al had ze in geen tien jaar misschien hem gezien, nog stond hij voor het oog haars geestes als het verwerkelijkt ideaal, dat het meisje had liefgehad en de vrouw zou beminnen tot in het graf.

In haar eenzame cel, waarin zij gewoonlijk den tijd sleet, teruggetrokken, komt Abelard's verhaal haar in handen. Als een vonk in 't kruit, doet de opgewekte herinnering den sluimerenden hartstocht ontbranden. En, „aan haar meester of liever haar vader, aan haar echtgenoot of liever haar broeder, aan Abelard schrijft Heloise, zijne dienstmaagd of liever zijne dochter, zijne gade of liever zijne zuster."

Zij had dien bitteren brief, vol gal en alsem, gelezen, het maar al te getrouw verhaal van hun liefde en van zijn voortdurend lijden. Ja, terecht had hij geschreven, dat geen rampspoed, vergeleken bij den zijnen, van beteekenis was. Niemand toch kon het lezen, zonder tot tranen toe bewogen te worden. Ook hare smarten had het vermeerderd, omdat het haar had doen zien, welke gevaren nog steeds hem bedreigden. „Wij allen wanhopen gelijkelijk aan uw leven en dagelijks wachten onze beangste en sidderende harten het bericht van uw dood. In den naam van Christus, die u tot dusver voor zich heeft gespaard, bezweren wij u: verwaardig u ons, die zijne en uwe dienstmaagden zijn, van de gevaren, waarin gij verkeert, kennis te geven, opdat wij, die alleen u zijn overgebleven, in

uwe smart en uwe vreugde mogen deelen. Medelijden is den lijdende gewoonlijk eenige vertroosting en de last, dien velen dragen, wordt gemakkelijker getorst. En indien het gevaar een weinig verminderd is, moeten uwe brieven te spoediger komen, naarmate zij blijder tijding bevatten. Doch wat gij ons ook schrijft, uw schrijven zelf zal een krachtig geneesmiddel voor ons zijn, als een bewijs dat ge onzer gedachtig zijt."

En hierop had zij recht. De troostbrief toch, dien Abelard aan zijn vriend had geschreven, had hare smart vermeerderd: en terwijl hij de wonden zijns vriends zocht te heelen, had hij haar nieuwe wonden geslagen en de oude opengereten. "Gij, die u bekommert om de wonden, door anderen geslagen, te heelen, genees die, welke gij zelve ons hebt toegebracht." Hij had aan den eisch der vriendschap voldaan, hoe veel te meer moest hij zijne schuld aan haar betalen, die zoo vele heiliger titels kon aanvoeren! Of was hij niet na God de eenige stichter van den Parakleet: was alles, wat haar hier omringde, niet zijne schepping? In deze plaats, die niets dan een hol voor wilde beesten of voor roovers was, waar zelfs de naam van God niet genoemd werd, had hij dit Godshuis opgericht en der Drieëenheid een tempel gewijd. Alleen, zonder ondersteuning van vorsten of grooten, had hij dit volbracht. Mocht hij deze zijne zwakke stichting aan zichzelve overlaten, moest hij aan zijn eigen wijngaard zijne zorgen niet wijden? Zijne oproerige monniken vermaande hij; de paarlen zijner goddelijke welsprekendheid verkwistte hij aan deze onwillige zwijnen. Wie zooveel den onwilligen schonk, hoe veel meer was hij niet aan de gewilligen schuldig!

En, "zonder te spreken van mijne zusters, ik vorder

uw schuld op, opdat ge uw schuld aan deze vrouwen, die zich aan God hebben gegeven, moogt afdoen aan mij, die mij aan u heb gegeven." Hij weet, beter dan zij, hoeveel de heilige vaders hebben over gehad, om de heilige vrouwen te leeren, te vermanen, te troosten: en juist dit heeft haar zeer geschokt, dat noch de eerbied voor God, noch de liefde voor haar, noch de voorbeelden dier heilige vaderen hem hebben bewogen, om haar geslingerd en gepijnigd gemoed mondeling of schriftelijk te vertroosten. Hij, die door het sacrament des huwelijks met haar verbonden was, was er toe verplicht, en te meer naarmate zij met onbegrensder liefde, gelijk allen wisten, hem aangehangen had. „Gij weet, geliefde! en allen weten het, hoeveel ik in u verloren heb en hoe het jammerlijk verraad mij aan me zelve en aan u heeft ontroofd. Doch is de oorzaak der smarte groot, te grooter troostgronden moeten niet door anderen, maar door u worden aangevoerd.

„Gij toch zijt de eenige, die me bedroeven, verblijden en vertroosten kan. En gij zijt de eenige, die mij dit verschuldigd is: te meer omdat ik alles, wat gij mij hebt bevolen, zoo zeer heb vervuld, dat ik volhard heb mij zelve te verderven, omdat ik u niet in iets ongehoorzaam kon zijn. En, wat nog grooter en verwonderlijker is, mijne liefde heeft die hoogte bereikt, dat zij het eenige wat zij begeerde, zonder hoop om het te herkrijgen, opgaf, toen ik onmiddellijk op uw bevel zoowel mijne kleeding als mijn gemoed heb veranderd; opdat ik bewees, dat gij de eenige eigenaar van mijn lichaam zoowel als van mijn hart waart. Nooit, God weet het! heb ik iets anders in u gezocht, dan u alleen en nooit het uwe begeerd. Ik heb geen huwelijk of geschenken op het oog gehad. Niet mijne lusten of wenschen, maar de uwe, gelijk gij weet,

heb ik getracht te vervullen. En, al schijnt de naam van echtgenoote heiliger en van grooter waarde, mij was de titel van geliefde altijd zoeter, opdat ik grooter gunst van u mocht erlangen en minder uw roem schaden, naarmate ik me dieper voor u vernederde.

„Dit hebt ge wel niet geheel met stilzwijgen voorbijgegaan in dien troostbrief aan uw vriend, waarin ge het niet versmaad hebt eenige redenen uiteen te zetten, waarom ik trachtte u van ons huwelijk af te brengen, maar gij hebt de meeste gronden verzwegen, waarom ik de liefde boven het huwelijk, de vrijheid boven den band verkoos. God is mijn getuige, indien Augustus, de beheerscher der aarde, mij de eere des huwelijks had waardig gekeurd, en zijn geheele gebied voor eeuwig aan mijne voeten had gelegd — het zou me waardiger en eervoller zijn toegeschenen uwe bijzit dan zijne gemalin te zijn! Want niet macht of rijkdom, die van een gril der fortuin afhangen, schenkt den mensch zijne zedelijke waarde, maar de deugd schenkt ze, die zijn eigen werk is. De vrouw, die liever een rijke dan een arme huwt en in haar echtgenoot meer zijn goed dan hemzelven begeert, achte zich te koop te zijn. Wie deze begeerte tot het huwelijk leidt, zij heeft meer aanspraak op loon dan op liefde. Want zeker is het, dat ze zijne goederen, niet den man, volgt, en dat ze, zoo zij kon, zich aan een rijkeren zou prijsgeven. Gelijk Aspasia zeide, toen ze Xenophon en zijne gade wilde verzoenen: indien gij niet bewerkt hebt, dat er geen beter man noch voortreffelijker vrouw op aarde is, zult gij voortdurend juist datgene missen wat gij het beste oordeelt, namelijk dat gij de echtgenoot zijt der beste vrouw, en deze de gade van den besten man. Dit denkbeeld is heilig, christelijk, meer dan philosofisch. O

heilige dwaling, ô gelukkig bedrog, als de volmaakte liefde der echtelingen den band des huwelijks ongeschonden bewaart.

„Doch wat de dwaling aan anderen, dit had de duidelijke waarheid mij geleerd: wat anderen van hunne echtgenooten slechts meenden, dit wist ik en de geheele wereld met mij zeker van u, zoodat mijne liefde jegens u zooveel te meer met de waarheid overeenkwam, als zij vrij was van dwaling. Wie der koningen of wijsgeeren kon uw roem evenaren? Welke landstreek of stad of dorp brandde niet van begeerte om u te zien? Wie, ik vraag het, wie spoedde zich niet, als gij in het openbaar verscheent, om u in 't oog te krijgen of, als gij weggingt, volgde u niet met uitgestrekten hals en starend oog? Welke vrouw verlangde niet naar u, als gij afwezig waart, of was niet gelukkig in uwe tegenwoordigheid? Welke vorstin of aanzienlijke vrouw was er, die mij niet benijdde?

„Twee zaken waren er voornamelijk, waardoor gij de harten der vrouwen aanstonds wist te veroveren; uw voordracht en zang, welke beide talenten de andere philosofen, gelijk wij weten, niet bezaten. Ofschoon ze slechts als een spel gebruikende, tot ontspanning van ernstige studiën, hebt gij vele liefdezangen achtergelaten, die, door de zachtheid van melodie en woord allerwege verspreid, uw naam op aller lippen brachten en in het geheugen ook der ongeletterden bleven. En hierom vooral smachtten de vrouwen naar uwe liefde. Daar de meeste dezer liederen onze liefde bezongen, verbreidden ze spoedig mijn naam en deden den nijd van vele vrouwen tegen mij ontwaken.

„Welke schoonheid van ziel of lichaam versierde uwe jeugd niet! Wie, die mij toen benijdde, wordt dan nu door mijn ongeluk niet bewogen? Wie, man of vrouw,

vroeger misschien mij vijandig, ontzegt me nu zijn mededoogen?"

En de vrouw, die zich met zooveel weelde in den stroom der zoete herinneringen heeft gebaad, voelt scherper dan ooit het geleden verlies. Welk een verschil tusschen het heden en het verleden! „Ik heb u veel kwaad gedaan, doch gij weet het, ik ben onschuldig. De misdaad is niet in de gevolgen der daad, maar in de gezindheid gelegen. Een billijk oordeel vonnist niet de daad, maar de bedoeling der handeling. Gij alleen weet het, welk hart ik u altijd heb toegedragen: gij alleen, die het ervaren hebt, kunt het beoordeelen. Aan uw onderzoek vertrouw ik alles toe, aan uw getuigenis laat ik alles over."

Abelard alleen kent Heloise, kan haar beoordeelen, omdat ze alleen voor hem heeft geleefd. En bij deze gedachte komt het gevoel van ergernis over zijne veronachtzaming levendiger in haar op. Ondanks alles, wat ze voor hem, voor hem alleen heeft gedaan, verwaarloost hij haar. Dat heeft ze niet verdiend. En heftig barst ze uit: „Zeg me, zoo gij kunt, waarom hebt gij na onze intrede in het klooster, die gij alleen zonder mij te raadplegen hebt besloten, waarom hebt ge mij zoozeer verwaarloosd en vergeten, dat ge me noch door uw tegenwoordigheid noch door uw brieven hebt getroost? Verklaar me dit, zeg ik u, zoo gij kunt, of ik zal u zeggen, wat ik meen, ja wat allen vermoeden. De begeerlijkheid heeft u in mijne armen gevoerd, zinnelijke lust en niet liefde. Toen uw lust was voldaan, was voor u alles geëindigd."

Maar aanstonds wordt de vreeselijke twijfel, de verschrikkelijkste gissing, die in een vrouwenhart kan oprijzen, al is het weifelende, onderdrukt: de vergevende vrouw klemt zich aan de mogelijkheid van dwalen als aan

een strohalm vast. Zoo weinig kan ze zich denken, dat haar vermoeden, hoe dikwerf het haar ook beangstige, waarlijk gegrond zij, dat ze vreest, hem door twijfel aan zijn liefde te beleedigen en te mishagen. En hem mishagen, dat kan ze nog niet! Zonder in de opgewondenheid van haar hartstocht in te zien, dat de verontschuldiging het verwijt verscherpt, beroept zij zich op het oordeel van anderen, dat ze niet weet te wederleggen. "Het is niet zoozeer mijne, als aller gissing; het algemeen gevoelen, niet mijn bijzondere meening. Och, of het mij alleen zoo toescheen, och, of uwe liefde, al was het maar één enkele vond, die u verontschuldigde en mijne smart lenigde! Och, of ik zelve, ware het maar één grond, wist te bedenken, om u te verdedigen en mij zelve te troosten!"

Doch het vreeselijk gevoel, verwaarloosd te worden door hem, wien zij alles heeft opgeofferd, wordt door deze overwegingen te sterker, en zij kan het niet langer bedwingen. Snikkende roept ze hem toe: "Bedenk, smeek ik u, wat ik van u vraag. Het is weinig en voor u gemakkelijk te geven. Vergoed me door woorden, waaraan gij zoo rijk zijt, uwe afwezigheid. Indien gij in woorden karig zijt, hoe zal ik in daden u vrijgevig verwachten? Ik meende dat ik zeer veel van u verdiend had, daar ik alles om uwentwil gedaan heb en nog steeds in gehoorzaamheid aan u volhard. Het was geen devotie, maar uw bevel, dat mijne jeugd aan de hardheid des kloosters heeft onderworpen. Beoordeel zelf, hoe vergeefs ik gearbeid heb, indien ik geen dank van u ontvang. God zal mij niet beloonen, want uit liefde tot Hem heb ik niets gedaan. Als gedachtig aan de vrouw van Loth, die achterwaarts zag, hebt gij geëischt, dat ik het gewijd gewaad aandoen

en de belofte zou afleggen, voordat gij u zelf aan God overgaaft. In dit eene hebt gij me niet vertrouwd; dit heeft me gesmart, hierover heb ik me geschaamd. Doch ik had niet geaarzeld — God weet het! — u voor te gaan of te volgen in de ingewanden der aarde, zoo dat uw bevel ware geweest. Want mijn hart was bij u, niet bij mij. En ook nu nog, meer dan ooit, zoo het niet bij u is, is het nergens. Zonder u is het niet.

„Geliefde! wees minder vertrouwend, meer bekommerd voor mij. Gij veronachtzaamt mij, omdat ge door mijn eigen schuld al te verzekerd van me zijt. Wees gedachtig, bid ik u, aan hetgeen ik gedaan heb en hoeveel gij mij verschuldigd zijt. Toen ik uw omgang genoot, scheen het velen twijfelachtig, of het uit liefde dan wel uit zinnelijken lust was. De uitkomst bewijst het beginsel, dat me bestuurde. Alle lusten heb ik me ontzegd om u gehoorzaam te zijn. Slechts dezen éénen heb ik behouden, hierdoor geheel de uwe te zijn.

„Bedenk dan, hoe groot uwe onbillijkheid is, indien gij minder, ja volstrekt niet beloont, naarmate ik meerdere aanspraken heb: vooral, daar het zoo gering is wat men vraagt en zoo gemakkelijk te geven. Bij dien God, wien gij u hebt toegewijd, bezweer ik u, dat gij, op welke wijze ge kunt, mij uw afzijn vergoedt, namelijk dat ge mij door een brief vertroost, opdat ik met opgewekter geest mij den kerkelijken dienst wijde. Vroeger, toen ge mij in de wereldsche vermaken wildet medesleepen, bezocht ge mij aanhoudend door uwe brieven: in tallooze liederen brachten uwe zangen Heloise op aller lippen. Alle straten, alle woningen weerkaatsten mijn naam. Hoe veel te meer zijt ge dan nu niet verplicht, mij thans tot God te leiden? Bedenk, bid ik u, wat ge mij verschuldigd zijt

en wat ik van u vraag; en ik eindig dezen langen brief met een kort slot: vaarwel, mijn eenige!" [26]

Wat er in Abelard is omgegaan, bij het ontvangen van dezen brief, heeft de geschiedenis niet opgeteekend, doch is gemakkelijk te begrijpen. De schoonste dagen van weelde en trots stonden weder helder voor zijn geest, en ditmaal verlicht en stralende in den gloed der vrouwelijke liefde, die in zijn autobiografie slechts eene episode van zijn veel bewogen leven was geweest. Welk een verschil tusschen zijne en hare teekening! In zijne schildering zijner rampen was Heloise's liefde een lichtstraal, die slechts korten tijd flikkerde, en de booze engel aan zijne zijde fluisterde hem verzoekend in: wat had uw leven anders kunnen zijn, zoo gij haar nooit hadt gekend!....

Voor Heloise daarentegen was de herinnering aan dat verleden, dat reeds zoo verre achter lag, de immer frissche bron van pijnlijk genot en zoete smart. Telkens en telkens opnieuw werpt ze zich in dien breeden stroom van liefdesgenietingen, en baadt zich onnadenkend in die tallooze aandoeningen, die nog haar hart met denzelfden gloed vervullen, als toen zij het voor de eerste maal deden kloppen. En, wat er ook sinds de scheiding zij geschied, alles is voedsel voor haar hartstocht: de man, om wien een concilie werd vergaderd, die alleen, zonder ondersteuning, vervolgd en gehaat, den Parakleet heeft gesticht, wiens goddelijke welsprekendheid den afkeer ontwapende en nooit is overwonnen, maar wel onderdrukt.... Abelard is haar trots, haar roem, haar leven gebleven. Het eenige, wat haar waarlijk wonden kan, is door hem veronachtzaamd te zijn!

Voor Abelard heeft de liefde de leemte van een enkel

tijdvak des levens aangevuld, voor Heloise is het haar leven zelf. Hoe ver van hem verwijderd, zij heeft hem gevolgd met haar oog, met haar hart: niets heeft hem getroffen, of zij heeft het geweten, zij heeft met hem geweend, met hem geleden.

Met hem, doch niet nevens hem. Toen de haat hem trof, toen de onkunde hem naar het leven stond, toen het onrecht hem vervolgde, stond Heloise niet aan zijne zijde. Zij heeft de wolken van het hoofd hem niet weggevaagd, haar zachte hand heeft hem niet gesteund, haar liefelijke stem hem niet bemoedigd. Hij heeft alleen, van God en menschen verlaten, geheel alleen gestaan. En met bitterheid verwijlt de man bij die pijnlijke teleurstellingen der jongste jaren. De wonden zijn niet gesloten, aan zijn ijdelheid, aan zijn eerzucht toegebracht. De indrukken van het jongst geledene zijn te versch, dan dat het door zooveel andere aandoeningen en hartstochten geslingerd en geschokt gemoed zich langer dan een oogenblik thuis kan gevoelen in de herinneringen van een tijdperk, dat tot een weggestorven leven behoort. Die nagalm uit lang vervlogen dagen klinkt hem als een stem uit den dood. Hij heeft eene nieuwe en, God weet het! zoo bittere geschiedenis, versch in 't geheugen, versch in 't hart, en in deze neemt Heloise geen plaats in. Op de jongste bladen van zijn levensboek staat haar naam niet geschreven. Het moge hem gemakkelijk vallen, zich nog eens in de tijden zijner eerste zegepralen te verplaatsen, in de hartstochtelijke liefde, die onverminderd in het hart der dertigjarige gloeit, kan de ruim vijftigjarige man niet meer deelen.

Met eene verontschuldiging van zijn stilzwijgen vangt

hij zijn antwoord aan. Hij wist niet, dat de abdis van den Parakleet, zoo rijkelijk door God begenadigd, die sinds jaren door woord en voorbeeld de dwalenden leerde, de kleinmoedigen vertroostte en de tragen aanspoorde, behoefte gevoelde aan zijne onderwijzing en vermaning. Maar volgaarne zou hij met raad en voorlichting haar bijstaan in alle punten, waarin zij zijne hulp zou behoeven en vragen. Hij dankte God voor de bezorgdheid, waarmede zijne zusters in zijne rampen deelden, en beval zich aan in hare gebeden. De gebeden der geloovigen zijn machtig bij God, en vooral van vrouwen voor hen, die haar dierbaar zijn, gelijk beide de gewijde en ongewijde geschiedenis in tallooze voorbeelden leeren.

„En niet alleen de gebeden der geloovigen, ook die der ongeloovigen worden verhoord, want we lezen niet, dat de weduwe te Naïn, wier zoon werd opgewekt, geloovig is geweest. Ons echter verbindt niet alleen hetzelfde geloof, maar ook een gelijke gelofte. Doch ik laat uwe kloosterzusters, die God dienen, ter zijde, om tot u te komen, wier heiligheid ik vast vertrouw dat veel bij God vermag, en die mij verschuldigd zijt, wat ge vermoogt, vooral nu, in de hachelijke gevaren waarin ik verkeer. Wees altijd in uwe gebeden gedachtig aan hem, die in 't bijzonder de uwe is."

En na dit enkele woord van zinspeling op de vroegere betrekking somt hij teksten op om te bewijzen, dat de gebeden van vrouwen voor hare mannen worden verhoord, en schrijft een gebed ter neder, te zijnen behoeve in den kerkelijken dienst in te voegen.

„En indien de Heer mij in de handen mijner vijanden overgeeft, zoodat zij namelijk mij dooden, of indien ik verre van u sterve, dan bid ik, dat gij mijn lijk naar

den Parakleet doet overbrengen, opdat onze dochters, ja onze zusters in Christus, door het voortdurend zien van mijn graf worden aangespoord, voor mij gebeden tot God op te zenden. Want het door zijne zonden bezwaard gemoed kan niet beter rusten, dan op die plaats, die aan den Parakleet, d. i. de Trooster, is gewijd en met zijn naam is gesierd......

„Dit eindelijk vraag ik boven alles van u, dat gij de bezorgdheid, die ge thans over de gevaren mijns lichaams betoont, dan voor het heil mijner ziel moogt koesteren. Door mij den bijzonderen bijstand uwer gebeden te schenken, zult ge dan den doode betoonen, hoeveel ge den levende hebt liefgehad." [27]

Met geen enkel woord beantwoordt Abelard de herinneringen, door Heloise opgewekt: hij laat ze ter zijde. Hij verdedigt zich niet op haar verwijten; slechts een enkel woord herinnert aan het rijke verleden. Als de monnik, wien alles onder den voet is ontzonken, die niets dan den dood voor oogen heeft en op niets anders meer letten wil, schrijft hij koel en somber redeneerende voort, zonder den indruk te berekenen, dien zijn brief moest maken.

En die indruk was vreeselijk. Heloise, die zoo weinig haar hartstocht vindt beantwoord, ziet in elk woord eene beleediging: elke zin wordt een grieve. Zonder eenig zelfbedwang stort de hartstochtelijke vrouw zich uit. „Het verwondert me, mijn eenige! dat ge tegen de gewoonte en de natuurlijke orde mijn naam in den aanvang van uw schrijven aan den uwe deedt voorafgaan. Betamelijk toch is het, als men aan meerderen of gelijken schrijft, hun naam het eerst te plaatsen, doch zoo het aan minderen is, hebben zij den voorrang, die in waardigheid voorgaan."

Zij had troost van hem gevraagd, maar integendeel

nieuwe oorzaak van smart gekregen. „De tranen, die gij moest lenigen, hebt ge opgewekt.” Hoe zou toch een harer het slot van zijn brief, waar hij van zijn dood gewaagt, zonder tranen kunnen lezen? „Dierbare! hoe is dit denkbeeld in u opgekomen, hoe hebt gij het kunnen uitspreken? Nooit zal God zijne dienstmaagden zoozeer vergeten, dat Hij haar u zal doen overleven. Nooit zal Hij ons een leven schenken, dat vreeselijker is dan elke dood. Gij moet onzen lijkdienst vieren, gij onze zielen aan God bevelen, en haar, die ge voor God hebt bijeengebracht, tot Hem vooraf doen gaan: opdat gij, van alle zorgen voor ons bevrijd, te blijder ons volgen kunt, als ge verzekerd zijt van ons heil. Spaar ons, heer, smeek ik u, zulke woorden, waardoor ge ons nog ongelukkiger maakt dan we reeds zijn; ontneem het leven, dat we leven, ons niet vóór den dood. Elke dag heeft genoeg aan zijn eigen kwaad, en het vreeselijk oogenblik, waarvan gij gewaagt, zal genoeg bitterheid en smarte ons brengen.” . . . .

. . . .

„Gij vraagt ons, om na uw dood uw lichaam herwaarts te doen brengen, opdat de dagelijks verlevendigde herinnering aan u onze gebeden vermeerdere en u ten goede kome! Hoe kunt ge meenen, dat wij u vergeten zouden? Doch, zal het een tijd zijn, voor het gebed geschikt, als ons geschokt gemoed alle kalmte zal missen? als onze harten geen meester zullen zijn van zich zelven en onze tong geen woorden zal vinden? Hoe zullen we voor u kunnen bidden, als wij in de wanhoop van ons gemoed, vertoornd tegen God en niet met Hem bevredigd, Hem meer door onze klachten zullen tergen dan verzoenen door onze gebeden? Weenen zullen wij kunnen, rampzalige,

maar bidden niet. Wij zullen ons meer beijveren u te volgen, dan u te begraven! Want leven kunnen wij niet meer, als wij in u ons leven verloren hebben. Mochten wij dat oogenblik nimmer beleven, maar zelve vooraf zijn weggenomen! De vermelding van uwen dood is voor ons reeds de dood. Wat zal het dan zijn, als uw verscheiden waarlijk geschiedt! Doch God zal het nooit vergunnen, dat wij overblijven, om u deze schuld te betalen, dat wij, wat we van u verwachten, voor u zouden doen. O mochten wij u voorgaan en niet u volgen!

„Spaar ons, bid ik u, spaar ons zulke woorden, die onze harten als met pijlen des doods doorwonden, zoodat wat voorafgaat vreeselijker dan de dood zelve is. Het van smarte krimpend gemoed kan niet rustig zijn, en de ontruste en geschokte ziele zich niet met God bezig houden. Belemmer ons niet in onze kerkelijke plichten, die gij zelve ons hebt opgelegd. Het onvermijdelijke, dat een groote smart met zich brengt, moet onverwachts komen, opdat het niet nutteloos, (want geen vooruitzien kan het afweren) van te voren pijnige. . . . . . .

„Wat toch blijft mij te hopen over, en waarom zal ik langer leven, als ik u, mijn eenigen troost, verloren heb? Dat gij leeft is het eenig genot dat me is overgebleven, al mag ik zelfs uw tegenwoordigheid niet genieten. [28]

„O, zoo ik het zeggen mag, God is boven alle beschrijving wreed voor mij geweest! O onbarmhartige barmhartigheid! o ongelukkig lot! dat al zijne pijlen op mij heeft verschoten, zoodat het niet heeft om anderen te treffen, zoodat anderen zonder oorzaak zijn wrake vreezen. En al had het nog enkele pijlen over, ik ben niet meer te treffen, ik heb geen plaats meer, die niet gewond is. Dit ééne vreest het bij al die wonden, dat de dood mijne

smarten eindige; en terwijl het niet ophoudt mij te dooden, vreest het den dood, dien het zelf verhaast.

„Wee mij, ellendigste der ellendigen! ongelukkigste der ongelukkigen! Boven alle vrouwen door u verheven, heb ik geen hoogeren rang verkregen, maar van mijne hoogte neergeslingerd, heb ik te vreeselijker in u en in me zelf geleden. Naarmate de verheffing grooter was, was ook mijn val dieper. Welke aanzienlijke of machtige vrouw kon haar geluk boven het mijne stellen of slechts met het mijne vergelijken? En wie is dieper vernederd en heeft meer geleden? Welk een eer viel me in u te beurt! En tevens, welk een rampspoed trof me in u!" . . . . .

. . . .

. . . .

. . . .

. . . .

. . . .

. . . .

Maar vreeselijker nog dan Heloise, is Abelard getroffen; en terwijl zij beiden schuldig waren, heeft God hem alleen gestraft. Dat moet zij zich verwijten, want hij is de minst schuldige! Mocht ze maar in haar gemoed genoegzaam boete doen voor al den jammer, dien zij heeft veroorzaakt!

Doch helaas! zij moet hare zwakheid bekennen; en de gevierde abdis van den Parakleet legt in den schoot van haren Abelard eene bekentenis af, dien niet is weer te geven. [29] Wat de wereld haar ook achte, voor God is ze niet, die ze schijnt; nog worden hare heiligste uren verontreinigd door de overmacht der herinnering. „Hij weet het, zij beeft meer om Abelard te beleedigen dan Hem, zij wenscht meer Abelard dan Hem te behagen."

Met bitter zelfverwijt wijst zij de lofspraken af, die

Abelard haar schonk. Hij vrage niet langer hare gebeden; hij achte haar niet langer gezond en geene vermaning behoevende. Hij prijze haar niet langer, maar geloove aan hare zwakheid en kome haar te hulp. Doch hij vermane haar niet om te strijden, want dit vermag ze niet. Het is haar genoeg het gevaar te ontwijken. De kroon der overwinning zoekt ze niet, want ze kan haar niet behalen. „Wijzer is het gevaar te ontwijken, dan den strijd te beginnen. In welken hoek des hemels God me ook plaatse, ik zal tevreden zijn. Niemand benijdt daar den ander, omdat ieder gelukkig is met hetgeen hem geschonken werd. Reeds Hieronymus zegt: ik beken mijne zwakheid, ik wil niet strijden op hoop van overwinning, opdat ik niet overwonnen worde. „Waarom het zekere te verwaarloozen en het onzekere na te jagen?" [30]

Dieper indruk dan hare verwijten, maken Heloise's zelfbeschuldigingen op Abelard. In de sombere stemming zijns geestes had hij, schrijvende, meer aan zich zelven dan aan haar gedacht. De monnik, die aan geen aardsche toekomst meer gelooft, had voor zijn hemelsche willen zorgen: hare gebeden moesten hem het eeuwige heil verzekeren.

Doch nu schrikt hij wakker bij het gezicht van den afgrond, aan welks rand zij waggelt. Een oogenblik slechts, maar lang genoeg om een blijvenden indruk te maken, komt het beeld der achttienjarige, die zich met zooveel vertrouwen en zelfverloochening aan hem overgaf, voor zijn geest. Welk een verschil tusschen toen en thans! ..... En de geestelijke siddert bij het gevoel zijner schuld.

Hij kan haar hartstocht niet beantwoorden, maar nu weet hij het, hij mag het ook niet meer.

Zij moge het wenschen, — Abelard gevoelt, dat zij hoogere behoeften heeft, die hij moet vervullen. Het verleden zij geleden, en geen zinnelijke drift wekke dezen doode op. Zij moet die gevoelens overwinnen, die haar, voor hier en hier namaals, rampzalig dreigen te maken.

En het is, alsof het peilen van den vrouwelijken hartstocht hem zich zelven doet kennen; alsof de stormen in haar gemoed zijn onrust bedaren; alsof de luide wanhoop van haar smart zijn wrokkend gemor tot zwijgen brengt. Hij gevoelt dat hij nog een taak heeft af te doen, een plicht te volbrengen.

Hij moge onverzoend zijn met het leven, doch zij moet vrede hebben. Den man is de strijd, der vrouw de zegen des geloofs beschoren.

Met de genoegens der aarde is 't gedaan: als haar geestelijke broeder grijpt hij zijne Heloise bij de hand, om haar tot God te leiden.

Hartelijker en openhartiger dan vroeger is ditmaal zijn schrijven. De verschillende beschuldigingen, door Heloise aan zich zelve, aan hem en aan God gedaan, bespreekt en weerlegt hij achtereenvolgens, in echt scholastieken vorm. Hij tracht haar te verzoenen met het verleden, door het gebeurde als de rechtmatige straf hunner zonden te beschouwen. Hij bezweert haar bij hare liefde tot hem, zich niet hardnekkig tegen God te verzetten. Met al den ernst van den priester, en ditmaal met de kalmte van den christen, tracht hij haar door hartstocht bewogen gemoed te bedaren, door haar op den Man van smarten te wijzen, die ook voor haar zijn kruis had gedragen. „Hebt ge geen tranen, gevoelt ge geen wee bij het gezicht van den Zone Gods, onschuldig voor u en voor allen door de ongeloovigen gevangen, gesleurd, gegeeseld, met bedekt gelaat

bespot, geslagen, bespuwd, met doornen gekroond, en eindelijk aan het schandhout des kruises tusschen roovers gehangen, en gestorven dien vreeselijken dood? Dezen, mijne zuster! den waren Bruidegom van u en van de Kerk, heb Hem altijd voor oogen en in 't hart. Zie Hem uitgaande om voor u gekruisigd te worden en Zijn kruis torsen. Plaats u onder het volk, wees eene dier vrouwen die zich op de borst slaan en weenen om Hem!" . . . .

. . . .

. . . .

„Neem deel aan dat kruis, dat Hij voor u draagt. Sta altijd in den geest bij Zijn graf, en klaag en ween met de getrouwe vrouwen. Bereid met haar de specerijen voor zijn begrafenis, doch laat het geestelijke en geen zinnelijke zijn. . . . . Want meer dan ik heeft Hij u liefgehad." [31]

En ditmaal miste zijn woord den bedoelden indruk niet. Slechts het hart kan het hart treffen. Heloise voelde in de woorden de bezorgdheid der liefde, die hem dreef. „Het zal niet gezegd kunnen worden," is haar antwoord, „dat ik u ooit ongehoorzaam ben geweest. Mijn woord, zoo al niet mijn smart, zal gematigd zijn: uw verbod zal het beteugelen." [32] En aan deze belofte is ze getrouw gebleven, want in haar verder schrijven is ze de abdis, die van haren geestelijken vader raad en onderricht vraagt. De aardsche liefde is tot eene hemelsche geworden, het ideaal in de eeuwigheid gesteld.

Met de „Geschiedenis mijner rampen" eindigt de voornaamste bron voor de kennis van Abelard's leven. Veel van hetgeen in de volgende jaren is geschied, weten we niet, en van hetgeen wij zeker weten dat geschied is, kennen we weinig meer dan de groote trekken. Voor onze

teekening van de onderlinge betrekking van Abelard en Heloise zij de algemeene opmerking voldoende, dat de briefwisseling, tusschen hen voortaan gevoerd, zich tot kerkelijke zaken bepaalde, en dat Heloise zich den zwaren strijd schijnt verlicht te hebben, door zelve niet dan in noodige gevallen aan Abelard te schrijven.

Wat den laatste betreft, het schijnt ontwijfelbaar, dat hij in dezen tijd zijns levens, nadat hij voorgoed zich uit zijne abdij had teruggetrokken, de meeste zijner werken geschreven of herzien en verspreid heeft. Nog een korten tijd trad hij te Parijs als leeraar op en handhaafde zijn ouden roem.

Er was veel veranderd in de 40 jaren, die, sinds de jonge Peter Parijs het eerst had bezocht, waren voorbijgegaan. Op politiek gebied waren de gemeenten ontstaan en begon het koningschap zich te vestigen. Eene burgerlijke maatschappij verrees naast de geestelijke: de staat nevens de kerk. Voor het oogenblik nog eendrachtig verbonden, zagen beide hun toekomstige worstelingen vooruit. De maatschappij begon naar zelfstandigheid te streven en het juk der kerk te gevoelen De volkstalen ontwikkelden zich: eene volksletterkunde begon zich te vormen. Het bleek dat in den kamp der onverzoenlijke vijanden, de kerk en het leenstelsel, niet alle deugden het uitsluitend deel der eerste en niet alle ondeugden dat des laatsten waren geweest. De vrouw had opgehouden het bloote speelgoed van zinnelijken lust te zijn en door haar zachten invloed werd het huiselijk leven in de eenzaamheid van het kasteel geboren. Met de zachter zeden ving een hoogere ontwikkeling aan: met welgevallen en met blijdschap ontving de burchtheer, teruggekeerd uit het weelderige Oosten, den troubadour, die de groote daden van

Karel en van Alfred, of de overwinningen der liefde bezong. Nieuwe behoeften, behoeften aan geestelijke ontwikkeling ontwaakten. De grondslagen van latere universiteiten werden gelegd: naar helderder inzicht en naar meerdere kennis werd gejaagd. De gezichtskring der jonge maatschappij verruimde zich, breidde zich uit.

Slechts enkelen, doch dezen ook met helderheid, waren zich bewust, hoe weinig de kerk, die den knaap wilde leiden, de gangen des mans zou kunnen richten. Maar in eene maatschappij, die in zich zelve begint te gelooven, vindt elk woord, dat de heerschende machten bedreigt, ingang. Ontevredenheid met het bestaande is de moeder van den vooruitgang.

Abelard, op vijfenzestigjarigen leeftijd te Parijs teruggekomen, zag het zaad, in een geheel leven gestrooid, vruchten dragen. Zijne werken werden in ruimer kring gelezen en herlezen: zijne meeningen telden vermeerderde aanhangers, zijn persoon vond nieuwe beschermers. Zijne leerlingen, gestegen in kerk en staat, verhoogden zijn roem en schenen zijne eindelijke zege te verzekeren.

Doch nog was hij de mindere, al zou de geschiedenis hem den meerdere heeten.

Een strijd, door de verspreiding zijner geschriften uitgelokt, ontbrandde tusschen zijne aanhangers en bestrijders. Hij zelf nam er geen deel aan, maar werd er toch in gemengd. Vermoeid van de verwijten zijner vijanden en vertrouwende, naar het schijnt, op den invloed van zijn machtigen aanhang, die hem ditmaal de zege zou schenken, beriep Abelard zich op een concilie.

De handschoen was toegeworpen en werd opgenomen door Bernard van Clairvaux. In het jaar 1140 zou binnen de stad Sens het pleit tusschen de jonge maatschappij en

haar voogd, tusschen de wetenschap en de kerk worden beslecht. Bernard van Clairvaux was de vertegenwoordiger der laatste, Abelard der eerste.

Er waren onmogelijk twee mannen te vinden, die zoo scherp tegen elkander overstonden. Bernard van Clairvaux, de monnik uit plichtgevoel, uit gevoel van roeping, de hervormer van het monnikenwezen in hiërarchischen zin. Abelard, de monnik uit nooddwang, dien de kap en de pij altijd hadden gedrukt, altijd hadden belemmerd om de vleugelen zijns geestes vrij en ongedwongen uit te slaan. Bernard, de man der hiërarchie, die de redding der wereld van de zegepraal der Gregoriaansche beginselen wachtte. Abelard, de bittere bestrijder der geestelijkheid, zoowel hoogere als lagere, van hun onkunde, liederlijkheid, aanmatiging; Abelard, die de macht des pausen dorst beperken tot dit leven, en zijn bindend en ontbindend gezag van geen waarde meer achtte voor een volgend bestaan. [33] Bernard van Clairvaux, de geloovige en lichtgeloovige christen, de gevoelige mysticus, die uit de ervaring van zijn eigen gemoedsleven leerde, dat God meer gekend wordt, naarmate Hij meer geliefd is. [34] Abelard, de twijfelaar in beginsel en methode, die het recht der rede om te onderzoeken en te begrijpen wat het geloof aanneemt, niet kon opgeven.

Tusschen zulke mannen was geen wetenschappelijke strijd mogelijk. Trouwens, Bernard van Clairvaux, onwankelbaar in zijne overtuiging, vergunde ook den ketter geene bestrijding der waarheid, maar eischte onbepaalde onderwerping aan de kerk en afzwering zijner ketterijen.

Abelard, tot verloochenen genegen, zoo hij van dwaling werd overtuigd, weigerde voor het blinde gezag te bukken en beriep zich op den paus.

Doch het baatte hem niet: het concilie vonnisde zijn leer, de Heilige Stoel zijn persoon.

Thans was hij gebroken. Alles, waarvoor hij geleefd had, de liefde en de wetenschap, had de kerk hem vergiftigd. Doch wien de kerk verwierp, heeft de Vader der geesten niet verworpen. Twee jaren leefde Abelard in het klooster van Clugny, waar de edele Peter, [35] wien het genoeg was christen te zijn, hem met zijn God, met zijn lot en met zijne vijanden heeft verzoend. En toen hij dezen vrede had gevonden, blies de groote denker, die eenmaal duizenden aan zijne voeten had gezien, in eene stille abdij, eenzaam en verlaten, den laatsten adem uit.

Zoo had de kerk gezegevierd. Na jaren strijds had ze den man overwonnen, die haar gezag ondermijnde en den voortduur van hare heerschappij over de geesten bedreigde. Zij achtte het haar plicht, en zij had recht; want de maatschappij, die zich uit de barbaarschheid verhief, mocht niet twijfelen. Zij moest gelooven, omdat opbouwen haar taak was. Wie aan de mogelijkheid twijfelt, hoe zal hij de handen aan den arbeid slaan: wie aan geen ideaal gelooft, hoe zal hij het nastreven?

Doch, al had de kerk het recht te handelen, gelijk ze deed, wat heeft het haar gebaat? Niets: want zij heeft den invloed des geestes niet kunnen weren. Nauwelijks tien jaren waren verloopen na zijn dood, of zijn machtige stem scheen te weerklinken van het eeuwige Kapitool. Vriend en leerling van Abelard, werkte Arnold van Brescia zijne beginselen uit en paste ze toe. Uit Rome verdreven, moest de Heilige Vader het vernemen, hoe de herstelde Romeinsche Republiek, met den leerling van Abelard aan haar hoofd, het wereldlijk gezag des pausen vervallen ver-

klaarde en den vertegenwoordiger van Christus slechts als den koning van een rijk, dat niet van deze wereld is, wilde erkennen. [36] Wel herstelde het gedienstige keizerlijke zwaard het gevallen gezag en boette Arnold van Brescia zijn vermetele poging met den dood, maar het uitgeworpen zaad was niet te verstikken. Na honderd jaren ontbrandde de strijd over de vragen, die Abelard had opgeworpen, met nieuwe hevigheid. Weer greep de kerk naar veroordeeling en ban, en weer scheen ze te triomfeeren. Doch het was slechts om te zekerder te vallen. Voor de derde, voor de laatste maal barstte de strijd uit in de 16de eeuw. De Hervormer wierp den tempel der middeleeuwen neder door de forsche slagen van zijn krachtig geloof.

Het is den mensch niet gegeven, den menschengeest voor eeuwig te binden.

Doch dit alles wist de kerk niet, noch zag ze vooruit. Zij handelde naar hare overtuiging, naar haar gevoel van plicht. En dit is haar vrijspraak.

Als geblinddoekt wordt de menschheid aan de hand der Voorzienigheid tot het eeuwige licht geleid.

Abelard heeft gezegevierd, al is hij verslagen. Vele gebreken hebben zijn karakter ontsierd, maar wie zal vonnissen, waar Heloise vergaf? Hem was de grootsche, maar duur betaalde roeping vertrouwd, de apostel der toekomst te zijn. Hij heeft de sluimerende geesteskrachten in de nieuwe maatschappij van het westelijk Europa gewekt, en het zaad van een betere toekomst gestrooid. Deze eer heeft hij met zijn levensgeluk en zijn levensgenot betaald. De weg van de ontwikkeling der menschheid is met de puinhoopen van 't geluk harer groote mannen bezaaid. Ook stervende heeft hij niet getwijfeld aan de

waarheid van zijne beginselen. Zijn zegepraal heeft hij niet gezien, maar hij heeft er aan geloofd. Wat heeft hem dan ontbroken? Of is het niet eere genoeg, in het leven der menschheid een druk zijner schreden na te laten, dien geen volgende geslachten kunnen uitwisschen?

En toch zou hij vergeten zijn geworden, als zoo velen die den eersten stoot hebben gegeven, maar wier roem door volgenden is verduisterd. [37] Doch de vrouw, die hem heeft lief gehad, heeft ook voor zijn roem gewaakt. Hare liefde heeft zijn naam onsterfelijk gemaakt.

In het klooster van den Parakleet heeft Heloise den doode ontvangen, dien ze in zijn leven niet mocht bezitten. Zij is dezelfde gebleven tot hare doodsure toe: geëerde abdisse van den Parakleet. Vrienden en vijanden van Abelard stemden overeen in bewondering dezer vrouw, de geleerden haars tijds brachten haar hunne hulde.

Doch wat de kerk ook in haar roemde en vereerde, de volksgeest heeft haar hooger geëerd. Zij is de zijne gebleven, heeft hij gefluisterd van eeuw tot eeuw, en stervende was ze nog Heloise, de geliefde van Abelard. Toen zij, zegt de aandoenlijke legende, in den Parakleet werd bijgezet, heeft zich Abelard van zijne rustplaats verheven om de geliefde zijner jeugd in de armen te sluiten.

Wat het leven had gescheiden, heeft de dood vereenigd. [38] Op Père la Chaise rusten Abelard en Heloise, en wat de woede der revolutie ook daar heeft vernield, hun stof is geëerbiedigd. En niemand is er, die dat kerkhof bezoekt of hij blijft peinzende staan bij de rijke herinneringen van deze veel bewogen menschenlevens. Van allen, die daar rusten op dat groote doodenveld, zijn Abelard en Heloise de meest algemeen bekenden. Nog dagelijks leggen onbekende handen, als om in Heloise

de liefde der vrouw te eeren, den immortellenkrans op haar graf.

En kan het anders? Of is de liefde der vrouw, standvastig, zelfverloochenend en vergevend, niet de vriendelijke ster in het leven, die getuigt van een hoogere en heenwijst naar een eeuwige liefde?

II

RICHELIEU EN MARIA DE MEDICIS.

RICHELIEU EN MARIA DE MEDICIS.

In 1730 zag te Amsterdam een boek het licht, dat den eenvoudigen titel droeg: *Histoire d'une mère et d'un fils.* Het bevatte het verhaal, hoe een koning van Frankrijk, die een eeuw geleden het zwaard van zijn land in de weegschaal van Europa's lot had geworpen, in botsing was geraakt met zijne moeder, jaren lang in zijnen naam de beheerscheresse van zijn rijk. Die botsing, — men was het in 1730 niet vergeten, al had de roem van Lodewijk XIV de namen van zijn vader en van Maria de Medicis in de schaduw gesteld, — was nooit bijgelegd. In de volkstraditie leefde de herinnering aan de strengheid voort, waarmede Lodewijk XIII zijne moeder had bejegend. Hij had haar verloochend, het land uitgejaagd, en niet dan te laat de vrouw, die hem het leven schonk, den terugkeer in Frankrijk willen vergunnen. In het buitenland, in betrekkelijke armoede was zij gestorven, na jaren lang rondgedoold en hulp en bijstand gesmeekt te hebben van vreemde regeeringen tegen haar eigen kind. Nog wisten ouden van dagen zich te herinneren, als de souvenirs van hun jeugd wakker werden, hoe zij hunne ouders het hoofd

hadden zien schudden bij de gedachte aan deze ondankbaarheid van een kind, aan dit lijden van een moeder. In alle beschaafde kringen van Europa, waar men gewoon is buiten den eigen, engen levenskring het oog te slaan, hadden de tijdgenooten zich met dit droevig schouwspel bezig gehouden. Wat de Hollandsche dichter in de Warmoesstraat te Amsterdam had gezongen, was van velen hunner de uitdrukking der gedachte geweest:

> Men hoeft om Monsters niet te reizen
> Naar Afrika:
> Europa broetze in haar paleizen,
> Vol ongenâ.
> De groote Moeder van Europa
> Vint schut noch scherm,
> En sterfet balling, zonder hope,
> Verdrukt en arm.

En met Vondel hadden ze vol ergernis gevraagd:

> Maar kan een volgende eeuw gelooven
> Dat uitgedreven en verschooven,
> De moeder der Monarchen dwael',
> En zwerf te water en te lande,
> In armoede, ouderdom en schande,
> En naulix haren adem hael'?

De volgende, de 18de eeuw, hoe ongeloovig ook in menig opzicht, stelde den dichter te leur. Zij geloofde het feit, want zij wist, dat het waarheid was. Maar verder ging ze niet. Het verhaal boezemde haar sympathie noch zelfs belangstelling in. Het arsenaal der historie leverde haar wapenen tot beslechting van een ernstiger strijd, dan dezen, waaraan de dood reeds een einde had gemaakt. Zelfs Voltaire scheen in het merkwaardige boek niets bijzonders te zien. Toch droeg zijn minachting vrucht.

Een onderzoek, door een nieuwsgierig geleerde in 't werk gesteld, leidde tot de verrassende ontdekking, dat in het jonge archief van buitenlandsche zaken te Parijs zich acht groote folio-deelen bevonden, de Mémoires van den kardinaal de Richelieu bevattende, geschreven onder zijn oogen, door hem gedicteerd en soms eigenhandig door hem verbeterd. Nu bleek het, dat de *Histoire d'une mère et d'un fils* slechts een klein deel van dezen grooten arbeid bevatte. Het verhaal van de botsing tusschen Lodewijk XIII en Maria de Medicis was het werk van Frankrijks grootsten staatsman.

Zeker was niemand beter dan hij in staat, om tijdgenoot en nageslacht voor te lichten. De gunst der moeder had hem den weg tot zijn verheffing gebaand; het vertrouwen van den zoon had hem de macht der regeering in handen gesteld en tot zijn dood doen behouden. Jarenlang was hij de raadsman van beiden geweest; zijn invloed had aan de eerste verwijdering tusschen Lodewijk en Maria een einde gemaakt; zijn invloed had den zoon bewogen, de moeder te verbannen.

Laat ik u het een en ander van de verhouding dezer personen mogen vertellen.

I

Op nauwelijks twintigjarigen leeftijd (1605), na de gewone opvoeding van een jong edelman te hebben ontvangen, was Armand du Plessis de Richelieu door Hendrik IV met het bisdom van Luçon beschonken. Zonder bijzondere roeping voor het verheven ambt, maar met onderwerping aan Gods wil, gelijk hij schrijft, had hij

zich in het onvermijdbare geschikt. Groote gaven als prediker schijnt hij niet bezeten te hebben, indien wij ten minste onverdachte getuigen willen gelooven, die hem een ongelukkig redenaar noemen. Veel verwondering kan het niet wekken. Wie Richelieu's geschriften kent, ziet onmiddellijk dat de eigenaardige breedheid van uiteenzetting, die voor den populairen prediker een hoofdvereischte is, niet een zijner kenmerkende deugden was. Helder, kort en zakelijk is zijn stijl, maar zonder tooi of praal: een fijne ironie doet blijkbaar de lip des schrijvers van tijd tot tijd krullen, maar de uitdrukking is in schijn te eenvoudig, dan dat het groote publiek de spotternij, de minachting, die er uit spreekt, kan opmerken. Er zijn geen preeken van Richelieu bewaard gebleven. Geen twijfel, zoo zij er waren, of zij zouden bewijzen, dat de geestelijke redenaar evenmin als de staatsman erin geslaagd is, voor zijne denkbeelden de sympathie van het meerendeel zijner tijdgenooten te winnen.

Toen hij zijn bisschoppelijk ambt aanvaardde, was Hendrik IV op den troon gezeten. Het edict van Nantes waarborgde de rechten van de vroegere geloofsgenooten des konings. De periode van vervolging was voor het oogenblik gesloten. Ook Richelieu sloot zich als bisschop aan die vredelievende staatkunde aan. In geschriften van deze dagen verklaarde hij, tegen andersdenkenden geen andere dan zedelijke middelen van overreding te willen bezigen. Op zijn last doortrokken missiën het bisdom, om de ketterij te bestrijden. Het schijnt echter niet dat zij veel succes hebben gehad, of dat de ijver van Richelieu tegen de geringheid der resultaten bestand is geweest. Met hoeveel ernst hij de plichten van zijn ambt ook ter harte nam, het verblijf te Luçon was niet in staat, hem bij

voortduring te boeien. Het tooneel was hem te klein, de werkzaamheid niet zeer geliefd, en de plaats van zijn woning weinig geschikt, om hem Parijs, waar hij zijn jeugd had gesleten, te doen vergeten. Hij smachtte naar de hoofdstad en naar een politieke carrière. Wij hooren hem in zijne brieven over zijn armoede klagen, en over zijn ellendig huis, dat geen enkele kamer bevatte, waarin behoorlijk gestookt kon worden, zonder dat hij in den rook zat. Zijn voorgangers hadden den titel gevoerd en de kleine inkomsten genoten, maar Luçon gelaten voor wat het was, en er zelfs niet gewoond. Richelieu kwam dadelijk met zijn kapittel in strijd over finantieele belangen, 't geen natuurlijk zijn positie niet aangenamer maakte. Bedenken wij daarbij, dat het verblijf in de 17de eeuw voor een echt Parijzenaar veel ondragelijker moet geweest zijn dan in de 19de, omdat de hoofdstad alleen zich in die dagen in enkele bewijzen van beschaving, die sinds algemeen zijn geworden, verheugde, dan is Richelieu's verlangen maar al te goed te begrijpen. Parijs, om een enkel voorbeeld te geven, had ten minste eenige straten, die geplaveid waren. In de provincie was nog niets van die weelde te zien.

Met het ongeduld van den eerzuchtige, die ter nauwernood zich weet te beheerschen, wachtte hij zijn tijd af. De toestand van Frankrijk, na den dood van Hendrik IV, opende voor iedere ambitie, die beleidvol het juiste moment wist te grijpen, het uitzicht op bevrediging. Het was een zonderlinge reactie, die, na den moord des konings, aanving Frankrijk te beheerschen. De koninginne-weduwe, Maria de Medicis, was als voogdesse over den minderjarigen Lodewijk XIII gesteld. Diep bedroefd was Maria over het verlies van haar echtgenoot niet geweest. Zij was

tien jaar met Hendrik IV getrouwd geweest en had hem zes kinderen geschonken. Aan dit laatste alleen had zij te danken gehad, dat zij niet reeds sedert lang naar haar vaderland was teruggezonden. Want Maria en Hendrik hadden het niet te best samen kunnen vinden. De Florentijnsche prinses was een jonkvrouw vol luimen, bij uitstek journalier, zeer jaloersch en heerschzuchtig, met een slechts middelmatige schoonheid bedeeld, die niet door heldere verstandsontwikkeling of kennis werd vergoed. Achterdochtig en driftig, had zij de voorbeeldelooze ontrouw van haar echtgenoot niet met vrouwelijke waardigheid weten te dragen, maar door heftigheid hem steeds meer van zich verwijderd. Geen week, zegt Sulli, ging er voorbij, zonder twisten, waarbij Maria zich zoo weinig wist te betoomen, dat zij soms in tegenwoordigheid van anderen den koning aanvloog. Sulli had eens haar hand opgevangen, toen zij Hendrik wilde krabben. Rechtmatige grieven had zij zeker, want naïever en lomper heeft wel nooit een vorst het decorum in het aangezicht geslagen, dan Hendrik het deed. Maar haar eigen levensgedrag ondermijnde de rechtmatigheid harer klachten. Luimig en heerschzuchtig, in het bezit der macht slechts de gelegenheid ziende om haar praal en pronkzucht te voldoen, was zij de meest ongeschikte echtgenoot voor een koning als Hendrik IV. Zijne politiek keurde zij, onder den indruk van haar opvoeding, af en werkte ze tegen, zooveel zij kon, maar een poging om zijn streven te begrijpen, ging boven haar kracht. De goedaardige Gascogner, die niet wist wat wraakzucht is, en de vergrijpen van anderen even snel als die van zich zelven vergat, minachtte haar. Eens schonk hij haar den zonderlingen lof, waaruit zijne geringschatting sterker nog dan hij bedoelde sprak: „indien

Maria mijn vrouw niet was, zou ik ze wel tot maitres willen hebben."

Het was deze ijdele, luimige vrouw, vol van vertooning, jaloezie en praalzucht, die in 1610 aan het hoofd van Frankrijk als regentes optrad. Men kon berekenen, dat onder haar naam anderen zouden regeeren. Wie het meest haar wenschen wist te bevredigen, zou het meest op haar vermogen. Sulli, de invloedrijke staatsman der vorige regeering, Hendriks rechterhand, werd verwijderd. En met den persoon viel het regeeringsstelsel. Zuinig en streng had Sulli geheerscht, het monarchaal gezag met vastheid tegen den overmoed der groote edelen handhavende. Het nieuwe bestuur was noch zuinig noch streng. De millioenen, die Sulli had bespaard en in de Bastille geborgen. werden met kwistige hand verbruikt; en de steun der groote edelen werd voor geld gekocht. De grootsche plannen van Hendrik IV tegenover Spanje en Oostenrijk werden onmiddellijk verlaten, en in plaats dat Frankrijk zijn positie als groote mogendheid tegenover het buitenland hernam, reikte Maria de Medicis de hand aan de vijanden van haar vermoorden echtgenoot. Een tijdperk van namelooze verwarring ving aan. Zoolang zij betaalde, zag Maria haar gezag door de groote edelen erkend, maar toen zij onwillig of onmachtig scheen, om aan de steeds klimmende eischen te voldoen, vingen de opstanden aan. De een was nauwelijks bedwongen, of een tweede barstte uit. Aan voorwendselen ontbrak het nooit. Het heil des volks was toen, als steeds, het meest geliefde devies der adellijke grooten. Zij, die het meest den staat plunderden, klaagden het zwaarst over anderen. Maria zelve leverde, geheel overbodig, nog een grond tot verzet te meer. Een Italiaansche gelukzoeker, een markies d'Ancre, was haar

gunsteling, aan wien zij al de rechten van een echtgenoot gunde, schoon zijn eigen vrouw, haar vroegere zoogzuster, haar eerste hofdame was. Tot groote ergernis van geheel Frankrijk schonk zij hem den maarschalksstaf en overlaadde hem met gunstbewijzen en goud. Doodarm was d'Ancre in haar gevolg uit Italië gekomen; na weinig jaren telde hij zijn vermogen bij millioenen en beheerschte hij de regentes van Frankrijk. IJdel en aanmatigend als dergelijke parvenu's zijn, die aan lichamelijke voorrechten en persoonlijke gunst hun ongehoorden voorspoed danken, kwetste de maarschalk d'Ancre de gevoeligheid van groot en klein.

In dit troebel water was te visschen. De bisschop van Luçon, die uit zijn treurige standplaats onafgebroken het oog op Parijs hield gevestigd, gebruikte de jaren van gedwongen afwachting om zich vrienden te maken. Het maakt een pijnlijken indruk, een man als Richelieu in zijne brieven zich te zien nederbuigen en vleiende complimenten aanbieden aan personen, die hij in zijn hart minachtte. Langzamerhand, na den dood des konings, onder de heerschappij van Maria en van d'Ancre, zien wij hem nadertreden. De bezoeken aan het hof en aan Parijs worden drukker en langduriger, en de betrekkingen met invloedrijke personen intiemer. Het eerst vestigde hij de openbare aandacht op zich in 1614, toen hij in de vergadering der Staten-Generaal namens de geestelijkheid het woord voerde en o. a. het verzoek deed, dat Z. M. vooral geestelijken, die vrij van huiselijke zorgen en banden zijn, in zijn raad mocht roepen. Sinds vertoefde hij bijkans onafgebroken aan het hof, en won de gunst van Maria de Medicis en van d'Ancre. Toen de jonge Lodewijk in het volgende jaar met Anna van Oostenrijk huwde, werd Richelieu tot

aalmoezenier der koningin benoemd. Weinige maanden later (Juli 1616) was hij secretaris van Maria de Medicis. Toegelaten in den staatsraad, zag hij zich met een jaargeld begiftigd dat aan zijne klachten over armoede gelukkig een einde maakte. De gunst van d'Ancre en van Maria de Medicis schonk hem de gelegenheid om zich in verschillende zendingen als handig diplomaat te doen kennen. Iedere verheffing bewees zijn geschiktheid tot hooger betrekking. Intusschen was het minder zijn bekwaamheid, dan de bescherming van Maria en haar gunsteling, die hem den weg baande. Het vrouwenhart dezer vorstin was tegen de vleierijen niet bestand, die van de lippen van den sluwen geestelijke vielen. En Richelieu van zijne zijde was te zeer dorstende naar macht, dan dat hij niet tot eenige opoffering van eigen inzicht geneigd was. Hij deed beloften, die hij niet van plan was te houden. En daaraan had hij het te danken, dat hij in November 1616 in het ministerie werd opgenomen, als secretaris van staat voor oorlog en buitenlandsche zaken.

Wanneer Richelieu terugzag, had hij reden tot tevredenheid. In twee jaren tijds had hij den afstand, die zijn armoedige woning te Luçon en het hotel te Parijs scheidde, afgelegd en, naar hij hopen kon, nu voorgoed van armoede, onbekendheid en machteloosheid afscheid genomen. Toch vergiste hij zich, zoo hij zeker meende te staan. Zijn ambitie had hem op het dwaalspoor gebracht. Creatuur van Maria de Medicis en van d'Ancre, was zijn lot afhankelijk van het hunne, en stond hij aan het gevaar bloot, te vallen als het offer van eene politiek, die hij zelf afkeurde. De hersteller van het monarchaal gezag kon zijne taak niet volbrengen zonder den monarch.

Bijkans onopgemerkt groeide aan het hof een jongeling

op, geroepen om er het hoofd en het middelpunt van te zijn. De jonge Lodewijk XIII sloop stil en teruggetrokken zonder vertrouwen te vragen of te geven, te midden der hovelingen van zijn eigen hof rond. Van jongs af door onderbuikslijden en gal gemarteld, was hij een zwakke en teere knaap, op wiens vroegen dood ieder rekende. Liefde ondervond hij van niemand, en wachtte hij ook niet. Zijne hartelijke moeder amuseerde zich met d'Ancre, en zoo zij van haar zoon, in wiens naam zij regeerde, notitie nam, het was om zijne jeugdige vergrijpen streng te bestraffen. In 1614 was hij bij Parlementsbesluit plechtig meerderjarig verklaard, 't geen Maria de Medicis volstrekt niet belette, hem, den koning van Frankrijk, van tijd tot tijd met een zweep eens frisch te slaan. De zwakke knaap, door aanhoudende aderlatingen krachteloos, zag het ergerlijk hofleven met bitterheid aan, maar durfde niet tusschenbeide te komen. Hij zag den Italiaanschen gunsteling zijner moeder in weelde en verkwisting baden, terwijl hem zelf het noodige tot het voeren van een hofstoet onthouden werd. Openlijk, in tegenwoordigheid van het geheele hof, behandelde d'Ancre hem met de uiterste minachting, zonder dat de moeder er over gebelgd scheen. Die bleeke, stotterende jongen, nu (1616) een 15 jaar oud, scheen tot niets nut dan om de speelbal van anderen te zijn. Maar men vergiste zich. In dezen jongen Lodewijk XIII leefde dezelfde vorstelijke trots, die zijn vader had gekenmerkt. Zijn lichaamszwakheid en verwaarloosde opvoeding beroofden hem van den moed tot zelfstandig handelen; maar zoo het lot hem een man ter zijde stelde, die zijn gevoel van waardigheid wist te prikkelen, kon hij gevaarlijk voor de vermetele avonturiers worden, die met zijne kroon speelden. En die man werd gevonden in een opzichter over de ko-

ninklijke valken, een sieur de Luines, die zich in Lodewijks gunst wist in te dringen en spoedig den koning even volkomen beheerschte, als d'Ancre de koningin-weduwe. Tusschen de twee gunstelingen ving een strijd aan, die eindigde, zooals te voorzien was. Lodewijk XIII zwoer met zijn protégé tegen den gehaten Italiaan samen, en den 24sten April 1617 viel d'Ancre in de poort van het Louvre door de handen van koninklijke moordenaars.

Met d'Ancre viel op eenmaal de geheele bent van gunstelingen, die zich aan hem hadden vastgeklampt om omhoog te klimmen. Maria de Medicis verliet het hof en sleepte in haar val Richelieu mede. De bisschop van Luçon keerde aanvankelijk naar zijn treurigen zetel terug, maar werd spoedig naar Avignon verbannen. De koningin-weduwe werd een tijdlang gevangen gehouden te Blois, zonder dat de sieur de Luines, die thans even onbepaald heerschte als vroeger d'Ancre, haar den terugkeer naar het hof vergunde. Zulk een leven was voor Maria ondragelijk en geen middel haar te laag of te onedel, om de verloren macht te herwinnen. Met eigen hand ontstak de moeder des konings de fakkel van den burgerkrijg.

Voor Richelieu was deze verrassende loop van zaken een openbaring. Hij zag, dat hij zich vergist had. Hij had steun gezocht, waar die niet te vinden was. Hoe voorzichtig ook in de maanden van zijn eerste ministerie zijn gedrag was geweest, hij was medegesleept in den val van den gunsteling van Maria. Hij zag in, dat hij een ander steunpunt moest zoeken en vinden. Slechts het vertrouwen des konings, het wettig hoofd van den staat, kon hem den verloren invloed herschenken. Doch het strekt hem tot eere, dat hij daarom de vrouw niet verliet, die hem omhoog had geheven. Al zijn invloed op Maria werd aan-

gewend, om haar tot verzoening met haar zoon te bewegen, en tot omhelzing van zijn veranderd inzicht. En de ijdele vrouw, die steeds door gunstelingen werd geregeerd, had geen kracht om aan zijn scherper doorzicht weerstand te bieden. Richelieu had het geluk, moeder en zoon tot één te brengen, en Maria een plaats in het staatsbestuur te bezorgen, waarop zij wel niet den vroegeren, maar toch nog altijd een grooten invloed kon uitoefenen.

De gunstige uitslag van zijne bemiddeling herstelde zijn eigen positie. Niet alleen de kardinaalshoed viel den bisschop van Luçon ten deel, maar hij keerde aan het hof terug als de erkende raadgever der koningin-weduwe. Door haar, die zich thans geheel aan zijne leiding toevertrouwde, oefende hij langzamerhand invloed op de staatszaken uit. Menig denkbeeld, door Maria bij Lodewijk voorgestaan, was door hem ingeblazen. Zoolang de koninklijke gunsteling leefde, bleef hij op den achtergrond, zich tevreden stellende, zijn invloed te doen gelden en uit te breiden. Doch toen de Luines was gestorven, naderde hij met voorzichtigen tred. Koning Lodewijk, dien de bittere jeugd had geleerd karakters te peilen, was geen dupe van zijn schijnbare onthouding. Hij vreesde den kardinaal, was bang voor hem, maar erkende zijn volle meerderheid. „Zoo ik hem tot het bestuur roep" — zei hij eens tot zijn moeder — „zal hij ons allen beheerschen." Richelieu gevoelde de vrees van den jeugdigen vorst en zocht langs allerlei wegen zijne antipathie te overwinnen. Hij gaf voor ziek te zijn, den staatsdienst niet te begeeren, naar rust te verlangen. Schijnbaar verwijderde hij zich van zijn doel, om het des te zekerder te bereiken. Lodewijk XIII aarzelde, weifelde — maar bukte eindelijk voor de superioriteit van den man, dien hij den roem heeft, zoo niet het

eerst dan toch het volledigst, in de grootschheid van zijn streven begrepen te hebben. Den 24sten April 1624 trad Armand du Plessis, kardinaal de Richelieu, in den raad des konings. Na zes maanden was hij eerste minister van Frankrijk, om achttien jaren lang het roer van staat in zijn vaderland te richten.

Laat ons een oogenblik te dezer plaatse stil staan; want het tijdstip, waarop Richelieu het bestuur aanvaardde, was een keerpunt in de geschiedenis van Frankrijk en van Europa.

Tot den Germaan heeft de kerk der middeleeuwen het Christendom gebracht. Al zijne instellingen heeft zij met haar geest doortrokken. Eeuwenlang heeft zij hem en het zijne in leven en sterven beheerscht. Maar langzamerhand is de burgerlijke maatschappij verrezen, eerst naast, toen tegen, straks boven haar. Als Columbus een nieuwe wereld, in naam der kerk, ontdekt, is het ter vergoeding, want de oude wereld is gereed haar te ontsnappen. Voor de helft van Europa reeds nu, en voor de andere helft in volgende tijden, spreekt Luther het verlossingswoord uit. Als de eeuw der Hervorming eindigt, is de eenheid van staat en kerk, de theocratie der middeleeuwen, onherstelbaar geschokt.

Er is geen land van Europa, dat niet de wondervolle aanraking van den Wittenberger monnik heeft gevoeld. Geen enkel, dat in den kamp tusschen het nieuwe beginsel niet rijpe vruchten van natuurlijke ontwikkeling heeft zien verloren gegaan. In het gejoel der stormen heerschen de furiën. Een halve eeuw heeft de burgerkrijg in Frankrijk gewoed en zijn duizenden verslagen. De laatsten der Valois waren te klein voor de taak, die het lot

hun opdroeg, en de dynastie, die de eenheid van Frankrijk had gegrondvest, ging in den vruchteloozen strijd met de herleefde aanmatiging van groote leenmannen en edelen onder. Toen de Bearner de kroon van Frankrijk opnam, zoo even aan den vermoorden Hendrik III ontvallen, lag het programma van de Ligue gereed. Verdeeling van Frankrijk in groote vorstendommen en beperking van het koninklijk hoofd tot de rol van den roi fainéant der Merovingers, was het lot, door de katholieke Ligue aan Frankrijk toegedacht. Doch het plan was niet tot uitvoering gekomen. Hendrik IV was overgegaan tot de vijandige partij en had haar vijandschap door zijn overgang tot de Katholieke Kerk gebroken. Een politieke misslag, die niet zonder gevolgen bleef. Om de meerderheid der natie te believen, had hij de onafscheidbaarheid van het katholiek geloof van de kroon des lands erkend. Op het gebied van beginselen is geen stilstand. In het Edict van Nantes kende hij aan den protestantschen adel van zijn land rechten en voorrechten toe, die met de eenheid van het staatsgezag onvereenigbaar waren. Hendrik IV, door zijn geloof, zijn verleden, zijn wapengeluk geroepen om de heerschappij der middeleeuwsche denkbeelden en toestanden in Frankrijk te stuiten, was niet opgewassen gebleken voor de taak, die de ontwikkeling zijns lands hem had opgelegd.

Doch hoe groot de misslag door hem begaan ook was, zijn persoonlijke autoriteit en zijn beminnelijkheid voorkwamen gedurende zijn leven de noodlottige gevolgen. Maar toen hij de oogen had gesloten en een onkundige vrouw coquetteerde met de kroonjuweelen van Frankrijk, rezen al de booze geesten van het verleden uit hunne graven, om den buit te deelen. Waar de lijken vallen, komen de roofvogels te zamen!

Gedurende veertien jaar was Frankrijk der anarchie ter prooi. Vrouwelijke luim en adellijke trots dobbelden om het geluk, de welvaart, de eer des lands.

En tegenover dit Frankrijk trad de Richelieu op, met het vaste voornemen, om het te beheerschen. Hij kende zijn land, zijn volk, maar ook zijn eigen kracht. Wat Hendrik IV had nagelaten, zou hij volbrengen. Hij zou voor zijn land de middeleeuwen sluiten.

„Toen Uwe Majesteit mij in zijn Raad riep" — schrijft hij in zijn *Testament politique* — „deelden de Hugenoten als 't ware den staat met Haar. Grooten en edelen gedroegen zich als waren zij geen onderdanen, en de gouverneurs der provinciën handelden alsof zij souvereinen waren. Onze verbonden met het buitenland waren veracht, aan partikuliere belangen werden die van den staat opgeofferd; het koninklijk gezag was zonder aanzien en zonder waardigheid, een speelbal van de twistende partijen. Ik beloofde U. M. al mijn vermogen aan te wenden en al de autoriteit, die zij mij verleenen wilde, om de partij der Hugenoten te onderwerpen, den trots der grooten te buigen, alle onderdanen tot hun plicht te brengen, en den koninklijken naam in het binnen- en buitenland tot dat aanzien te brengen, waarop hij recht had. Het welslagen mijner pogingen, de zegen, dien het God heeft behaagd op mijn streven te schenken, is mijne rechtvaardiging, vóor de volgende eeuwen, van de vastheid en strengheid waarmede ik mijn doel heb gevolgd."

Deze woorden van den stervenden staatsman teekenen zijn werk. Een vluchtige blik op dien grootschen levensarbeid zal ons den man en zijn tijd beter doen begrijpen en over de breuk tusschen moeder en zoon het juiste licht verspreiden.

Want Maria de Medicis, de moeder des konings, was de hoofdschuldige aan den rampzaligen toestand des lands. Uit vrouwelijke ijdelheid en gemis aan inzicht in de beteekenis van wat zij prijs gaf, had zij afgebroken, wat Hendrik IV had opgebouwd en zich blindelings door hare gunstelingen laten leiden, onverschillig waarheen zij haar en Frankrijk voerden.

Dit blinde vertrouwen, deze overgave aan de mannen, die zij lief had, kwam ook Richelieu in de eerste jaren van zijn bestuur ten goede. En hij had behoefte aan dien steun, want van den aanvang af botste hij met belangen, die een krachtig verzet in het leven riepen.

Toen Richelieu het bestuur aanvaardde, was de staatskas door jarenlange verkwisting uitgeput. Aanzienlijke sommen brachten de belastingen op, maar zij werden niet door de regeering ontvangen. Van de 26 millioen, die twee der belangrijkste (de gabelle en de taille) golden, ontving zij er slechts twee. De pachters der belastingen behielden het overige en leenden het, als hun geld, tegen afrekening op de volgende jaren aan den staat.

Tegen deze willekeur trad Richelieu onmiddellijk en met nadruk op. Hij vervolgde de schuldigen en dwong hen, de oneerlijk verworven schatten geheel of gedeeltelijk af te staan. Zonder aanzien des persoons trof zijne hand. Hovelingen, die jaren lang het geld der armen hadden opgestapeld, werden tot verantwoording geroepen. Met onbuigzaamheid greep Richelieu alle wettige middelen aan, om de inkomsten der regeering te vermeerderen. Pensioenen van den grooten adel, in de jammerlijke tijden van voorheen verworven, werden ingetrokken, en hoog betaalde hofbetrekkingen hielden op te bestaan. Zwaarder trof hij den adel, door hem tot teruggave van domeingoederen,

kwistig door de regeering der laatste jaren weggeschonken, of listig vervreemd, te dwingen. Met het finantieel voordeel ging daarbij voor de edelen het landbezit en de daarvan afhankelijke invloed op de landbevolking verloren. Het koninklijk gezag trad ook in de provinciën den feodalen adel ernstig en dreigend ter zijde. Richelieu stelde daar intendanten van justitie, politie en finantiën aan, die de autoriteit der gouverneurs beperkten en controleerden en het volk gewenden aan het denkbeeld, dat de koninklijke wil alleen oppermachtig was in Frankrijk. Uitdrukkelijk om hun macht te knakken, verbood hij aan de gouverneurs der provincien om, gelijk zij gewoon waren, eigenmachtig belastingen te heffen en de bevolking uit te plunderen. Voor een billijker verdeeling van het hoofdgeld, wat ieder, die maar eenigen titel voerde, wist te ontduiken, trof hij maatregelen. Ten einde elk denkbeeld van een zelfstandigen adelstand, die tegenover de kroon meerdere rechten dan andere onderdanen had, in den wortel te treffen, verbood hij alle onderhandelingen en verbonden van den adel met buitenlandsche mogendheden en hunne gezanten. Zelfs tegenover de woeste uitingen van persoonlijke kracht en van een eergevoel, dat geen onderwerping aan de staatswetten kent, tegenover het duel, trad hij krachtig op. Een diepen indruk maakte het, toen hij twee aanzienlijke edelen, die openlijk, om de regeering te tergen, op de Place Royale hadden geduelleerd, op de Place de Grève liet onthoofden. Voor de eerste maal sedert jaren gevoelde de natie, dat zij eindelijk een regeering had.

Doch zulke maatregelen konden niet doorgedreven en uitgevoerd worden zonder den wil des konings. Merkwaardig en toch hoogst eenvoudig is het geheim van Riche-

lieu's invloed op den zwakken, jongen koning. Lodewijk XIII was door zijn opvoeding, zijn lichaamszwakte en de ervaring van zijn jeugd traag en achterdochtig. Slechts voor de jacht had hij wat over, van werken hield hij niet. Maar hij had van zijn vader het bewustzijn zijner vorstelijke waardigheid en persoonlijken moed geërfd. En deze karaktertrekken hechtten hem aan den eersten minister, die hem wel te doortastend was, maar toch zijn koninklijk gezag tot een waarheid maakte. Hij begreep het streven van Richelieu, keurde het goed en steunde daarom den man, dien hij persoonlijk niet liefhad.

Ook het gevoel van persoonlijken moed, dat in Lodewijk sluimerde, wist Richelieu tot ontwaken te brengen. Hij opende hem het uitzicht op krijgsroem en eer. Toen de kardinaal optrad, hield een buitenlandsche kwestie de Fransche diplomatie bezig. Een vraagstuk, schijnbaar onbeduidend, maar in waarheid van groot gewicht.

Tusschen het meer van Como en Tyrol strekt zich het Veltlin uit: een schoone en vruchtbare vallei van 60 mijlen lengte. Deze streek had vroeger aan Graubunderland behoord, maar was thans door Spanje bezet; de vraag was, zou Frankrijk dit toelaten?

Om het gewicht van die vraag te begrijpen, sla, bid ik u, een blik op de kaart van Europa. Sedert in 1618 op de Boheemsche bergen de vuren zijn ontstoken, die het uitbreken van den schrikwekkenden krijg, welke de geschiedenis den 30jarigen zal heeten, verkonden, heeft jaar aan jaar de wondervolle macht van het huis van Oostenrijk zich uitgebreid. De opgestane Protestanten zijn geslagen, hun landen veroverd, hun hoofden in ballingschap. Sidderende ligt Duitschland aan de voeten van den keizer, die heerschappijen geeft en neemt. De Paltz is aan den

ongelukkigen Winterkoning voorgoed ontnomen, en zijn keurvorstelijke kroon siert voortaan den Beier. Door de Paltz reikt de Duitsche Habsburger de hand aan den Spaanschen, die in de Nederlanden heerscht en ook Italië, in het noorden en zuiden, houdt omvat. Wie het Veltlin bezit, is meester van den vereenigingspas tusschen Duitschland en Italië. Hier reiken de beide takken van het Oostenrijksche huis elkander de hand. Thans is de schoone streek, door verraad, in handen van Spanje. Zoo Richelieu het toelaat, is Frankrijk, als in de dagen van Karel V en Frans I, omsingeld door de macht van het huis van Oostenrijk. „Austriae est imperare orbi universo" (het is Oostenrijks roeping de wereld te beheerschen) heeft indertijd Frederik II gezegd, en dit fiere devies van den voorganger is voor al zijne opvolgers een leiddraad geweest. Karel V, Filips II hebben allen naar de wereldheerschappij de hand uitgestoken. Zal Frankrijk in 1625 aan een Ferdinand prijs geven, wat het aan een Karel V heeft ontrukt?

Dit is de beteekenis van het Veltlin. Die kleine strook gronds kan niet aan Spanje worden gelaten, omdat het de brug is, die tot de heerschappij over Europa leidt. Richelieu wil den strijd, Lodewijk stemt toe. De krijg met Spanje wordt besloten en aangevangen.

Doch terwijl de Fransche legers den vijand uit het Veltlin verjagen, ontsteekt het Spaansche goud een hooger krijgsvuur op Franschen bodem zelven. De Protestanten verheffen zich en overstroomen hun vaderland opnieuw met al de jammeren van den burgerkrijg. In gespannen verwachting zien vrienden en vijanden tot den kardinaal op: zal hij het wagen met het ontzenuwde Frankrijk een binnen- en buitenlandschen krijg gelijktijdig te voeren?

Richelieu geeft het antwoord met de daad. De Neder-

landsche Republiek beweegt hij om hem schepen te geven, die hij met Katholieken bemant. Ook de Engelsche koning steunt Lodewijk tegen de geloofsgenooten van zijn volk. De krijg vangt aan en na weinig maanden heeft de kans zich ten nadeele der Hugenoten gekeerd. Twee oorlogen voert Richelieu, tot verbazing van ieder, terzelfder tijd. In La Rochelle trekt zich de hoofdmacht der Protestanten te zamen en terug, om uit de ruïnen van den tegenspoed te redden, wat te redden is. Want de kardinaal der heilige Roomsche kerk zal het geluk, dat God hem geeft, niet verwaarloozen; hij zal volbrengen, wat niemand vóór hem vermocht: hij zal aan de ketterij in Frankrijk een einde maken en het Edict van Nantes vernietigen.

Zoo meenen allen; zoo vreezen zijne vijanden, politieke en religieuse; zoo hopen zijne vrienden. Maar zij kennen den *staatsman* niet. Op eenmaal verbreidt zich het gerucht, dat Richelieu vrede heeft geteekend met Spanje en de Hugenoten beiden. Het schijnt spotternij: het kan niet waar zijn! En toch is het waar. Een kreet van ergernis verheft zich van alle kanten. Wie het katholiek geloof lief heeft, heeft geen haat genoeg voor den kardinaal van staat. Frankrijks bondgenooten, die door hem verlaten worden, naar het schijnt, schimpen op den verrader, die hen aan de woede van het huis van Oostenrijk overlaat. En Richelieu? Kalm en onbewogen zegt hij tot een buitenlandsch diplomaat: „nu vloekt ge me als een ketter, straks zult ge me zegenen als een heilige."

Wat voor het meerendeel der tijdgenooten een geheim was, is het thans niet meer. Richelieu had ingezien, dat Frankrijk den buitenlandschen strijd niet met volle kracht kon voeren, zoolang het door inwendige verdeeldheid werd

verlamd. La Rochelle, het oproerig, feodaal Protestantisme moest onderworpen worden. Doch La Rochelle kon slechts door een krachtige marine worden bedwongen, en die had Frankrijk niet. Op de Republiek en Engeland was niet te rekenen. Reeds verhieven zich in Holland de stemmen, die de terugroeping der vloot vorderden. De Protestantsche Republiek noch Engeland zouden den katholieken koning ten einde toe tegen hunne geloofsgenooten steunen. Frankrijk had een eigen marine noodig. Om die te scheppen onderteekenden Richelieu en Lodewijk het vredestraktaat.

Doch zulke overwegingen hadden geen invloed op de gezindheid van hen, die met toenemenden onwil den invloed des kardinaals zagen stijgen. Een ernstige samenzwering dreigde Richelieu met den val. Aan haar hoofd stond Anna van Oostenrijk, de koningin zelve, die, de partij van haar geboorteland, Spanje, toegedaan, Frankrijks zelfstandigheid niet begeerde. Haar huwelijk met Lodewijk was ongelukkig: de verlegen, zwakke koning bevredigde hare vrouwelijke eischen niet. Zinnelijk en lichtzinnig, bood zij geen weerstand aan de vleitaal van krachtiger, verleidelijker mannen. Indien de tijdgenoot waarheid spreekt, heeft zij haar echtelijke trouw herhaaldelijk geschonden. Toen de hertog van Buckingham, de onweerstaanbare veroveraar van vrouwenharten in de 17de eeuw, in 1625 te Parijs was gekomen, was zij evenmin als anderen bestand gebleven. Dien man had Richelieu — het was een tweede grieve, die bij haar niet minder gold dan de politieke! — den terugkeer aan haar hof belet.

Als haar, ergerde en verveelde de ziekelijke, sombere koning zijne hovelingen. Welk een eentonigheid! welk een soberheid van vermaak; niets dan de jacht! Welk een gemis van weelde aan dit eertijds zoo weelderige en

schitterende hof! De geneesheeren voorspelden steeds den dood van den koning. Zoo Lodewijk stierf, zou het anders worden. Zijn jongere broeder, Gaston van Anjou, had de vaderlijke speelschheid en dartelheid geërfd. Met zijne troonsbestijging zou alles veranderen. Een nieuw, een vroolijk leven zou aanvangen. Dan zou er geen sprake meer zijn van die hooge, politieke berekeningen: het dartel hofleven van vroeger dagen zou herleven.

Uit zulke grieven en overleggingen ontwikkelde zich een ernstige samenzwering. Het leven van Richelieu werd bedreigd, aan Lodewijk een plaats in een klooster toegedacht. Gaston van Anjou zou in zijne plaats den troon bestijgen en Anna van Oostenrijk den bezoedelden zetel met hem deelen .....

Aan deze damesconspiratie, gelijk zij geheeten wordt, nam alles deel, wat om eenige reden de politiek van Richelieu haatte. De aristocratie van den adel, de hooge ambtenaren, de hovelingen, tal van geestelijke leidslieden spanden samen; Buckingham, de koning van Spanje, de keizer van Duitschland gaven raad en ondersteuning.

Maar de staatsman, die Frankrijk leidde, was hun meerdere. Hij legde de bewijzen der samenzwering voor Lodewijk bloot, en de bedreigde koning, die in zijn eersten minister zich zelf had te verdedigen, weifelde niet. Een geduchte vervolging trof de schuldigen. Een maarschalk van Frankrijk stierf in de Bastille; de gouverneur van den jongen Gaston besteeg het schavot; intrigeerende hofdames van den hoogsten rang werden verbannen; twee natuurlijke broeders des konings boetten met jaren gevangenschap hun euvelmoed; Gaston van Orleans moest sidderende vergeving smeeken en op het Evangelie onderwerping zweren. En de koningin, Anna van Oostenrijk? Het was een uur

van diepe vernedering voor haar, toen de beleedigde koning haar, in tegenwoordigheid van Maria de Medicis en van Richelieu, haar gedrag verweet. Maar krachtiger dan het echtelijk verwijt het vermocht, schandvlekte zij zich zelve, als zij de beschuldiging dat zij Gaston van Anjou had willen huwen, afwees met het lichtzinnig woord: "ik zou bij de verandering niet veel gewonnen hebben."

Op waarachtig groote wijze werd door Richelieu van zijn overwinning gebruik gemaakt. Niet voor zich zelf, maar voor Frankrijk werkte hij. Met de reuzenkracht van zijn vasten wil bedwong hij de zwakheid van zijn lichaam, om een nieuwe toekomst voor zijn land te scheppen. De onderdrukking der groote conspiratie werd in haar beteekenis aan de natie duidelijk, toen zich het bericht verspreidde, dat alle versterkingen van steden, adellijke burchten en sloten, die niet voor de landsverdediging onmisbaar waren, zouden gesloopt worden. Een kreet van dankbaarheid ging er van het platte land en de steden uit, toen zij de mokerslagen hoorden, die de roofnesten der middeleeuwen verstoorden. Het koninklijk gezag reikte, als voor eeuwen, de hand aan den tiers état tegen den gemeenschappelijken vijand. Met iederen burchtmuur, die nederviel, met iedere fortificatie, die bezweek, brokkelde een steen van den grootschen bouw der feodaliteit af. Voortaan zouden die afzonderlijke opstanden van een gouverneur eener provincie, van een aanzienlijk edelman, die de eene of andere persoonlijke grieve had te wreken, bijkans onmogelijk worden. Voor willekeur van de kroon zou de derde stand steeds blootstaan; tegen eigenmachtige willekeur van een oppermachtigen adel werd hij nu meer dan te voren beveiligd.

Maar met de verstoring zijner sloten en kasteelen was

aan den adel de kracht tot verzet niet ontnomen. Zoolang een deel hunner een aantal steden in eigen bezit had, waarin geen koninklijk garnizoen werd opgenomen, bleef hij een macht in den staat. Om La Rochelle te veroveren, spande Richelieu al zijne krachten tot het scheppen van een vloot in. Hij wist, dat hij geen botsing behoefde uit te lokken. Het Spaansche goud en de gekwetste ijdelheid van Buckingham, die Anna van Oostenrijk verlangde weer te zien, maar niet te Parijs mocht komen, zouden de Protestanten wel tot een misstap verleiden, waarvan hij zich bedienen kon. De hoofden der Hugenoten, Rohan, Soubise, waren, gelijk de katholieke edelen, op hem verbitterd, omdat hij het koninklijk gezag op andere grondslagen dan op de bescherming van den adel vestigde. Zouden zij de verzoeking kunnen weerstaan om met de macht, die hun ter beschikking stond, zijn val te bewerken? Welk een roem voor de Hugenoten, zoo zij konden tot stand brengen, wat de koningin noch de broeder des konings had vermocht!

De scherpziende kardinaal had goed gerekend. Ook ditmaal bleek zijn inzicht juist. Nauwelijks zes maanden na de samenzwering aan het hof, barstte de samenzwering der Hugenoten met Spanje en Engeland uit.

Het is mijn doel niet, dien laatsten droevigen strijd van het Protestantisme in Frankrijk te teekenen. Wie heeft niet tallooze malen van het beroemde beleg van La Rochelle gehoord? Wij kunnen dien naam niet noemen, of het beeld van den krachtigen, ijzeren maire staat ons voor oogen, die bijkans een jaar lang den tegenstand leidde en bezielde. Wat de menschelijke natuur aan heldhaftigheid, zelfopoffering, geloofsbezieling bevat, openbaarde zich hier, in de rijen der verdedigers van de laatste veste der Huge-

noten. Maar niet alleen binnen hare muren, ook daar buiten, ook in de rijen der belegeraars. Want, hoe schitterend de uitkomst ook was, het overwinnen der bezwaren, die Richelieu belemmerden, was nog grootscher werk. Een onwilligen katholieken adel, die in den val van het Protestantsche La Rochelle zijn eigen ondergang erkende, tot willige ondersteuning en eigen levensopoffering te bewegen; een tragen en door de langzaamheid van het werk achterdochtigen koning tot weerstand tegen de geheime bondgenooten van Spanje aan het hof te sterken; Protestantsche bondgenooten, als de Republiek, gerust te stellen; de natuurlijke verdediging der stad, haar ligging aan de zee, van haar kracht te berooven en tot eigen voordeel aan te wenden; gedurende een reeks van maanden in de levensbehoeften van een talrijk leger te voorzien; en de dagelijksche misnoegdheid van ontevredene, onwillige, ontmoedigde en ontrouwe dienaren en medehelpers te overwinnen — dat is zwaarder taak en grooter roem, zoo het volbracht is, dan de inneming van een stad, en vereischt een even vast geloof aan de heiligheid van eigen roeping, als de verdediging kon bezielen. Toen Richelieu zijn intocht in La Rochelle had gedaan, verscheen de fiere maire Guiton om hem te begroeten. Richelieu wist den nobelen en krachtigen tegenstander te waardeeren. Hij sprak hem vriendelijk toe, en deed hem de vraag, wat hij nu dacht van de koningen van Frankrijk en van Engeland. — „Ik denk," antwoordde de oude Hugenoot, dat het *beter* is den koning tot meester te hebben, die La Rochelle genomen heeft, dan den vorst, die het niet heeft weten te verdedigen."

Dit was het, wat Richelieu voor jaren aan Lodewijk had beloofd: het koninklijk gezag zou voortaan het hoogste

zijn; niet de adel, niet het buitenland, maar de vorst, de vertegenwoordiger der volkseenheid, zou Frankrijk regeeren.

Doch dit resultaat, hoe groot ook, was slechts een deel van zijn politiek programma geweest. De herstelling van het monarchaal gezag was enkel de voorbereiding, de inleiding tot de herstelling van Frankrijks aanzien in Europa. De onderwerping van den adel moest het voorspel tot de vernedering van het huis van Oostenrijk zijn. Wat in den strijd om het Veltlin was aangevangen, zou voortgezet en voltooid worden door openlijke deelneming aan den kamp in Italië en Duitschland.

Aan voorwendselen en gronden tot een oorlog ontbreekt het strijdlustigen vorsten en volken nooit. Doch het luimig lot had den kardinaal, toen hij in zijn scharlaken kleed het leger voor La Rochelle aanvoerde, een rechtsgrond in den schoot geworpen, die onbetwistbaar was. De hertog van Mantua was gestorven, en zijn opvolger, de hertog van Nevers, een leenman van de Fransche kroon, zag zijne rechten door den Duitschen keizer betwist. Lodewijk XIII werd geroepen, om als leenheer zijn onderdaan bij te staan; en tevens zijn invloed in Italië tegen het huis van Oostenrijk te handhaven.

Doch een ernstiger en gevaarlijker strijd dan op de slagvelden van Italië wachtte Richelieu aan het hof. Tegen al zijne tegenstanders en belagers had tot dusver Maria de Medicis hem ter zijde gestaan. Thans, nu La Rochelle gevallen was, en Frankrijk gereed stond den bijkans tweehonderdjarigen kamp tegen Habsburg op te nemen, keerde zij zich tegen hem.

De geheimen van het vrouwenhart zijn onpeilbaar. Een volledige oplossing van de raadselen, die het bevat, vermag

geen menschenkind te geven. Gelukkig, zoo de gegevens voldoende zijn, om de daden te begrijpen.

Maria de Medicis was een zinnelijke, hartstochtelijke natuur. Aan den schijn, aan vertooning had zij in haar vroeger leven veel opgeofferd. Zelve zonder doorzicht, zag zij steeds door de oogen van anderen, van gunstelingen. Jaren lang had zij aan den leiband van d'Ancre geloopen en Frankrijks afhankelijkheid van Spanje en de kerkelijke partij bevorderd. Nu stond zij ruim tien jaar onder den invloed van Richelieu, die haar, zonder dat zij het begreep of ten minste begrijpen wilde, tot het volgen van eene staatkunde had verleid, in rechtstreekschen strijd met hare vroegere inzichten. Die politiek had het koninklijk gezag hersteld, maar den persoon des konings aan haar overwicht onttrokken. Lodewijk XIII luisterde naar Richelieu, meer dan naar zijne moeder. Zoolang Richelieu haar gunsteling, haar dienaar, haar creatuur was, gevoelde zij geen lust tot verzet. Maar de gunsteling was groot geworden, oppermachtig meester van het hof en Frankrijk. Alles sidderde voor hem. Hij was de oude niet meer. Nog altijd was zijn toon even hoffelijk, vleiend somwijlen. Maar toch was er iets veranderd. De woorden waren niet meer dezelfde; de deemoedigheid van den eersten minister was niet meer die van den bisschop van Luçon. De tred was vaster, de stap zelfstandiger. Het oog schitterde nog wel, als toen zij er het eerst den blik voor had neergeslagen, maar het was een ander vuur, dat er nu in brandde. Een andere levensgedachte dan haar gunst bezielde hem. Die man was groot en zelfstandig geworden, en heerschte over haar kind als eens over haar.

Ook zij was veranderd. Maria de Medicis was 57 jaar geworden. Zij was verouderd: van aangezicht, van lichaam,

van gedachte, van invloed. Andere gunstelingen hadden langzamerhand de plaats in haar hart ingenomen, die Richelieu eens had bezeten. Andere woorden dan vroeger vingen aan haar te treffen. Een biechtvader, pater de Berulle, aan wien Richelieu in zijne Mémoires eene plaats vol bijtende ironie heeft ingeruimd, had het vertrouwen op den kardinaal bij haar ondermijnd. Zij gevoelde zich gekwetst door de verwaarloozing, die haar van haar vroegeren gunsteling, naar zij meende, ten deel viel. Als jong devote, schoon de zestig naderende, gevoelde zij zich geërgerd, dat de inneming van La Rochelle niet door vernietiging der ketterij werd gevolgd. De intrekking van het Edict van Nantes ware thans zoo gemakkelijk geweest — besliste zij met gewone vrouwelijke haastigheid — en nog op den puinhoop van La Rochelle had Lodewijk XIII het bekrachtigd! De oude liefde tot Spanje herleefde onder den bevruchtenden adem van den jongen haat. Tegen het huis van Oostenrijk, dat de ketterij onderdrukte en den Paus eerde, keerden zich de wapenen van Frankrijk. Ter wille van den hertog de Nevers, dien zij persoonlijk haatte, ging Lodewijk den hertog van Savoye, haar zwager, bestrijden. En ten gunste van de Hugenootsche ketterij, die zij nooit vergeven had aan Hendrik IV, ofschoon hij haar man was, doorkruisten de Fransche diplomaten de doolhoven der Duitsche politici en reikten zij de hand aan iederen vijand van haar geloof.

Vrouwelijke gekwetstheid, kerkelijke ijver, persoonlijke antipathieën, familiezwak, moederlijke veeleischendheid, gebrek aan kennis en gemis aan doorzicht, bij den leeftijd van 57 jaar — mij dunkt, het is voldoende, om den omkeer van dit vrouwenhart te verklaren.

Vrees niet, dat ik u door al de phasen van deze worste-

ling zal leiden. Ruim twee jaren lang, van 1628 tot 1631, duurde de strijd tusschen den staatsman en de vrouw, tusschen de moeder en den zoon.

Toen Richelieu in het laatst van 1628 met den koning van La Rochelle wederkeerde, had de eerste uitbarsting plaats. Maria de Medicis wilde den strijd in Italië verhinderen, maar het gelukte haar niet. De oorlog werd aangevangen en met toenemend succes de volgende jaren voortgezet. Met innige bitterheid zag Maria den invloed van Richelieu bevestigd en haar zoon diens politiek volgen. Met iedere maand nam Frankrijk meer onverholen aan den strijd tegen Oostenrijk deel, en verbonden op verbonden bevestigden de staatkunde van haar vroegeren gunsteling. Met de vermindering van haar gezag hield de toeneming van haar haat gelijken tred. De moeder des konings van Frankrijk schrikte er niet voor terug, om aan de geheime plannen van Gaston van Orleans tegen zijn broeder steun te verleenen. Medici en astrologen moesten om beurt haar den naderenden dood van haar oudsten zoon voorspellen, die den gehaten staatsman niet aan haar wrok, haar haat wilde offeren.

Doch de hemel kwam haar te hulp. In September 1630 werd Lodewijk XIII te Lyon door een ernstige ziekte overvallen. Binnen weinige dagen was hij stervende. Hij ontving het laatste oliesel en nam afscheid van zijne betrekkingen en van Richelieu. Om zijn sterfbed stonden de vijanden van den kardinaal vereenigd: Gaston van Orleans, Maria de Medicis, Anna van Oostenrijk en de breede rij van hovelingen, die den kardinaal haatten. Ernstig beraadslaagden zij, wat met hem te doen. Sommigen wilden verbanning, anderen gevangenschap, een derde vermoording. In gespannen verwachting luisterden allen,

vrienden en tegenstanders, of de laatste snik van den zwakken koning nog niet kwam.

Maar zij wachtten tevergeefs. Ondanks de geneeskundige behandeling — zeven maal in eene week werd hij adergelaten — herstelde Lodewijk. Even plotseling als hij was neergeworpen, herrees hij. Frankrijk kon dien zwakken man, met meer doorzicht dan zooveel sterkeren, niet missen.

Toch hadden de vijanden van Richelieu voet gewonnen. Maria de Medicis en Anna van Oostenrijk waren teeder en onuitputtelijk in zorg geweest. Afgemat door den aandrang, en om rust en tijd te winnen, beloofde de zieke, dat hij Richelieu zou ontslaan, zoodra hij te Parijs was weergekeerd.

In het begin van November waren allen in de hoofdstad vereenigd. Maria de Medicis meende, dat nu haar tijd gekomen was. Zij drong nadrukkelijk en herhaaldelijk bij haar zoon op de vervulling van zijn belofte aan.

Maar Lodewijk XIII bood tegenstand, en ofschoon door de natuur niet met de gave van welsprekendheid begiftigd, poogde hij zijne moeder te overtuigen, dat Frankrijk dien man nog niet missen kon. Naar het scheen, liet Maria zich overtuigen. Zij beloofde er in te berusten en zich met Richelieu te verzoenen. Zaterdag, 9 November, zou hij tot haar komen, zoo werd er bepaald.

De 9de November kwam, maar was geen dag van vrede, doch, als gewoonlijk, van storm.

De koning begaf zich tijdig naar het Luxembourg, door Maria gebouwd en bewoond. Hij zou de verzoening bijwonen.

De eerste, die binnentrad in het verblijf van moeder en zoon, was Madame de Combalet, eene nicht van Richelieu.

Zij was hofdame van Maria geweest. Met haar oom in ongenade gevallen, zou zij weer met haren oom in gunst worden aangenomen. De jonge, schoone weduwe trad binnen en knielde voor de koningin. Met ijskoud gelaat ontving haar Maria; doch spoedig kwam er verandering. Op een koel woord volgde een bitter, en het scherpe week slechts voor een nog bijtender. Met verbazing zag Lodewijk XIII hoe, zonder reden dan innerlijke bitsheid, de drift der hartstochtelijke vrouw steeg; een stroom van woorden ontvlood hare lippen, beleedigend en kwetsend. De koninginne-moeder van Frankrijk schold, naar een tijdgenoot zegt, als een vischwijf.

Doodsbleek en bevende ontving de jonge vrouw dien stroom van verwijten. Op eenmaal sprong Lodewijk op en greep haar bij de hand. „Het is genoeg!" zeide hij en leidde de weenende naar buiten.

Maria de Medicis vond het niet noodig, zich breedvoerig te verdedigen. Madame de Combalet was geen staatsman, zei ze; tegen haar had zij niet beloofd zich te bedwingen.

Inmiddels was Richelieu in het paleis gekomen; eene der eersten, die hij ontmoette, was de weenende en verslagen madame de Combalet. Haar verhaal was niet opwekkend, doch schonk Richelieu den tijd, zich te bedenken.

Op alles voorbereid, trad hij de kamer in. Hij boog de knie, en mompelde een beleefde begroeting. Aanvankelijk scheen het, dat Maria zich ditmaal beheerschen zou. Doch de illusie duurde kort: na weinige woorden volgde een uitbarsting van hartstochtelijke drift, die voor niets terugdeinsde. Ondankbare schurk, verrader van het land en zijn koning, waren onder meer de frissche epitheta, waarmede de devote vorstin den kardinaalshoed van Frankrijks staatsman sierde. Tevergeefs zocht Lodewijk den

stroom te stuiten. Maria liet zich niet bedwingen, en joeg eindelijk Richelieu weg, met uitdrukkelijk verbod om ooit weer in haar tegenwoordigheid te komen.

Zelfs zijn vertrek kalmeerde haar niet. De arme Lodewijk moest een stroom van verwijten en beschuldigingen aanhooren, die hij eindelijk afbrak door te vertrekken. Met loome en looden schreden keerde de ongelukkige jonge vorst naar zijn eigen woning terug. Hij wierp zich op zijn bed en verbood, iemand tot hem toe te laten.

Hij wilde alleen zijn; hij had er behoefte aan. En het was te begrijpen. Want wat hij sedert jaren had gevreesd, was nu geschied; het oogenblik was gekomen, waarop hij tusschen moeder en minister had te kiezen. En welk een keus!

De vrouw, die hem het leven had geschonken, had hij niet lief. Maar de rechten der natuur deden ook in de laatste ure zich gelden. Al kon geen enkele dankbare herinnering aan moederliefde en moederzorg bij hem opkomen, het verscheuren der banden, die een zoon aan zijne moeder hechten, kost pijn. Aan die hartstochtelijke vrouw kon hij het lot van Frankrijk niet overgeven; dat gevoelde hij. Maar haar verstooten ter wille van Richelieu, wiens heerschzucht en overwicht hem maar al te dikwerf even drukkend was als anderen — hij aarzelde om er toe te besluiten. Uur aan uur kroop voorbij, zonder dat de ongelukkige man, die jammerend en weenend zich op zijn bed heen en weder wierp, tot een besluit kon komen. Slechts een enkele page was bij hem: het was Saint Simon. In zijn gejammer vroeg hij dezen vertrouwde om raad. Saint Simon antwoordde: „Gij hebt uw plicht als zoon gedaan. Volbreng ze thans als koning. Frankrijk kan den kardinaal niet ontberen."

In den morgen van den 10den November begaf Lodewijk zich wederom naar het Luxembourg, naar zijn moeder. Hij wilde een laatste poging aanwenden om haar te verzoenen. Maria de Medicis had het voorzien en haar maatregelen genomen. Zoodra de koning was binnengetreden, werden alle deuren gesloten. Als Lodewijk alleen met haar was, zou hij geen weerstand kunnen bieden.

Het pleidooi tusschen moeder en zoon ving aan. Doch het had slechts korten tijd geduurd, of een zijdeur, die naar de kapel leidde, ging open en — Richelieu verscheen. Hij had van een geheime deur gebruik gemaakt, om tegenwoordig te zijn. „Zoo ik dien sleutel slechts had omgedraaid, ware hij en niet ik gebannen", zei Maria later: en bewees met die woorden,' dat zij zelfs de beteekenis van den strijd, dien zij streed, niet begreep.

Kalm en waardig verdedigde Richelieu zich en zijn politiek. Maar 't mocht niet baten. Het tooneel van den vorigen dag hernieuwde zich. Met toenemende heftigheid wierp Maria hem al de oude beschuldigingen voor. Zwijgend zag Lodewijk het tooneel aan, en hoorde aanval en verdediging. „Gij hebt te kiezen" — snauwde eindelijk Maria hem toe — „tusschen uw moeder en uw knecht."

Lodewijk stond op en verliet het vertrek. Hij liet zijn rijtuig inspannen en reed naar Versailles, een klein jachtslot, dat hij in het midden der bosschen had doen bouwen. Richelieu had hij niet meer toegesproken noch afscheid van hem genomen. Diep verslagen, overtuigd van zijn val, keerde de kardinaal naar zijn woning terug. Een zijner tegenstanders, een werktuig van Maria, kreeg last den koning te volgen.

Zoo was de overwinning behaald, de gehate *cardinal*

d'état gevallen. Het Luxembourg wemelde van de juichende hovelingen, die Maria kwamen gelukwenschen. Naar Madrid, naar Weenen, naar Turin, naar Brussel vertrokken koeriers, om de blijde tijding te brengen, dat de tegenstander van het Spaansch-Oostenrijksche huis eindelijk was gevallen. Frankrijk zou, als in de dagen der Ligue en van het Regentschap, weer de speelbal van het buitenland zijn.

Maar men vergiste zich. De 11de November was *la Journée des Dupes.* In den avond ontbood Lodewijk den kardinaal naar Versailles en verbande de hoofden zijner tegenpartij.

Nog zeven maanden bleef Maria in Frankrijk. Van invloed oefenen was geen sprake meer. De politiek, die zij had bestreden, triomfeerde. Frankrijk plaatste zich aan het hoofd van den strijd tegen het huis van Oostenrijk. Den 23[sten] Jan. 1631 sloot de kardinaal Richelieu het verbond met Gustaaf Adolf, den koning der Zweden, voor weinige maanden in Pommeren geland. De kardinaal der Heilige Roomsche kerk reikte de hand aan den Protestant, tot verdediging der godsdienstige en politieke vrijheid in Europa.

Lijdelijke onderwerping was alles, wat Maria overbleef. Doch in Frankrijk te leven, zonder te heerschen, was haar ondragelijk. En zwijgende toe te zien, wat zij haatte, dat wilde zij niet. Een laatste poging tot verzoening werd in Februari 1631 te Compiègne aangewend; doch toen de hartstochtelijke vrouw bleef weigeren, verbood Lodewijk haar het hof. Moeder en zoon zagen elkander niet weer. In Augustus verliet Maria het land en zocht een toevlucht te Brussel, aan het hof van Frankrijks vijanden. Die stap verbrak den laatsten band, die haar zoon aan haar hechtte. —

„Uw vlucht naar Brussel" — schreef Lodewijk haar — „licht mij in omtrent uw bedoelingen in het verleden en uwe plannen voor de toekomst. De eerbied, dien ik u toedraag, verbiedt mij meer te zeggen."

Richelieu had gezegevierd. De staatsman had de vrouw, de moeder, overwonnen.

II

Bij de beoordeeling van historische verschijnselen doet zich steeds tweeërlei maatstaf gelden. Voor den tijdgenoot is de beslissing van den dag de gewone rechter. De man, wiens arbeid met welslagen wordt bekroond, mag rekenen op de toejuiching der menigte. Het succes rechtvaardigt en spreekt vrij; de tegenspoed brengt veroordeeling en afkeuring.

Het mag een dwaasheid heeten, over een dergelijk vonnis zich te beklagen of te verwonderen. Het getal der bevoegden, om de gebeurtenissen des tijds te begrijpen, is steeds bij uitstek klein. Wie aan de feiten van den dag niet hunne plaats weet aan te wijzen in de ontwikkeling der volken, die er door bepaald wordt, heeft het recht niet zijn eigen meening boven die van anderen te achten. Slechts wie gewoon is een historisch leven te voeren, het tegenwoordige niet hooger te waardeeren dan als een schakel in de opvolging des tijds en zijn beteekenis slechts te bepalen naar de meer of minder logische noodzakelijkheid van zijn ontstaan, kan met juistheid in het voorbijgaande het blijvende onderscheiden. Voor het meerendeel der menschenkinderen zijn de zorgen van hun bestaan zoo overwegend, dat zelfs de gedachte aan den geestesarbeid, voor

het uitspreken van het historisch oordeel onmisbaar, in hen niet tot ontkiemen kan komen. Vandaar de verbazing, die over zoo menige uitspraak der wetenschap gewoonlijk wordt waargenomen.

En toch ontbreekt zelden voor hem, die de kern van de schil weet te scheiden, het aanknoopingspunt tusschen tijdgenoot en nageslacht. De beide rechters zijn het niet zoo oneens, als men wel eens denkt; maar al te dikwerf bestaat het verschil slechts in de considerans. Want het uitgesproken oordeel van den tijdgenoot is niet slechts het geheele vonnis: het lot, dat aan de personen, de feiten en de ideeën te beurt viel, moet het aanvullen en controleeren.

Toen de overwinning op Maria de Medicis de krijgszuchtige politiek van Frankrijk had beslist, was het denkbeeld van strijd tot weinig meer geschikt dan om schrik in te boezemen. Sedert negentig jaar had het volk den oorlog slechts in zijn vreeselijksten vorm, dien van burgerkrijg, leeren kennen. Frankrijk was tot dusver geen militaire natie en werd het slechts in de 17de eeuw. Zijne oorlogen in het verleden waren door het koningschap en den adel gevoerd: van nu af aan nam de natie aan het slagveld deel. Gedurende de eerste jaren, toen Frankrijk slechts bedektelijk den strijd voerde, bleef zijn bodem nog verschoond en werden de gebreken van zijn leger niet openbaar. Maar toen in 1635 de oorlogsverklaring werd uitgesproken en Frankrijk openlijk aan 't hoofd van den krijg trad, ondervond de natie nadrukkelijk, hoe zeer zij nog in den aanvang harer leerjaren stond. Eens zelfs — het was in 1636 — kwam het gevaar zoo nabij, dat Croaten en Hongaren op weinige mijlen afstands van Parijs stroopten. Ontzetting greep de bevolking aan en luide stemmen verhieven zich tegen den staatsman, die aan dit

gevaar zijn land had blootgesteld. »Het was de straf des hemels," zeiden zij, »voor Richelieu's ondankbaarheid jegens Maria de Medicis; God deed zijn toorn aan het zondige Frankrijk en den schuldigen zoon gevoelen." Door zulke beschuldigingen liet de koning zich niet bewegen; maar wel kwam de gedachte bij hem op, en hij weerhield ze niet, »of dit de lauweren waren, die de kardinaal hem beloofd had?"

Het waren dagen vol spanning en angst, deze eerste Augustusdagen van 1636. Maar zij brachten hem niet ten val. In den morgen van den 4den Augustus, terwijl een angstige menigte door de straten joelde, den staatsman vloekende, die hen aan dit gevaar had blootgesteld, deed Richelieu zijn karos voorkomen. Anders van talrijke wachten omgeven, reed hij thans alleen door de schare heen. Zijn verleden gaf hem den moed, zich aan het volk toe te vertrouwen. Verbazing greep de menigte aan; in den aanvang werd hier en ginds nog een schimpwoord gehoord, maar langzamerhand stierf het weg. Stilzwijgen, met eerbied gemengd, verlamde de tong en de hand, en boeide de menigte, op den aanblik van dat mager gelaat, dat lijdend wezen, en de vurige, schitterende oogen, die haar beheerschten. Ginds in het Louvre bukte een koning van Frankrijk voor dit koningschap van het genie: hier op de straten van Parijs voelde de straks nog onstuimige menigte zich bedwongen, gelijk haar meester. De grootschheid van het tooneel overweldigde; en de man, die bij het verlaten van zijn paleis aan de vreeselijkste voorstellingen van levensgevaar en dood had weerstand geboden, kwam, voortgedragen door de toejuichingen der betooverde menigte, voor het Hotel de Ville aan.

Daar wachtte hem de prévôt des marchands, het hoofd

der gilden, op. De eerste minister van Frankrijk kwam, in naam des konings, de bevolking en de natie te wapen roepen tegen den vijand des vaderlands. De natie, niet de bevoorrechte adel als vroeger alleen, het volk zelf werd door de koningen des lands ten strijde voor Frankrijk opgeroepen.

Als met een tooverslag was de stemming veranderd. Parijs beleefde tooneelen van opgewondenheid en geestdrift, gelijk het vóór de revolutie van 1789 slechts zelden gekend heeft. Op de stoep van het Stadhuis zat de grijze Maarschalk la Force de namen op te teekenen van de vrijwilligers, die aan de roepstem des konings en van Richelieu gehoor gaven. De gisteren nog zoo impopulaire man was heden het voorwerp van ongeveinsde bewondering en dank. Zonder er zich rekenschap van te kunnen geven, gevoelde de bevolking, dat het overwicht van dezen man niet de heerschappij van een gunsteling, maar van een politieken denker en leider was. En daarom vertrouwde zij zich aan hem toe.

Volkomen heeft Richelieu bij zijn leven zijn staatkundig programma niet vervuld gezien. Maar toen hij in 1642 stierf, mocht hij zich beroemen, wat Frankrijks aanzien in Europa betrof, geslaagd te zijn. Overal had hij het Oostenrijksche huis bestreden, en overal was de invloed van dit huis gedaald. In Spanje worstelde het koningschap tegen den herleefden nationalen geest der Cataloniërs en miste de kracht, om Portugal in den ijzeren band, door Philips II geslagen, te houden; op 60 mijlen afstands van Madrid stonden Lodewijks legers. Frankrijks marine, die Richelieu in het leven had geroepen, hield in de Middellandsche zee de Spaansche in evenwicht. In Italië hadden de Fransche troepen Piëmont bezet. In Duitsch-

land was de vereenigde macht van den keizer, de katholieke Ligue en de Spaansche hulpbenden te zwak, om den stroom der aandringende Franschen te weerstaan. Aan den linkeroever van den Rijn en in het hart van Germanië kampten zijn legers. Gelukkiger dan Gustaaf Adolf, de schitterende ster, even snel verdwenen als opgegaan, mocht Richelieu groote en blijvende vruchten van het werk zijns levens zien. De Spaansch-Habsburgsche macht was niet meer de eerste op het vaste land van Europa en zou het nooit meer worden. De monarchie der Bourbons was in hare plaats getreden. In het kasteel van Limours, dat hem toebehoorde, zag men op de deur van zijn kabinet de leliën van het koninklijk huis geschilderd. Zij waren gedekt door den kardinaalshoed. Wat het beteekende, leerde het onderschrift: *onder zijn schaduw bloeien zij.*

Dit fiere embleem sprak de waarheid. Terwijl het huis van Stuart, in den strijd met het Parlement en het Protestantisme, zijn ondergang te gemoet ging, terwijl het huis van Habsburg zijn keizerlijke en koninklijke waardigheid met ieder jaar dalen zag, steeg de dynastie van Hendrik IV onder dezen voortzetter en voltooier zijner staatkunde tot de heerschende macht in Europa. Voortaan zou niet meer Weenen of Madrid, maar Parijs de beslissing geven.

Dat had die menigte niet voorzien, die in Augustus 1636, toen hij de natie te wapen riep, hem met toejuichingen overlaadde. Zulk een uitkomst van den strijd met het buitenland had niemand kunnen berekenen. Geen menschelijke scherpzinnigheid is in staat, de verwikkeling der gebeurtenissen in hun laatste ontknooping te doorzien.

Maar wat doorzicht noch berekening kan leeren, wordt soms onbewust door een volk gevoeld. Hoe zwaar de druk

der belastingen ook op de natie woog, slechts een enkele maal heeft hij tot volksopstanden verleid. Aan gewelddadig verzet heeft het ook na de vlucht van Maria de Medicis niet ontbroken, maar het was de adel en de stand van hooge ambtenaren, die weerstand bood, niet het volk. De middenstand der natie, hoe gebogen en gedrukt ook, heeft zich tegen de heerschappij van Richelieu niet verzet. Met iedere nieuwe poging van den adel vermindert het getal der afhankelijken, die gewillig volgen. Met vreemde huurlingen voeren Montmorency en Gaston van Orleans den strijd tegen den gehaten staatsman, die de bevoorrechte standen der middeleeuwen, die ook hen, gelijk den tiers état, voor het koninklijk gezag, de macht van den staat, wil zien bukken.

Is het hem gelukt? Het antwoord op die vraag moet elders worden gezocht, dan in de gevangenissen der Bastille of op de schavotten, tot straf zijner tegenstanders opgericht. Niet de schittering van feiten geeft de oplossing aan de hand.

Richelieu's strijd tegen den adel van Frankrijk, die zich de gelijke van den monarch waande, is slechts ten deele gelukt. Sedert La Rochelle's val heeft het feodaal Protestantisme zich niet meer verheven. Beter waarborg dan de ontnomen vestingen schonk hun het vorstelijk woord van Richelieu voor de vrijheid des gewetens. De Protestantsche adel heeft zich aan den staat onderworpen, met trouw en eerlijke toewijding de monarchie gediend.

Maar de katholieke adel niet alzoo. Erfgenaam van de traditiën der Ligue, die eenmaal de kroon had vergeven, kon hij er niet in berusten, onderdaan te zijn. De rechten van zijn stand golden bij hem boven die van het vaderland. Wat ging hun en de hunnen Frank-

rijks grootheid aan, zoo zij met hun vernedering werd betaald?

Nog stervende heeft Richelieu tegen hen geworsteld. Toen hij het verraderlijk tractaat van Cinq Mars aan den koning toezond, was hij reeds ten halve verlamd. Na zijn dood heeft zich de adel opnieuw verheven, en in de woelingen der Fronde was de oude strijd herleefd. Maar de staatsman, die hen het eerst had bestreden, bleef hun meester na zijn dood. Mazarin zette zijne politiek voort, en Anna van Oostenrijk — de diep beleedigde vrouw, die den levende nooit had vergeven — werd de uitvoerster van zijn politiek testament. Men zegt, dat jaren na zijn dood Anna van Oostenrijk, toen voogdesse van den jongen Lodewijk XIV en leerlinge van Mazarin, eens in gedachten voor de beeltenis van den geduchten kardinaal, die men nog in het Louvre aanschouwt, bleef stilstaan. Wat er omging in haar hart bij het aanschouwen dier harde trekken, heeft zij niemand gezegd, maar één woord sprak zij uit, dat het gissen deed: „Wat zou die man groot zijn, zoo hij thans leefde!"

Het geheim van dit blijvende overwicht, van die ongestoorde heerschappij was in de grootheid van zijn staatkundig inzicht gelegen. Hoe drukkend zijn persoonlijkheid ook voor Lodewijk XIII was, zijne intellectueele superioriteit hield hem staande. Niet sympathie voor Richelieu's karakter heeft den koning hem doen steunen tot zijn dood. Menigmaal heeft Lodewijk XIII gewankeld, maar telkens weerhield hem het koele nadenken dat Richelieu hem geleerd had, van den onbezonnen stap, den staatsman te ontslaan, aan wien hij en zijn land hun grootheid dankten. Bij de laatste weifeling, toen hij in het leger aan de grenzen van Spanje was, had de vijandschap tegen

Richelieu nieuwe benamingen in het leven geroepen. „Royalisten," roemden zich bij uitsluiting zijne tegenstanders: „kardinalisten," schimpten zij zijne aanhangers.

„Tot welke partij behoort gij," vroeg Lodewijk XIII in die laatste dagen aan een kapitein zijner gardes. „Tot de kardinalisten, Sire" — was het antwoord — „want de kardinalisten zijn de aanhangers van den koning."

Lodewijk zweeg: hij wist, dat het waarheid was. Nooit had Richelieu aan persoonlijk belang het belang des lands opgeofferd. Allen, die ooit tegen hem waren opgetreden, hadden met het buitenland tegen Frankrijk samengezworen. Zelfs zijn eigen moeder had het belang van de kroon en van Frankrijk bij dat van Spanje en van haar bloedverwanten achtergesteld. Herstelling van Maria de Medicis was tweemaal de leus geweest, waaronder de Spaansche vijand den bijstand der katholieke bevolking had gevraagd. Te Brussel en te Londen had zij in haar ballingschap geheuld met de vijanden van haar zoon. En toen zij stierf — weinige maanden vóór Richelieu en vóór hem — was het aan het hof van den aartsbisschop van Keulen, met wien Frankrijk in oorlog was.

In zijn buitenlandsche politiek heeft Richelieu gezegevierd: in zijn binnenlandsche slechts ten deele. Op twee pijlers was de monarchie der middeleeuwen gebouwd, de adel en de kerk. Den eersten heeft hij doen wankelen en ondermijnd; den laatsten heeft hij verschoond.

Richelieu's verhouding tot de kerk, die hem met den kardinaalshoed had gesierd, is voor de tijdgenooten in menig opzicht een raadsel geweest. Aan zijn persoonlijk geloof in de dogmata van het Katholicisme is nooit getwijfeld en valt niet te twijfelen. Toen hij na zijn eerste ministerie was verbannen, schreef hij een strijdschrift tegen

de Protestanten. Wie zijne *Mémoires* heeft gelezen, kent zijne diepe minachting van het Protestantisme. De leer der Hervormden ergerde hem als een dwaasheid, terwijl hij op politiek gebied hare belijders, die een staat in den staat vormden, onderwierp. Maar verder is hij niet gegaan. Aan elken aandrang, onverschillig of zij door Maria de Medicis of door Rome werd gesteund, om het Edict van Nantes te herroepen, heeft hij weerstand geboden. Trouw en eerlijk heeft hij zijn belofte aan hen gehouden, en in hen slechts Franschen gezien. En trouw en eerlijk heeft het meerendeel hunner hem gediend. Toen Montmorency in 1634 de Hugenoten in beweging zocht te brengen, wezen zij hem af. Zij hadden geleerd, dat het beter was op de bescherming van den staat te steunen, dan op de vriendschap van een eigenbatigen adel of van Spanje. De hand van Richelieu zou nooit de herroeping hebben onderteekend.

Met het hoofd der Katholieke kerk is zijn verhouding dikwerf gespannen geweest. De uitbreiding van den Franschen invloed in Italië was te Rome niet altijd welkom. Zijn bondgenootschap met Gustaaf Adolf en de Zweden heeft tot menig bitter woord verleid; zijn strijd tegen het huis van Habsburg, Rome's bondgenoot en kampvechter sedert eeuwen, heeft herhaaldelijk storend op de vriendschappelijke betrekking gewerkt. Bij zijn dood lag de brandstof opgestapeld.

Allerlei plannen worden hem toegeschreven. In zijne laatste levensjaren was het zijn vurige wensch, als pauselijk legaat aan het hoofd der kerk in Frankrijk te worden gesteld, maar 't mocht hem niet gelukken. Was het zijn bedoeling om dat hoog gezag tot afscheiding der nationale kerk van Rome's eenheid te bezigen? Wilde hij de Gal-

likaansche traditiën tot onderwerping der Fransche geestelijkheid aan den staat gebruiken? Men heeft het gezegd, en het is zeer waarschijnlijk. De *kardinaal van staat* heeft dit geheim met zich in 't graf genomen.

Maar geen geheim is het, dat de ontwikkeling van zijne staatkundige gedachten bij langer leven en voortgezette macht beslissend op de kerk zou hebben ingegrepen. De plannen, die hij opwerpt; de denkbeelden, die hij uitspreekt; de ontwerpen, die hij voorstaat, maar telkens moet laten varen, leveren het bewijs, dat ook Richelieu aan de consequentie van zijn beginselen niet zou zijn ontsnapt. Toen hij optrad als minister, werd het huwelijk van Henriette Marie met den Protestantschen Karel I van Engeland beraamd. De Heilige Stoel aarzelde, om de kerkelijke dispensatie te verleenen. Richelieu maakte aan die weifeling een einde, door de boodschap naar Rome te zenden: „een weigering zou den koning tot stappen bewegen, die ik niet gissen durf." De troepen van den paus bestreed hij als die van Spanje en Oostenrijk. Herhaaldelijk joeg hij de Fransche geestelijkheid schrik aan, door hen tot groote geldelijke ondersteuningen te dwingen. „Met hun gebeden wilden zij hem ondersteunen," verklaarden de bisschoppen. Maar de kardinaal was er niet mede tevreden en noodzaakte hen tot betaling.

„De goederen van de Kerk behoorden aan den Staat," leerde openlijk een zijner leerlingen. „De koning had het volle recht ze in te trekken, zoo het staatsbelang het vorderde. Het was voldoende, zoo hij de hooge en lage geestelijkheid genoegzaam levensonderhoud verschafte." Maar tot toepassing is hij zelf niet gekomen. In diplomatieke zendingen, in het leger, bij de marine heeft hij dikwijls en gaarne zich van geestelijken bediend. Het gaf een

groote ergernis, toen de kardinaal La Valette in Duitschland naast den edelen Bernhard van Saksen Weimar, den vurigen Protestant, het Fransche leger kommandeerde. Even weinig als den adel, erkende hij de geestelijkheid als zelfstandigen stand tegenover den staat. Even zwaar drukte zijne hand op haar, zoo zij staatsmisdaden beging. Geestelijke orden werden door hem ondersteund en veel gebruikt. De Jezuieten waren zijn gewillige werktuigen tegen het pauselijk gezag. Het was een Jezuiet, die het denkbeeld verdedigde, dat voor de oprichting van een patriarchaat in Frankrijk de toestemming van den paus geheel onnoodig, die der nationale geestelijkheid voldoende was. Zulke stellingen verbreidde en begunstigde Richelieu in zijne laatste levensjaren. Geen wonder, dat de bisschop van Lisieux, toen hij bij het sterfbed van den eersten minister stond, de kalmte niet begrijpen kon, waarmede deze man de rust des grafs te gemoet zag.

Want Richelieu had de kerk niet gediend en niet aan de goden van 't verleden zijn offer gebracht. Hij heeft niet geoordeeld, dat de voogdijschap over de burgerlijke maatschappij aan bevoorrechte standen toekomt. Hij heeft het recht om het levensgeluk en de levensrichting van een reeks van geslachten te bepalen en te beperken, niet aan een macht toegekend, die slechts in de kindsheid der beschaving zegenend kon werken. Voor den man is het voedsel der min onvoldoende. Boven adel en kerk heeft Richelieu het staatsgezag verheven; beide tot erkenning van dezen meerdere gedwongen. Van de hoogte, die zij hadden ingenomen, heeft hij hen doen dalen. Maar vernietigd heeft hij ze niet. Toch is er niemand die meer dan hij hun val heeft beslist, door hem voor te bereiden. Want niemand vóór en niemand na hem heeft den akker

van het nationale leven dieper en algemeener doorploegd. Ook waar hij niet geslaagd is in zijne plannen, heeft hij de wegen gewezen. Onder zijne aanraking trilde iedere zenuw van het volksleven: zijn krachtige hand ontblootte de voren, waarin de ontwikkeling der volgende tijden de zaadkorrelen van een nieuwe toekomst wierp.

Gedurende de achttien jaren van zijn bestuur zien wij hem plannen beramen, om den tiers état, in de steden en op het platteland, van den druk der zware lasten te ontheffen en deze gelijkmatig over alle onderdanen te verdeelen. Het Fransche volk als handelsnatie naast de volken te doen optreden, wier marine te evenaren of te overwinnen hij zich ten doel stelde, was een van zijn geliefkoosde denkbeelden. Gelijk Engeland en de Nederlandsche Republiek, zoo zou ook zijn volk eene koloniale mogendheid zijn geworden, indien zijne plannen waren gelukt. Maar Richelieu heeft het hoofd neergelegd, zonder den derden stand ontlast, zonder Frankrijk tot een koloniale mogendheid te hebben gemaakt.

Doch grooter vrijheid, dan waaraan hij dacht, heeft hij voor den derden stand voorbereid. Want de kardinaal der absolute monarchie is de schepper der journalistiek in Frankrijk. Het wapen der discussie en der openbare gedachte heeft hij in het arsenaal der regeering opgenomen. Die gift aan Frankrijk is het charter geworden eerst van de intellectueele, daarna van de politieke vrijheid van den derden stand.

En grooter winsten dan de handel kan leveren, en uitgestrekter koloniën dan Engeland ooit bezat, heeft hij voor zijn volk in de toekomst behaald en veroverd. Niet alleen de politieke suprematie van Frankrijk over Europa, ook de intellectueele heeft hij gegrondvest. De taal van zijn

volk is de taal der beschaafde wereld geworden. De taal van Frankrijk heeft de Latijnsche vervangen, gelijk deze de Grieksche had verwonnen. Dit heeft de stichter der Fransche Academie bedoeld en in haar stichtingsoorkonde met eigen hand neergeschreven.

Eéne opmerking ten slotte.

Het kost der 19de eeuw, die het rampzalige misbruik, door de Fransche monarchie van haar groot gezag voor de vrijheid van Europa gemaakt, in levendige herinnering heeft, moeite billijk te zijn jegens hen, die dat gezag hebben gegrondvest. Reeds de overweging, hoe onmisbaar die autoriteit voor de ontwikkeling der volken geweest is, kan tot kalmte van beoordeeling leiden. Maar het lot, dat aan het werk van Richelieu ten deel is gevallen, leidt tot nog objectiever waardeering.

Richelieu heeft Europa overwonnen, niet bloot door Frankrijks macht, maar door het bondgenootschap met geestelijke krachten, voor het leven der moderne volken onmisbaar. Zijne bondgenooten waren het parlementarisme in Engeland, het protestantisme in Duitschland, het nationaliteitsbewustzijn in Spanje en Italië Deze bondgenooten zijn in den loop der eeuwen de absolute monarchie boven het hoofd gewassen en hebben haar ten val gebracht. Protestantisme, parlementarisme en nationaliteitsgevoel zijn de beweegkrachten van den modernen staat. Zoo bewijst ook het lot van Richelieu's werk, dat geen menschenhand iets blijvends kan scheppen, in strijd met het ontwikkelingsplan der wereldhistorie.

In de Septembermaand van 1642 verliet een aanzienlijke schaar van ruiters, hellebardiers en mousquetaires Lyon.

In haar midden droegen achttien lijfwachten met ontbloot hoofd de baar, waarin de ware koning van Frankrijk, Richelieu, rustte. Geen dezer mannen dacht er aan om den eervollen last, die afwisselend hun ten deel viel, te zwaar te achten. Want dien zieken man, reeds gedeeltelijk verlamd, hij mocht de schrik zijner vijanden zijn, zij hadden hem lief. Geen hartelijker bloedverwant — erkennen ook zijne tegenstanders — geen trouwer vriend; geen beminnelijker meester voor zijne ondergeschikten. Nooit heeft een enkele, uit zijn intiemste omgeving, de hand tegen hem opgeheven.

Langzaam, om de zwakheid van den zieke, ging de tocht voorwaarts. Nu eens droegen hem de golven der Loire, straks weer de trouwe schouders zijner lijfwachten. De muren der steden werden geslecht; de grachten gedempt om hem doorgang te verleenen.

Zoo keerde Richelieu in het Palais Cardinal, dat de rijke eigenaar als de minste zijner giften aan de Bourbons achterliet, terug.

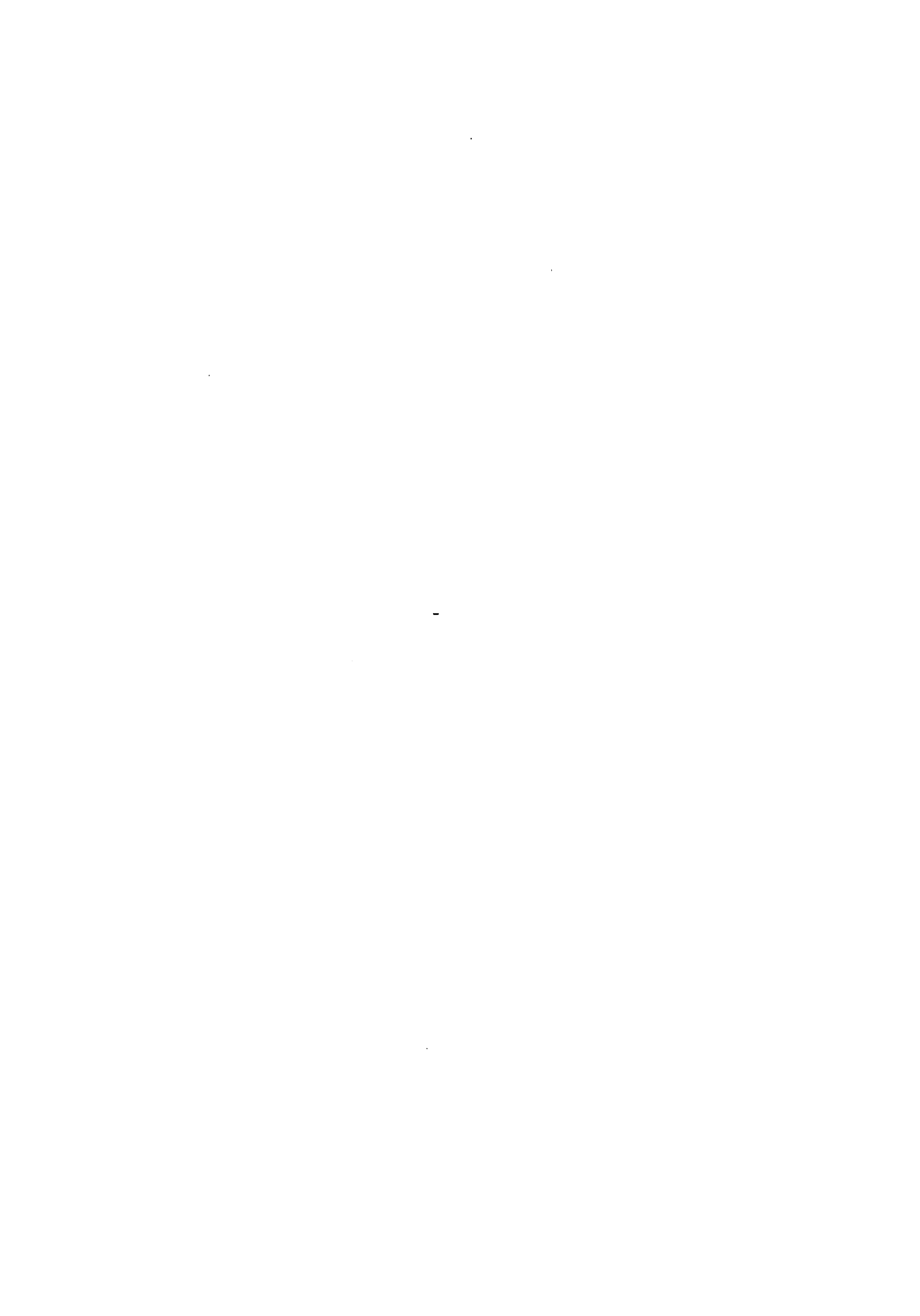
Den 5den December was hij stervende. „Vergeeft gij aan uwe vijanden?" vroeg de pastoor van St. Eustache aan den lijder. „Ik heb geen andere vijanden gehad dan die van den staat," was het antwoord.

Eén enkele snik; dit rijke leven was voorbij.

1875.

III

CHARLOTTE DE CORDAY.[39]

CHARLOTTE DE CORDAY.

Er zijn oogenblikken in het leven des menschen, waarin de macht der herinnering en de kracht der gewoonte hun invloed verliezen. Gedrongen door behoeften, die te levendiger worden gevoeld, naarmate ze langer, vrijwillig of gedwongen, zijn onderdrukt; aangelokt door de liefelijkheid der beelden, waarin de bezieling der jonge overtuiging de nieuwe idealen hult, tracht de mensch op een zeker tijdstip zijns levens de banden te verbreken, die hem aan het verleden hechten. Meeningen, die vroeger zijn gekoesterd en met het geheele wezen schenen samengegroeid, worden als onwaar en onbruikbaar ter zijde geschoven. Toestanden, waarin men vroeger gelukkig is geweest, schijnen als zoo vele hinderpalen aan het ware geluk des levens in den weg te staan, en ondergaan zoo spoedig als mogelijk is de geëischte verandering.

Zulk een strijd tegen zijn verleden breekt aan in het leven van den mensch, wanneer hij de denkbeelden en nieuwe inzichten, die langzamerhand in het hoofd en het hart zijn opgekomen, zich helder bewust wordt. De tegenstelling van het nieuwe ideaal en de oude werkelijkheid is

gewoonlijk te scherp, de ingenomenheid met het nieuwe uitzicht te groot, dan dat een kalme beoordeeling van het goede en ware in den vroegeren toestand mogelijk zou zijn. In deze verblindheid en partijdigheid van oordeel is de vastheid der nieuwe overtuiging gegrond, die den moed geeft tot afbreken en aan het vermogen tot opbouw niet doet twijfelen.

Even als de individuen ondergaan de volken in sommige oogenblikken van hun leven dergelijke schokken. De goden, die ze tot dusver hebben lief gehad, worden met bitsen hoon verbannen. De godsdienstige denkbeelden, die ze eenmaal met al het vuur der eerste liefde hebben omhelsd, waarvoor ze wellicht eenmaal goed en bloed hebben veil gehad, worden als de sluwe verzinsels van bedrog en misleiding gehaat. Staatsinstellingen, waarop men zich in vroeger dagen beriep als onweerlegbare bewijzen van de hooge wijsheid der instellers, die men bewonderde wegens hun volkomen doelmatigheid ter bereiking van het staatsdoel, vallen onder spot uiteen of worden met geweld vernietigd, zonder dat zelfs het denkbeeld hunner tijdelijke nuttigheid wordt geduld. Het is, alsof het verleden geen ander recht van bestaan had, dan opdat het als tegenstelling de grootschheid van het nu omhelsde ideaal in het licht zou stellen. Als waren de zuiverder begrippen, het helderder inzicht, het hooger ideaal niet op den langen en langzamen weg van voorbereiding en ontwikkeling ontstaan, zien de volken in de revolutietijden met al den overmoed van den knaap, die zich zijner kindsheid schaamt, op hun verleden terug. Zonder eenige billijkheid jegens de vroegere geslachten, op wier schouders ze staan, veroordeelen zij in dergelijke tijdperken van ommekeer hun eigen vroegeren ontwikkelingsgang, als de rampzalige vrucht

van het stelselmatig bedrog hunner leiders. En naarmate verbetering van het bestaande door wijziging of gedeeltelijke hernieuwing meer onmogelijk of onvoldoende wordt geacht, is de heftigheid grooter, waarmede het verleden wordt bestreden, en de hartstocht blinder, die alleen van de volstrekte vernietiging van het oude en van den geheelen herbouw van het staatslichaam redding verwacht. Evenals bij het individu is in deze hartstochtelijkheid de vastheid van overtuiging, de drift der vernielingswoede en de geloofsmoed gegrond, waarmede de volken een nieuwe toekomst tegenstormen.

Uit den aard der zaak is zulk een ommekeer in het leven der volken zeldzamer en van beslissender gevolgen dan die in het leven van den enkelen mensch. De invloed van den laatste blijft, behalve bij de weinigen, wien het gegeven is de zieners van hun tijd te zijn, beperkt tot den kring der eigen omgeving, en wordt getemperd door de zucht tot behoud en tot genot, die de overweging van de kortheid des levens opwekt. Bij de volken is het anders. Een langer voorbereiding wordt vereischt, voordat eene geheele natie breken durft met voorstellingen, die ze als de grondslagen van rust, veiligheid en welvaart heeft lief gehad. Het geluk van te velen staat op het spel, dan dat ze tot omverwerping van bestaande toestanden spoedig besluiten zal. De zekerheid van betere toestanden, van grooter volksgeluk in de toekomst is te onzeker, dan dat ze niet liever, zoo het mogelijk is, op den weg van geleidelijke ontwikkeling naar vooruitgang zal streven. Slechts dan, wanneer deze weg haar afgesloten, wanneer de klove tusschen hare behoeften en het bestaande ondempbaar is, scheurt ze zich los van het verleden om het te vernietigen. Het is een daad van wanhoop, uit zelf-

behoud. Vandaar haar verbittering, haar haat, haar lust tot vernielen. Vandaar de vasthoudendheid van haar strijd, die aan krachten wint, naarmate de tegenstand der verdediging verzwakt. Vandaar de hardnekkigheid harer volharding, die wel van toeven om nieuwe kracht te scheppen, niet van eindigen weet, voordat zij overwonnen heeft. De individu moge uit zucht tot rust en genot zijne jonge liefde ontrouw worden, de volken blijven getrouw, al verslindt het den levensduur van geslachten, in het najagen van het ideaal, schoon het telkens aan de hand ontglippe. De individu, die, door kennis der personen, den tegenstand leert begrijpen, moge langzamerhand toegevender en vergevender worden, de volken hebben nog nimmer geleerd den bestrijders hunner wenschen, den tegenstanders hunner idealen vergiffenis te schenken.

En kan het anders? Zij strijden voor algemeener en meer blijvende belangen dan het persoonlijk streven prikkelen. Al zien zij zelve de gulden eeuw niet, die ze staroogende najagen, zij kampen voor de belangen, voor het levensgeluk van toekomstige geslachten, die de zegeningen van hun worstelen moeten genieten. Met vertrouwen zich overgevende aan de leiding van hen, die hun eigen streven hun tot bewustheid brengen, die uitdrukken wat zij gevoelen, wat zij missen, wat zij wenschen, maar wat zij niet in verstaanbare klanken weten duidelijk te maken, letten zij niet op de scharen, die in hun midden vallen. Dit alleen weten ze en erkennen ze, zonder aarzelen, dat de akker moet omgeploegd worden en diepe voren gesneden, zoo het zaad van grooter volksheil ontkiemen zal. Wat nood, indien nevens tegenstanders ook breede rijen van medestrijders vallen? Périsse le monde, vivent les principes! De individu moet zich offeren ter wille van

het geheel. In zulk een staat van overspanning, onnatuurlijk en daarom kort van duur, wordt niet naar den prijs, slechts naar de uitkomst gevraagd. Over de puinhoopen van het levensgeluk der individuen schrijden de volken, schrijdt de menschheid, die zij te zamen vormen, voortgejaagd door den demon der wrake, hare eeuwige bestemming te gemoet.

I

Slechts tweemaal heeft de Germaansche menschheid een schok als deze ondervonden: slechts tweemaal heeft ze de kracht en den moed bezeten, meeningen en denkbeelden te verwerpen, die gedurende eeuwen de leidende draden harer ontwikkeling waren geweest. In de 16de eeuw brak ze met de kerk der middeleeuwen, en, ofschoon het geloof der hervormers slechts de helft van Europa aan het pauselijk gezag onttrok, bracht de invloed hunner begrippen ook in de katholieke landen de macht der kerk ten val. De wereldbeschouwing der middeleeuwen werd voorgoed verworpen, en in de landen zoowel van het oude als van het nieuw geloof nam de staat de taak in handen, die tot dusver aan de kerk was vertrouwd. Voor de almacht van de kerk trad de almacht van den staat in de plaats. Doch even weinig als de eerste voldeed de laatste aan zijne heilige roeping. Niet de bevordering van het welzijn der volken, maar van het eigenbelang, was het einddoel van het streven der vorsten. De grootsche schepping der middeleeuwen, de feodale maatschappij, werd tot onderwerping gebracht, maar niet vernietigd. Al de invloed, die voor de macht en het aanzien van het koningschap nadeelig had kunnen zijn, werd haar ontnomen, doch het volle

gewicht, waarmede ze op de lagere standen der maatschappij drukte, haar gelaten. [40] De adel en geestelijkheid, bevoorrechte standen, schenen de steunpilaren van den troon, en allen, die buiten hen leven en adem hadden ontvangen, tot niets nut, dan om de slachtoffers van hun beider willekeur te zijn.

Deze bevoorrechting te hebben opgeheven, omdat er niet vrijwillig afstand van werd gedaan; het oppermachtige koningschap in zijn willekeur grenzen te hebben gesteld, en als het einddoel van den staat de behartiging van hooger plichten dan daar zijn: vorstelijk eigenbelang, verwaarloozing van volksheil en verkwisting van volkskrachten, te hebben aangewezen, is de roem der 18de eeuw en van haar uitersten wil, met stervende hand geschreven, die de Fransche revolutie heet.

II

„Ik zie de zaden ontkiemen van eene revolutie, die ik niet het genoegen zal hebben te beleven, maar die zonder twijfel zal uitbreken. Het jonger geslacht is wel gelukkig: het zal vele dingen zien.” [41]

Deze zaligsprekende profetie van den patriarch van Ferney werd vervuld: het jonger geslacht zag vele dingen, maar het deed nog meer.

Het deed alles, wat het absolute koningschap had moeten doen, zoo het het volksbelang voor oogen had gehouden. Het ruimde al de hinderpalen uit den weg, die de maatschappelijke toestand, geheel op feodale beginselen gebouwd, aan de volkswelvaart en de volksontwikkeling in den weg stelde. Niet teruggehouden door de overwegingen van voorzichtigheid en matiging, die ervaring van staats-

zaken hun aan de hand had kunnen doen, volgden de mannen van '89, *homines novi*, geen ander richtsnoer dan hun haat tegen de bestaande orde, die alleen in privilegie, niet in recht was gegrond, en de uitspraken der afgetrokken bespiegeling, die ze uit den mond hunner meesters hadden gehoord.

Voltaire had de geestelijkheid en hunne aanmatigingen aangevallen; de traditioneele meeningen, die op het gebied van godsdienst en zedelijkheid heerschten, bespot; hunne voorstanders als bedriegers gebrandmerkt. Voltaire had zijn eeuw leeren haten. Op ernstiger toon had Montesquieu de absolute monarchie als de bron van alle kwaad geteekend en den constitutioneelen staatsvorm aangeprezen. Eenstemmig met hen in de veroordeeling van het bestaande, gaf Rousseau der afkeuring als het ware haar godsdienstige wijding. Tegenover de sombere trekken van het tegenwoordige plaatst hij het heerlijk verleden der menschheid, waarin allen gelijk, niet rijk, niet arm, niet geestelijk, niet adellijk waren. De booze demonen van beschaving, opvoeding en gewoonte hebben den mensch uit dat paradijs der natuur verbannen. De staat, oorspronkelijk op een verdrag tusschen volk en vorst gegrond, is ontaard tot den despotischen vorm, die thans het welzijn der volken onderdrukt. De voortreffelijkheid des menschen is geschonden door het juk der bevoorrechting, daar zij op geen ander tooneel hare edele trekken kan openbaren dan in eene republiek, waarin het souvereine volk heerscht.

Zulke denkbeelden, in verschillenden vorm met tallooze afwijkingen gepredikt, vervulden de hoofden en bezielden de harten. Terugkeer tot de eenvoudigste eerste beginselen van recht, die in de wet der natuur en in de menschelijke rede zijn gegrond, en geheele vernietiging van de oude

gewoonten, instellingen en toestanden, wier recht van bestaan alleen in de macht der traditie is geworteld, zijn de algemeene trekken, die de verschillende stelsels van maatschappelijke hervorming met elkander gemeen hebben. [42] Voltaire en Montesquieu hadden der Fransche natie de noodzakelijkheid van de breuk met het verleden tot bewustheid gebracht, Rousseau gaf aan het onzekere streven een uitzicht, hij schonk de revolutie haar ideaal. [43]

Tegenover zulke denkbeelden en eischen was het koningschap, dat gewoon was op den onderworpen adel en de geestelijkheid te steunen, onmachtig. Toch had het, door zich aan het hoofd der beweging te plaatsen, zich zelve voor den ondergang kunnen bewaren. Maar de zwakke Lodewijk had geen kracht genoeg, al begreep hij, dat eenig toegeven geëischt werd, om van den aanvang zijner regeering af aan zijn omgeving, wier aanzien op het spel stond, weerstand te bieden. Hij miste al te zeer het zoo onmisbare zelfvertrouwen, om als hervormer aan het hoofd der hervormers te treden, ten einde de dreigende revolutie binnen de perken van orde en wettigheid te houden. En zij, die naar Mirabeau's verklaring de eenige man der vorstelijke familie was, Maria Antoinette, had te veel vorstelijken trots om voor dergelijke eischen te buigen, maar tevens te veel vrouwelijken hartstocht, gebrek aan inzicht en jonkvrouwelijke onbezorgdheid om de zwakke hand, die het staatsroer richtte, met vastheid en volharding te leiden en te steunen. Wat in dezen staat van zaken te verwachten was, geschiedde. Toen de derde stand in de Nationale Vergadering de hoofdkwestie, die over al het volgende moest beslissen, doch door Neckers

vreesachtigheid onbepaald gebleven was, de vereeniging der drie standen, had doorgedreven, trad het hof beschermend voor de oude rechten op. Met het aanzien der aangevallen standen viel het zijne. De eed in de kaatsbaan en, weinige weken later, de val der Bastille * verkondigden aan Frankrijk, dat het met het absolute koningschap gedaan was. De revolutie was aangebroken; de band, die het hof aan de natie verbond, door de onvoorzichtigheid der vorstelijke omgeving verscheurd. Wantrouwen en minachting waren voor het oude aanzien en vertrouwen in de plaats getreden, en den 6den October bracht het Parijsche gepeupel den armen Lodewijk naar Parijs, als gijzelaar tegen elke vijandige poging der reactionaire ci-devants.

Wat hem feitelijk was ontvallen, werd hem ook eerlang langs wettigen weg ontnomen. Niet tevreden met den val der feodale maatschappij, die in den Bartholomeusnacht der misbruiken (4/5 Aug. 1789) was vernietigd, keerde de derde stand in de Nationale Vergadering, eerst door Mirabeau, na zijn dood slechts door eigen hartstocht geleid, zich tegen de oppermacht van het koningschap. Zij smeekte niet langer, als in Mei l.l., toen de bisschop van Nancy bij de opening der vergadering had gebeden: „Ontvang, o God, de gebeden der geestelijkheid, de wenschen van den adel en de nederige smeekbeden van den derden stand!" De dienstknecht, die niets was geweest, was alles, [44] was oppermachtig geworden: en wee den overwonneling! Alles, wat aan de oude verdrukking kon herinneren, werd vernietigd. Van voorrechten was geen sprake meer; slechts van rechten, die aan het volk behoorden. De nieuwe constitutie plaatste het zwaartepunt,

* 20 Juni en 14 Juli 1789.

waarop het staatsgebouw moest rusten, in het volk. Den koning werd alle invloed op benoemingen van administratieven en rechterlijken aard ontnomen; de openbare macht niet tot zijne, maar tot beschikking der gemeentebesturen gesteld.[45] Het uitvoerend gezag werd hem met woorden geschonken, metterdaad de uitoefening hem belet. Zelfs mocht hij de dienaren der kroon, zijne ministers, niet uit de vertegenwoordiging kiezen: het wantrouwen deed hun invloed ten nadeele der vrijheid vreezen. Zoo werd het koningschap geïsoleerd, machteloos tegenover den oppermachtigen wil der natie, dien het zelfs door het recht van gratie niet beperken, en slechts voor korten tijd door een suspensief veto tegenhouden kon.

En toch — hoe krachtig de Constituante was opgetreden, zij vond even veel afkeuring als goedkeuring van haar werk. De burgerlijke inrichting der katholieke geestelijkheid wekte den godsdiensthaat van zeer velen, die de staatkundige maatregelen toejuichten. Hun tegenstand was gevaarlijker dan het verzet van den zwakken Lodewijk, die uit eerlijke gemoedsovertuiging zich tegen deze regeling, evenals tegen de vervolging der emigranten verklaarde. De koning vermeerderde door zijn verzet slechts den volkshaat, maar de geestelijkheid had over sterkere krachten te beschikken. Doch al werd ook over deze voor het oogenblik gezegevierd, de volksmassa, die in de straten der hoofdstad joelde en dagelijks in het Palais Royal en in de clubs door redenaars van haar eigen maaksel tot betooning harer oppermacht in moorden en plunderen werd aangehitst, vond in de dwepers der Constituante haar ideaal niet terug. Die mannen, die nog beraadslaagden over hetgeen te doen stond, die de orde wilden handhaven en de reactie van het gehate hof niet met geweld en bloedstorten vernietigen,

zelfs niet, toen de verraderlijke Lodewijk, vluchtende uit Parijs,* zich met de gewapende emigranten tegen zijn volk tot herstelling van den ouden troon had willen verbinden — die mannen waren de hunnen niet. De Constituante mocht, in dwepend geloof aan de zedelijke voortreffelijkheid des menschen, eene verklaring der plichten onnoodig hebben gerekend, het hongerend en hatend gemeen was niet tevreden met eene verklaring der rechten. De Constituante mocht, in de vaste overtuiging, dat het genoeg was de waarheid uit te spreken, om ze onoverwinnelijk, ook voor de volksdrift, te doen zijn, de clubs laten bestaan, ten einde het koningschap vrees aan te jagen, de menigte, dagelijks geprikkeld door toespraken in het Palais Royal of in de straten, verhit door de lektuur van Marat's „Volksvriend"[46] en dergelijke, had noch voor de wet noch voor de wetgevers achting of eerbied. De stroom was buiten de oevers getreden en overstroomde de velden. Toch, indien de Constituante had gewild, had ze hem kunnen beperken, door Lafayette's poging te schragen en van de goede gezindheid der Nationale garde partij te trekken. Maar steeds bedwelmd door de liefde voor de groote beginselen, die ze uitsprak en in onvolkomen wettelijke vormen bracht, begreep ze haar verplichting niet om het verzwakt gezag der wet en des konings te versterken. Uit wantrouwen over de houding van het hof, uit vrees voor eigen veiligheid, uit vast geloof aan de almacht van haar woord, uit gebrek aan inzicht in de wijde strekking der theorieën, die zich onder het volk verspreidden, verzwakte zij dagelijks meer het gezag en het aanzien van het koningschap. Alsof een wet, op hoe goede beginselen ook ge-

* 21 Juni 1791.

bouwd, te midden van het woeden der driften, ooit eerbied en gehoorzaamheid zal vinden, zonder een krachtige hand, die ze uitvoert en toepast!

Dit is de fout der Constituante, gelijk die van den tijd. Blind geloof aan de macht der ideeën en onkunde van de werkelijke wereld zijn de oorzaken, beide van hetgeen zij goeds heeft gewrocht en van de misstappen, die ze heeft begaan. Toen zij aftrad van het tooneel, mocht ze zich beroemen de meeste hoofdwaarheden van het moderne staatsrecht te hebben uitgesproken, maar moest zij zich tevens verwijten, door haar zwak toegeven en lijdelijke houding tegenover de aanmatigingen van het volk hunne toepassing tot eene onmogelijkheid te hebben gemaakt.

III

En wat zij had verzuimd, zou de Wetgevende Vergadering, die haar verving,* niet herstellen. Had de eerste vergadering gefaald door haar gebrek aan praktische kennis, de Legislatieve, van wier lidmaatschap de leden der Constituante zich vrijwillig op Robespierres voorstel hadden uitgesloten, stemde te zeer met den volkshaat tegen het koningschap in, dan dat zij Lodewijks gezag zou vermeerderen. De aanhangers der Constituante mochten, bevreesd voor de uitersten, waartoe de linkerzijde scheen over te hellen, op den steun der wankelende middenpartij — *le ventre!* — hopen, zij zagen spoedig de mannen der Gironde, die de linkerzijde innamen, het overwicht verkrijgen. Gesteund door de clubs binnen Parijs, stelde de Gironde

* 1 Oct. 1791.

zich van den aanvang af ten doel, het koningschap te bestrijden om het te vernietigen. Krachtiger en scherper dan hare voorgangster tegen de emigranten en de geestelijkheid optredende, bracht ze Lodewijk, die zijn *veto* deed gelden, in steeds vijandiger houding tegenover de natie, die in de overal opgerichte Jacobijnenclubs dagelijks tegen hem werd aangehitst. In de hoop van den koning door een buitenlandschen oorlog te verzwakken en de eigen partij te versterken, dreef ze den oorlog met Oostenrijk door. Haar komt de eere der uitvinding van het beruchte woord toe; oorlog aan de vorsten tot bevrijding der volken! krijg tegen de paleizen, vrede den hutten! En haar berekening werd maar al te zeer vervuld. De ongunstige loop van den krijg werd aan het verraad der Oostenrijksche en van haar echtgenoot geweten en strekte tot een nieuwe grief. Alsof er nog noodig waren om den volksgeest te verbitteren! De onlusten op St. Domingo, die den handel drukten; de steeds dalende waarde der assignaten ten gevolge der onmatige getalsvermeerdering; de prijsverhooging der eerste levensbehoeften; de onvoldoende aanvoer naar de hoofdstad, dit en zooveel meer was in de oogen der onkundige menigte een gevolg van het verraad van het hof. In den argwaan hunner onwetendheid klaagden zij den machteloozen Lodewijk als den bewerker hunner rampen aan. Het hof, de aristokraten waren het, die den korenprijs verhoogden en de markt ledig deden zijn. Niemand weersprak het, dan die aristokraten zelve; en in de clubs der Jacobijnen en der Franciskanen werd het hun dagelijks bevestigd.

Zoo zag de Gironde haar doel aanvankelijk gelukken en geschieden, wat zij had gewenscht: de haat tegen het koningschap nam dagelijks toe. Maar tevens geschiedde,

den haat deelde, die het volk verteerde, meende zij ten allen tijde het gepeupel, die proletariërs, waarvan ze zich wel bedienen wilde, tot stilstaan te kunnen nopen. Evenals zij, zou dat volk tevreden zijn met de afschaffing van het koningschap en de uitroeping van de republiek. En ze verdubbelt hare slagen, vermeerdert hare aanvallen. De Legislative ontbindt de garde des konings, opdat de tiran geene verdedigers zal hebben, roept 20,000 geconfedereerden naar Parijs en vaardigt opnieuw een onrechtvaardig decreet tegen de priesters uit, waaraan de koning zijne sanctie weigert. En bij monde van Roland treden zijne eigen ministers, Girondijnen, tegen den machteloozen vorst op en werpen hem dien beleedigenden brief in het aangezicht, als ware zijn invloed gevaarlijk voor de vrijheid. De koning voelt zich gekwetst, en ontslaat zijn ministers. * Welk een stoutheid! Maar de Gironde weet zich te wreken, ze neemt haar toevlucht tot de Jacobijnen en Sansculotten en tot Danton. Een oogenblik moge ze aarzelen om den indruk, dien de inval van het gepeupel den 20sten Juni in de Tuilerieën maakt, de weifeling wordt spoedig overwonnen en de aanval tegen den koning steeds heviger voortgezet. Onder voorwendsel, dat het vaderland in gevaar is, worden de sectiën, de kiezerscollegiën, door de Legislative permanent verklaard en de volksopstand gewettigd. De Gironde verlangt slechts eene gewapende demonstratie, om de Wetgevende Vergadering tot afzetting des konings te dwingen. Dat is alles. Het volk, dat in de sectiën wordt geordend en de vurige Marseillanen, die te Parijs zijn gekomen en dwepen met Robespierre en Marat, moeten ze in 't leven roepen. En, als de afzetting

* 12 Juni 1792.

des konings is uitgesproken, dan zullen die scharen rustig naar huis gaan, omdat nu het vaderland gered is, en ze zullen betooverd zijn door de welsprekendheid van Vergniaud, en de opgewekte storm van den hartstocht zal bedaren onder de toovermacht hunner schoon gebouwde volzinnen!

Dat is het, wat de Gironde wenscht; maar wat ze verkrijgt is de 10de Augustus en de Septembermoorden!

Van dat oogenblik is haar invloed vernietigd. Zij had den wind gezaaid en ze oogstte den storm. Want de volksdrift wilde zich niet laten betooveren door de schoone woorden der Girondijnen; en het gemeen, dat hare wraak den 10den Augustus had op zich genomen, koelde op zijne eigen wijze zijn haat in de vreeselijke Septembermoorden. Het gepeupel, dat op de straten huilt, moordt en steelt — de naar bloed dorstende volgelingen van Robespierre en Marat, zijn haar meester geworden. De Legislative heeft niets meer te doen dan uit te voeren, wat de stedelijke raad van Parijs haar voorschrijven zal.[48] Zij moge wederstand bieden, het kan haar niet baten: zij is een speelbal in de handen van het gepeupel geworden, dat slechts voor weinige dagen nog haar bestaan wil dulden. Op denzelfden 10den Augustus, waarop Lodewijk wordt onttroond, moet de Wetgevende Vergadering haar eigen ontbinding verkondigen en een Conventie samenroepen, die haar vervangen zal, om volledig de volkswraak uit te voeren.

Van de drie revolutionaire vergaderingen is de Wetgevende de eenige, die zich door geen enkele groote eigenschap, door geen enkelen belangrijken dienst jegens het vaderland onderscheidt of verheft. De Constituante heeft de grondslagen van eene nieuwe maatschappij gelegd; de

Conventie door hare dwangmaatregelen het vaderland voor de overheersching van den vreemdeling gered. „Maar, toen de Wetgevende Vergadering scheidde, liet ze aan Frankrijk de anarchie als wet, en als vorm des bestuurs de overheersching van eenige schurken na." [49]

IV

De Gironde heeft het gevoeld: en als hare leden zitting nemen in de Nationale Conventie *, plaatsen zij zich ter rechterzijde, d. i. treden zij op om te behouden. Doch al erkennen zij het gevaar, zij twijfelen niet aan den uitslag. Immers hunne talenten alleen kunnen de republiek op vaste grondslagen vestigen; hunne personen, niet bezoedeld door het bloed van September, de ware republikeinen aan zich kluisteren.

Doch het Fransche volk doet niets ten halve, had indertijd de knorrige, oude markies de Mirabeau gezegd, en het Parijsche gepeupel zal het bewijzen. Vroeger aan niets dan gehoorzamen gewoon, heeft het in de laatste jaren te goed zijne macht leeren kennen, om die thans vrijwillig prijs te geven. Niet in staat om zich zelve te regeeren, wil de volksmenigte niet meer geregeerd worden, maar heerschen om zich te wreken. Zonder begrip van ontwikkeling, van de waarde van kennis of geestesgaven, van de onmisbaarheid van orde en wet, smacht het gepeupel, dronken van hartstocht en dolzinnige woede om allen en alles wat zich door stand, afkomst of beschaving van hen onderscheidt, tot de laagte van hun eigen dierlijkheid te nivelleeren. Aan het droombeeld van gelijkheid

* 20 Sept. 1792.

wordt de vrijheid opgeofferd. Zonder eenig begrip van de wetten, die de volkswelvaart regelen, ziet het gemeen in elke tijdelijke hindernis, het gebrek aan koren, de prijsvermindering der assignaten, den ongunstigen loop van den krijg, den gevloekten invloed voortwerken zijner oude verdrukkers. Vernietiging, geheele omkeering van den bestaanden toestand is hun eisch, opdat zij, eindelijk verlost van de oude meesters, overvloed mogen vinden in de berooving der aristokraten. Of is het volk niet souverein? Is het niet onfeilbaar? Behoort aan het volk, den grooten souverein, niet alles toe?

Rousseau heeft het hun geleerd, en zijne volgelingen, de mannen der clubs, hebben de nieuwe waarheden elken avond aan het volk populair ontwikkeld en, door de dagelijksche opstanden aan te moedigen en te leiden, in de ziel geprent. Het souvereine volk, dat naar Robespierre's verzekering niet dwalen kan, heeft den 10^den^ Augustus het koningschap vernietigd en den 2^den^ September in de gevangenissen de aristokraten vermoord. Zal de meester zich dan nu toevertrouwen aan zijn dienstknecht, zal het souvereine volk zich onderwerpen aan zijn eigen afgevaardigden? „Un peuple cesse d'être libre, dès qu'il est representé," heeft Rousseau hun geleerd. Neen! het souvereine volk zal geen afstand doen van zijn recht, van zijn nieuw geloof. Integendeel, het eischt een uitgebreider toepassing, een volkomener zegepraal. En daartoe rekent het op die mannen, die tot dusver zijne hoofden, zijne leiders, zijn conscientie en zijn mond zijn geweest: op Danton, Robespierre, Marat.

En het mag op hen rekenen. Op Danton, die in September als minister der revolutie [50] de moordenaars heeft dank gezegd. Vroeger advokaat, heeft hij zich in de

revolutie gestort om carrière te maken en voordeel te behalen. Al aarzelt hij nu somwijlen, bevreesd voor de gevolgen, — het Kaïnsteeken van den broedermoord, dat hem op het voorhoofd brandt, laat hem geen terugkeer toe. Zonder geestdrift voor idealen, alleen geprikkeld door genotzucht en lust tot macht, moge hij thans tevreden zijn en gaarne een toestand in het leven zien treden, die hem het rustig bezit van het verworvene waarborgt, zucht voor eigenbehoud en inzicht in de onbruikbaarheid der Girondijnsche dweperijen zal hem dwingen voort te gaan op den weg des bloeds, dien hij ter kwader ure heeft ingeslagen, maar afloopen moet tot het einde, de guillotine.

Op Robespierre, want, wat het Parijsche gemeen wenscht, is zijn wellust. Vroeger uit den staatsdienst getreden, omdat hij geen doodvonnis kon onderteekenen, is hij weinige jaren later met volle bewustheid de openbare beschuldiger en onverbiddelijke aanklager van allen en alles geworden, wat der heerschappij van 't gemeen in den weg staat. Hij heeft Rousseau gelezen, neen! verslonden, verteerd, in zich opgenomen: hij is het Contrat Social, vleesch geworden. [51] Koel, koud voor 't uiterlijke, wordt hij inwendig door hartstocht verteerd. Zonder persoonlijken moed, zijn alle kronkelwegen hem welkom, mits ze tot het doel voeren. Hij schrikt voor geen enkel middel terug, hoe onrein ook, zoo het dienen kan: laster, logen, veinzerij, van alles wil hij zich bedienen, mits zijn ideaal, zijn geloof, dat is het geloof aan Rousseau, heersche. Zonder buitengewone talenten, zonder waarachtig enthousiasme is hij de fanaticus der revolutie. „Die man gelooft alles, wat hij zegt," had indertijd Mirabeau verklaard. Hij gelooft; dat is zijn kracht, dat het geheim van den invloed, waarmede deze volksredenaar en volksschrijver, even arm

aan oorspronkelijkheid als aan ware verheffing, de volksmenigte aan zich ketent. Wat hij wil, wat hij beoogt, velen vermoeden, weinigen weten het; geen, die het kan bewijzen. Maar eens zal Frankrijk, eens zal dit volk, dat hem vereert, het weten, als het ondervindt, hoe deze blinde leerling de leer van staatsalmacht, door den wijsgeer van Genève gepredikt, letterlijk tot de voorbeelden toe uitvoert en toepast. [52] Dan zal het zijne ure zijn en de macht der duisternis.

Maar nog is het zijne ure niet, al brengt elke wegstervende klokslag nader tot dien vreeselijken dag van zijne heerschappij. Door zijne gedurige ontvouwing van algemeene beginselen, wier aanlokkelijkheid door hunne begrijpelijkheid en schijnbare onfeilbaarheid ten allen tijde voor de groote menigte onweerstaanbaar is, houdt hij dit volk aan zich gekluisterd. Hij wil, wat zij willen: hunne heerschappij, hunne wraak, hun geluk. Hij wil en hij kan het hun schenken; want hij heeft overleg en beleid. En daarom, al heeft deze onberispelijke, onomkoopbare, deugdzame Robespierre niets met het gepeupel op de straten gemeen in uiterlijke vormen, al is hij altijd, gelijk een aristokraat, net en keurig in zijn kleeding, de menigte geeft zich blindelings aan hem over. Zij gevoelt ontzag voor die meerderheid, die in haren dienst staat. Want hij vermag, wat die hartstochtelijke menigte niet vermag: hij kan de anarchie haar karakter van wettelijkheid geven, op de tirannie der democratie het zegel van het staatsbelang drukken. En daarom vertrouwt ze, rekent ze op hem. Zij mag het: Robespierre zal haar niet te leur stellen.

Maar ook Marat niet. Want Marat is de volksvriend, en staat veel nader tot hen dan Robespierre. Marat is altijd even walgelijk en smerig als zij. Reeds zijn voor-

komen bewijst, dat hij tot dit plebs, dat op de straten huilt, behoort. Hij is klein van gestalte, nauw vijf voeten groot, schoon forsch gebouwd. Hij heeft kromme beenen, sterke armen, breede schouders. De korte hals draagt een breed en beenderig hoofd; de arendsneus is dik en plat op 't gezicht gedrukt; de lippen zijn dun, in den hoek van den mond vertoont zich telkens een minachtende glimlach. De oogen zijn levendig, scherp, doordringend, vast; het voorhoofd is groot en breed, bijkans geen wenkbrauw. De groote omvang van het hoofd, dat hij steeds naar achteren werpt, is in geen de minste verhouding met het kleine lichaam. Het bovenste deel van het gelaat is onrein, het onderste dat van een tijger, die zijn prooi bespringt.[53] Zoo is Marat; zoo heeft het gemeen hem lief, want hij is van gelijke bewegingen als zij; hij is een der hunnen. Als zij, heeft hij gewroet in allerlei zaken, om te leven. Na de studie der medicijnen heeft hij zich met chemie en physica bezig gehouden, om naam te maken en te leven. Zoo men hem gelooft — en het volk gelooft hem — is hij een slachtoffer van den nijd der hooger geplaatste beoefenaren der wetenschap. Hij is charlatan geweest en heeft een geneesmiddel voor alle kwalen uitgevonden.[54] Maar dat alles heeft hem niets gebaat; en indien de graaf van Artois hem niet tot zijn staldokter had benoemd, misschien ware hij van honger gestorven. Hij is arm geweest, en hij is het nog. Maar nu is hij de volksvriend. Hij spreekt tot het gemeen op de straat in hun eigen taal, in hun eigen vormen, en zij begrijpen hem. Maar nog beter dan zijn vormen begrijpen zij zijn hart, of liever zijn haat. Haat en nijd bezielt, dooradenmt hem, doet hem leven. Nijd, die niet, gelijk bij Robespierre, de anarchie als het middel doet beschouwen, om

de gelijkheid te verkrijgen, maar die het moorden, rooven en plunderen als doelwit najaagt. Door alle partijen geschuwd, gemeden, is hij zijn eigen weg gegaan en heeft hij zich een aanhang, een school geworven uit de laagste standen der maatschappij. Mannen van alle richting hebben hem bespot, dat kleine, walgelijke kereltje op de hielen getrapt, maar hij heeft zich laten bespotten, laten trappen, mits men hem vreesde. Dat kleine lichaam, waarop dat reuzenhoofd waggelt, was een onuitputtelijk voorwerp van schimp, maar hij heeft den opstand op den 10den Augustus in het leven geroepen, en de Septembermoorden zijn zijn werk.[55] Gehaat, veracht, bespot, wordt hij boven alles gevreesd. Hij is de bloedhond der revolutie: het Medusahoofd, wiens aanblik den tegenstander versteent. Hij heeft al de ondeugden van 't gemeen: de lafheid, de onzedelijkheid, maar ook den bloeddorst, den wellust in moorden en vernielen. Doch wat zij niet weten te uiten, dan in woedend gehuil, verstaat hij: hij brengt het in woorden, onverzoenlijk, onverbiddelijk. Zijn *Ami du peuple* is de groote aanklager geweest — en is het nog — van allen die ooit in deze jaren boven hem in stand, macht, invloed of betrekking hebben gestaan. Hij heeft alles en allen beschuldigd: het koningschap, het hof, de zich opvolgende ministeriën, de nationale garde, Lafayette, Bailly, Mirabeau, Dumouriez,[56] de nationale vergadering, de wetgevende, de Gironde. Niets en niemand is voor hem veilig, want hij is alwetend. Geen logen, geen laster, of hij neemt ze op. Zijne slachtoffers vervolgt hij rusteloos, zonder adem te scheppen. Hij weet, wat ze zeggen, wat ze droomen, wat ze doen, wat ze laten. Spotternij kent hij niet: 't is alles ijselijke ernst, wat hij schrijft en eischt. Hij kent slechts één middel, om de revolutie te doen zegevieren:

den moord der tegenstanders. In '90 vorderde hij de oprichting van 800 galgen in de Tuilerieën, om de verraders op te hangen, te beginnen met Mirabeau-Tonneau. En dit eenig redmiddel herhaalt hij, prijst hij steeds sterker aan; doch naarmate de democratie aan krachten wint, wordt het getal der slachtoffers, dat hij eischt, grooter, en korten tijd voor zijn dood zal hij er 300,000 vorderen. Na den 10den Augustus, waarvan hij partij heeft getrokken om eenige drukpersen van de Imprimerie Nationale te stelen, is hij de souffleur der Commune, die Parijs, straks de Conventie, eerlang Frankrijk beheerscht. In de Conventie gekozen op aanbeveling van Robespierre, ter wille van het gepeupel, dat hem aanbidt, wordt hij door Robespierre en de Montagne diep veracht, is hij de afschuw der Gironde: voor allen, die nog gelooven aan menschenwaarde en zedelijke grootheid, een koning der verschrikking, opgedoemd uit de diepste kolken van maatschappelijk bederf en ellende.[57]

Tegen dit volk, door zulke hartstochten beheerscht en door zulke mannen geleid, vangt de Gironde den strijd aan. En toch — zij wanhopen niet. Zij willen de veld winnende anarchie aan banden leggen en tegenover de alles vernielende democratie de vrijheid van het individu, het recht van den eigendom handhaven. Het is deze strijd, de geloofsmoed, waarmede ze dien voerden, de dwalingen, waarin hunne idealistische beschouwing van menschen en toestanden hen stortte, nevens het tragische van hun val op den 31sten Mei en den 2den Juni 1793, het is dit alles te zamen, wat hunne namen met een aureool van reinheid en onschuld, dat ze niet verdienden, in de volksherinnering heeft doen voortleven. Het nageslacht heeft hun om

dien laatsten, bangen kamp veel vergeven, omdat zij nog iets meer dan zich zelve hebben liefgehad. Tegenover den aandrang der democratie hebben ze orde, gezag der wet, vrijheid van het individu en het recht van den eigendom trachten te redden, maar het niet vermocht. En hoe konden zij ook slagen, die mannen, die slechts oogstten, wat zij zelve hadden gezaaid? Zij hadden de volksdriften ontketend, zij hadden de macht van het gepeupel gegrondvest, door zijne uitbarstingen uit te lokken, aan te moedigen, er zich van te bedienen, eraan te gehoorzamen. Zij hadden het koningschap ondermijnd, het uitvoerend gezag belemmerd, verzwakt, vernietigd — en niet altijd uit eerlijke dweperij. Zij hadden de anarchie in het leven geroepen, den demon der democratie op de straten laten heerschen; — konden zij het werk hunner eigen handen verbreken?

Zij meenden het, omdat de Septembermoorden niet hun werk, omdat welsprekendheid en talent in hun bezit waren. De bestraffing der laaghartige moordenaars zou hunne heerschappij verkondigen en verzekeren, en onder hunne verstandige leiding zou Frankrijk gered worden.van den vloek der anarchie en de heerlijke zegeningen der revolutie genieten. Met zulke broze wapenen ving de Gironde den strijd aan, en zij bedacht niet, dat de invloed van het woord is geweken, waar de hartstocht heerscht, en dat de volken wel hunne misdrijven met schaamte en stilzwijgen willen voorbijgaan, maar nimmer schuld bekennen. Steunende op de wegsleepende welsprekendheid van Vergniaud, op de deugdzaamheid van Roland, op de roekelooze onversaagdheid van Louvet, op de beminnelijkheid van Barbaroux, op den persoonlijken moed en de groote talenten, die zeer velen harer leden onderscheidden, of die zij zich

toekenden, ondernam de Gironde den hopeloozen strijd, om de Montagne en den Parijschen gemeenteraad door overreding te doen vallen. Zij behaalde schitterende overwinningen van welsprekendheid, maar geen enkele harer aanvallen gelukte. De Septembermoorden bleven ongewroken: Danton noch Robespierre werd tot wijken gedwongen. Zij mochten voor een oogenblik hunne tegenstanders verpletteren onder het wicht hunner verwijten, verdooven door het tal hunner slagen, hun worsteling droeg geen andere vrucht dan toenemende verbittering. Zelfs Marat, al werd het bewezen, dat hij tot opstand tegen de Gironde aanspoorde, al vorderde hij de oprichting van 300,000 galgen en de aanstelling van een oppermachtigen dictator met recht over leven en dood, doch tevens met een kogel aan den voet, om hem het wegloopen te beletten — zelfs Marat nam voortdurend, hun tot een eindelooze terging, onder toejuiching van het volk op de tribunen, zijne eereplaats nevens hen in. De Parijsche gemeenteraad heerschte onbepaald, en het gepeupel der straten deed luider en luider zijne eischen hooren. Ondanks de welsprekendheid hunner hoofden, ondanks hun aanvankelijk overwicht in de vergadering, zagen de Girondijnen dagelijks hun invloed verminderen en dien hunner tegenstanders toenemen. En zij zelven — het is de vloek, die op een schuldig verleden rust! — zij zelven moesten dien invloed versterken. Om de communistische eischen van het broodeloos gemeen te kunnen afwijzen, zonder dadelijk vernietigd te worden, werkten ze mede tot de plundering der emigranten, tot het voortzetten en uitbreiden van den krijg, tot de vervolging des konings. Maar ook hier was geen stilstaan hun mogelijk; en met de stemmen van velen hunner werd de eerlooze koningsmoord doorgedreven. De

Gironde was machteloos, in spijt van hare groote talenten, tengevolge van hare eigen beginselen.

Doch nog hoopte ze meester van het slagveld te zullen zijn, nu ze deze hulde aan den volkseisch had gebracht. En ze verdubbelde hare aanvallen, welsprekend en schoon, tegen de almacht van den staatsraad, tegen de clubs en de sectiën, maar als altijd zonder gevolg. Tot spreken, krachtig en stout, was ze genegen, maar van handelen afkeerig; en als Danton, die de heerschappij van "Sainte Guillotine" [58] vooruitziet, haar samenwerking tegen het gepeupel en tot gemeenschappelijke onderdrukking der democratie aanbiedt, stoot ze vol afgrijzen de onreine hand, die nog druipt van het bloed van September, terug. Geen gemeenschap tusschen hem en hen! Die eerlijke en toch niet reine dwepers! Zij verwijten het volk zijne misdaden, maar willen zelve geen geweld gebruiken, en de volkssouvereiniteit, dat eerste dogme ook hunner politieke religie, niet schenden. [59] Zij meenen Frankrijk door wetsbepalingen te redden, en ze leggen een constitutie over, onnut en onuitvoerbaar, [60] die onder den schimp hunner tegenstanders ter zijde wordt gelegd. Zij zien de Montagne steeds dreigender veld winnen: wetten aangenomen, die een maximum van den korenprijs bepalen, en een gedwongen leening, een inkomstenbelasting, uitgeschreven. En nog blijven ze gelooven aan de macht van het woord; nog schrikken ze van handelen terug, van gewelddadig optreden tegen het souvereine volk. Ze zien een revolutierechtbank ingesteld en een comité de salut public; en ze achten veel gewonnen met de benoeming eener commissie tot onderzoek van de handelingen van den staatsraad, die inmiddels de volksmassa's bewerkt. Zij kennen al de geheime en de openbare raadslagen, die tot hun verderf worden

gesmeed; zij vermoeden nog lager middelen, dan werkelijk worden aangewend, en nog blijven ze werkeloos. Dagelijks bedreigd, in hunne woningen, op de straten, in de vergaderzaal der Conventie, zijn ze besloten hun eigen leven, zoo het moet, duur te verkoopen: maar partij van den onwil te trekken, dien de jongste besluiten bij de gezeten burgerij hebben opgewekt, om de anarchie te onderdrukken en de Montagne te vernietigen, dat durven deze "staatslieden" [61] niet. Zij pleiten, verwijten, verdedigen even krachtig, even fier en waardig als ooit — en buigen den 31sten Mei en den 2den Juni het hoofd voor de overmacht van den Berg en van het Parijsche gepeupel, dat meer aan de almacht van de daad, dan aan die van het woord gelooft.

Zoo is de Gironde gevallen, en met haren val heeft de laatste tegenstand tegen de anarchie opgehouden. Het schrikbewind van Robespierre staat voor de deur en zal allen verslinden, zich zelven het laatst, de Gironde het eerst. Maar wie haar beklage, hij erkenne, dat deze uitkomst slechts haar eigen schuld is geweest. Indien zij tegen den Berg een gelijke rustelooze en doortastende werkzaamheid, als vroeger tegen het koningschap had ontwikkeld, zij ware meester gebleven. Edel moge haar streven zijn geweest, om slechts langs den eerlijken weg van orde en wettigheid over de belagers van beide te zegevieren, indien zij gehandeld had gelijk zij sprak, de Montagne had Frankrijk niet met stroomen bloeds overdekt. De zaak, die zij voorstond, was niet slechts de hare, maar die der maatschappij, die der geheele natie. Haar afkeer van krachtsbetooning, anders dan in woorden, ontstak den fakkel van den burgerkrijg, en stortte Frankrijk in een zee van jammeren. Toen de vluchtende Giron-

dijnen in Juni 1793 de met bloed bevlekte hoofdstad verlieten, moesten zij zich zelve verwijten, dat zij, gelijk den 10den Augustus door hun lichtzinnig spel met volksdriften, die ze niet beteugelen konden, zoo ook thans door hunne onvergefelijke zwakheid en ziekelijke gevoeligheid, om liever slachtoffers van het onrecht, dan schuldig aan de gewelddadige handhaving van het recht te zijn, de vervulling van het ideaal, dat zij liefhadden en nastreefden, tot in een onmeetbare toekomst hadden verschoven.

V

Wat aan de mannen der Gironde was mislukt, meende een vrouwehand te vermogen.

Marie Anne Charlotte de Corday d'Armont werd den 28sten Juli 1768 in een dorp in Normandië geboren. Haar vader, afstammeling van P. Corneille, [62] behoorde tot een oud, maar verarmd adellijk geslacht. Met zeer beperkte middelen zijne uitgaven moetende bestrijden, nam hij zijn toevlucht tot een maatregel, die zeer geschikt was om het viertal kinderen, waarvan Charlotte na den dood eener zuster de oudste was, zelfbeheersching in te prenten. Hij legde zijn geld in een open lade weg, deelde aan zijne kinderen de geringheid der som mede en stelde hun voor, hoe veel overleg werd vereischt om met zoo kleine inkomsten in aller behoeften te voorzien. Eene hartelijke medewerking van allen, om onnutte uitgaven te vermijden, was de vrucht van dit goed vertrouwen. Ieder kind voelde zich verplicht, door onderdrukking zijner kleine wenschen den last der ouders te verlichten. Doch op geen hunner schijnt deze handelwijze des vaders een

dieper indruk te hebben gemaakt, dan op Charlotte, die reeds als kind zich onderscheidende door haar rustig en zacht karakter en een groote geneigdheid tot nadenken, begreep, dat zij als de oudste ook het meest aan de ouders te hulp moest komen. Ondanks haar teedere gezondheid zocht ze, zooveel ze kon, van den last der huiselijke zorgen op zich te nemen, om haar moeder te sparen; en zelden hoorde men, volgens het verhaal van haar, die Charlotte in deze jaren heeft gekend, een klacht over ongesteldheid uit den mond der kleine, als begreep ze, dat ziek zijn ongepast was, waar de middelen tot genezing niet in overvloed voorhanden waren. [63]

Op deze bekrompen wijze verliepen de twaalf eerste jaren van haar leven, die waarschijnlijk rijker aan zorg dan aan vreugde zijn geweest. Eene groote verandering bracht in 1781 [64] de dood van haar moeder aan. Haar vader verliet Caen, waar hij de laatste jaren had gewoond en trok zich op een dorp terug, terwijl hij zijne beide dochters toevertrouwde aan Mad^me^ de Belsunce, abdis van de Abbaye-aux-Dames, die uit medelijden met de kinderen aanbood, haar gelijktijdig met eene harer nichten op te voeden. Zoo was voor Charlotte op 13jarigen leeftijd het ouderlijke huis gesloten, en hielden tevens de zorgen op, die ze gewoon was naar de mate harer krachten te helpen dragen. Doch juist die onbezorgdheid van haar leven moest haar vervelen: de werkzaamheid was behoefte geworden. En naar mate de bewustheid, dat haar arbeid in de ouderlijke woning voor de zwakke moeder niet zonder eenige waarde was geweest, meer gestrekt had om haar kinderlijk zelfvertrouwen op te wekken, naar die mate was de staat van afhankelijkheid van vreemden, waarin ze verkeerde, minder geschikt om haar in de eentonigheid van het gewone leven binnen deze

muren gelukkig te doen zijn. Hare jaren vooruit in nadenken en ontwikkeling, was dit gebouw haar te eng. Zij gevoelde de behoefte aan eene bezigheid, die de ledigheid van haar jonge leven aanvullen en voor anderen van eenig belang wezen kon. Toen in den kring, waarin zij kind was, natuurlijk zulk eene werkzaamheid haar niet werd toevertrouwd, moest het gevoel van onbevredigdheid langs een anderen weg voldoening zoeken. En zij vond ze gemakkelijk. De scheidsmuren, die vroeger de kloosterbewoners van de buitenwereld hadden gescheiden, waren sinds lang gevallen. De meeste kloosters waren opvoedingsgestichten geworden voor jonge meisjes van adellijk geslacht, die voortdurend in aanraking met hunne betrekkingen bleven.[65] Zoo was de kloosterlucht doortrokken van denkbeelden, even vreemd aan de stichters dier huizen, als aan den ontwikkelingsgang der vroegere bewoners. Elke trilling in den dampkring daar buiten werd ook hier waargenomen, en de strijd der ideeën, buiten de kloosterpoort gevoerd, bleef daarbinnen niet verborgen. En met de denkbeelden vonden de boeken den toegang, zoodat Charlotte, toen ze in lezen haar troost begon te zoeken, ruimschoots gelegenheid had om haar lust te bevredigen. Wat eerst een afleiding was geweest, werd straks een behoefte. De biographieën van Plutarchus vielen het nadenkende meisje in de hand, werden haar misschien als de minst schadelijke lektuur in handen gegeven, en verslonden. Nu was de ledigheid aangevuld: de wereld der gedachte, die op eenmaal voor het oog haars geestes opging, bood een ruime vergoeding voor het onbevredigende van haar onbezorgd en rustig leven. Met volle teugen laaft ze haar kennisdorst, en met innig genot baadt ze zich in den helderen stroom der ideeën. Doch hoeveel vrijheid men haar ook late, men zoekt de

keuze van haar lektuur te leiden. Het eenvoudige en eerlijke meisje leest Voltaire en Rousseau niet, en zal ze gedurende al de jaren van haar verblijf alhier en nog een jaar daarna niet inzien, uit vreeze, gelijk ze zegt, om de zuiverheid van haar geloof te schenden.[66] In geloofszaken staat ze geheel onder den invloed van haar omgeving: in een klooster hare opvoeding ontvangende, leert ze de constitutioneele geestelijkheid verachten, en waarin ze ook later van gevoelen verandere, deze indruk zal blijvende zijn. Doch verder dan tot godsdienstige zaken strekt zich de invloed harer omgeving niet uit. Charlotte moge uit persoonlijke genegenheid en dankbaarheid jegens de abdis bereidwillig beloven, een boek, dat zij niet kent, ongelezen te laten, het komt niet in haar op, de denkbeelden en meeningen, die door haar lektuur in haar oprijzen, te onderdrukken, want ze zijn haar te lief, ze voldoen te volkomen aan haar behoeften. De vertalingen van oude klassieke schrijvers, die haar in handen vielen, leerden haar dwepen met de deugden der oude republikeinen; met de deftige matronen, die zulk een waardige plaats in de Romeinsche maatschappij hebben ingenomen. De moeder der Gracchen, die van Coriolanus, Paulina, Porcia waren de idealen, waarmede ze dweepte. In de wereld, die haar omringde, vond ze deze heldinnen niet terug; zelfs haar geestdrift, zoo zij ze soms uitte, werd niet begrepen. Zal ze daarom afstand doen van haar nieuwe heiligen? Maar de tijd, waarin ze leeft, laat zelfs het denkbeeld van een dergelijk verzaken van eigen overtuiging niet toe. De 18de eeuw, die met alles, wat de vaderen hebben lief gehad, heeft gebroken, dwingt als 't ware een ieder, die in den dampkring der nieuwe ideeën ademt, bewust of onbewust, zelve te oordeelen, te beslissen. Had een vrien-

delijke moeder haar ter zijde gestaan, misschien had haar verstandige leiding het vuur dezer geestdrift getemperd. Maar hier, in de abdij, is het meisje, bij wie de vroegtijdige zorgen in de ouderlijke woning den aanleg tot zelfstandigheid hebben ontwikkeld, aan zich zelve overgelaten. Zij vindt geen sympathie, geen hart, dat van geestdrift gloeit als het hare; ze is altijd alleen, altijd op zich zelve teruggewezen. Vandaar, dat Charlotte, op een leeftijd, waarin het meisjeshart de meeste behoefte heeft om zich te uiten, om de frissche gewaarwordingen, die de eerste waarneming des levens op haar maakt, mede te deelen en van gevoelen te wisselen met gelijken in leeftijd, in hoop, in verwachting, gewoon wordt steeds meer in zich zelf zich terug te trekken. Is 't wonder dat het kind, dat hare opleiding in een klooster ontvangt en van de wereld daar buiten geen sterker herinnering dan die van kinderlijke zorgen heeft, met geestdrift de idealen van deugd en krachtsbetoon omhelst, die in de oude geschiedenis worden geteekend, en tot haar komen met al de betoovering, die de woorden: republikeinsche deugden, voor eene dochter der 18de eeuw hebben?

En aan die idealen wordt een zekere grondslag geschonken, toen haar nieuwere werken, als Raynal's *Geschiedenis der beide Indiën* in handen komen. Door de lektuur van dit heftig geschrift, waarin de hartstochtelijkheid van uitdrukking geëvenredigd is aan de hevigheid der gevoelens, leert ze alle verdrukking op geestelijk en materieel gebied met onverzoenlijken haat beschouwen en de verbreking der knellende banden noodzakelijk achten. Het in zich zelve gekeerde meisje, dat met personen dweept, leert beginselen kennen, die ze omhelst. Beginselen, die zij door haar gebrek aan wereldkennis niet toetsen kan, maar die haar

eigen streven, haar eigen dwepen tot bewustheid brengen: haar gronden voor haar nieuwe liefde aan de hand doen.[67] Beginselen, die zij, naarmate daar buiten de storm der revolutie heviger opsteekt, algemeener ziet gehuldigd, voor de eenig ware erkend; van wier volkomen toepassing het volksgeluk afhankelijk wordt gesteld. Zal Charlotte dan twijfelen, omdat hare omgeving hare idealen niet begrijpt, hare denkbeelden verwerpt?

Maar de invloed dier omgeving was altijd onbeduidend, de tegenstand, dien Charlotte's zelfstandigheid had geboden, altijd te zegevierend geweest, dan dat de twintigjarige zelfs er aan denken kan te aarzelen of te twijfelen. Ja, zij kan het betreuren, als, in de eerste dagen der omwenteling, te Caen de jonge Vicomte de Belsunce, de neef der abdis, dien ze dikwerf hier in de abdij heeft ontmoet, maar weinig meer dan belachelijk vindt om de verwijfdheid zijner vormen,[68] het slachtoffer wordt van de door zijn noodeloos tarten verbitterde volksmenigte. De indruk, dien de bijkans onmiddellijk daarop gevolgde dood[69] harer weldoenster, Mad^me^. de Belsunce, op haar maakt, kan haar versterken in haar godsdienstige gevoelens en in haar afkeer van de constitutioneele geestelijkheid, die ze *indringers* noemt,[70] deze voorvallen, noch de personen van haar kleine omgeving[71] kunnen haar schokken in haar overtuiging. Zij moge trouw blijven aan de godsdienstgebruiken, waarin ze is opgevoed, hare staatkundige meeningen wordt ze evenmin ontrouw. Met dankbare gehechtheid moge zij zich verbonden gevoelen aan wie met liefde en hartelijkheid voor haar zorgen, er is geen enkel spoor, dat Charlotte ooit de meerderheid in verstandelijk opzicht van eene vrouw uit dezen kring heeft gevoeld of

had moeten gevoelen. De vorming van hare denkbeelden, van hare inzichten is alleen geleid door haar eigen oordeel en door de schrijvers, wier werken ze las. Niet uit aanmatiging of uit minachting van de denkbeelden van anderen, is zij door haar omgeving in haar overtuiging niet geschokt, maar omdat de voorwaarde werd gemist, waarop alle invloed steunt, sympathie in karakter of in streven. Wie met haar leven binnen deze muren, zijn gelukkig in deze rustige eentonigheid: maar haar ideaal is altijd een ander, een hooger geweest. Het rustige en onbezorgde leven, alleen in de laatste maanden een weinig gestoord, heeft den drang tot bezigheid, tot werkdadig deelnemen aan het leven niet kunnen verstikken, slechts gewijzigd. De behoefte aan bezigheid is bevredigd door den opgewekten dorst naar kennis, door ontwikkeling des geestes. Op dit ruime veld van werkzaamheid vindt ze duizenden, die met haar eenstemmig denken: talloos velen, die haar vooruit zijn in ontwikkeling, maar geen enkele, die haar niet begrijpt, die niet uitdrukt, wat zij gevoelt, die haar niet bij de hand neemt en verder brengt.

Zoo leeft dit twintigjarige meisje in die gedachtenwereld voort, dwepende met de rijke vondsten harer overprikkelde verbeelding, met onverschilligheid starende op den gewonen gang des dagelijkschen levens. Zij gevoelt het niet en zij weet het niet, want niemand heeft het haar ooit gezegd, dat der ontwikkeling van de vrouw een ander einddoel is gesteld dan het dwepend zweven op den adem der gedachten. Aan hare behoefte is voor het oogenblik voldaan, het ideaal is gevonden: Romeinsche te zijn in eene republiek. Moge het leven slechts vergunnen het te verwezenlijken!

VI

Toen de Nationale Vergadering in 1790 de kloosters had opgeheven, vertrok Charlotte met haar jongere zuster naar haar vader, te Argentan. Doch het verblijf alhier was van korten duur, het duurde slechts omstreeks een jaar. De gevoelens van den koningsgezinden edelman, die zelf vroeger op enkele hervormingen aangedrongen, [72] maar nooit een geheelen ommekeer van zaken gewenscht had, waren te zeer in strijd met de denkbeelden van Charlotte, dan dat eene hartelijke overeenstemming tusschen vader en dochter mogelijk kon zijn. De diepe klove van verschil van staatkundige inzichten scheidde hen en werd dagelijks verbreed, naarmate de loop der revolutie, die op ieder bijzonder leven niet minder dan op dat der maatschappij met beslistheid ingreep en zonder mededoogen of verschooning elke strijdige meening in het aangezicht sloeg, den ouden edelman heviger verbitteren moest. En al kon het ontzag voor den reeds bejaarden vader de dochter wel in de uiting harer denkbeelden betoomen, wat hare gewone teruggetrokkenheid haar gemakkelijk maakte, het vaderlijk gezag, waaraan zij sinds zoovele jaren was ontwend, was te zwak, dan dat ze meeningen zou afleggen, die met haar geheele karakter waren samengeweven. Eene uitbarsting volgde, waarvan de bijzonderheden onbekend zijn. Genoeg, dat zij eene geheele verkoeling te weeg bracht en Charlotte deed besluiten, het vaderlijk huis te verlaten.

Het was in het laatst van Mei 1791, dat zij uit de vaderlijke woning vertrok, om een wijkplaats in den vreemde te zoeken. Doch waarheen zal zij gaan? Karakteristiek is haar keus. Te Caen woonde een oude bloed-

verwante, [73] die zij nimmer had gezien, maar bij wie zij besluit haar intrek te nemen. Met groote verbazing ontving de oude tante de nieuw ontdekte nicht, die haar de eere der samenleving had waardig gekeurd. Eene korte teekening dezer oude dame, in wier kalm en rustig bestaan de jonge bloedverwante, die zij, naar zij verklaarde, van Adam's noch Eva's zijde kende, zulk een geduchten schok bracht, is voldoende om te doen zien, wat Charlotte hier vinden moest. Mevr. Lecoutelier de Bounebos was de dochter van een ouden gierigaard, die nimmer had kunnen besluiten haar een huwelijksgift te geven. Dientengevolge tot haar veertigste jaar ongehuwd gebleven, was zij op dien lieven leeftijd in den echt getreden met een edelman, de Bretteville geheeten, die, ofschoon zelf onbemiddeld, door zijne betrekking van Trésorier de France genoegzame inkomsten had, om rustig af te wachten wat de toekomst geven zou. Hij wachtte lang en genoot slechts korten tijd het loon zijner lijdzaamheid; want drie maanden na den dood zijns schoonvaders stierf ook hij. [74] Sinds was de niet meer jonge weduwe op denzelfden eenvoudigen voet, in dezelfde kleine, ouderwetsche woning, met dezelfde ouderwetsche meubelen, zonder eenige verandering in levenswijze of gewoonten te maken, blijven voortleven. Zij was eene bekrompene, nietige, oude dame van 58 jaren, die niet uit oprechte goedhartigheid de nieuwe nicht bij zich ontving en hield, maar alleen, omdat ze bang voor Charlotte was en niet wist, wat te doen. Dat schoone meisje [75] van 22 jaar, met haar lange gestalte, zachte uitdrukking van oogen en bijkans kinderlijken toon van stem, dat volstrekt niet onbescheiden, maar eerder verlegen was te noemen, en toch door den adel en de fierheid harer trekken ontzag inboezemde, betooverde haar beurte-

lings door den vriendelijken blik en lieftalligen glimlach, en stootte haar af door onachtzaamheid in kleeding, door haar stilzwijgendheid en afgetrokkenheid en het zonderlinge harer woorden. De oude dame begreep er niets van, en was zelfs niet ten volle gerust ten aanzien der familiebetrekking, totdat eene harer vriendinnen, die Charlotte in haar jeugd had gekend, haar van de waarheid overtuigde. Toen, daar het nu eenmaal zoo was, had ze vrede met de nieuwe gast, die zich op zoo zonderlinge wijze, zonder eenige de minste plichtpleging, in haar huis had nedergezet.

Van den omgang met zulk eene vrouw had Charlotte niets te hopen. Meer dan ooit was zij op zichzelve teruggewezen; en meer dan ooit had ze aan een wijze en verstandige leiding behoefte. De jongste ondervinding, in de ouderlijke woning opgedaan, had tot niets gestrekt dan om haar in hare meeningen en inzichten te versterken. Meer dan ooit was ze geneigd zich blindelings aan den stroom harer ideeën en aan hare overprikkelde verbeelding over te geven. Een onuitsprekelijk bitter gevoel van teleurstelling kwelde haar. Nergens, waar ze zag, vond ze haar ideaal verwezenlijkt. Het denkbeeld der republiek zag ze veld winnen, maar met den naam niets gewonnen. Geen enkele der republikeinsche deugden heerschte; overal egoïsme! Was het niet genoeg, dat de nieuwe orde van zaken zooveel tegenstand ondervond, dat de aanhangers van het oude nog zoo talrijk en zoo machtig waren? En met namelooze bitterheid luisterde zij, zwijgende ter neder gezeten, naar de verhalen van verwoesting en moord, die dagelijks in den royalistischen kring, waarin ze leefde, werden gedaan en die ze wist, dat maar al te waar waren. En haar hart dreigde te breken, als ze de aanhangers van

het oude met diepen schimp hoorde spotten: de fakkel der nieuwe ideeën verlicht niet, maar verteert! O met al de hevigheid der liefde voor haar ideaal, haatte ze dit lichtzinnige, dit nietige volk, dat met den heiligen naam der republiek op de lippen toonde geen enkele der republikeinsche deugden te begrijpen. De republiek ..... het is voor haar de groote kampplaats, waar al het edele, dat in den boezem des menschen sluimert, zich vrijelijk openbaart: waar ook aan de vrouw de gelegenheid is geschonken, door strengheid van zeden en zelfopoffering den rijkdom van haar zielenadel te ontplooien. Maar voor strengheid van zeden ziet ze losbandigheid, in de plaats van zelfverloochening de laagste, de vuigste hartstochten alom heerschen.

Doch dat alles moge ze gevoelen, zij kan en zij wil het niet uitspreken tegen hen, met wie ze omgaat. De weinige personen, die Mevr. de Bretteville bezoeken, zijn meerendeels menschen van leeftijd, waaronder zij geen geestverwanten vindt. 't Zijn vroegere royalisten, afkeerig van de revolutie en de republiek, in het geheim tegen de volkszaak werkzaam.[76] Slechts een tweetal is er, dat haar aantrekt: eene bejaarde dame, Mevr. Loyer, en haar dochter, een meisje, slechts weinige jaren jonger dan zij, wier oudere zuster zij vroeger, in haar kinderjaren, toen ze nog in het ouderlijk huis als klein moedertje zorgde, gekend heeft. * Mevr. Loyer is een vriendin van haar moeder geweest en onttrekt zich aan het kind niet, wier moeder ze lief heeft gehad. Met hartelijkheid zorgt ze voor haar, zoekt de onachtzaamheid in kleeding haar af te leeren, en de gevolgen, voortspruitende uit het weinig aangename

* Zie den brief van den heer Casimir Périer in de 77ste aanteekening.

humeur harer tante, voor haar af te wenden. En de dochter werkt met de moeder mede, om het schoone, maar neerslachtige en afgetrokken meisje op te beuren, afleiding te geven, door haar vreemde talen te leeren. Charlotte is dankbaar voor al die vriendschap en liefde, die haar wordt geschonken, en ze hecht zich oprechtelijk aan wie haar zooveel liefde bewijzen, maar het kan haar niet met dit leven verzoenen, dat aan geen enkele harer verwachtingen voldoet. Men vraagt haar ten huwelijk, en ze weigert meermalen, bevende bij het denkbeeld hare vrijheid te verliezen. Het gewone leven heeft voor haar niets bekoorlijks: hare idealen gaan de enge perken van het huiselijk leven verre te buiten. En verzonken in hare droomerijen, zit ze sprakeloos neder in den dagelijkschen kring, wakker schrikkende, als het woord tot haar wordt gericht. Zij wil niet kwetsen, zij weet dat ze geen instemming zal vinden, zij is altijd gewoon geweest hare gedachten in zich zelve te verbergen: zal ze dan nu hare denkbeelden, vlak strijdende met die der vriendelijke menschen, die haar omgeven, noodeloos openbaren! Neen! daarvoor zijn ze haar te lief, te heilig. Zij neemt geen deel aan de gesprekken, maar als zij er in wordt gesleept, als haar oordeel wordt gevraagd, dan is alle schroom verdwenen, en vol geestdrift legt het opgewonden meisje getuigenis af van haar geloof, en teekent voor de oogen van haar verbaasd gehoor, dat nauw waagt haar te begrijpen, de beelden der oude republikeinschen, die de heiligen zijn van haar hart. „Maar zijt ge dan republikeinsch?" vraagt Mevr. Loyer. „Ik zou het zijn," antwoordt ze bedaard, maar blozende, „wanneer de Franschen een republiek waard waren." Bevreesd om savante te heeten, moge ze te midden van haar eigen opgewondenheid haar zucht tot aanhalingen

bedwingen en schaamrood plotseling afbreken, de dwepende vereering der oude Romeinsche matronen en der republikeinsche begrippen zet ze in de eenzaamheid en in den tempel harer reine verbeelding voort. „Onze natie is al te lichtzinnig," klaagt zij, „om zulke strenge deugden, zulk een verheven zelfverloochening en zooveel edelmoedige daden, als waarop de republieken van Sparta en Rome in de beste tijden zich beroemen mochten, te begrijpen en na te volgen. Ons volk moet een bad der wedergeboorte in den stroom van het verleden ondergaan, opdat het leere begrijpen en waardeeren, wat edel is en groot, waar en goed, en afstand doe van al de ijdelheden, die den ondergang der volken na zich sleepen." [78]

Zoo leeft Charlotte een viertal maanden voort, ongelukkig door het gevoel van onbevredigdheid, door de bittere tegenstelling tusschen hare idealen en de werkelijkheid, maar overigens in een kring, waarin ze met liefde is opgenomen en wordt behandeld, in een positie, meer overeenkomstig haar behoeften, dan ze ooit vroeger had gekend. Had de storm der revolutie de kalme rust van dezen kring niet verstoord en zijne leden niet uiteengedreven, misschien had de langzame, maar zekere werking van vriendschap en liefde dit overspannen meisjeshart tot kalmte gebracht en nieuwe, meer vrouwelijke uitzichten geopend en lief doen krijgen aan een gemoed, met zulk een kracht van zelfverloochening toegerust.

Doch 't was bepaald, dat het niet alzoo mocht zijn.

VII

Toen de revolutie te Caen was uitgebroken, had de royalistische partij aldaar, evenals te Parijs, met diepe

minachting op de beweging nederziende, zich van alle dèelneming onthouden en hierdoor allen invloed op den gang van zaken verloren. Bij de samenstelling der nationale garde had ze geweigerd de officiersbetrekkingen aan te nemen, die daarop in handen gevallen waren van menschen uit den handwerksstand. Gelijk natuurlijk was, namen deze lieden, tot dusver zonder eenigen invloed op de publieke zaken, in het gevoel hunner gewichtige betrekking eene houding aan, die te meer kwetsend moest zijn voor de gevallen partij, naarmate zij zich bekennen moest, door eigen schuld tot deze afhankelijkheid van hunne vroegere minderen medegewerkt te hebben. Door spot en schimp, wapens in dagen van gevaar meer belemmerend dan beschermend, zocht zij zich over hare nederlaag te wreken en de nieuwe helden te verkleinen. Doch tevens beproefde ze hare tegenstanders door geweld ten onder te brengen; en den 5den November (1791) werd in de straten van Caen tusschen de nationale garde en de jongere leden van den adel, die zich in het geheim tot eene reactionaire vereeniging, *réunion des honnêtes gens* geheeten, verbonden hadden, een straatgevecht geleverd, waarbij de laatsten geheel het onderspit dolven.

De onrustige toestand, waarin Caen ten gevolge van deze woelingen verkeerde, deed vele aanzienlijken naar elders verhuizen en ook den heer Loyer besluiten, om met zijn gezin te Rouaan, dat bekend was om zijne royalistische gezindheid, een veilige schuilplaats te zoeken.

Het was naar aanleiding van dit aanstaand vertrek, dat Mevr. de Bretteville een afscheidsmaaltijd aan hare scheidende vrienden gaf. Bij deze laatste samenkomst met de vertrekkenden was tevens Charlotte's vader tegenwoordig, die, bewogen door de voorstelling van Mevr. Loyer, naar

Caen was gekomen om zich met zijne dochter te verzoenen. Met hartelijkheid en zonder een zweem van verwijt kwam hij het meisje te gemoet, dat wel allerlei verkeerde denkbeelden koesterde, maar toch altijd zijn kind bleef. Doch pijnlijker dan voor den vader, was voor de dochter deze samenkomst. In dezen geheelen kring, die met haar aan den disch is gezeten, is niemand, met wien zij instemt, en de weinigen, aan wie ze zich gehecht gevoelt, gaan haar eerlang verlaten. Met haar vader is haar jongste broeder gekomen, die, in gezelschap van een ook hier aanwezigen neef harer tante, het voorbeeld zijns broeders gaat volgen en Frankrijk spoedig verlaat, om te Coblentz dienst te nemen in het leger der emigranten, die de revolutie zullen onderdrukken. Is 't wonder, dat Charlotte haar pijnlijk gevoel en haar afkeer onder spotternij verbergt en de jeugdige emigranten, die zich verbeelden hun winterkwartier te Parijs te zullen betrekken, als dolende ridders begroet en met don Quichote vergelijkt? De spotternij wordt beantwoord en maakt geen indruk. Doch de luchte toon van 't gesprek wordt verlaten: er wordt een dronk ingesteld, een dronk op den koning. Dat is te veel; Charlotte kan zwijgen, kan spotten, als 't moet, maar haar overtuiging verloochenen — nimmer. En kalm, maar vast weigert ze den dronk, den dronk op den „goeden, deugdzamen koning." — „Ik geloof dat hij deugdzaam is," zegt ze, tot spreken genoopt, „maar een zwak vorst kan niet goed zijn, want hij kan de rampen van zijn volk niet verhinderen." [79]

Zoo blijft Charlotte haar overtuiging getrouw en weet van geen wijken, al geldt het de liefde van wie haar het naast zijn. Doch daarom is ze niet onhartelijk noch onverschillig jegens de haren. Als eenige oogenblikken later

de, om Charlotte's verzet verbitterde, jonge emigranten het niet dulden willen, dat de volksmassa op de straat een optocht van den constitutioneelen bisschop Fauchet vergezelt met de kreten: „Vive la nation! Vive l'évêque constitutionel" en met hun „Vive le roi!" dat revolutionair geschreeuw zoeken te onderdrukken, houdt ze hen terug, ernstig hen wijzende op het gevaar, waaraan zij zich en alle aanwezigen blootstellen. „En gij zelf hebt," vraagt een hunner, „niet gevreesd de gevoelens van uwe bloedverwanten en vrienden te kwetsen, toen ge weigerdet u met hun dronk te vereenigen?" — „Mijn weigering," is het kalme en waardige antwoord, „kon mij alleen kwaad doen: maar uw handelwijze stelt het leven in gevaar van hen, die met u zijn. Wiens handelwijze is het edelmoedigst?"

Doch dergelijke uitbarstingen zijn zeldzaam en verminderen, naarmate de drukte harer omgeving afneemt. Haar vader en Mevr. Loyer met haar gezin hebben Caen en dien afscheidsmaaltijd verlaten. Charlotte had haar willen volgen, en Mevr. de Bretteville ook; maar deze werd weerhouden door een onoverkomelijk bezwaar. Om Rouaan, waarhenen men vluchtte, binnen te komen, moest men een schipbrug overgaan. En de oude dame heeft de onwankelbare overtuiging, dat de brug zal losraken en afdrijven, wanneer zij er midden op zal zijn. Zoo ze eens midden in zee dreef..... reeds het denkbeeld is afgrijselijk. Doch nog is er een andere weg, al is het een omweg, over Parijs. Maar Mevr. de Bretteville voelt reeds de guillotine... en zij besluit te blijven waar ze is, schoon ze beeft van angst. Charlotte minacht eene dergelijke zwakheid, en wenscht zich den tooverstaf eener fee, om een steviger brug te bouwen, dan die voor de kleingeestigheid der oude dame zulk een afschrik was.

Van allen verlaten, blijft Charlotte achter, alleen met die nietige oude vrouw, die geen twee ideeën te gelijk kan vasthouden en thans, niet meer onder den invloed van Mevr. Loyer, aan de lastige luimen van haar humeur naar hartelust bot viert. [80] De laatste ontmoeting heeft haar verder verwijderd van haar vader. Hare broeders hebben Frankrijk verlaten, om de zijde van haar vijand, den vijand van haar vaderland, te kiezen. Die moederlijke vriendin met dat jonge meisje, dat ze lief heeft gekregen, al stemden ze niet overeen, wonen in Rouaan; ook de invloed dezer liefde is geweken. [81] Charlotte is alleen, alleen met zich zelve en hare gedachten, zonder eenige bescherming tegen den indruk der dagelijksche gebeurtenissen.

In Caen toch neemt, na de mislukte poging der royalistische partij, de hevigheid der republikeinsche partij, die zich in de club der Jacobijnen samendringt, dagelijks toe. De algemeene onrust en spanning, die de gemoederen in de hoofdstad vervult, verbant ook in de kleine provinciestad alle veiligheid en orde: dagelijks vallen er kleine ongeregeldheden voor, waartoe de sterke aanhang, die vooral op het platteland de vroegere geestelijkheid heeft, steeds nieuwe aanleiding biedt. Openlijk sluit de revolutionaire partij zich aan het wilde drijven der Parijsche hoofden aan, en in Mei 1792 richten de Jacobijnen een adres aan „den vader van het patriotisme, den onomkoopbaren Robespierre," om hem dank te zeggen voor een woord van goedkeuring, aan 's mans genadige lippen ontvloeid. [82]

En te midden van de onrust, die het volk naar de straten drijft, en alle leden van den fatsoenlijken stand, die een afkeer hebben van straatrumoer of vreezen voor hunne veiligheid, uit Caen verjaagt om elders een rustiger verblijf te zoeken, zet Charlotte haar eenzaam leven voort.

Volgens hare belofte, schrijft ze nu en dan aan hare vriendin te Rouaan, de dochter van Mevr. Loyer. Over politieke zaken spreekt ze weinig, en als ze enkele voorvallen aanroert, is het met een minachtende ironie. Zoo vertelt ze, hoe in een naburig dorp vrouwen, gehecht aan de oude priesters, een nationale garde en ook zijn cocarde hadden beleedigd: „c'est insulter un âne jusque dans sa bride," voegt ze er bij. Van deze brieven zijn slechts een tweetal tot dusver wedergevonden, die opmerkelijk zijn door de hartelijkheid van den toon en het overal doorstralende heimwee, waarmede ze op het gelukkige en rustige leven van voor eenige maanden terugziet. „Is het mogelijk, mijn waarde vriendin!" schrijft zij in Maart (1792), „dat gij, terwijl ik klaagde over uwe traagheid, de pokken hebt gehad. Ge moogt tevreden zijn, geloof ik dat gij ze nu kwijt zijt en dat ze uwe trekken verschoond hebben: dat gebeurt niet aan alle mooie gezichtjes. Gij waart ziek en ik wist het niet. Beloof me, mijn lieve! als die lust u weer bekruipt, zeg het me dan van te voren, want ik vind niets zoo vreeselijk, als het lot van zijne vrienden niet te weten. Gij vraagt me nieuws: voor het oogenblik is er niets in onze stad; alle gevoelige zielen zijn wakker geworden en vertrokken; de verwensching, die ge over onze stad hebt uitgesproken, doet haar werking; alleen, zoo er nog geen gras op de straten groeit, moet gij aan het jaargetijde de schuld geven . . . . . .

. . . .

„Te midden van dit algemeen vertrek, zijn wij zeer gerust: hoe minder menschen er zijn, des te minder gevaar is er voor oproer. — Als het van mij afhing, zou ik het getal der refugiés te Rouaan vermeerderen: niet uit ongerustheid, maar om bij u te zijn, om van uw lessen te

profiteeren, want ik zou u heel gauw pressen tot mijne leermeesteres, om me Engelsch of Italiaansch te leeren, en ik ben zeker dat ik in elk opzicht goed van u profiteeren zou. . . . .

. . . .

„Mijn broeder is voor eenige dagen vertrokken om het getal der dolende ridders te vermeerderen: het is niet onmogelijk dat ze op hun weg windmolens ontmoeten. Ik kan niet denken, gelijk onze heldhaftige aristokraten meenen, dat ze een triomfantelijken intocht zullen houden, zonder dat ze te vechten hebben, te meer, omdat de wapening van de natie geducht is. Ik weet wel, dat hunne lieden niet bijzonder gedisciplineerd zijn, maar dat denkbeeld van vrijheid geeft iets, hetwelk naar moed gelijkt, en bovendien de wanhoop kan hen dienen: ik ben dus niet gerust, en daarenboven, welk lot hangt ons boven het hoofd? Een vreeselijk despotisme. Gelukt het, het volk opnieuw te ketenen, dan vallen we van de Charibdis op de Scylla; zoo zullen we altijd moeten lijden [83] Maar, me lieve, het is een journaal, wat ik tegen mijn plan u schrijf; want al die jammerklachten baten toch niet, en in de dagen van het carnaval zijn ze strenger dan ooit verboden. Ik moet u een voor mij droevig nieuwtje vertellen: het is, dat ik uw brief verloren heb. Ik wist dus uw adres niet meer; komt deze u nu ter hand, doe het me dan aanstonds weten. Ik heb niemand hier aan wien ik het vragen kan; daarom wil ik mijn naam volstrekt niet doen kennen aan hen, die in uwe plaats dezen misschien ontvangen en, geheel tegen mijn wil, dit gekrabbel lezen."

De tweede is in Mei — een maand later — geschreven:

„Ik ontvang altijd met nieuw genoegen de bewijzen van uwe vriendschap: maar wat me leed doet is, dat gij ongesteld zijt. Het schijnen de gevolgen van de pokken te zijn. Gij moet u in acht nemen. — Gij vraagt me, mijn waarde! wat er te Verson gebeurd is? Al de afschuwelijkheden, die men bedrijven kan: een vijftig geschoren kruinen geslagen, vrouwen beleedigd; het schijnt zelfs dat men het alleen op haar gemunt had. Drie zijn eenige dagen daarna gestorven; de anderen zijn nog ziek, ten minste de meesten. Die van Verson hadden op Paschen een nationale garde en zelfs zijn cocarde beleedigd. [84] C'est insulter un âne jusque dans sa bride.

„Daarover heftige deliberatiën: men dwingt de besturen om het vertrek der nationale garde van Caen toe te staan, die met haar toebereidselen tot 's nachts half drie bezig was. Die van Verson, gewaarschuwd, dachten dat men met hen den spot dreef. Om kort te gaan, de pastoor had den tijd om zich te redden, een lijk, dat men juist bezig was te begraven, maar op den weg latende. Gij weet, welke geestelijken gevat zijn. De vrouwen zijn de nicht van den abt, de zuster van den pastoor; ook is de maire van de parochie gevat. Zij zijn maar vier dagen in de gevangenis geweest. — Een boer werd bij het verhoor gevraagd, of hij patriot was? — „Helaas, ja, mijnheeren! ik ben het. De geheele wereld weet, dat ik het eerste bod gedaan heb, toen de goederen van de geestelijkheid verkocht werden, en ge weet wel, mijnheeren! dat eerlijke lui er niet aan wilden." Ik weet niet of een man van verstand beter zou geantwoord hebben, dan die arme sukkel, maar de rechters zelve hadden, ondanks hun deftigheid, grooten lust om te lachen. — Wat zal ik u verder

vertellen om dit treurige hoofdstuk te eindigen. De parochie is in een oogenblik omgeslagen en heeft meegespeeld in de clubs: men heeft al de nieuw bekeerden onthaald, die hun pastoor zouden uitgeleverd hebben, als hij in hun midden teruggekomen was.

> Vous connaissés le peuple, on le change en un jour;
> Il prodigue aisément sa haine et son amour.

„Spreken we niet meer van hen. Al de menschen, waarvan gij me spreekt, zijn te Parijs. Heden vertrekt de rest van onze fatsoenlijken naar Rouaan — en wij blijven bijna alleen. — Wat wilt gij? Tot het onmogelijke is niemand gehouden. Ik zou in elk opzicht verrukt zijn geweest, indien we in uw buurt waren verhuisd, te meer, omdat ons binnen kort een nieuw oproer bedreigt. Doch men sterft slechts eens; en wat me, te midden van onzen verschrikkelijken toestand geruststelt, is dat niemand iets door mijn dood zal verliezen, tenzij gij mijne teedere vriendschap op eenigen prijs stelt. Gij verwondert u misschien over onze vrees; geloof me, gij zoudt ze deelen, indien ge hier waart. De anderen zullen u kunnen zeggen, in welk een staat onze stad is en hoe verhit de hoofden zijn. Vaarwel, mijne lieve! ik verlaat u, want ik kan niet langer met deze pen schrijven; en ik vrees reeds te lang getalmd te hebben met u dezen brief toe te zenden: de kooplieden vertrekken toch heden.

„Mijne tante verzoekt me uwe moeder te groeten. Ik zeg u niets van mijne warme genegenheid: ik wil, dat gij u daarvan overtuigd houdt, ook zonder dat ik telkens dezelfde zaak herhaal.” [85]

Gelijk uit den laatsten brief blijkt, moest Charlotte

voor de verzending gebruik maken van de gelegenheden, die de handel met Rouaan aanbood, en was ze weinig zeker van het terechtkomen harer brieven. Naarmate in de volgende maanden de wanordelijkheden toenamen, schijnt ook deze weg tot verzending moeielijker geworden of misschien wel haar geheel afgesneden te zijn. Zeker is het in elk geval, dat in het midden van '92 deze correspondentie eindigde en alzoo ook dit eenige middel [86] haar ontnomen werd, om door het uitspreken harer gedachten, voor zoo veel en zoo weinig als het bij hare ingetrokkenheid haar behoefte kon zijn, afleiding en verlichting voor haar gemoed te verkrijgen. Uit het weinige, dat in latere jaren uit de overige, thans verloren brieven, Mevr. de Maromme, de dochter van Mevr. Loyer zich herinnerde, blijkt evenals uit de behoudene, met welk een gevoel van pijnlijke herinnering Charlotte de rustige maanden herdacht, die ze met hare vrienden had doorgebracht; hoezeer zij de liefde, die zij had ondervonden, op prijs stelde en waardeerde, hooger misschien dan in de vorige dagen zelve; en hoe ze volkomen gevoelde, dat alleen in een dergelijken toestand vol hartelijke vriendschap en liefde het redmiddel gelegen was, om aan de pijnlijke gedachten, die haar drukten en ongelukkig maakten, te ontsnappen. „Als ik bij u was, zou ik opnieuw uwe leerlinge worden en ik zou u beloven, meer aandacht aan uwe lessen te geven. Misschien zou ik dan in uwe vriendschap, in die van uw goede moeder, in literatuur en in taalkunde, vergoeding en afleiding vinden voor al de verveling, waaraan ik ter prooi ben. Wanneer men niet kan leven in het tegenwoordige en geen toekomst voor zich ziet, moet men terugvlieden in het verledene en in het ideaal van het leven zoeken wat aan de werkelijkheid ontbreekt."

Want zwaarder dan ooit te voren drukte die werkelijkheid haar op de borst, omdat zij minder dan ooit te voren aan haar ideaal beantwoordde. Hier in de stad harer inwoning nam de losbandigheid van het gepeupel dagelijks toe, en in gelijke mate de algemeene veiligheid af. Te Parijs mocht het koningschap, dat ook zij niet had begeerd of liefgehad, vallen en de republiek worden uitgeroepen, wat baatte de oude naam, waar de oude deugden werden gemist? Wanorde, wetteloosheid, kleingeestige vervolging van een geestelijkheid, die zooveel opmerkzaamheid niet verdient, moord op de straten [87] en in de gevangenissen, hier en in Parijs — dat had zij niet begeerd, dat was het niet, wat ze in de oude wereld lief had gehad.

En als ware 't om te ontsnappen aan de dagelijksche pijnlijke indrukken, stort ze zich opnieuw in de wereld der gedachten. Zij leest oude en nieuwe werken, die de welwillendheid haar leent, en nu ook Voltaire, met zoo menig anderen schrijver, die tot dusver haar onbekend was gebleven. En met maar al te zeker gevolg. Was zij tot voor weinige maanden aan haar godsdienstige denkbeelden getrouw gebleven, de lezing van Voltaire's geschriften en die van andere zonen der 18de eeuw voltooien, wat de liefde tot de oude wereld in haar, onbewust had begonnen. [88] Eene Cornelia is niet ter misse gegaan; een Brutus heeft van geen priester, zelfs van geen onbeëedigde, de kracht tot zijn zelfverloochening ontvangen! De oude republikeinen zijn groot geweest zonder dit Christendom: hoe ongunstig steekt dit jammerlijk volk bij die ongeloovige heidenwereld af! . . . Hebben de Elyseesche velden dan zooveel nadeeliger op de zedelijkheid der volken gewerkt, dan der christenen hemel! . . . .

Zoo ontvalt haar de rust harer godsdienstige overtuiging:

het laatste plechtanker, waaraan ze zich had kunnen vastklemmen, te midden van de schipbreuk harer verwachtingen en idealen.

Immers, al wilde ze ook, zij kan zich niet weerhouden, den loop der gebeurtenissen gade te slaan, de klove te peilen, die haar streven scheidt van dat der heerschende volkspartij. September is gekomen, maar de herfstmaand heeft geen andere vrucht afgeworpen, dan moord en plundering. De Jacobijnenclub in Caen mocht, terugschrikkende voor de gruwelen, waartoe de leiders in Parijs de volksmenigte verleidden, alle gemeenschap afbreken met de moederclub in de hoofdstad, de leiding der revolutie ziet Charlotte overgaan in de handen van menschen uit den laagsten stand der maatschappij. De Carabots zijn het, die Caen revolutioneeren en hier evenals te Parijs huiszoekingen bewerkstelligen, om de macht van den tegenstand te verbreken. Voor het oogenblik mogen zij uit ingenomenheid met de personen, die Caen naar de Conventie heeft gezonden, de partij der Gironde zijn toegedaan, en de Montagne en Marat verafschuwen en verfoeien, wat beteekent een heftig kampen met redevoeringen en proclamatiën tegen eene richting, wier beginselen men zelf toepast? En zal dit wufte volk, dat nu, uit ingenomenheid met zijne afgevaardigden, de Gironde verheerlijkt, niet straks de Montagne volgen? „Vous connaissés le peuple, on le change en un jour!"

De Montagne toch is het, die de schuld van dit alles draagt. Charlotte weet het, want zij leest het dagelijks in de geschriften en pamfletten der Girondijnen, die in Caen algemeen verspreid worden. Zij zelve is geabonneerd op het *Journal* van Perlet en leest Gordas' heftige *Courier des Departements*, en andere bladen, die door de Girondijnsche

partij te Parijs worden geschreven en in de departementen verspreid, om de bedoelingen hunner tegenstanders bloot te leggen. Het volk wordt door de verraders misleid, zoo heet het in die geschriften, om de wetteloosheid te bevorderen, om tot plundering en moord over te slaan. En wat willen die mannen, die Robespierre en Marat? Het volk bedriegen, door zijn hartstocht op te wekken; partij trekken van de onschuld en het goed vertrouwen der natie, om zelven de macht in handen te krijgen en hun eigen schrikbewind over allen te vestigen. Robespierre is de priester van deze verraders der ware volksbelangen; Marat de beul, die zich den volksvriend durft noemen; snij ze den hals af — zoo leert hij — de generaals, die den vijand verjagen, de Conventie, die wetten maakt, de ministers, die ze uitvoeren, snij allen den hals af, allen behalve mij. [89]

Deze en dergelijke voorstellingen leest ze dagelijks opnieuw en zij neemt ze aan. Of zal ze aan de waarheid twijfelen? Het is haar niet mogelijk, want de Girondijnen schrijven het, die tot de veroordeeling van Lodewijk hebben medegewerkt, en voor de vrijheid, tegen de wetteloosheid, kampen. En hier in Caen spreken de heftige volksgezinden zoowel als de gematigden het dagelijks luider uit, dat de Montagne en voornamelijk Marat de schuldige oorzaak is van den jammerlijken toestand, dien ze betreuren. „Een wijze en weldoende constitutie" — zoo spreken de Jacobijnen — „zou uit de handen van een Robespierre, van een Marat, van een Sergent, van een Danton kunnen komen?! Alsof zij ooit beginselen en gevoelens van menschelijkheid hadden gekend en konden kennen!!! Alsof menscheneters menschen konden zijn! En toch heerschen deze monsters met hun gevolg van schurken.... Omringd en gesteund door schurken en beulen, durven zij zich de

ware vertegenwoordigers der nationale eer en waardigheid heeten! Groote God! zulk een partij zou de vertegenwoordiger zijn van het volk?... Neen! de verachtelijke Montagne vertegenwoordigt het deugdzame volk niet, dat ze tot haar slaaf wil maken.... — Dat liever geheel Frankrijk onderga, dan dat het aan de mannen des bloeds zijn ondersteuning zou schenken." [90]. . . . .

. . . .

Dat is het wat ze dagelijks hoort, dagelijks leest, van hen, met wie ze instemmen kan, zoowel als van hen. wier heftigheid ze veroordeelt. Het volk wordt bedrogen, misleid, is een speelbal in de handen van schurken, die zijn laagste hartstochten prikkelen, om zelve te heerschen. En het meisje, dat in de oude republikeinen niets dan toonbeelden van zelfverloochening, van opoffering voor het algemeen, heeft gevonden en bemind, begint te gevoelen wat het zegt, de vijanden van zijn volk te haten.

En geen enkele stem van genegenheid of liefde treft haar oor, krachtig genoeg, om zachter gevoelens op te wekken, die dit ontwakend gevoel van haat kunnen smoren. Geen arbeid is er, die haar door rustelooze inspanning onweerstaanbaar vermag te dwingen, het oog af te keeren van dat jammerlijk schouwtooneel, waarop ze zich telken dage met al de belangstelling van den afschuw verplaatst. Te Parijs, in de Conventie, wordt gestreden voor vrijheid, voor orde en recht, wordt gestreden onvermoeid, onbezorgd om eigen gevaar, voor de natie, ook voor haar, die een werkeloos leven leidt. Haar leven.... het is voor niemand van waarde en voor haar zelve onnut. Zij is werkeloos, ondanks haar zelve, ondanks de behoefte aan werkzaamheid, die haar verteert. Slechts kleine zorgen houden haar voor oogenblikken bezig: nu eens dwaalt ze,

gevolgd door den knecht van Mevr. de Bretteville, in de armenwijken rond om wel te doen; dan eens roept ze de ondersteuning der besturen in, om de slachtoffers der onlusten, arme emigranten of vervolgden, te hulpe te komen. Maar dergelijke zaken zijn te onbeduidend, te nietig: zij putten de behoefte aan bezigheid niet uit, die haar vervult, zij vullen de leegte haars levens niet aan, die haar walgen doet. Is zij alleen dan veroordeeld, in deze wereld, waar alles leeft, zich beweegt en handelt, niets te zijn, niets te doen? En vuriger dan ooit ziet zij smachtende naar een werkkring uit, waarin zij tot verwezenlijking van haar ideaal bezig zijn en op het leven van anderen, van haar volk, beslissend ingrijpen mag.

Maar het is tevergeefs. In dat oude huis, bij die oude vrouw is ze gedoemd te leven in nuttelooze ledigheid. De boosheid ziet ze handelen, verderven wat ze liefheeft, en dagelijks haar volk meer ongeschikt maken, om het heerlijk doel te verwezenlijken, dat haar voor oogen staat. Wat geven haar haar boeken, anders dan gedachten, die haar steeds dieper ongelukkig maken? Haar idealen .... meer dan vroeger dweept ze er mede: maar zij wil ze vervuld zien. De gedachte alleen bevredigt niet langer: slechts de werkelijkheid, die zij in het leven wil zien treden, zal het vermogen. Nog zweeft zij op de wieken der verbeelding terug naar de dagen der oudheid, doch het is niet meer om slechts te bewonderen, maar om van de heiligen haars harten te vragen, wat haar in deze onreine wereld, vol eigenbaat en laaghartigheid, te doen is opgelegd. Immers het leven heeft slechts waarde, voor zoover het nut afwerpt.

Zoo hebben de loop des levens en de macht van den tijdgeest Charlotte de Corday gevormd. Geen enkele der

banden, liefde van ouders, liefde van vrienden, huiselijke plichten, godsdienstige beginselen, die de vrouw aan het leven hechten en haar leeren berusten in de alledaagschheid haars bestaans, hebben voor Charlotte eenige kracht. Slechts de maagdelijke schuchterheid is haar overgebleven: zwakke beschutting tegen de sterke aandrift van een tot handelen dringend, door teleurstelling verbitterd, en door eenzijdige ontwikkeling van de ware levensroeping onbewust gemoed. Wat ze worden zal, hangt van de toekomst af. Biedt deze haar de gelegenheid aan, het vuur, dat haar verteert, in daden te openbaren, Charlotte zal van geen terugdeinzen weten.

Die gelegenheid kwam, toen den 31sten Mei de Gironde viel. De Gironde, die zij met de geheele natie, met uitzondering van het Parijsche gepeupel, vereerde en bewonderde. De Gironde, van wier zege alleen zij redding had gehoopt, die in de oogen van haar en van alle partijen in Caen de zuiverste vertegenwoordigers zijn van de edele gevoelens, die den republikein bezielen. De Gironde, tot wier ondersteuning Carabots en Jacobijnen met den departementalen raad de handen hebben ineengeslagen en de oprichting van een leger bevolen, dat naar Parijs zal trekken om hen te beschermen: de Gironde, die gestreden heeft voor orde en wet, maar bezweken is in dien strijd. Bezweken voor de Montagne, voor Marat, [91] aan wiens rustelooze aansporingen tot moord en vernieling de uitspattingen van het volk, de mislukking van haar ideaal is te wijten: voor Marat, dat monster van onzedelijkheid en walgelijken hartstocht, dat ze reeds lang met al de fierheid eener Romeinsche haat en veracht.

En die gevallen Girondijnen komen naar Caen, en Char-

lotte ziet hen, en zij leest hunne geschriften, hunne proclamatiën en liederen, [92] en zij ziet den indruk, dien zij maken. Zij ziet, dat de opstand, die reeds vroeger tegen de Montagne in Caen is uitgebarsten, veld wint en over het geheele departement van de Calvados zich uitbreidt. En drukkender dan ooit voelt zij de nutteloosheid en de ledigheid van haar leven, haar onmacht als vrouw en het verpletterend gewicht van haar minachting en haat. Doch zij kan, zij mag niets doen: want zij is vrouw. Den mannen is het geschonken, dezen strijd te beslechten.

En onrustig en gejaagd slaat zij de dagelijksche voorvallen ga, die in Caen elkander opvolgen. Het departement van de Calvados heeft de gehoorzaamheid aan de Conventie opgezegd, en telken dage stroomen in Caen de troepen samen, die vereenigd naar Parijs zullen trekken, om de eenheid der republiek te handhaven, de veiligheid van personen en bezittingen te beschermen en een vernielingskrijg tegen de onruststokers en anarchisten, de Maratisten te voeren. [93] Het is de 7de Juli. Op de Cours la Reine heeft de generaal Wimpfen, die de departementale macht zal aanvoeren, een groote revue bevolen. Charlotte is aanwezig: en zij ziet die honderden mannen, die, naar zij meent, van éénen geest bezield en bereid zijn tegen den Berg ten krijge te trekken. [94]

Zoo verre is het gekomen: in de plaats van een krachtige republiek, machtig door de beoefening van alle deugden, door zelfverloochening, eendracht en samenwerking, door opoffering aan het gemeen belang, staat de burgerkrijg voor de deur. En al deze mannen moeten ter wille van een klein getal schurken, ter wille van een Marat, den Septembermoordenaar, die het volk bedriegt en slechts eigen grootheid bedoelt, hun bloed storten in

een strijd tegen landgenooten, terwijl de vijand aan de grenzen staat!

Zij keert weder in haar sombere woning, bij die oude vrouw, die nog nimmer iets heeft begrepen van hetgeen er omgaat in de ziel dezer 24jarige. Daar zit ze peinzende neder, en weer rijzen voor haar geest die grootsche beelden uit het verleden, voorbeelden van moed en van opoffering voor het vaderland, en weder glijdt haar geestesoog over de rijen der mannen, die daar buiten hebben gestaan, bereid hun bloed te storten in een eerloozen burgerkrijg. En weer komt dat denkbeeld in haar op, dat sinds lang haar ontrust en na den val der Gironde haar niet meer verlaten wil.... haar leven is onnut: niemand zal haar missen, de burgerkrijg zal voorkomen zijn, het bloed dier mannen gespaard, de republiek gered.... het vaderland gelukkig.... Doch een moord!.... Maar zouden Rome's vrouwen teruggedeinsd zijn voor een moord, waar het gold het vaderland te redden? Maar te sterven, onteerd!.... Doch het is de misdaad, die onteert, niet het schavot....

En als onbewust neemt de dwalende hand een boek op. Het is er een uit oude dagen, 't herinnert aan den vroegeren vrede van het kinderlijk geloof. Het valt open. Het boek van Judith ligt voor haar opengeslagen en ze leest: God gaf aan Judith hare schoonheid, om haar vaderland te redden. [95]

Het is beslist: een vrouwenhand heeft Israël gered, een vrouwenhand zal Frankrijk verlossen, zij zal de Judith van haar vaderland zijn.

VIII

Nu het besluit is genomen, houdt alle weifeling op.

In den staat van overspanning, waarin zij verkeert, haast ze zich om alle maatregelen te treffen, die haar vertrek kunnen bespoedigen. Reeds voor maanden had zij in een dier oogenblikken, waarin de mensch toegeeft aan een schijnbaar geheel toevallige opwelling van het oogenblik, die men zich zelve niet weet en ook niet tracht te verklaren, een reispas naar Parijs zich verschaft. Later had ze het plan opgevat om van dien pas gebruik te maken, ten einde te Parijs voor de belangen van eene harer vriendinnen in de bres te springen. In de abdij was indertijd met haar Mevr. de Forbin geweest, die aldaar kanones was geworden. Aan deze dame was, na haar vertrek naar Zwitserland, de uitbetaling van haar pensioen geweigerd, omdat zij als emigrante werd beschouwd. Onder voorwenden, dat zij zich naar Parijs wilde begeven, schoon het plan tot een zoo spoedig vertrek toen volstrekt niet bij haar vast stond, om de belangen van deze hare vriendin voor te staan, had Charlotte zich reeds tweemaal in de vorige weken bij Barbaroux, een der gevluchte Girondijnen, vervoegd, om van hem een brief aan een van de leden der Conventie te vragen, die haar poging ondersteunen mocht. Barbaroux had haar dien brief beloofd, doch niet gezonden. Thans, nu ze besloten was zoo spoedig mogelijk te vertrekken, al was het ook met een geheel ander hoofddoel, zocht ze hem opnieuw op. Het schijnt niet in haar opgekomen te zijn, dat zij, wanneer zij Marat vermoordde, aan de zaak van hare vriendin meer schade dan voordeel aanbrengen zou; een bewijs voor de verblindheid, waarmede het duister ontwerp, waarvan zij zwanger ging, haar oordeel en nadenken benevelde. Barbaroux sprak ze, in de Intendance waar hij woonde, ditmaal voor het eerst in tegenwoordigheid van andere Girondijnen. [96] Ter-

wijl zij met hen praatte over de geestdrift, die zich, naar zij meenden, onder de inwoners van Caen en in het geheele departement openbaarde, om ten strijde te trekken tegen de anarchisten te Parijs, deed Pétion, een der aanwezige Girondijnen, die niets begreep of gevoelde van de reine geestdrift, welke dit jonge meisje het bloed sneller door de aderen joeg, aan de „schoone aristokrate", gelijk hij Charlotte schijnt genoemd te hebben, de ietwat ironische vraag: „zou het u spijten, indien zij niet vertrokken?" Charlotte, zoo weinig begrepen, voelde zich gekwetst en antwoordde kort: „gij oordeelt zonder me te kennen, burger Pétion! maar eenmaal zult ge weten, wie ik ben."

Na haar plan zorgvuldig geheim te hebben gehouden, verliet zij twee dagen later Caen. Hare tante had ze, naar het schijnt, op het laatste oogenblik, zoodat de oude dame geen tijd tot nadenken meer had, in den waan gebracht, dat zij naar Argentan, naar haar vader, vertrok.

Toen Charlotte den 11den Juli te Parijs aankwam, was het haar plan, gelijk zij later verklaarde, om Marat zoo mogelijk in de Conventie op den Berg zelven te treffen. Te midden der opschudding, die zulk een daad zou verwekken, rekende zij oogenblikkelijk als het slachtoffer van de verbittering van Marats geestverwanten te zullen vallen. Op deze wijze, meende zij in haar overspannen toestand, die haar een rustig nadenken onmogelijk deed zijn, op deze wijze zou zij onbekend blijven en aan martelingen ontsnappen. [97] Doch nauwelijks was ze te Parijs en in haar hotel aangekomen, of zij vernam dat Marat zeer ongesteld was en de Conventie niet meer bezocht. [98] Nog denzelfden avond van haar aankomst zocht zij Duperret, het lid der Conventie, aan wien Barbaroux op haar verzoek had geschreven, op; met wien zij den volgenden

morgen, Vrijdag den 12den, de noodige stappen deed ten gunste harer vriendin, die echter geen gunstigen uitslag beloofden. In deze oogenblikken, waarin ze met Duperret te zamen was, schijnt ze voor het eerst begrepen te hebben, aan hoeveel gevaar zij den afgevaardigde, die ter wille van Barbaroux en geheel onbekend met de eigenlijke reden harer reis haar vergezelde, bloot stelde. Zonder hem van haar plan iets te zeggen, raadde zij hem dringend aan Parijs te verlaten en naar Caen, evenals de andere leden van de partij der Gironde, te vluchten. Duperret echter verklaarde, dat zijn post hem gebood te Parijs te blijven en dat hij geen gevaar liep. „Ge doet een dwaasheid," was alles, wat Charlotte hem op zijn weigering antwoordde. [99]

Na Duperret verlaten te hebben, keerde zij — het was Vrijdagmiddag — naar het hotel, waar zij haar intrek had genomen, terug, om er het overige van den dag te blijven. Wat er in die uren in haar is omgegaan?.... Zeker geen twijfel: het plan, dat zij had opgevat, was te zeer de natuurlijke ontknooping van de onnatuurlijke, eenzijdige ontwikkeling van haar karakter, in verband met haar leven; de overspanning, waarin het besluit haar had gebracht, was nog te frisch, te levenskrachtig, dan dat twijfel aan de juistheid en rechtmatigheid van haar ontwerp kon ontkiemen. Doch al onderdrukte de verstandelijke overweging de stem des gemoeds, het kon niet anders, of in de laatste uren, die aan de uitvoering voorafgingen, moest er een opzien, een strijd, hoe gering ook, tegen de verwezenlijking van het denkbeeld, welks deugdzaamheid niet werd betwijfeld, ontstaan. De moord van Marat of ook maar de aanslag, 't zij hij gelukte of niet, zou haar eigen doodvonnis zijn. Maar voor dit vooruitzicht moet een ander denkbeeld haar troosten; en de vrouwelijke ijdelheid, die

haar zegt, dat zij onderneemt, wat zoovele mannen niet durven, dat Frankrijk haar roemen en danken zal om haar grootsche daad, verstikt de zwakheid des vleesches, die voor het sterven vreest. En als om zich zelve te versterken, door het opnieuw uiten van haar denkbeelden en door opnieuw de grootheid van haar daad zich voor den geest te brengen, plaatst zij zich voor het oog der natie en schrijft zij in den vorm van een „adres aan de Franschen, vrienden der wet en des vredes" haar politiek testament neder.

„Tot hoe lang" — roept ze hun toe — „zult gij behagen scheppen in onlusten en verdeeldheid? Lang genoeg en reeds al te lang hebben partijhoofden en schurken het belang van hun eerzucht in de plaats van het algemeen belang gesteld! Waartoe, rampspoedige slachtoffers van hun woede, waartoe u zelven verscheuren, u zelven vernietigen, om het gebouw van hunne tirannie op de puinhoopen van het verwoeste Frankrijk te vestigen.

„De partijwoede barst van alle kanten los. De Montagne zegeviert door misdaad en verdrukking; eenige monsters, badende in uw bloed, smeden hunne verachtelijke aanslagen en voeren ons naar den afgrond langs duizend verschillende wegen.

„Wij werken aan onzen eigen ondergang met meer energie, dan men ooit heeft aangewend om de vrijheid te verwerven. Nog een weinig tijds slechts, o Franschen! en alleen de herinnering zal over zijn van uw bestaan!

„Reeds trekken de verontwaardigde departementen tegen Parijs op; het vuur van de tweedracht en van den burgerkrijg breidt zich uit over de helft van dit groote rijk: nog is er één middel om het uit te dooven, doch dan

geen toeven meer. Reeds doet de val van den laagsten der schurken, van Marat, wiens naam alleen alle misdaden voor den geest roept, snevende door het wrekende zwaard, de Montagne wankelen; reeds verbleeken Danton en Robespierre, die andere roovers, gezeten op den bloedigen troon, te midden van de bliksemschichten, welke de wraakgoden der menschheid zeker alleen nog terughouden, om hun val te schitterender te maken, en om allen af te schrikken, die geneigd zouden zijn hun geluk op den ondergang der misleide volken te bouwen.

„Gij kent uwe vijanden, Franschen, verheft u! trekt op! Dat de vernietiging der Montagne slechts broeders en vrienden achterlate! Ik weet niet, of de hemel nog een republikeinsch bestuur ons bewaart, maar een lid van de Montagne kan hij ons niet tot meester geven, dan in het uiterste van zijn toorn! O Frankrijk! uwe rust hangt af van de uitvoering der wet; ik maak er geen inbreuk op, door Marat te vermoorden, die door het heelal is gevonnist, die buiten de wet is . . . Welke rechtbank zal mij vonnissen? Als ik schuldig ben, dan was Alcides * het ook, toen hij de monsters vernietigde, maar ontmoette hij er ooit zoo hatelijke? Vrienden der menschheid, gij zult een wild beest niet betreuren, dat vet is geworden door uw bloed! en gij, bedroefde aristocraten, die de revolutie niet genoeg heeft verschoond, gij zult evenmin om hem treuren, gij hebt niets met hem gemeen. [100]

„O mijn vaderland! uwe rampen verscheuren mijn hart. Ik kan u niets dan mijn leven bieden, en ik dank den hemel, dat ik de vrijheid heb om er over te beschikken: niemand zal door mijn dood verliezen; ik zal Pâris [101]

---

* Herkules.

niet navolgen, door mij zelve te dooden; ik wil dat mijn laatste zucht nuttig zij voor mijne medeburgers, dat mijn hoofd, rondgedragen in Parijs, een teeken van vereeniging zij voor alle vrienden der wet, en dat de waukelende Montagne in mijn bloed haar val geschreven zie; dat ik haar laatste slachtoffer zij, en dat het heelal, door mij gewroken, verklare dat ik me verdienstelijk jegens de menschheid heb gemaakt. — Overigens, indien men mijn gedrag met een ander oog beschouwde, ik bekommer me er weinig om.

Qu' à l'univers surpris cette grande action
Soit un objet d'horreur ou d'admiration,
Mon esprit, peu jaloux de vivre en la mémoire,
Ne considère point le reproche ou la gloire:
Toujours indépendant et toujours citoyen
Mon devoir me suffit, tout le reste n'est rien,
Allés, ne songés plus qu' à sortir d'esclavage. *

„Mijn ouders en vrienden moeten niet verontrust worden: niemand wist iets van mijn plannen af. Ik voeg het doopbewijs bij dit Adres, om te toonen wat de zwakste hand vermag, door een volkomen zelfverloochening gesterkt. Als ik niet slaag in mijne onderneming, Franschen! ik heb u den weg gewezen, gij kent uwe vijanden, verheft u, trekt op en stoot toe."

In den vroegen morgen van Zaterdag den 13den. Juli begaf Charlotte zich naar het Palais Royal, om in een der aldaar aanwezige winkels een mes te koopen. Na den aankoop van het moordtuig liet zij zich voeren naar Marat, tot wien haar de toegang geweigerd werd. Eenige uren

* Voltaire. Mort de César.

later teruggekomen, werd ze voor de tweede maal afgewezen, waarop ze Marat een briefje toezond, in hetwelk zij hem, onder belofte van mededeelingen omtrent de gebeurtenissen te Caen, een oogenblik gehoor verzocht. Des avonds te half acht ure begaf ze zich voor de derde maal naar de woning van den Volksvriend, tot wien zij op haar sterk aandringen toegelaten werd. Marat zat in het bad, druk bezig te schrijven, met behulp van een houten toestel, dat voor hem was aangebracht. Een kort gesprek volgde. Hij vroeg haar inlichtingen omtrent de stemming in het Noorden en de maatregelen van den opstand te Caen, die zij gaf. Hij verlangde opgave van de namen der afgevaardigden en van de leden van het departementaal bestuur, die hij aanteekende. „Binnen weinige dagen zullen zij allen te Parijs onder de guillotine vallen," zeide hij, na de namen te hebben opgeschreven. Dit woord besliste. Charlotte trok het mes en stiet het hem in de borst. Marat riep nog even om hulp en viel dood ter neder. [102]

IX

Oogenblikkelijk gegrepen, had ze nog denzelfden avond een verhoor te ondergaan voor den commissaris van politie, die, evenals eenige leden der Conventie, waaronder de vroegere kapucijner-monnik Chabot en Legendre, de oud slachter, op het gerucht was aangesneld. In deze als in de volgende verhooren, [103] die voor allen, welke het drama des levens in den afloop, niet in den gang der ontwikkeling gelegen achten, van groot belang, doch voor de geschiedenis van geen verdere waarde zijn, dan voor zoover ze anders onbekende feiten aan het licht brengen, bekende zij, haar daad met volkomen bewustheid en voorbedachtelijk

te hebben gepleegd. Zij had aan haar vaderland de rust willen hergeven en den burgerkrijg voorkomen, door een monster van slechtheid te straffen. Zij wist wel, dat met dezen éénen niet alle Marats getroffen waren, maar de anderen zouden afgeschrikt zijn.

Nog denzelfden avond werd ze in het huis van arrest aan de bewaking der politie toevertrouwd. Bij de overbrenging liep ze gevaar in handen van het gemeen te vallen, waarvoor echter de met haar geleide belaste personen waakten. Reeds den volgenden morgen ving de revolutionaire rechtbank aan zich met de zaak te bemoeien en werd haar door de Nationale Vergadering de vervolging der zaak gelast. Intusschen verliepen er twee dagen, voordat de noodige voorbereidende maatregelen genomen waren, zoodat Charlotte, toen ze des Maandagsmiddags nog niet was verhoord, begreep dat haar nog eenige oogenblikken levens werden vergund.

Gelijk natuurlijk was, begon, toen de daad gepleegd en er reeds een dag na den moord verloopen was, de overspanning, waarin zij verkeerd had, langzamerhand te wijken. Die zielstoestand was te onnatuurlijk om blijvende te zijn. Doch, al verminderde de opgewondenheid, daarmede viel de verstandsbedwelming niet weg. Nog was de hartstochtelijkheid te groot, het gevoel van vaderlandsliefde en haar afkeer van de mannen der Montagne te sterk, dan dat zachter gevoelens, al welden ze op, het overwicht konden verkrijgen. De geestdrift van voor weinige dagen was wel geweken, maar daarom beschouwde zij haar daad nog niet met afkeer. Integendeel, de verstandsdwaling was nog te sterk, dan dat de wilskracht elk opkomend gevoel van onwil over het gedane niet aanstonds, al was het nog zonder overleg, zou onderdrukken. Zij ziet op den moord

terug, gelijk zij hem vroeger in de toekomst gezien heeft, als een daad, noodzakelijk voor haar vaderland, eervol voor haar zelve. Heeft vroeger de gedachte aan de grootschheid van haar daad, aan de rijke gevolgen, die zij er van voor haar volk verwacht, haar bemoedigd, thans dient diezelfde gedachte om haar hoogmoed te streelen, om de bewustheid van de belangrijkheid, die haar persoon had verkregen, te versterken.

En het meisje van 24 jaren, dat twee dagen te voren een moord heeft gedaan, vraagt schriftelijk aan het *Comité de sûreté générale* vergunning om haar portret te laten maken, waartoe ze van hen de toezending van een schilder verzoekt; en voegt met diepe minachting van hare politieke vijanden, in wier macht ze is, en met bijtenden spot, als om het belang der zaak goed te doen uitkomen, er de ironische opmerking bij: „gelijk men het afbeeldsel van goede burgers op prijs stelt, zoo doet de nieuwsgierigheid dikwijls naar dat van groote misdadigers verlangen, wat bovendien medewerkt om den afkeer hunner misdaden te doen voortduren......"

Doch nog kenmerkender dan dit schrijven, voor de stemming waarin zij verkeerde, is de brief aan Barbaroux, dien zij op dezen Maandagavond in de gevangenis der abdij aanving te schrijven. Al heeft de zekerheid, dat dit schrijven door hare rechters gelezen zou worden, misschien hier en daar invloed geoefend, om, sterker dan anders zou geschied zijn, het geheel ontbreken van medeplichtigen te doen uitkomen, de spot, de koele minachting, die slechts een enkele maal tot waarachtige verontwaardiging wordt, het geheele gemis aan gevoel is een jammerlijk bewijs, hoe staatkundige dweperij, evenzeer als godsdienstige, den adel der menschelijke natuur verwoest. Terwijl ze voor drie

dagen in haar *Adres aan de Franschen* in heftige bewoordingen een even heftige taal voert, die geleidelijk en ordelijk in breede, lange zinnen wordt neergeschreven, vermeit ze zich thans, als ware 't om den tijd te dooden, met allerlei kleinigheden op te teekenen. Al vertelt ze geen bijzonderheden van de "groote gebeurtenis" zelve, zij roert ze herhaaldelijk aan en kan zelfs haar spot, schoon die hier meer uit verachting dan uit vroolijkheid voortkomt, niet onderdrukken, waar ze de laatste woorden van haar slachtoffer vermeldt, die hij sprak om haar te *troosten!* In haar Adres vol overtuiging, vol gloed, vol geestdrift, is ze hier koud en ongevoelig, zoodat aan opzettelijk overleg om den lezer te misleiden te denken ware, indien èn de onopgesmukte stijl van het verhaal, èn de eerlijkheid en waarheid, die haar karakter onderscheiden, niet zulk een opvatting verboden. "In de gevangenis der Abdij, in de vorige kamer van Brissot, den tweeden dag van de voorbereiding tot den vrede," zoo schrijft zij boven haar brief als wilde zij voor zich zelve en voor haar lezer haar verblijf alhier vastknoopen aan de worsteling en den val der Gironde, die de oorzaak was van Brissots gevangenschap en van haar daad, waardoor de vrede voor Frankrijk voorbereid werd

"Gij hebt gewenscht, burger! de bijzonderheden van mijn reis te weten. Ik zal u tot de kleinste anecdote niet sparen. Ik was met goede Montagnards, die ik naar hartelust heb laten praten, en hun praatjes, die even zot waren als hunne personen onaangenaam, droegen niet weinig bij om me te doen inslapen. Ik ben, om zoo te zeggen niet wakker geworden, dan te Parijs. Een der reizigers, die zeker van slapende vrouwen houdt, hield me voor de dochter van een zijner oude vrienden, schreef me een fortuin toe,

dat ik niet heb, gaf me een naam, dien ik nooit gehoord had en bood me eindelijk zijn fortuin en zijn hand aan. Toen die praatjes me verveelden, zeide ik hem: we spelen zeer goed komedie, het is jammer met zooveel talent geen toeschouwers te hebben, ik ga onze medereizigers opzoeken, opdat ze deel aan het vermaak nemen. Ik liet hem zeer ontevreden staan. Des nachts zong hij klaagliederen, zeer geschikt om slaap op te wekken. Ik verliet hem eindelijk te Parijs en weigerde hem mijn adres te geven of dat van mijn vader, aan wien hij mijne hand wilde vragen: hij verliet me zeer verdrietig. Ik wist niet, dat deze heeren * de reizigers ondervraagd hadden en ik hield vol, geen van hen te kennen, om hun de onaangenaamheid te besparen van te moeten getuigen. Ik volgde daarin mijn orakel Raynal, die zegt, dat men de waarheid niet verschuldigd is aan zijne tirannen. Het is door de vrouw, die met ons reisde, dat zij geweten hebben, dat ik u kende en dat ik Duperret gesproken had. Gij kent den moedigen geest van Duperret: hij heeft hun de strikte waarheid gezegd, ik heb zijn getuigenis door het mijne bevestigd, er is geen enkel bewijs tegen hem, maar zijn vastheid is een misdaad. Ik vreesde, dit beken ik, dat men ontdekken zou, dat ik hem gesproken had; het berouwde me te laat, ik wilde het herstellen door hem te bewegen, om ul. te gaan opzoeken; hij is al te vastberaden om zich te laten bewegen. *Zeker van zijn onschuld en van die van de geheele wereld* ben ik tot de uitvoering van mijn plan besloten. Zoudt gij het gelooven, Fauchet is in de gevangenis als mijn medeplichtige, hij, die zelfs mijn bestaan niet kende; maar men is weinig tevreden slechts eene vrouw van geen

* De rechters.

beteekenis te hebben, om aan de schim van den grooten man te offeren — vergeving, o menschheid! dit woord is een beleediging voor u: het was een wild beest, dat de rest van Frankrijk door het vuur van den burgerkrijg ging verslinden! nu leve de vrede; dank zij den hemel, hij was geen geboren Franschman. [104] Vier leden der Conventie bevonden zich bij mijn eerste verhoor, Chabot heeft het uiterlijk van een gek, Legendre wilde mij 's morgens bij zich gezien hebben, mij, die nooit aan dien man gedacht heb; ik geloof niet dat hij verstand genoeg heeft om de tiran van zijn volk te zijn, en ik begeerde niet zoovelen te straffen. Al degenen, die me voor 't eerst zagen, beweerden me sinds lang te kennen. Ik geloof, dat men de laatste woorden van Marat gedrukt heeft; ik twijfel of hij nog iets gezegd heeft, maar ziehier de laatste, die hij mij gezegd heeft; nadat hij al uwe namen en die van de administrateurs van de Calvados, die te Evreux zijn,* had opgeschreven, zei hij mij, om me te troosten, dat hij binnen weinige dagen u allen zou doen guillotineeren te Parijs. Deze laatste woorden beslisten over zijn lot. Indien het departement zijn beeltenis plaatst tegenover dat van St. Fargeau, [105] kan het deze woorden in gouden letters er onder doen graveeren. Ik zal u geen enkele bijzonderheid van deze groote gebeurtenis vertellen: de couranten zullen er u van spreken. Ik beken dat, wat me geheel beslist heeft, de moed is geweest, met welken onze vrijwilligers Zondag 7 Juli hebben dienst genomen: gij herinnert u, hoe verrukt ik er over was en ik beloofde me wel. Pétion de vermoedens te doen berouwen, die hij over mijn gevoelens had. "Zou het u leed doen, als ze niet

* Met het legertje, dat tegen Parijs trok.

vertrokken?" vroeg hij mij. Ook heb ik eindelijk overwogen, dat, terwijl zooveel dappere lieden gingen om het hoofd van een man te hebben, dat ze toch gemist zouden hebben, of die in zijn val veel goede burgers zou medegesleept hebben, hij zooveel eer niet verdiende; de hand van een vrouw was voldoende. Ik beken, dat ik een slecht middel gebezigd heb om hem te bewegen mij te ontvangen, doch alle middelen zijn in zulk een zaak goed. Ik rekende, toen ik van Caen ging, hem te treffen op den top van den Berg, maar hij ging niet meer naar de Conventie. Ik wenschte uw brief bewaard te hebben; men zou dan beter geweten hebben, dat ik geen medeplichtigen heb. Enfin, dat zal zich ophelderen.

„Wij zijn zoo goede republikeinen te Parijs, dat men niet begrijpen kan, hoe een vrouw, die tot niets nut is, wier langer leven voor niets goed is, zich koelbloedig kan opofferen om haar geheele land te redden. Ik verwachtte wel aanstonds te sterven; moedige mannen, die waarlijk boven mijn lof zijn, hebben me voor de zeer verschoonbare woede bewaard van de ongelukkigen, die ik gemaakt heb. Daar ik werkelijk doodkalm was, deden de kreten van sommige vrouwen me zeer, maar wie het vaderland redt, let er niet op wat het kost. Moge de vrede zoo spoedig als ik wensch gevestigd zijn: dit is een groote stap er toe, zonder dat zouden we hem nooit gehad hebben. Ik geniet heerlijk van den vrede sedert twee dagen, het geluk van mijn land is het mijne: er is geen opoffering, die niet grooter genot geeft, dan het moeite kost om er toe te besluiten. Ik twijfel er niet aan, dat men een weinig mijn vader zal plagen, die reeds in mijn verlies genoeg heeft om zich te bedroeven. Indien men daar mijn brieven vindt, het meerendeel zijn uw portretten. Indien er zich

eenige spotternijen te uwen koste in bevinden, ik bid u, ze mij te vergeven, ik gaf daarin aan de lichtzinnigheid van mijn karakter toe. In mijn laatsten brief deed ik hem gelooven, dat ik, vreezende voor de verschrikkelijkheden van den burgeroorlog, me naar Engeland begaf; toen was het mijn plan, mijn incognito te bewaren, Marat openlijk te treffen en, aanstonds stervende, de Parijzenaars tevergeefs mijn naam te laten zoeken; ik bid u, burger! u en uwe collega's de verdediging van mijne ouders en vrienden op u te nemen, als men ze lastig valt; tot mijne dierbare aristokratische vrienden zeg ik niets, ik bewaar de herinnering aan hen in mijn hart. Ik heb nooit dan één wezen gehaat en met hoeveel hevigheid, heb ik getoond, maar er zijn er duizend, die ik nog meer liefheb dan ik hem haatte. Een levendige verbeelding, een gevoelig hart voorspelden een zeer stormachtig leven; ik verzoek hen, die mij zouden willen beklagen, dit te bedenken en zij zullen zich verheugen, mij in de Elyseesche velden de rust te zien genieten met Brutus en eenige anderen van den ouden tijd. Wat die van dezen tijd betreft, er zijn weinig ware patriotten, die voor hun vaderland weten te sterven, bijkans alles is egoïsme. Welk jammerlijk volk om een republiek te stichten! Laat men ten minste den vrede stichten, en het bestuur zal komen zooals het kan; het zal ten minste de Montagne niet zijn, als men mij gelooven wil, die heerschen zal. Ik ben, het kan niet beter, in mijn gevangenis. De bewaarders zijn de beste menschen van de wereld; men heeft me gendarmen gegeven om me voor verveling te bewaren; ik vind dat heel goed voor den dag en zeer slecht voor den nacht, ik heb me over die onkieschheid beklaagd, maar het Comité *

* Het Comité de surveillance.

heeft niet goedgevonden er op te letten. Ik geloof, dat het een uitvinding is van Chabot; slechts een kapucijner kan op zoo'n idee komen. Ik breng mijn tijd door met liederen te schrijven, ik geef het laatste couplet van dat van Valady [106] aan ieder, die het wil hebben; ik beloof aan alle Parijzenaars, dat wij de wapenen niet opnemen dan tegen de anarchie, hetgeen letterlijk waar is."

Tot dusver had ze Dinsdagmorgen geschreven, toen zij haar eerste verhoor voor de revolutionaire rechtbank onderging. Zij verzocht, dat de brief, dien ze overlegde, aan Barbaroux zou worden toegezonden, hetgeen haar beloofd werd. Na weinige uren werd ze uit de Abdij, waarheen ze na het verhoor was teruggeleid, overgebracht naar de Conciergerie du Palais, de gevangenis van de revolutionaire rechtbank. Met de zekerheid den volgenden morgen haar vonnis te zullen ontvangen, zoodat haar slechts weinige levensuren overbleven, maakte zij van den laatsten avond gebruik om schriftelijk afscheid te nemen van haar vader en enkele bladzijden aan den begonnen brief toe te voegen. In den brief aan haar vader vroeg zij hem vergeving, zonder zijn vergunning over haar leven te hebben beschikt: doch zij had veel onschuldige slachtoffers gewroken en veel nieuwe rampen door haar dood voorkomen. Het volk, als het eenmaal zijn dwaling zou ingezien hebben, zou zich verblijden, van een tiran bevrijd te zijn. Zoo zij getracht had hem te doen gelooven, dat zij naar Engeland week, het was omdat zij hoopte haar incognito te kunnen bewaren, maar zij had de onmogelijkheid er van ingezien. Zij hoopte, dat hij niet lastig gevallen zoude worden, in elk geval geloofde zij, dat hij verdedigers te Caen zoude hebben. "Ik heb Gustave Doulcet [107] tot verdediger ge-

kozen:" zulk een daad liet echter geen verdediging toe, en 't was alleen om den vorm. "Vaarwel mijn lieve vader! ik verzoek u mij te vergeten of liever u over mijn lot te verheugen: de oorzaak is zoo schoon. Ik omhels in gedachten mijne zuster, die ik hartelijk liefheb, evenals mijne bloedverwanten; vergeet niet dezen regel van Corneille:

Le crime fait la honte et non pas l'échafaud. *

"Morgen om 8 uur zal men mij vonnissen."

De meer ernstige toon, die in dezen afscheidsbrief wordt aangeslagen, wordt ook in de laatste bladzijden teruggevonden, die zij nog aan haar brief tot Barbaroux toevoegde. Er op rekenende dat dit schrijven, gelijk haar beloofd was, den afgevaardigde te Caen zou worden toegezonden, maakt ze van deze gelegenheid gebruik om haar laatste groeten aan kennissen en vrienden over te zenden. Zij verzoekt Barbaroux om haar verhoor te koopen, indien het publiek gemaakt wordt. Het Adres aan de vrienden des vredes, dat zij bij zich had, toen zij gevangen genomen werd, kon zij hem niet toezenden, doch zij zal verzoeken dat het uitgegeven wordt, schoon zij vreest, dat het tevergeefs zal zijn. Zij had haar portret aan het departement willen aanbieden, doch het comité heeft haar op haar brief niet geantwoord, en nu is het te laat. Zij verzoekt haar brief mede te deelen aan Bougon Longrais, [108] dien zij vreest dat haar dood zeer zal aandoen, daar hij zeer gevoelig is van aard. Doch zij gelooft, dat hij een te goed burger is, dan dat hij zich niet troosten zou door de hoop op den vrede: zij wist, hoezeer hij er naar verlangde, en zij

* Thomas Corneille, *Le comte d'Essex*, acte IV, scène 3.

hoopte zijne wenschen vervuld te hebben, door den vrede gemakkelijker te maken. Aan geen der vrienden, verzocht zij, zou Barbaroux de inzage van dezen brief weigeren. Omdat het de regel was, had ze een verdediger gekozen: Gustave Doulcet, een van de Montagne; hij zou voor de eer wel bedanken, meende zij, schoon het hem geen werk zou geven. Ik heb eraan gedacht om Robespierre of Chabot te vragen, — ik zal vergunning vragen om over de rest van mijn geld te mogen beschikken en dan bied ik het aan de vrouwen en kinderen van de inwoners van Caen aan, die vertrokken zijn om Parijs te verlossen.

„Het is wel vreemd dat het volk toegelaten heeft, dat ik van de abdij naar de Conciergerie werd overgebracht. Het is een nieuw bewijs van zijn gematigdheid; zeg het eens aan onze goede inwoners van Caen, zij vergunnen zich somtijds kleine opstanden, die niet zoo gemakkelijk bedwongen worden. Het is morgen om acht uur dat men mij vonnist, waarschijnlijk dus tegen den middag zal ik geleefd hebben, om op zijn Romeinsch te spreken. Men zal nu toch wel gelooven, dat de bewoners van de Calvados iets beteekenen, daar de vrouwen zelve van dat land tot vastheid in staat zijn. Overigens weet ik niet, hoe het in de laatste oogenblikken gaan zal, en het einde moet het werk kronen. Ik behoef geen ongevoeligheid voor te wenden over mijn lot, want tot op dit oogenblik heb ik geen de minste vrees voor den dood: ik heb nooit aan het leven eenige waarde gehecht, dan om het nut, dat het kon afwerpen. Ik hoop, dat Duperret en Fauchet in vrijheid gesteld zullen worden; men beweert, dat de laatste mij in de Conventie op een tribune geleid heeft. Waarom houdt hij zich ook bezig met daar vrouwen te brengen.

Als afgevaardigde moest hij niet op de tribune zijn, en als bisschop moest hij er niet met vrouwen zijn; dus dit is een kleine les voor hem, maar Duperret heeft zich niets te verwijten. — Marat zal niet naar het Pantheon gaan: hij verdiende het anders wel. Gij moet de stukken bijeenzamelen, die geschikt zijn om zijn lijkrede te houden. Ik hoop, dat gij de zaak van Mevr. Forbin niet zult laten loopen. Ziehier haar adres, als het noodig is, haar te schrijven . . . .

. . . .

„Ik verzoek u haar te zeggen, dat ik haar hartelijk liefheb. Ik ga een woordje aan mijn vader schrijven, mijn andere vrienden zeg ik niets. Ik vraag hun niets dan een spoedig vergeten, hun droefheid zou mijn nagedachtenis onteeren. Zeg aan den generaal Wimpfen, dat ik meen hem tot het winnen van meer dan één slag geholpen te hebben, door hem den vrede gemakkelijk te maken. Vaarwel, burger! ik beveel me in de herinnering van de ware vrienden des vredes aan.

„De gevangenen van de Conciergerie, wel verre van mij te beleedigen gelijk het volk op de straat, schenen mij te beklagen: het ongeluk maakt altoos medelijdend, dit is mijn laatste opmerking. Dinsdag 16, acht uur des avonds."

De meer eenvoudige en kalme toon, die in deze brieven heerscht, vormt een aangename tegenstelling met de spottende ongevoeligheid, die in het eerste schrijven aan Barbaroux zoozeer ergert. Het is blijkbaar, dat Charlotte onder den indruk komt der naderende doodsure: er is iets haastigs in die korte groeten, in die laatste aanbeveling van belangen, die haar ter harte gaan. Er is geen de minste orde in de opvolging der zinnen; zij schrijft als

eene, die weinig tijd meer heeft, naar dat het haar invalt, zonder dat zij de moeite doet op orde of geleidelijkheid te letten. Zij weet: morgen zal men haar vonnissen, en dan heeft ze maar weinig uren te leven.

Den volgenden morgen — Woensdag den 17^{den} — werd ze vroegtijdig voor de revolutionaire rechtbank geleid om voor de laatste maal verhoord te worden en de uitspraak der gezworenen te vernemen. Zij volhardde bij hare vroegere verklaringen, dat zij Marat had vermoord, om hem te straffen voor zijne misdaden, en dat niemand van haar plan had geweten. Toen haar 't bebloede mes werd getoond, verloor ze een oogenblik haar zelfbeheersching, en het met de hand afwijzende, wendde ze haar gelaat af. Doch overigens was ze zich geheel meester; en als ze, staande voor de rechtbank, bemerkte, dat een officier der Nationale Garde bezig was haar gelaat af te teekenen, plaatste ze zich om het hem gemakkelijker te maken en zeide hem dank voor zijne belangstelling. [109] Sprekende over de wijze, waarop toevallig de stoot was toegebracht, zoodat alleen daardoor de dood onmiddellijk was gevolgd, beet de openbare beschuldiger Charlotte toe: „gij moet wel zeer bedreven zijn in deze misdaad!" — „Zoo'n monster," riep ze uit, „hij houdt me voor een moordenaar!"

Deze uitroep, de geheel ongedwongen uiting van haar natuurlijk gevoel, is een merkwaardig bewijs zoowel van de reinheid van haar gemoed als van haar zelfverblinding; hij bracht zulk een diepen indruk te weeg, dat onmiddellijk aan het verhoor een einde werd gemaakt. „Hij houdt me voor een moordenaar!" verweet ze. En wat anders was ze dan? Doch van deze zijde had zij de zaak nooit beschouwd, en de bedwelming en overspanning,

waarin ze tot dusver had verkeerd, had haar niet toegelaten haar daad uit het eenvoudig oogpunt der menschelijkheid te beoordeelen. Het is het karakter van alle dweperij, dat ze de eerste beginselen van recht en waarheid leert schenden, ter wille, zoo 't heet, van hoogere belangen.

Men zegt, dat de president der revolutionaire rechtbank Charlotte heeft willen redden [110] en daartoe haar verdediger den wenk had gegeven, haar krankzinnigheid te bepleiten. Doch deze begreep, dat de erkenning van eene krankzinnigheid, die aan haar daad alle waarde zou ontnemen, haar wensch niet kon zijn. In korte, waardige woorden wees hij op haar kalmte en zelfverloochening, die alleen te verklaren waren uit de overspanning van politiek fanatisme, terwijl hij aan de gezworenen zelve de bepaling overliet, welk gewicht deze overweging in de weegschaal des rechts moest hebben. [111] Dat hij goed gezien en in haren geest gehandeld had, bleek, toen na de uitspraak van de rechtbank Charlotte hem haar dank betuigde voor de waardige wijze, waarop hij haar had verdedigd.

En terecht — want geen andere verdediging kon zij aannemen, geen anderen afloop wenschen dan den dood. Immers, al aarzelen wij ons te beroepen op den diepen weemoed en de smart, die zich uitspreekt op haar afbeeldsel, gelijk het met behulp van de voor de rechtbank vluchtig ontworpen schets later werd voltooid, [112] het lijdt wel geen twijfel dat dit vrouwenhart niet bevredigd is geweest door haar daad. In de eerste dagen, onder den indruk van de verbazing, die de moord verwekte, mocht haar hoogmoed en ijdelheid het dwalende inzicht, zoo het soms te kort schoot in de onderdrukking van opkomende menschelijker gevoelens, bereidwillig te hulpe komen, de heerschappij van haar hartstocht was juist door de groote

voldoening, die haar geschonken was, ondermijnd. Bovendien — niet straffeloos worden de wetten geschonden, waarin het levensgeluk der individuen is geworteld. De overheersching van verstandelijke gevoelens in het vrouwenleven, zoozeer in strijd met den aanleg en den adel van 't vrouwelijk karakter, kan, waar zij verleidt tot stappen, die elken terugkeer onmogelijk maken, wel verwoestend, niet opbouwend op het vrouwelijk hart terugwerken. De Charlotte, die een moord had begaan, kon, hoe edel van aard en rein van bedoeling ook, den vriendschapskus op de lippen van een Mevr. Loyer niet meer drukken. Het meisje, dat de door de natuur aan den invloed en het werken van haar geslacht gestelde grenzen had overschreden, kon niet meer als een zegenende engel in de woning der armen verschijnen. Over dit leven was een breede schaduw geworpen — het licht kon slechts dagen van de overzijde des grafs.

Heeft Charlotte het gevoeld? Wie zal het zeggen? Al wekt hier en daar een woord het vermoeden, zekerheid bezitten we niet. Het geheim van wat er in haar is omgegaan in hare laatste levensuren, heeft zij in het graf met zich genomen.

Door de revolutionaire rechtbank ter dood veroordeeld, restten haar slechts weinige uren. Een priester, die haar in die oogenblikken wilde bijstaan, wees ze af: ze had zijne hulp niet noodig. Kalm en vast bleef ze tot het laatste oogenblik zich zelve meester. Des avonds had zij opgehouden te leven.

X

Zoo heeft Charlotte de Corday geleefd, zoo is zij ge-

storven. Met een edel en gevoelig harte, met een helder verstand en een vurige verbeelding begaafd, is ze niets dan moordenaresse geworden. Maar eene moordenaresse, die men niet weet of men haten, dan wel bewonderen moet.

Men moet hartstocht hebben om hartstocht te verstaan; men moet overtuiging hebben, om de macht van eene overtuiging te begrijpen. Onze tijd, die zich beroemt, slechts den hartstocht der werkelijkheid te vereeren, die geen vaster overtuiging heeft dan dat hij bijkans van niets overtuigd is, kan de overmacht van een idee over het leven niet vatten. De geheele toewijding aan een beginsel, dat men liefheeft, de losscheuring van alle banden, waarmede de betrekking des bloeds, het genot des levens en de macht der gewoonte aan het leven hechten, om het ideaal, dat voor het oog des geestes leeft, te verwezenlijken — dit alles, wat men gewoon is geloof te noemen, is aan ons geslacht te vreemd, dan dat eene Charlotte de Corday niet nog meer bevreemding dan bewondering of afgrijzen zal wekken. Het valt gemakkelijk, op de eenzijdigheid harer ontwikkeling te wijzen; den vinger te leggen op het gebrekkige van haar inzicht, zoo verklaarbaar in een vrouw, in een meisje van 24 jaar; haar van ijdelheid te beschuldigen, alsof er ooit een daad, die den sleur van 't alledaagsche leven te buiten gaat, werd verricht zonder dat ijdelheid of hoogmoed, gekleed in de zachte plooien van zucht naar eer of roem, in man of vrouw zijn invloed deed gelden. Maar met stellige overtuiging over de zedelijkheid van hare daad oordeelen, wij kunnen, wij durven het niet. Onze beginselen van zedelijkheid zijn te onzeker, onze godsdienstige begrippen te wankel, en onze ervaring van de macht der omstandigheden te groot, dan dat wij niet aarzelen zouden een streng vonnis

der veroordeeling over deze moordenaresse te vellen. We weten wel, dat het den mensch niet toekomt de hand aan het leven van den naaste te slaan, maar staande tegenover deze vrouw, die zich geroepen achtte om haar volk te verlossen, durven we niet vonnissen. Tegenover de grootheid van de idee, de reinheid der bedoeling en de zuiverheid van den zielenadel valt der Muze der historie het brandmerk der onteering uit de hand. „Met het oog op den moord" — het zijn schoone woorden van De Lamartine — „durft de geschiedenis niet verheerlijken, met het oog op de moordenaresse, waagt ze niet te onteeren. Er zijn zaken, die de mensch niet beoordeelen kan, maar die zonder tusschenkomst of appel voor de rechtbank van God behooren."

Doch strenger dan de uitspraak der historie over de persoon der moordenaresse en zelfs over haar daad, is het vonnis over den tijdgeest, die haar heeft voortgebracht. Want Charlotte de Corday is eene echte dochter der revolutie. Edeler dan mevrouw Roland, bij wie de rijper levenservaring een grond tot strenger afkeuring is van de verstikking der vrouwelijke zachtheid, heeft deze 24jarige Normandische de hinderpalen, die maagdelijke schuchterheid en onbekendheid met de wereld haar in den weg stelden, niet overwonnen, dan om zich zelve te vernietigen ter wille van haar vaderland. Al het edele, dat de omwenteling heeft liefgehad, is in haar belichaamd. Geestdrift voor het ideaal, bij weinig helder inzicht hoe het te verwezenlijken; opoffering van het individu aan het algemeen belang; eerzucht, uit plichtgevoel en uit bewustheid van kracht geboren, om voor haar tijd iets te zijn, iets voor haar volk te vermogen. Zij is in de volkomen overgave aan wat zij haar roeping achtte, de

Madonna der revolutie, maar zonder den heiligenkrans der vrouwelijke liefde.

Want Charlotte de Corday heeft nimmer liefgehad. Zij heeft nimmer gebogen voor het overwicht van eene verstandelijke meerderheid, die zij bewonderen, maar tevens beminnen mocht. Het was niet op het bescheiden tooneel van huiselijke werkzaamheid en kalme plichtsbetrachting, dat de mannen der 18de eeuw en der revolutie gewoon waren het levensideaal te stellen. Had de almacht van den staat vroeger het geluk en de ontwikkeling der individuen belemmerd, de almacht van den staat moest nu strekken om beide te meer te bevorderen. Niet het beginsel, maar de toepassing had de revolutie gewijzigd. Vandaar dat de groote vragen van staatkundigen aard voor elk der individuen hoofdvragen schenen, van wier beslissing hun geluk of ongeluk in de toekomst afhing. En vandaar dat alle idealen het hoogste geluk des levens in de werkzaamheid op het schouwtooneel des publieken levens zochten.

Ook voor de vrouw. Want toen de revolutie de beperkingen had opgeheven, die de vrouw in de fransche maatschappij waren opgelegd, scheen ook voor haar, voor wie de heiligheid des huiselijken levens sinds lange had opgehouden te bestaan, geen ander tooneel van werkzaamheid geopend. En met fierheid verhieven zij het hoofd, de schoone dochters der Gallen, en baadden zich in de weelde harer ongekende en onuitsprekelijke vrijheid. Gelijkgesteld met den man, wenschten zij een gelijken invloed als hij uit te oefenen en ook in dit opzicht zijne minderen niet meer te zijn. Zoo heeft de revolutie de scheidsmuren van maatschappelijke ongelijkheid doen vallen, die den man en de vrouw in het leven scheidden. Maar zoo heeft de revolutie ook de schuchterheid der maagd en de teederheid der vrouw

ondermijnd, door haar ontwikkeling in eene richting te leiden, die geen bevrediging aan het vrouwenhart geven of den adel van het vrouwelijk gemoed tot volkomen wasdom brengen kan. Ontscheurd aan het ware tooneel, waarop ze vermag te schitteren, boet de vrouw, die op het levensgebied van den man is overgetreden, door zelfbedrog en zelfverblinding de reinheid in van haar teeder gevoel en daardoor haar zedelijke kracht, den grondslag van den zegen harer verschijning.

En dat alles geheel nutteloos. Want tegen het blijvend verlies weegt de oogenblikkelijke winst niet op, zoo ze al soms verkregen wordt. Doch ook dit is slechts zelden het geval. Charlotte de Corday had Frankrijk willen redden voor het woeden der Parijsche monsters; en haar doodstrijd was het sein voor de uitbarstingen van het schrikbewind. De beweging, van Caen ten voordeele der Gironde uitgegaan, was reeds mislukt, toen Charlotte Marat vermoordde; en haar daad verhaastte de vervolging en terechtstelling der Girondijnen. Zij vermoordt ons, riep een hunner uit, maar leert ons ook te sterven. En niet alleen zagen de Girondijnen, waarbij ditmaal ook Duperret en Fouchet werden gevoegd, door haar daad hunne doodsure vervroegd, maar het stervensuur van Marat was het geboorteuur van Robespierre's dwingelandij, die Frankrijk's steden en velden met bloed en lijken overdekte, en het uitzicht op vrede en vrijheid voor vele jaren aan Frankrijk ontnam. Charlotte had haar leven tevergeefs geofferd.

Zoo onmachtig is de menschelijke hand, hoe krachtig gewapend, door hoe edele drijfveeren gesterkt, om in te grijpen in den gang der historie. De menschheid zet haren loop voort, onweerhouden door wie haar tegenstaan, onbedwongen door wie haar leiden willen. Zij gehoorzaamt een

hooger, een geheimzinniger macht, dan welke in het hoofd en het hart der wezens, die menschen heeten, gezeteld is. Zij jaagt een verhevener einddoel na, dan het menschelijk verstand heeft kunnen ontdekken.

Waarhenen we gaan? Elk menschengeslacht, dat deze aarde heeft betreden, heeft het zich afgevraagd, maar slechts de echo antwoordt in den chaos der onzekerheid. Bij de wieg van ons geslacht heeft geen sterveling gestaan: in zijne stervensure zal geen menschenzoon den lijkzang aanheffen. Het levensraadsel der menschheid heeft zijne oplossing niet gevonden. In de duisternis des doods zal wellicht eenmaal het morgenlicht opgaan.

AANTEEKENINGEN.

[1] (blz. 1.) Voorrede voor de eerste uitgaaf van Abelard en Heloise. — De namen van Abelard en Heloise zijn meer bekend dan hunne lotgevallen. Ondanks de schoonheden, waaraan deze episode uit het leven der middeleeuwen zoo rijk is, heeft ze geen behandeling bij ons gevonden. Van de Benedictijnen tot Oddoul toe heeft men vruchtelooze pogingen gedaan, om Abelard's verhouding tot Heloise, vooral in de tweede periode zijns levens, te begrijpen. Beurtelings is Abelard als ongevoelig verleider gescholden en als fijngevoelend christen geroemd. Ik ben mijn eigen weg gegaan in de verklaring van zijn karakter. Ik heb getracht met hem te leven en te lijden, om hem te leeren kennen. Hij alleen kon mij de sleutel zijn om Heloise's liefde te begrijpen en te waardeeren. Vandaar de groote plaats aan Abelard's leven hier ingeruimd, die, ook door de vele wisselingen van zijn lot, moeielijk kleiner kon zijn. Meent men, dat hierdoor Heloise te zeer op den achtergrond treedt, ik geloof dat zij juist die plaats inneemt, die ze in dit menschenleven vervulde.

Overigens, of me deze karakterstudie van Abelard en Heloise gelukt is, of ik de poëzie hunner liefde heb gevoeld en weergegeven, moet ik aan het oordeel mijner lezers overlaten. Doch men houde in het oog, dat de valschheid van eene historische conceptie niet bewezen wordt door de onjuistheid van deze of gene gevolgtrekking, maar alleen door eene opvatting, die beter de — ditmaal zoo geringe — gegevens verklaart en het ontbrekende aanvult.

[2] (blz. 4). Het strenge oordeel over de 10de eeuw was een der weinige punten van overeenstemming tusschen de Maagdeburger Centuriatoren en Baronius, van wien zelfs de gewone benaming *de ijzeren eeuw* afkomstig is. Men moge later in deze duisternis vele lichtpunten hebben ontdekt, de uitspraak van Hase blijft waar: „es war eine Zeit der Gewaltthaten, Kraft und Schlauheit im Dienste roher Sinnlichkeit." Overigens behoeft het wel

nauwelijks vermelding, dat de scherpe trekken, waarmede boven de tiende eeuw is geteekend, meer aan de geschiedenis van Frankrijk en Italië, het eigenlijk tooneel onzer studie, zijn ontleend dan aan Duitschland. Want de regeering der Otto's heeft zich in vele punten gunstig onderscheiden.

[3] (blz. 4). Het Karolingische huis verloor den troon òf door uitsterving òf door afzetting in Duitschland in 911, in Italië in 924, in Frankrijk in 987.

[4] (blz. 4). „De fine quoque mundi coram populo sermonem in Ecclesia Parisiorum audivi, quod statim finito mille annorum numero Antechristus adveniret et non longo post tempore universale judicium succederet; cui praedicationi ex Evangeliis ac Apocalypsi et libro Danielis, qua potui, virtute restiti. Denique et errorem — Abbas meus b. memoriae Richardus sagaci animo propulit." Abbo, *Abbas Floriacensis Apologetic. ad Hugonem Regem*; aangehaald bij Lücke, *Versuch einer vollständigen Einleitung in die Offenbarung Johannis*, p. 515. Vgl. Gieseler K. G. 2. 1. Dritte Ausgabe. S. 229.

[5] (blz. 10). Cognominis originem sic tradit auctor anonymus, ap. Bern. Pez *Thes. Anecdot. noviss.*, Augustae Vindelicorum, 1721, in-fol., t. III. *Dissert. Isagog.*, p. XXII: „Petrus, qui Abelardus, a plerisque Baiolardus dicitur, natione Anglicus, primum grammaticae et dialecticae, hinc divinitati operam dedit. Sed quum esset inaestimandae subtilitatis, inauditae memoriae, capacitatis supra humanum modum, auditor aliquando magistri Roscii, coepit eum cum exfestucatione quadam sensuum illius audire. Attamen imperavit sibi, ut per annum lectionibus ipsius interesset. Mox ergo socios habere, et Parisius palam dialecticae atque divinitatis lectiones dare coepit, et facile omnes Franciae magistros in brevi superavit. Qui quum de quadrivio nihil audisset, clam magistro Tirrico in quasdam mathematicas lectiones aures dabat, in quibus supra quam aestimaret, obtentu difficultatis intellectus resiliebat audientis. Cui semel afflicto et indignanti per jocum magister Tirricus ait: Quid canis plenus nisi lardum bajare consuevit? Bajare autem lingere est. Exinde Bajolardus appellari coepit. Quod nomen tanquam ex defectu quodam sibi impositum quum abdicaret, sub litteratura non dissimili. Habelardum se nominari fecit, quasi qui haberet artium apud se summam et adipem." Andreae Quercetani Tur. Nota II ad. *Hist. Calam. Petri Abael.* in *Petri, Abael. Opp.* ed. Victor Cousin, I. p. 38.

[6] (blz. 10). Vgl. de Rémusat, *Abélard.* I, p. 3. note 1.

[7] (blz. 11). *Histoire littéraire de la France.* Tom. X. p. 307 enz. — Hauréau, *De la Philosophie Scolastique.* Tom. I. p. 222.

[8] (blz. 11). Hauréau, l. l. p. 224.

[9] (blz. 13). Beide, Hauréau en de Rémusat, gissen dat Abelard Roscelinus reeds voor zijne eerste komst te Parijs heeft gehoord. 't Is mogelijk, doch meer waarschijnlijk komt het me voor, dat dit na zijn eerste verblijf in de hoofdstad heeft plaats gehad. De meerdere ontwikkeling zijner denkbeelden, toen hij te St. Victor tot de Champeaux kwam, schijnt me reeds uit het enkele feit te volgen, dat Abélard in zijne „Historia calamitatum" met geen enkel woord den inhoud zijner eerste bestrijding of van zijn onderwijs te Melun enz. aangeeft. Cousin's bewering: „en arrivant dans l'école de Guillaume de Champeaux, il s'y trouva tout formé en quelque sorte pour résister au réalisme," zal wel onbewijsbaar zijn.

[10] (blz. 14). Zie *Ouvrages inédits d'Abélard, pour servir à l'histoire de la philosophie scolastique en France*, publiés par M. Victor Cousin. Introduction p. CXVI. Hauréau l. l. I p. 222.

[11] (blz. 16). *Hist. littér. de la France*, Tom. X. p. 170 sqq. Tom. XII. p. 90.

[12] (blz. 16; het cijfer [12] is aldaar r. 15 v. b. bij ongeluk uitgevallen). P. Abaelardi et Heloissae conjugis ejus epistolae Epist. I. — door Abelard zelven *Historia Calamitatum* geheeten in P. Abael. *Opp.* ed. Victor Cousin. I. fol. 7.

[13] (blz. 18). Vgl. de Rémusat a. w. I. 503 sqq. Hauréau a. w. I. 43.

[14] (blz. 20). Vgl. de Rémusat a. w. II. 147 sqq.

[15] (blz. 20). *Hist. littér. de la France.* Tom. XII. p. 91.

[16] (blz. 22). *Hist. littér. de la France.* Tom. XII. p. 629 sqq.

[17] (blz. 22). „Erat quippe in ipsa civitate Parisius adolescentula quaedam nomine Heloissa, neptis canonici cujusdam, qui Fulbertus vocabatur, qui eam quanto amplius diligebat, tanto diligentius in omnem quam poterat scientiam litterarum promoveri studuerat. Quae quum per faciem non esset infima, per abundantiam litterarum erat suprema. Nam quo bonum hoc, litteratoriae scilicet scientiae, in mulieribus est rarius, eo amplius puellam commendabat, et in toto regno nominatissimam fecerat." Epist. I. in *Opp. Abael.* ed. V. Cousin, I. fol. 9.

[18] (blz. 22). Tot Fulbert's verschooning moet echter erkend worden, dat zijne handelwijze in die tijden minder ongewoon was, dan zij thans zou zijn. Verg. Heppe, *Das Schulwesen des Mittelalters.* Marburg 1860.

[19] (blz. 27). Haec et similia persuadens seu dissuadens quum meam deflectere non posset stultitiam, nec me sustineret offendere, suspirans vehementer et lacrymans perorationem suam tali fine terminavit: „unum," inquit, „ad ultimum restat, ut in perditione duorum, minor non succedat

dolor quam praecessit amor." Nec in hoc ei, sicut universus agnovit mundus, profetiae defuit spiritus. Epist. I. l. l. fol. 15.

[20] (blz. 28). Epist. I. l. l. fol. 15, 16. „Quo audito, avunculus et consanguinei seu affines ejus opinati sunt me nunc sibi plurimum illusisse, et ab ea moniali facta me sic facile expedire. Unde vehementer indignati, et adversum me conjurati, nocte quadam quiescentem me atque dormientem in secreta hospitii mei camera, quodam mihi serviente per pecuniam corrupto, crudelissima et pudentissima ultione punierunt, et quam summa admiratione mundus excepit: eis videlicet corporis mei partibus amputatis, quibus id quod plangebant commiseram. Quibus mox in fugam conversis, duo qui comprehendi potuerunt oculis et genitalibus privati sunt. Quorum alter ille fuit supradictus serviens, qui quum in obsequio meo mecum maneret, cupiditate ad proditionem ductus est."

[21] (blz. 28). „Ambo itaque simul sacrum habitum suscepimus, ego quidem in abbatia Sancti Dionysii, illa in monasterio Argenteoli supradicto. Quae quidem, memini, quum ejus adolescentiam a jugo monasticae regulae tanquam intolerabili poena plurimi frustra deterrerent ei compatientes, in illam Corneliae querimoniam inter lacrymas et singultus prout poterat prorumpens, ait:

O maxime conjux!
O thalamis indigne meis! Hoc juris habebat
In tantum fortuna caput? Cur impia nupsi,
Si miserum factura fui? Nunc accipe poenas,
Sed quas sponte luam.

Atque in his verbis ad altare mox properat, et confestim ab episcopo benedictum velum ab altare tulit, et se monasticae professioni coram omnibus alligavit." Epist. I. l. l. fol. 17.

[22] (blz 29). *Epistola Fulconis prioris de Diogillo ad Petrum Abaelardum*, in P. Abael. Opp. I. fol. 703. Vgl. het artikel over Fulco in de *Hist. litt. de la France*, XII. p. 249.

[23] (blz. 30). Zie A's opvatting der Triniteit uiteengezet door de Rémusat, l. l. II. 184 sqq.

[24] (blz. 31). Epist. I. f. 18 sqq. Vgl. de Rémusat. I. 95, 96 en de noot op bladz. 96.

[25] (blz. 35). Hoe kan Abelard, die uit *Bretagne* geboortig was, schrijven: „terrae lingua mihi incognita fuit?" Epist. I. l. l. f. 29.

[26] (blz. 47). Epistola II, quae est Heloissae ad Petrum deprecatoria. l. l. f. 72—78.

[27] (blz. 50). Epistola III, quae est rescriptum Petri ad Heloissam. l. l. f. 79—84.

[28] (blz. 52). „Aut quae in hac peregrinatione causa remanendi, ubi nullum nisi te remedium habeam, et nullum aliud in te nisi hoc ipsum quod vivis omnibus de te mihi aliis voluptatibus interdictis, cui nec praesentia tua concessum est frui, ut quandoque mihi reddi valeam?" Epist. IV. f. 86.

[29] (blz. 53). „In tantum vero illae, quas pariter exercuimus, amantium voluptates dulces mihi fuerunt, ut nec displicere mihi, nec vix a memoria labi possint. Quocunque loco me vertam, semper se oculis meis cum suis ingerunt desideriis. Nec etiam dormienti suis illusionibus parcunt. Inter ipsa missarum solemnia, ubi purior esse debet oratio, obscena earum voluptatum phantasmata ita sibi penitus miserrimam captivant animam ut turpitudinibus illis magis quam orationi vacem. Quae quum ingemiscere debeam de commissis, suspiro potius de amissis. Nec solum quae egimus, sed loca pariter et tempora in quibus haec egimus, ita tecum nostro infixa sunt animo, ut in ipsis omnia tecum agam, nec dormiens etiam ab his quiescam, sqq." Epist. IV. l. l. f. 89.

[30] (blz. 54). Epistola IV, quae est rescriptum Heloissae ad Petrum l. l. f. 85—91.

[31] (blz. 56). Epist. V. l. l. f. 92—105.

[32] (blz. 56). Epist. VI. l. l. f. 106.

[33] (blz 59). P. Abael. Op. Tom. II. f. 769.

[34] (blz. 59). *Tantum Deus cognoscitur, quantum diligitur.*

[35] (blz. 60). Zie de monografie van Wilkens (een leerling van Hase) *Petrus der Ehrwürdige, Abt von Clugny.* Leipzig, 1857. S. 235.

[36] (blz. 61). Over Arnold van Brescia zie Simonde de Sismondi, *Histoire des Républiques Italiennes*, Tom. II. p. 31 etc. — Böhringer, *Die Kirche Christi und ihre Zeugen.* Band 2. Abth. 2. S. 720.

[37] (blz. 62). Vóór weinige jaren pas zijn zijne werken in 't licht verschenen. De 19de eeuw heeft meer voor hem gedaan dan een der vorige. Il était plus célèbre que connu, zegt de Rémusat ergens. Victor Cousin gaf in 1836 *Ouvrages inédits d'Abélard* in-4°, en betreurde zijn leeftijd, die hem weerhield aan eene volledige uitgave van Abelard's werken de hand te leggen. Niettemin schonk de ijverige geleerde in 1849 het eerste deel van Petri Abelardi Opera, Parisiis, apud Durand, waarop tien jaar later het tweede deel volgde. Voor het verschijnen van het laatste had de Rémusat in zijn geleerde studie, *Abélard* geheeten, den grooten wijsgeer het eerst doen kennen. Zie overigens over hetgeen in de laatste

vijftig jaren voor de kennis van Abelard is gedaan, een artikel in de *Revue des Deux Mondes*, 1861.

[28] (blz. 62). Een overzicht van de lotgevallen der overblijfselen van Abelard en Heloise vindt men, onder anderen, in Guizot, *Abélard et Heloise*, p. 379. In den aanvang vereenigd, zijn ze van 1497—1630 gescheiden geweest. In 1817 zijn ze op *Père la Chaise* begraven. Eene afbeelding van het praalgraf, dat hun graf dekt, vindt men in Faust, *Polygraph. illust. Zeitschrift*, 1861. S. 80.

[29] (blz. 115). Voorrede voor de eerste uitgaaf van Charlotte de Corday. — Wanneer eenmaal ons volk zich in het gelukkig bezit van eene geschiedenis zijner letterkunde zal bevinden, zal de literarische periode, waarin wij leven, een zeer eigenaardigen karaktertrek vertoonen. Is de letterkunde te allen tijde, willens of onwillens, een spiegelbeeld van de denkbeelden en gezindheden, die in de hoofden en harten strijd voeren, onze contemporaine litteratuur mag zich den roem toekennen, dat zij, meer dan wellicht ooit het geval is geweest, er naar streeft, om het met volkomen zelfbewustheid te zijn. Gaat daardoor, naar veler oordeel, het frissche en ongedwongene der openbaring verloren, dit nadeel wordt door het groote voordeel opgewogen, dat helder inzicht in de heerschende denkbeelden en scherpe bepaaldheid van begrippen aanbiedt. Zulk een ontleden en blootleggen van de ideeën, die den eigen tijd beheerschen, moge niet getuigen voor het rustig bezit eener stellige en vaste overtuiging, die gewoonlijk meer ontwikkeling dan kritiek, meer zelfbehagelijk voortdrijven op den stroom der geliefkoosde meeningen dan onrustig onderzoek van de juistheid der inzichten met zich brengt, de kwaal, zoo zij er eene is, heeft haar eigen geneesmiddel in zich zelf. Op elke kritische periode volgt eene dogmatische, waarin de door het onderzoek nieuw verkregen resultaten tot een geheel worden samengevoegd en de grondslagen vormen voor eene wereldbeschouwing, die opnieuw een tijdlang de ontwikkeling beheerscht, tot ook zij voor de ontevredenheid van een volgend geslacht valt. In zulk een tijdperk van ontevredenheid met het oude en van onderzoek leven wij: een volgend geslacht zal van onze onrust de vruchten plukken.

Doch al ware deze overweging, die niets is dan de eerbiedige erkenning van een der wetten, die de ontwikkeling van volken en individuen beheerschen, volkomen onbevredigend om met den tijdgeest te verzoenen, dezen geest van kritiek in ernst te betreuren, is alleen mogelijk aan hem, die, geheel onbewogen te midden van den golfslag des tijds, zich in zijne levensbeschouwing nooit ofte nimmer geschokt heeft gevoeld. Wie zich echter, al ware 't slechts voor oogenblikken, door den twijfel aan de

waarheid zijner overtuigingen aangegrepen heeft gevoeld, hij kan niet als zijn vijand met scherpe veroordeeling optreden. Immers aan den korten kamp dankt hij de bevestiging en versterking zijner inzichten, en daardoor de verlevendigde bewustheid van hun troostrijken en zegenenden invloed. Het eigendom is voor den bezitter in waarde gestegen, sinds het bedreigd werd.

Het is een opmerkelijk feit, dat een der mannen, die aan de opwekking van den kritischen geest den eersten stoot hebben gegeven, Willem Bilderdijk is geheeten. In tallooze opzichten met voorliefde terugziende naar vroegere tijdperken onzer geschiedenis, waarin beginselen, die hem dier en lief waren, zijns inziens eene zegenrijke heerschappij voerden, is hij door de heftigheid, waarmede hij tegen zijn eigen tijdgenooten optrad, de voorlooper en wegbereider van eene richting geworden, die nog sterker banvloeken, dan zijne medelevenden troffen, van hem had mogen verwachten, indien hij ze beleefd had. De ruwheid der aanvallen, waarmede zijne voor het publiek altijd hoekige persoonlijkheid, hoe beminnelijk ze naar veler getuigenis in de kalmte des huiselijken omgangs ook geweest zij, de genegenheden van het geslacht, waaronder hij leefde, kwetste, verdreef de goedmoedige slaperigheid, die onze natie na 1815 vervulde, en wekte den geest der tegenspraak op. Door zijne reconstructie der volkshistorie, zijne voorstelling van den opstand in de 16de eeuw, zijne verdediging van Filips, zijn ingenomenheid met het Katholicisme en door meer dergelijke zaken, kwetste hij geliefkoosde traditiën, en riep hij allen tegen zich in 't harnas, wien de vaderlijke overtuigingen en sympathieën als een heilig en onschendbaar erfgoed ter harte gingen. Hij wondde de geheime liefde der natie voor de oud-republikeinsche fierheid en zelfstandigheid, die haar te meer dierbaar waren, naarmate zij sterker door de schokken der jongste gebeurtenissen waren ondermijnd. Hij verstoorde de conventioneele verdraagzaamheid, waarmede vroegere dagen, die getuigen van twist en tweespalt waren geweest, ter wille der tegenwoordige rust en tot behoud des lieven vredes werden beschouwd en herdacht. Zijne verbittering wekte verbittering: zijne tegenspraak tegenspraak en daardoor onderzoek op. Onderzoek ook op het godsdienstig gebied, waar hij zelf de oude opvatting hardnekkig verdedigde en zijne tijdgenooten ontrouw aan de oude waarheid voorwierp. En — het is een opmerkelijk bewijs, hoe weinig het den mensch gegeven is, den invloed te berekenen, dien hij op zijn tijd uitoefent — terwijl zijn kritiek op het veld der geschiedenis slechts een spoorslag, een prikkel tot opwekking voor lateren is geweest, daar van de resultaten bijkans geen enkel staande is gebleven,

heeft de geest van onderzoek en van beoordeeling zeer vele der godsdienstige waarheden aan 't wankelen gebracht, voor welke Bilderdijk met zulk een vurigen ijver heeft gestreden.

Doch al hebben op het gebied der historie zijne stellingen slechts weinig aanhang gevonden, al zijn de beginselen zelve zijner kritiek, voor zoo verre zij in religieuse overtuigingen waren geworteld, verworpen, het recht en de verplichting tot een kritisch onderzoek van het verleden heeft geen tegenspraak meer gevonden. Trouwens, in dit opzicht was hij, willens of onwillens, kind van zijn tijd, en bewijst de invloed, door hem uitgeoefend, dat de hoofdvoorwaarde om in de behoefte van het geslacht, waartoe men behoort, te voorzien, het deelen, zij het ook onbewust, dier behoefte is. Terwijl hij in menig opzicht terugkeer tot verloopen tijden verlangde, met heimwee naar vroegere toestanden terugzag, in den tijd waarin hij leefde, zich zeer weinig te huis gevoelde, wees zijn eigen ontevredenheid met het tegenwoordige der natie den weg, dien zij tot hooger ontwikkeling in moest slaan. Al was het uitzicht, dat hij in het verleden haar opende, volstrekt onbevredigend voor haar geheime wenschen en in geen enkel opzicht overeenkomstig met haar geheim streven, hij heeft haar den weg van het historisch onderzoek opgeleid, om een betere toekomst voor haar mogelijk te maken.

En dat geneesmiddel had ze noodig. De laatste twintig jaren hadden ontnomen, wat geen herkregen onafhankelijkheid, met hoe groote materieele ontwikkeling ook gepaard, hergeven kon: geloof aan zich zelf. Ontwaakt uit de bedwelming van algemeene beginselen, waaraan ook zij zich met zooveel opgewondenheid en geestdrift had overgegeven, wist ze na 1815 niets beters te doen dan zich blindelings in de vaderlijke armen der restauratie te storten. Doch voor wien ook de aanroeping der Triniteit in het heilig verbond de herstelling van het verloren Eden waarborgde, de zanger, die inniger dan zij aan die Triniteit was gehecht, bezat bitterheid genoeg om haar goedmoedige onverschilligheid nog niet als een kenteeken van het herwonnen paradijs te beschouwen. En wat aan eminenter mannen van grooter staatkundig inzicht — Van Hogendorp, Kemper enz. — mislukte, gelukte dezen scherpen berisper: hij maakte de dommelenden wakker en — in vollen ernst boos. Belangstelling ontwaakte voor het tegenwoordige als vrucht van het verleden, voor het verleden als de kiem van het tegenwoordige. Bezwaren tegen den tijdgeest mochten Bilderdijk en de zijnen koesteren zoo vele zij wilden: de tijdgeest had er ras meerdere en gewichtiger dan zij.

Toen was zijn taak vervuld. En wat deze historicus, zoo hij dien naam heeft verdiend, onwillens en onwetend, voor zijn tijd was geweest, zouden anderen, jonger en krachtiger voor een volgend geslacht zijn. Want niet als in vroegere dagen werd de geschiedenis als een rijk arsenaal ter algemeene plundering overgegeven aan allen, die een meening aan te prijzen of eene opvatting te verdedigen hadden. Een ernstiger streven volgde. Het was om herwinning van het verlorene te doen, om het geloof aan volkskracht en volkseer te herstellen. De schoonste bladen der volkshistorie, die getuigenis aflegden van geestkracht, van het loon, dat der inspanning op het gebied der kunst, der letterkunde, van den handel en van staatkundig leven wacht, werd der natie blootgelegd. Niet in getrouwheid aan verouderde ideeën, niet in het vasthouden van oude vooroordeelen, maar in de krachtige herleving en navolging van de geestkracht der vaderen, in de waardeering en bewaring der voorouderlijke vroomheid en vroedheid, die zich in de stijve vormen van het oude volksleven hadden verscholen — in het behoud van de kracht, in de verzaking van de zwakheid der vaderen, werd het nationale, dat niet onder mocht gaan, gezocht en gesteld. Het verleden werd der natie voor oogen gesteld, als een gids, die haar hare gebreken, maar tevens den weg tot herstel kon wijzen.

Of het tevergeefs is geweest? Wie durft het beweren, die in gedachten de laatste dertig jaren doorloopt, rijker, dan de vorige dertig waren geweest, aan vruchten van ontwikkeling op zoo menigerlei gebied. Rijker aan belangstelling in alles wat het verleden betrof, aan pogingen om het beter en juister te leeren kennen. Want niet langer stelde men zich tevreden met de voorstellingen, gelijk ze van de ouden gegeven en van vader op zoon overgegaan waren; maar door geprikkeld wantrouwen, dat te midden van de schipbreuk van vroegere verwachtingen en illusiën was ontkiemd, zocht men dieper in den gang der volksontwikkeling in te dringen. Het geheele gebouw van de volkshistorie, gelijk het in vorige dagen was opgetimmerd, viel in duigen. Het onderzoek der bronnen begon: nieuwe werden ontdekt, vlijtig vergaard, ernstig onderzocht. Wat gingen er droombeelden verloren! welk een tal van hartsterkende illusiën zijn ons ontvallen! Hadden de vaderen zich vermeid in eene bijzondere voorzienigheid, die Nederlands lot wilde leiden; in een eenige collectie van groote en vrome mannen, zooals geen ander volk aan te wijzen had; in buitengewone bestieringen en bijzondere ingrijpingen van de goddelijke hand in de wereldhistorie, om het Israël der germaansche volken de schatten van oost en west in den schoot te werpen, om zijn invloed te ver-

hoogen, zijn macht te versterken, tot belooning van voorbeeldelooze trouw aan de wetten van zedelijkheid en godsdienst, tot openbaring van de macht van dit kleine op het groote wereldtooneel — dat alles is den kinderen ontvallen. Die voorgeslachten, het zijn menschen van vleesch en bloed geworden, van gelijke bewegingen als wij; van waarachtiger vroomheid dikwijls, omdat zij vaster van overtuiging waren, doch bewogen door denzelfden storm van driften en neigingen, in de bonte schakeeringen hunner rijen een rijke afwisseling en vermenging vertoonende van verstandsontwikkeling en bekrompenheid, van krachtsinspanning en traagheid, van zielenadel en laagheid, van innige overtuiging en van eigenbatige berekening, in één woord, van menschelijke deugden en menschelijke zonden. Hun geschiedenis — zij heeft opgehouden een kort begrip, eene flauwe afschaduwing te zijn van Israël's historie, ze is de geschiedenis geworden van een klein en krachtig volk, dat in de veerkracht zijns geestes den prikkel heeft gevonden tot een rustelooze werkzaamheid; dat den moed heeft gehad voor zijn overtuiging te lijden en te strijden, en in de uitbreiding van den kring, waarbinnen door natuurlijke grenzen zijne ontwikkeling scheen beperkt, in het aanzien, dat het zich heeft veroverd, in het gewicht, dat het strijdende voor Europa's vrijheid in de twee schoonste tijdperken zijns levens in de schaal van Europa heeft geworpen, in de welvaart, die het zich heeft verworven, in den invloed, dien het op het behoud en de ontwikkeling van geestelijke belangen had, ook buiten de perken van zijn klein gebied, het rijke loon heeft ingeoogst, dat elke inspanning en opoffering wacht, die ter wille van niet bloot materiëele belangen geschiedt.

De geschiedenis van dat volk openbaart geene buitengewone leidingen, geene bijzondere voorzienigheid, predikt geen God van Nederland, als de Jehova van Israël den vreemdelingen een schrik. Zij verkondigt de blijvende beteekenis, de stellige gelding der wetten, van wier opvolging de zedelijke, intellectueele en maatschappelijke vooruitgang door hooger hand afhankelijk is gesteld; wier schending voor dit volk, als voor alle natiën der wereld, de oorzaak van zijn ondergang, de kiem van zijn val is geweest. De volkshistorie is een onderdeel der wereldgeschiedenis geworden, in kleiner kringen de heerschappij derzelfde wetten verkondigende, door den Vader der menschheid als de voorwaarden van ontwikkeling en vooruitgang aan al de natiën der wereld, niet aan een enkel bij voorkeur, ter eerbiediging en opvolging opgelegd en voorgeschreven.

Er zijn er, die in oprechte bekommering des gemoeds het opkomen en veldwinnen dier beschouwingswijze hebben betreurd en blijven betreuren,

uit vreeze, dat door haar aan de verdiensten der vaderen wordt te kort gedaan en de eigenaardige trekken van het volkskarakter, wier behoud het hoofdvereischte is voor een waarachtig zelfstandig volksleven, met uitwissching worden bedreigd. Deze opvatting leidt tot onverschilligheid, roepen zij ons toe. Onverschilligheid! — Alsof het den zoon mogelijk ware, zelfs indien hij wilde, de dankbare herinnering aan het ouderlijk te huis te verbannen. Alsof de invloed niet voort blijft werken van den vaderlijken zegen, van de moederlijke bede, ook al heeft het kind een eigen bestemming gevonden, een ruimer uitzicht dan de grenzen der vaderlijke woning vergunde zich geopend, een wijder arbeidsveld voor zijn inspanning en werkzaamheid zich aangewezen gezien. Zouden de zin voor huiselijkheid, de eerbied voor den godsdienst, het streven naar degelijkheid, de taaiheid der volharding, de gehechtheid aan zeden en gewoonten, de omzichtigheid in het besluiten, de kracht in het uitvoeren, het berekenend overleg, dat zuinigheid wordt geheeten, de liefde tot onze krachtige taal — zouden deze en andere volksdeugden, hoe dikwerf ook tot gebreken ontaard, hunne waarde voor het nageslacht verliezen, omdat het in de middeleeuwen onzer geschiedenis dezelfde wet van opvolging van maatschappelijke toestanden ziet heerschen, die ook elders wordt waargenomen? Zou eerbied voor de vaderlijke deugden wijken, omdat het ophouden der geestkracht, het wijken van den zin voor het degelijke, het inslapen op den roem der vaderen, en op de verworven schatten, in de 18de eeuw den ondergang des volks verhaastten, gelijk het heerschen derzelfde ondeugden, het verslappen derzelfde zedelijke krachten ook machtiger staten ten val hebben gebracht? Of zou veeleer de eerbied voor de kracht der vaderlijke deugden, die des ondanks de schadelijke werking van zoo menigen elders geldenden invloed heeft gewijzigd en verminderd, zoo al niet geheel opgeheven, door deze overweging niet stijgen?

Het kenmerkende wordt slechts door vergelijking gekend. Wie nooit iets anders dan de geschiedenis van zijn eigen volk heeft gelezen, hij mag uit de lotgevallen der natie en uit den invloed, dien zij op de vorming harer denkbeelden, op de richting van haar streven hebben uitgeoefend, een zeer algemeenen indruk van haar karakter hebben gekregen, het eigenlijk kenmerkende, dat haar onderscheidt van de volken, aan wie met grooter of kleiner wijziging een gelijke ontwikkelingsgang is ten deele gevallen, heeft hij niet gevonden. Want het zijn niet alleen deugden, die een volkskarakter vormen, evenmin als goedhartigheid of zachtmoedigheid en welke eigenschap men wil, de verklaring levert van wat het eene individu van het andere onderscheidt. Het is de vermenging van

deugden en ondeugden, van goede en kwade eigenschappen, die het geheimzinnig samenstel, dat karakter heet, uitmaken. En — we moeten het met nederigheid bekennen — in dit opzicht heeft onze eigenliefde tot dusver een al te groote rol gespeeld. Is het niet weinig meer dan dertig jaar geleden, dat de zedigheid onzer voorvaderen werd geprezen, die zelfs de verdienstelijkste daden verzweeg, of als nietsbeduidende kleinigheden vermeldde!

Van dergelijke zelfbegoochelingen verlost te worden, is eene dringende behoefte. Voortdurend in onbestemde algemeenheden den lofzang op eigen voortreffelijkheid aan te heffen ten koste van andere volken, moge gemakkelijk en verlokkend zijn, er wordt niets door gewonnen. Te weten wat wij zijn, wat wij kunnen en vermogen, wat we aan te leeren, wat we af te leggen hebben, is het hoofdvereischte voor individueele ontwikkeling. En wat is een volk anders dan een individu in de rijen der natiën?

Voor wie op godsdienstige gronden zich blijven vastklemmen aan de partikularistische beschouwing van den vroegeren tijd, is eene opmerking misschien niet overbodig. Zij meenen den eerbied te kort te doen, de dankbaarheid te schenden, die ze voor de goddelijke leidingen verschuldigd zijn, en den grondslag van geloof en vertrouwen te ondermijnen, waarop de toekomst der natie is gebouwd. Doch valt met het geloof aan eene bijzondere voorzienigheid, uitsluitend voor Nederland werkzaam, de dankbare erkenning der voorzienigheid zelve? En wordt het heerlijk uitzicht, door den ziener hun geopend, van éene kudde onder éenen herder, der verwezenlijking zooveel nader gebracht door de afsluiting der volken, dan door de bewustheid, slechts een lid te zijn van de groote volkenfamilie, die éénzelfden Vader belijdt en dankt?

Het is een oude en door haar eindelooze herhaling bijkans afgesleten verzekering, dat de geschiedenis de leermeesteres der volken is. Even waar als de gedachte zelve is niettemin het feit, dat zij het tot dusver al zeer weinig is geweest, en dat de historie meer bewijzen levert hoe weinig door volken en vorsten het onderricht dezer leermeesteres is gewaardeerd en hoe sterk het is geminacht, dan van de angstvallige zorg van bestuurders en onderdanen om aan hare lessen getrouw te zijn. Of heeft de oude opvatting voor ons volk betere vruchten gedragen? Is zelfs in onzen tijd, die zich den historischen roemt, de geschiedenis bij een groot deel der natie, iets meer dan een article de luxe, dat zich den practischen zin aanbeveelt door zijn nuttigheid bij de gewone lectuur? Terwijl zijn verleden voor den individu, voor wien het: „*ken u zelven*" nog iets meer is dan een interessant opschrift op een ouden tempel, eene gedurige stoffe

is van overpeinzing en een onuitputbare bron van onderricht, omtrent den gang der eigen ontwikkeling, het doel zijns levens en den eisch zijner roeping, wordt het verleden des volks door de natie wel hoog geroemd, maar weinig gekend; zijn de moed en de vlijt van hen, die dat verleden beter zoeken te doen kennen, een rijke stof tot lof, maar worden hunne pogingen niet geschraagd; * en kan slechts een veelbeteekenend stilzwijgen het antwoord zijn op de vraag, welken invloed de volkshistorie op het volksleven uitoefent?

De volksgeschiedenis is een onderdeel van de geschiedenis der menschheid en, slechts de geschiedenis der menschheid leert de volkshistorie begrijpen. Langs geen anderen weg toch is het mogelijk tot inzicht te komen van de plaats, die een enkele natie in het groot verband der volken inneemt en van de taak, die ze te vervullen heeft. Iedere natie heeft materiëele en geestelijke belangen, wier vervulling voor hare ontwikkeling onmisbaar is. Dat de eersten door afsluiting niet gebaat worden, heeft de geschiedenis geleerd. Zouden de laatsten er door bevorderd worden?

Het ware mogelijk, wanneer de vraagstukken, van wier beantwoording de vooruitgang van eene natie afhankelijk is, buiten de grenzen van haar gebied geen beteekenis hadden. Maar reeds de meest oppervlakkige beschouwing van onzen tijd bewijst voldingend in de „questions brûlantes" des oogenbliks het tegendeel. Hoe het toenemend pauperisme te keeren, is een vraagstuk niet alleen voor ons van belang. De democratische neigingen, die de rust van naburige landen bedreigen, mogen in ons land zich niet zoo krachtig vertoonen, is het veldwinnen der ideeën te ontkennen? Of het zelfstandig bestaan der volken op traktaten berust, die niet meer geëerbiedigd worden, dan wel afhankelijk is te stellen van de vrije stemming der volken zelve, is voor ons geen onverschillige vraag. De twisten op het godsdienstig gebied zijn niet kenmerkend van Nederlandschen of Franschen oorsprong en gelden de grondslagen des godsdienstigen levens in het geheele christelijk Europa.

Op het gebied der beginselen is gemeenschap van belangen. Op al de vragen, die ons volk verdeelen en beroeren, wordt buiten de grenzen van het kleine Nederland met even sterk verlangen naar beantwoording uitgezien. En tallooze vraagstukken, die voor het oogenblik levenskwestiën

---

* Men denke aan Dr. van Deventer's uitgave van Oldenbarneveld's gedenkstukken.

zijn voor andere volken, staan met de grondslagen van ons eigen leven, nationaal of individueel, in eng verband.

Het behoeft geen vermelding dat aan deze beschouwing eene andere opvatting der historie ten gronde ligt, dan die in de kennis van het verleden slechts de bevrediging van nieuwsgierigheid of van de zucht tot de bloote werkelijkheid zoekt. Al moge, gelijk Wilhelm van Humboldt heeft gezegd, het paedagogisch element der historie gelegen zijn in de opwekking van den zin tot de werkelijkheid, niemand heeft krachtiger dan hij aangetoond, dat het bloote kennen der feiten nutteloos is. En is de erkenning van oorzaken en gevolgen, van wetten, die het verband en de opvolging der verschijnselen regelen, niet de stilzwijgende erkenning van iets meer ideaals, van iets, dat niet met de handen te tasten en met de vingeren te grijpen is? De kennis van het werkelijk gebeurde moet leiden tot de kennis der waarheid. En dit gebied is een ander dan dat der werkelijkheid. Adam Smith, toen hij de wetten ontwikkelde, die de welvaart der volken regelen, wier opvolging voor de volken in het vervolg een waarborg van materiëelen vooruitgang zou zijn, had geen werkelijk bestaanden toestand voor oogen dien hij slechts te kopieeren had. De wetten, die hij waarnam, leerde hij dikwijls juist uit de nadeelige gevolgen hunner schending kennen. De historische werkelijkheid, waarin hij de resultaten hunner niet-opvolging zag, leidde hem tot de erkenning hunner waarheid. En wat deze voor een deel deed, is voor het geheel de taak van den geschiedschrijver. Het is zijne roeping, op grond van een nauwkeurig onderzocht verleden, de wetten op te sporen, die de verschillende deelen van het leven der menschheid beheerschen. De kennis der regelen, volgens welke de krachten werken, die de verschijnselen van het staatkundig, industrieel, religieus en maatschappelijk leven der menschheid te voorschijn roepen, is onmisbaar tot het begrijpen van den loop der gebeurtenissen. En zonder zulk een helder inzicht kan geen individu, kan geen volk aan zijne roeping voldoen, maar wordt het onzeker door de wankelingen der heerschende opinie beurtelings her- en derwaarts geslingerd. En daarom moet de geschiedschrijver, zich voor oogenblikken onttrekkende aan den invloed, dien het volksbewustzijn uitoefent, in het leven van het groot geheel zoeken, wat ter beantwoording van de vragen strekken kan, die het hart zijns volks onrustig doen kloppen. De ervaring der menschheid trooste en bemoedige het individu, dat volk heet, wijze het den schadelijken en leide het op den beteren weg. De volkshistorie is eene openbaring Gods, maar slechts als een deel van het leven der menschheid. De stralen van

het Eeuwige licht uitgaande, moeten opgezocht en waargenomen worden op het tooneel hunner geheele werking, om ze weer te kunnen vinden op het kleine gebied, dat het leven van eene enkele natie heet.

Zoo voor de opneming der denkbeelden, in dit woord vooraf onvolledig blootgesteld of ook slechts aangeduid, verklaring noodig is, het zal genoeg zijn te zeggen, dat zij werden geschreven om vragen te beantwoorden, die mij naar aanleiding der volgende bladzijden werden gedaan. Wat baat ons het onderzoek eener vreemde geschiedenis? onze eigene ligt braak. — Verruiming van den gezichtskring verheldert het inzicht en scherpt het oordeel. En wie, gelijk het mij ten deele is gevallen, niet in zijn akademiejaren * het onderwijs heeft genoten van een dier vertegenwoordigers der wetenschap, uitmuntende òf door het kenmerkende zijner richting òf door de methode van onderzoek, hij moet alleen door het kreupelhout worstelen om den koninklijken weg te vinden. Intusschen — het zij den vriendelijken bezorgden toegefluisterd! — wat ik eerlang hoop te geven, zal een grootere, moge het ook betere! studie zijn, een deel der volkshistorie gewijd.

Ten slotte. Meent men, gelijk reeds geschied is, hier of daar in deze bladen een toon van onzekerheid, van twijfel op te merken, ik zal de juistheid der opmerking niet ontkennen. Ik ben kind van mijn tijd, hoe onwillig in menig opzicht. Keurt men den twijfel af, ik misgun niemand zijne zekerheid, doch men veroordeele niet. Men vrage van ons, dertigers, de vastheid van overtuiging niet, die een zestigjarigen leeftijd gewoonlijk eigen is. En bovendien, al zijn we armer dan gij, die ons beklaagt, er zijn nog wel eenige kruimkens overgebleven, die voedzaam zijn. Misschien komt er eens een tijd — laat het gerust aan betere leiding over! — dat ook wij rijk zijn als gij; dat ook wij, met even diep medelijden en stillen weemoed als gij thans doet, neerzien op de kleine heuvelen, die ons eens groote bergen zijn toegeschenen. Misschien komt eens die tijd. Doch zoo niet, welnu, wees getroost — de armen hebt gij immers altijd met u?

[40] (blz. 122). Tocqueville, *L'ancien régime et la Révolution.* p. 53: „Quand on sépare la Révolution de tous les accidents qui ont momentanément changé sa physionomie à différentes époques et dans divers pays, pour ne la considérer qu'en elle-même, on voit clairement que cette révolution n'a eu pour effet que d'abolir ces institutions politiques qui, pendant plusieurs siècles, avaient régné sans partage chez la plupart des peuples européens, et que

* 1851/53.

l'on désigne d'ordinaire sous le nom d'institutions féodales, pour y substituer un ordre social et politique plus uniforme et simple, qui avait l'égalité des conditions pour base." — p. 72: „La féodalité était demeurée la plus grande de toutes nos institutions civiles en cessant d'être une institution politique. Ainsi réduite, elle excitait bien plus de haines encore et c'est avec vérité qu'on peut dire qu'en détruisant une partie des institutions du moyen âge on avait rendu cent fois plus odieux ce qu'on en laissait." —

[41] (blz. 122). „Tout ce que je vois, jette les sémences d'une révolution, qui arrivera immanquablement, et dont je n'aurai pas le plaisir d'être témoin. Les Français arrivent trop tard à tout (!); mais enfin ils arrivent. La lumière s'est tellement répandue de proche en proche, qu'on éclatera à la première occasion, et alors ce sera un beau tapage. Les jeunes gens sont bien heureux: ils verront bien des choses." Voltaire, *Lettre à Chauvelin* (2 Avr. 1764), aangehaald bij Wachsmuth, *Gesch. Frankreichs im Revolutionsalter* I. 4.

[42] (blz. 124). Vgl. Tocqueville l.l. p. 235.

[43] (blz. 124). De gang van zaken reeds in de eerste vergadering heeft bewezen, dat Montesquieu bijkans uitsluitend zijne aanhangers telde onder de verplichte magistraatspersonen. De volkshaat tegen Engeland en de afkeer van den adel, wien men een zoo gewichtige plaats in den staat niet wilde schenken, als de Engelsche constitutie aan de Engelsche aristokratie heeft voorbehouden, zouden genoegzame redenen ter verklaring zijn, indien niet reeds de meer populaire vorm, waarin Rousseau, in onderscheiding van Montesquieu, zijne denkbeelden uitte, uit den aard der zake aan zijne meeningen een algemeener verspreiding en bijval verzekerden, dan aan die van Montesquieu kon ten deele vallen.

[44] (blz. 125). — In 1614: „Aux derniers états généraux (1614), l'orateur de la noblesse avait osé dire, avec approbation de la cour: „Il y a autant de différence entre nous et le tiers comme entre le maître et le valet." Louis Blanc, *Histoire de la Révolution*, II. 227. In 1789: Sièyes se demanda: Qu'est le tiers état? et il répondit: Rien. — Que doit-il être..? Tout. Thiers, *Hist. d. l. Révolution.* p. 7.

[45] (blz. 126). Zie Duvergier de Hauranne, *Histoire du gouvernement parlementaire en France* 1814—1848. I. p. 53 sqq.

[46] (blz. 127). Het eerste nommer van *l'Ami du Peuple* verscheen 12 Sept. 1789. Brunet: Marat, *dit l'Ami du peuple, Notice sur sa vie et ses ouvrages.* Paris 1862.

[47] (blz. 130). Von Sybel, *Geschichte der Revolutionszeit*, I. 395.

[48] (blz. 132). „Quand le peuple a sauvé la patrie, quand vous avez

ordonné une Convention nationale *qui doit vous remplacer*, qu'avez-vous autre chose à faire qu'à *satisfaire son voeu*," vermaande Robespierre twee dagen later de Wetg. Vergadering. Verg. Mortimer Ternaux, *Histoire de la Terreur*, III. 25.

[49] (bladz. 133). Duvergier de Hauranne l.l. I. p. 251. „Des trois grandes assemblées révolutionaires, l'Assemblée législative est la seule qu'aucune grande qualité, qu'aucun grand service ne distingue ou ne relève. Quand, après trente mois de travaux et de luttes, l'Assemblée constituante se retira, elle avait substitué une société nouvelle à la vieille société, et produit une constitution, imparfaite sans doute, et qui ne faisait pas au principe d'autorité une part suffisante, mais profondément libérale, et où toutes les grandes idées du siècle, les idées de justice, de liberté, d'égalité, recevaient, pour la première fois en Europe, une consécration éclatante. Quand, après trois années d'une sanglante tyrannie et de mutilations alternatives, la Convention se sépara, elle avait sauvé la France de l'invasion étrangère, triomphé de ses ennemis extérieurs et intérieurs, fermé le club qui longtemps l'avait dominée, enfin créé à son tour une organisation politique savamment combinée, et un gouvernement qui paraissait devoir protéger efficacement la vie, la propriété, la liberté des citoyens. En se séparant, l'assemblée législative laissa à la France, pour toute constitution, l'anarchie; pour tout gouvernement, la domination irrégulière de quelques scélérats. —" .... „Dans les combats politiques, comme dans d'autres combats, on n'est pas tenu d'être vainqueur: on est tenu de ne pas fuir, de ne pas déserter, et de lutter jusqu'au bout. C'est parce qu'elle n'a pas accompli ce devoir, et non parce qu'elle a succombé, que l'Assemblée législative a mérité la réprobation qui l'a frappée."

[50] (bladz. 134). De woorden, waarop hier gezinspeeld wordt, worden verschillend opgegeven. Alfred Bougeart, die in 1861 eene rechtvaardiging van Danton in het licht gaf (Bruxelles, bij Lacroix), geeft de woorden aldus op: „Celui qui vous remercie, ce n'est pas le ministre de la justice, c'est le ministre de la révolution;" en heeft de onbeschaamdheid er bij te voegen: „C'était, pour qui sait comprendre, c'était répondre: bonne ou mauvaise, votre oeuvre est achevée, c'est à la justice à reprendre son cours. Ainsi fit-il, lui, son ministre; et tandis que tous tremblaient encore, il se lève et le premier vient se placer en travers de la toute puissante municipalité, résiste aux décrets du comité de surveillance, revendique les droits de la France contre ceux de Paris, les droits de l'assemblée contre ceux de la commune, les droits de la légalité contre ceux de la politique" (p. 129 f. p. 121). Dom volk, dat de goede bedoelingen

van dezen waardigen minister van justitie zoo miskende en voortging te moorden!

Mortimer Ternaux l. l. III, 398 geeft de woorden aldus op: „Celui qui vous remercie, ce n'est pas le ministre de la justice, c'est le ministre du peuple," en voegt er, met wat meer gevoel van recht, dan Alfred Bougeart schijnt te bezielen, bij: „Par un impudent mensonge que, pour l'honneur de nom français, nous devons répudier de toute l'énergie de notre conscience, Danton associait la nation, alors muette et terrifiée, au crime de quelques scélérats; il croyait peut-être qu'il suffit de multiplier le nombre des coupables pour anéantir l'iniquité. Mais non, Danton n'était pas plus le ministre du peuple qu'il n'était celui de la justice: il n'était que le ministre des conspirateurs et des assassins."

[51] (blz. 135). „Je vais définir Robespierre d'un mot: Robespierre c'est le *Contrat Social* fait homme." P. Lanfrey, *Essai sur la Révolution Française* (Paris 1858) p. 340, Verg. *Mémoires de Garat* (ed. Maron) p. 84.

[52] (blz. 136). *Du Contrat Social* (Londres 1782) L. I. chap. VI, VII, VIII, L. II, chap. V. „Qui veut conserver la vie aux dépens des autres, doit se donner aussi pour eux, quand il faut. Or, le citoyen n'est plus juge du péril, auquel la loi veut qu'il s'expose, et quand le Prince lui a dit: il est expédient à l'Etat que tu meures, il doit mourir; puisque ce n'est qu' à cette condition qu'il a vécu en sûreté jusqu' alors, et que sa vie n'est plus seulement un bienfait de la nature mais un don conditionnel de l'Etat." Consequente gevolgtrekking van het gestelde beginsel: „Les clauses de ce contrat social se réduisent toutes à une seule, savoir, l'aliénation totale de chaque associé avec tous ses droits à toute la communauté . . . . l'aliénation se faisant sans réserve; l'union est aussi parfaite qu'elle peut l'être et nul associé n'a plus rien à réclamer: car s'il restoit quelques droits aux particuliers, comme il n'y auroit aucun supérieur commun qui pût prononcer entre eux et le public, chacun, étant en quelque point son propre juge, prétendroit bientôt l'être en tous, l'état de nature subsisteroit, et l'association deviendroit nécessairement tirannique ou vaine." (L. I, chap. VI.)

[53] (blz. 137). Men zie in Brunet's *notice* de persoonsbeschrijving van Marat door *Fabre d'Eglantine* en vergelijke het daarbij gevoegde portret. Brunet neemt ook gedeeltelijk de teekening van Louis Blanc (III, 123,) en die van Havin over. Louis Blanc alleen ziet iets edels, iets prophetisch in dit gelaat. Garat's teekening is minder gunstig. „Là — sur la Montagne, je voyais s'agiter avec le plus de tumulte un homme à qui sa face converte d'un jaune cuivré donnait l'air de sortir des cavernes san-

glantes des anthropophages, ou du seuil embrasé des enfers: qu'à sa marche convulsive, brusque, coupée, on reconnaissait pour un de ces assassins échappés aux bourreaux, mais non aux furies, et qui semblent vouloir anéantir le genre humain pour se dérober à l'effroi que la vue de chaque homme leur inspire. Sous le despotisme, qu'il n'avait pas couvert de sang comme la liberté, cet homme avait eu l'ambition de faire une révolution dans les sciences, et on l'avait vu attaquer par des systèmes audacieux et plats les plus grandes découvertes des temps modernes et de l'esprit humain. Ses yeux, errant sur l'histoire des siècles, s'étaient arrêtés sur la vie de quatre ou cinq grand exterminateurs, qui ont changé les cités en déserts, pour repeupler ensuite les déserts d'une race formée à leur image ou à celle des tigres: c'est là tout ce qu'il avait retenu des annales des peuples, tout ce qu'il en savait et qu'il voulait imiter. Par un instinct semblable à celui des bêtes féroces, plutôt que par une vue profonde de la perversité, il avait aperçu à combien de folies et de forfaits il est possible d'entrainer un peuple immense dont on vient de briser les chaînes religieuses et les chaînes politiques: c'est l'idée qui a dicté toutes ses feuilles, toutes ses paroles, toutes ses actions. Et il n'est tombé que sous le poignard d'une femme! et plus de cinquante mille de ses images ont été érigées sur le sein de la république!" Mémoires de Garat. p. 113 sqq. —

[54] (blz. 137). *Galerie historique des Contemporains* VI, art. Marat.

[55] (blz. 138). „Ils avaient horreur de Marat, mais ils n'avaient pas horreur de s'en servir," zegt Garat l. l. p. 115. Men zie het gesprokene over Marat en Robespierre in de Jacobijnenclub, zitting van 23 Dec. (Note 52 bij Thiers, *Hist. d. l. Rév.*)

[56] (blz. 138). Men zie het verhaal van zijne ontmoeting met Dumouriez in diens *Mémoires*, verg. Louis Blanc VII, p. 268 sq. en Marat's eigen verhaal in de noten bij Thiers, Note 50.

[57] (blz. 139). „Je le considérais, a raconté un Montagnard ardent, René Levasseur, avec cette curiosité inquiète qu'on éprouve en comtemplant certains insectes hideux." L. Blanc, H. d. l. R. VII, 247.

[58] (blz. 142). „Sainte Guillotine est dans la plus brillante activité! Quel maître bougre ce garçon-la!" schrijft St. Just in het volgende jaar. Von Sybel l. l. II, 477.

[59] (blz. 142). „Subjuguer la faction! cela ne se pouvait qu'en l'égorgeant: ce qui peut-être n'était pas bien difficile. Tout Paris était aussi las que nous de son joug, et si nous avions eu le goût et la science des insurrections (?!), elle eût été bientôt détruite. Indépendamment des dis-

positions des Parisiens, il y avait dans cette ville un bataillon de fédérés de Marseille, encore alors dans nos principes (?), mais qui ne tarda pas à être débauché. Des gens moins scrupuleux auraient profité de la circonstance. Mais comment faire adopter des mesures aussi atroces à des hommes qui en reprochaient l'usage à leurs adversaires? *Et cependant elles auraient sauvé la patrie.*" *Mémoires de Meillan* (Paris 1823). p. 16. Het is overdreven bescheidenheid wanneer de Girondijn aan zijne partij *le goût et la science des insurrections* ontzegt.

[60] (blz. 142). Duvergier de Hauranne l. l. I, 254 sqq.

[61] (blz. 143). „Hommes d'état," noemde Marat hen spottend. Wat overigens deze groote man, van wien we eerlang, volgens de mededeeling van Renard, eene rechtvaardiging mogen verwachten, onder een *homme d'état* verstond, blijkt uit de volgende plaats uit zijn *Ami du peuple* (N°. DXLVIII), waar hij ook aan Robespierre den eernaam ontzegt. „Je déclare que nonseulement Robespierre ne dispose point de ma plume, quoiqu'elle ait souvent servi à lui rendre justice, mais je proteste que je n'ai jamais reçu aucune note de lui, que je n'ai jamais eu avec lui aucune relation directe ni indirecte, que je ne l'ai même jamais vu de mes jours qu'une seule fois: encore cette fois-là notre entretien servit-il à me faire naître des idées et à manifester des sentiments diamétralement opposés à ceux que Guadet et sa clique me prêtent.

„Le premier mot que Robespierre m'adressa fut le reproche d'avoir en partie détruit moi-même la prodigieuse influence qu'avait ma feuille sur la Révolution, en trempant ma plume dans le sang des ennemis de la liberté, en parlant de corde, de poignards, sans doute contre mon coeur, car il aimait à se persuader que ce n'étaient là que des paroles en l'air dictées par les circonstances. Apprenez, lui répondis-je à l'instant, que l'influence qu'a eue ma feuille sur la Révolution ne ténait point, comme vous le croyez, à ces discussions serrées où je développais methodiquement les vices des funestes décrets préparés par les comités de l'Assemblée constituante, mais à l'affreux scandale qu'elle répandait dans le public, lorsque je déchirais sans ménagement le voile qui couvrait les éternels complots tramés contre la liberté publique par les ennemis de la patrie, conjurés avec le monarque, le législateur et les principaux dépositaires de l'autorité; mais à l'audace avec laquelle je foulais aux pieds tout préjugé détracteur; mais à l'effusion de mon âme, aux élans de mon coeur, à mes reclamations violantes contre l'oppression, à mes sorties impétueuses contre les oppresseurs, à mes douloureux accents, à mes cris d'indignation, de fureur et de désespoir contre les scélérats qui abusaient de la confiance et de la puis-

sance du peuple pour le tromper, le dépouiller, le charger de chaînes et le précipiter dans l'abîme: apprenez que jamais il ne sortit du Sénat un décret attentatoire à la liberté, et que jamais fonctionnaire public ne se permit un attentat contre les faibles et les infortunés sans que je ne m'empressasse de soulever le peuple contre ces indignes prévaricateurs. Les cris d'alarme et de fureur que vous prenez pour des paroles en l'air étaient la plus naïve expression dont mon coeur était agité: apprenez que si j'avais pu compter sur le peuple de la capitale après l'horrible décret contre la garnison de Nancy, j'aurais décimé les barbares députés qui l'avaient rendu. Apprenez qu'après l'instruction du Châtelet sur les événements des 5 et 6 octobre, j'aurais fait périr sur un bûcher les juges iniques de cet infâme tribunal. Apprenez qu'après le massacre du Champ de Mars, si j'avais trouvé deux mille hommes animés des sentiments qui déchiraient mon sein, j'aurais été à leur tête poignarder le général au milieu de ses bataillons de brigands, brûler le despote dans son palais et empaler nos atroces représentants sur leurs siéges, comme je leur déclarai dans le temps. Robespierre m'écoutait avec effroi; il pâlit et garda quelque temps le silence. Cette entrevue me confirma dans l'opinion que j'avais toujours eue de lui, qu'il réunissait aux lumières d'un sage sénateur l'intégrité d'un véritable homme de bien et le zèle d'un vrai patriote, mais qu'il manquait également et des vues et de l'audace d'un homme d'État" (Louis Blanc, l. l. VI, 310). Tot juiste waardeering van dit verhaal, dat zeer geschikt schijnt om „cette bête féroce, qu'on nomme Marat" te doen kennen, houde men in 't oog, dat het geschreven is in het laatst van April of in het begin van Mei 1792. Na Augustus zou de verhouding tusschen de beide personen niet meer dezelfde zijn en Marat, die hier Robespierre als een chevalier de triste figure teekent, zijn bescherming behoeven om lid der Conventie te worden.

[2] (blz. 144). Er bestaat verschil in de opgaven der afstamming. Montereymar in zijn *Charlotte de Corday* (Paris 1862) p. 12, beweert, dat een zuster van Corneille een der voorvaders van Charlotte heeft gehuwd. Mevr. de Maromme in haar *Souvenirs*, p. 601, en Vatel in zijn straks aan te halen werk, p. VI, beweren, dat de afstamming direct is geweest.

[3] (blz. 145). Deze en de volgende bijzonderheden omtrent Charlotte de Corday zijn ontleend aan de *Souvenirs* van Mevr. de Maromme, door Casimir Périer in de *Revue des deux Mondes* 1 April 1862 uitgegeven. Zeer terecht zegt de uitgever: „c'est la première fois que des détails intimes et authentiques sont racontés par un témoin irrécusable sur les premières années de la vie de *cette femme extraordinaire.*" Of Lamartine en anderen de massa bijzonderheden, die ze vertellen, uit een andere bron

dan uit hun fantasie geput hebben, is niet na te gaan. De herinneringen van Mevr. de Maromme loopen over twee tijdperken: over het verblijf van Charlotte in het ouderlijk huis, toen haar moeder nog leefde, en over haar later verblijf bij Mevr. de Bretteville. Door de schrijfster opgeteekend vele jaren na het gebeurde, moeten ze hier en daar meest in kleinigheden toegelicht en verbeterd worden uit het van elders bekende en het door Charlotte zelve medegedeelde in hare verhooren.

[64] (blz. 145). Mevr. de Maromme noemt het jaartal van den dood niet. Dat het 1781 moet geweest zijn, blijkt uit hetgeen Montereymar uit de *Guerre des Vendéens et des Chouans*, Tom. I. p. 415. (Paris 1824) overneemt. Na den moord van Marat onderging de vader van Charlotte den 26 Juli 1793 een verhoor, waaruit bleek, „que sa fille n'a demeuré avec lui qu'environ un an, depuis douze ans qu'il est veuf." Montereymar l.l. p. 14.

[65] (blz. 146). De Goncourt heeft in zijn leerzaam, maar allesbehalve stichtelijk boek: *La femme au dix-huitième siècle*, Paris 1862, ook enkele bladzijden (p. 7 en verv.) gewijd aan de opvoeding in het klooster. Al gelooven we, dat de trekken zijner teekening meest ontleend zijn aan Parijs en omstreken, dat toch ook in de verwijderde provinciestad het kloosterleven volstrekt niet meer met de vroegere afsluiting gepaard ging blijkt o. a. uit het enkele feit, dat men later den moord van Marat meende te moeten toeschrijven aan de zucht, om den majoor Henri de Belsunce, neef der abdisse, die in 1789 door het woedend gemeen werd omgebracht, te wreken. Vgl. *Souvenirs de l'insurrection normande, dite du fédéralisme, en* 1793, *par feu M. F. Vaultier, ancien doyen de la faculté des lettres de Caen, publiés pour la première fois avec notes et pièces justificatives*, par M. Georges Mancel, *Caen* 1858. p. 107, 299 sqq. Hoe Charlotte intusschen over hem oordeelde, blijkt uit het verhaal van Mevr. de Maromme, p. 602.

[66] (blz. 147). „Elle n'avait jamais voulu lire les oeuvres de Voltaire et de Rousseau, dans la crainte, disait elle, d'altérer la pureté de sa foi," zegt Mevr. de Maromme. (R. p. 607). Dit is in het jaar 1791. Is het niet zeer waarschijnlijk, dat deze afkeer van Voltaire en Rousseau, gelijk haar tegenzin tegen de constitutioneele geestelijkheid, reminiscensen zijn van de indrukken, in het klooster ontvangen? Naarmate in verstandelijk opzicht de invloed harer omgeving zwakker was, kon ze in religieus opzicht sterker zijn. Dat haar tegenzin tegen de constitutioneele geestelijkheid en haar afkeer van Voltaire en Rousseau niet uit haar zelve ontstond, gelijk wel onmogelijk was, daar ze de beide schrijvers niet kende, maar van buiten af in haar was opgewekt, schijnt me ook te volgen uit het

feit, dat ze weinige maanden, nadat ze nog het boven vermelde oordeel uitsprak, Voltaire las, gelijk blijkt uit haar brief aan Barbaroux. Dat ze Rousseau heeft gelezen, is wel beweerd, maar niet bewezen.

[67] (blz. 149). In 1793 verklaarde ze voor het Tribunal Révolutionaire: „j'étais républicaine bien avant la révolution." Waarom dit onwaarschijnlijk zou zijn en een soort van grootspraak moet worden geacht, gelijk sommigen willen, zie ik volstrekt niet in. Was zij dan de eenige?

[68] (blz. 149). Zie over dit voorval Vaultier l. l. p. 229 en Mevr. de Maromme, p. 606.

[69] (blz. 149). „*Cécile-Geneviève-Emilie de Belzunce de Castelmoron*, abbesse de Caen le 17 Février 1754, mourut en 1790. (Vgl. Mevr. de Maromme, p. 602.) „*Marie-Aimée-Jacqueline Doulcet de Pontecoulant* lui succéda la même année. . Elle fut expulsée de son abbaye, en 1792 (?), avec ses religieuses." Vaultier l. l. 298.

[70] (blz. 149). Mevr. de Maromme, p. 607. Dat, wat in 1791 zoo sterk was, in 1789, in het klooster niet minder krachtig zal geweest zijn, spreekt wel vanzelf.

[71] (blz. 149). Dat de kring zeer klein was, schijnt te blijken uit hetgeen Vaultier vermeldt. Na de twee in noot 69 vermelde personen opgenoemd te hebben, voegt hij er bij: „elles" — de zusters Corday — „y eurent pour amies et compagnes Mlles de Forbin et de Précorbin." De eerste was het, voor wie zij zich later zoo zeer interesseerde.

[72] (blz. 151). Thiers l. l. p. 256. Mevr. de Maromme R. p. 605.

[73] (blz. 152). Dat dit niet haar eenige bloedverwante was in deze streek blijkt uit *Oeuvres politiques de Charlotte de Corday* etc. Caen 1863. p. 7. Er moet dus een reden voor hare keus bestaan hebben.

[74] (blz. 152). Mevr. de Maromme, R. p. 603. — Ch. Vatel, Dossiers du procès de Charl. de Corday etc. Paris 1851. p. 44.

[75] (blz. 152). Ziehier, hoe Mevr. de Maromme (R. p. 604) vele jaren later Charlotte beschrijft. „Elle était d'une blancheur éblouissante et de la plus éclatante fraicheur. Son teint avait la transparence du lait, l'incarnat de la rose et la velouté de la pêche. Le tissu de la peau était d'une rare finesse: on croyait voir circuler le sang sous une pétale de lis. Elle rougissait avec une facilité extrême et devenait alors vraiment ravissante. Ses yeux, légèrement voilés, étaient bien fendus et très beaux; son menton, un peu proéminent, ne nuisait pas à un ensemble charmant et plein de distinction. L'expression de ce beau visage était d'une douceur ineffable, ainsi que le son de la voix. Jamais on n'entendit un organe plus harmonieux, plus enchanteur; jamais on ne vit un regard plus angé-

lique et plus pur, un sourire plus attrayant. Ses cheveux châtain clair s'accordaient parfaitement avec son visage: enfin c'était une femme superbe. Elle se tenait mal, sa tête se penchait légèrement en avant, et nous lui faisions souvent la guerre à ce sujet. Elle souriait et promettait de se corriger; mais, si elle l'essayait, ses efforts restaient sans succès." — Vaultier (in zijn *Souvenirs* p. 107), is minder opgewonden, maar bekent, dat hij ze nimmer heeft gesproken. „J'ai eu cent fois occasion de la voir à sa fenêtre ou de la recontrer près de sa demeure. Aucune circonstance ne m'a mis en rapport, ni avec elle, ni avec personne de sa société. Melle de Corday était belle, mais toutefois moins qu'on ne l'a dit et que ses prétendus portraits ne pourraient le faire penser. Ses traits étaient un peu forts. Ce qui m'avait surtout frappé en elle, c'était l'expression de sa physionomie, toute empreinte de calme, de décence et de gravité."

Dat haar uiterlijk zeker niet alledaagsch is geweest, schijnt ook te volgen uit hetgeen Chabot, die een bevoegd beoordeelaar was, in de Conventie van haar zeide: „avec de l'esprit, des grâces, une taille et un port superbe, elle parait être d'un délire et d'un courage capable de tout entreprendre." *Le Moniteur Universel*, 16 Juillet 1793.

[76] (blz. 154). Vaultier, *Souvenirs* etc. p. 107, 278, 299.

[77] (blz. 154). Ten gevolge van verschillende onderzoekingen meende ik de schrijfster van het stuk in de *Revue des deux Mondes* ontdekt te hebben. Om zeker te zijn, wendde ik mij tot den heer Casimir Périer te Parijs, die de welwillendheid had, mij den 17den Maart 1864 het volgende te melden: „Je m'empresse de répondre à la confiance que vous avez bien voulu me témoigner. Je le fais avec d'autant plus de plaiser que je puis, non seulement lever le voile dont j'avais cru devoir couvrir (par des motifs qui n'existent plus) le nom de l'auteur des notes sur Charlotte Corday, mais encore vous autoriser à faire connaître ce nom, si cela vous convient, dans l'ouvrage, que vous préparez.

Madame de Maromme était une cousine de ma mère; elle s'appelait Loyer et avait épousé Mr. de Maromme, magistrat respectable et considéré du tribunal de Rouen . . . .

. . . .

[78] (blz. 156). Mevr. de Maromme, R. p 605.

[79] (blz 158) Mevr. de Maromme zegt, dat dit diner op St. Michelsdag viel. Ik geloof, dat haar geheugen haar hier misleid heeft. Le jour de St. Michiel is de 29ste Sept Vier maanden waren, bij het vertrek van het gezin van den heer Loyer naar Rouaan, verloopen, sinds hun terugkomst in Caen, *Revue*, p. 609. En zij zijn teruggekomen na den 25 Juni 1791,

toen ze te Parijs Lodewijks terugkomst van Varennes bijwoonden. Van het laatst van Juni of het begin van Juli tot 29 Sept. laten zich geen vier maanden tellen.

Ik geloof dat Mevr. de Maromme zich heeft laten misleiden door de herinnering aan Fauchet's intocht. Kan het ook een soort van triomftocht zijn geweest, door Fauchet gehouden na zijn verkiezing tot afgevaardigde, ondanks den heftigen tegenstand, den 4 Nov. 1791? Vgl. Vaultier, *Souvenirs*, 83 etc.

[80] (blz. 160). Dat de verhouding van Charlotte tot hare tante niet bijzonder teeder kan geweest zijn en het ook in den laatsten tijd niet was, blijkt uit de teekening, door Mevr. de Maromme van deze oude dame ontworpen en uit de wijze, waarop Charlotte zich kortelijk in hare verhooren over haar uitlaat. Na gezegd te hebben, „qu'elle avait fait croire à sa parente qu'elle allait passer quelques jours chez son père à Argentan avec une de ses amies," antwoordt ze op de vraag: „si elle a indiqué le nom de son amie à sa parente," — „que non, qu'elle ne lui a même pas donné le temps de la réflexion." Vatel, *Dossiers*, p. 45.

[81] (blz. 160). Nadat dit stuk geschreven was, kwam mij, terwijl ik het voor den druk gereed maakte, de 3de druk van Michelet's boekje: *Les femmes de la révolution*, in handen. Het is blijkbaar, dat ook hij de *Souvenirs* van Mevr. de Maromme gebruikt heeft; des te meer mag men zich over de vele misslagen verwonderen, die hij in sommige opzichten begaat. Doch wat de opvatting des karakters betreft, vind ik de mijne in een enkel punt door hem bevestigd: „en regardant bien dans ses yeux tristes et doux, on sent encore une chose, qui peut-être explique toute sa destinée: *elle avait toujours été seule.* — Oui, c'est là l'unique chose qu'on trouve peu rassurante en elle. Dans cet être charmant et bon, il y eut cette sinistre puissance, *le démon de la solitude.*" (p. 215). Overigens schijnt hij noch Vatel's uitgave der *Dossiers* noch de *Souvenirs* van Vaultier gekend, ten minste gebruikt te hebben.

[82] (blz. 160). Dit adres is zoo karakteristiek voor de holheid des tijds en voor den eerbied, dien Robespierre wist in te boezemen, dat wij het hier uit Vaultier, *Souvenirs*, p. 122, overnemen:

Salus et Honor.

Salut à l'incorruptible Robespierre.

„La Société de Caen sait que le pére du patriotisme était à son poste, quand il fallut défendre ses enfants du Calvados poursuivis par les stylets de la calomnie: elle le sait . . . et vient silencieusement ajouter une palme à sa couronne civique.

„Robespierre, ce nom qui fait ta gloire, ce nom qui porte l'effroi dans l'âme des tyrans, sera le mot d'ordre qui nous ralliera pour les combattre.

„Nous ne prétendîmes pas le rendre plus célèbre en te faisant cette adresse: l'entreprise était au dessus de nos forces; seulement elle est le gage précieux de notre reconnaissance et le tribut particulier de l'estime publique.

„Caen, le 7 Mars 1792." —

[83] (blz. 162). De uitdrukkingen zijn zoo onduidelijk, dat wij ze hier in 't oorspronkelijke meenen te moeten opnemen. „Mon frère est parti, il y a quelque jours, pour augmenter le nombre des chevaliers errants: ils pourront rencontrer à leur chemin des *moulins à vent*. Je ne saurais penser comme nos fameux aristocrates, qu'on fera une entrée triomphante sans combattre: je veux bien que les gens qui sont pour eux ne soient pas disciplinés, mais cette idée de liberté donne quelque chose qui ressemble au courage, et d'ailleurs le désespoir peut encore les servir; je ne suis donc pas tranquille, et de plus quel est le sort qui nous attend? Un despotisme épouvantable; si l'on parvient à renchaîner le peuple, c'est tomber de Charybde en Scylla, il nous faudra toujours souffrir."

[84] (blz. 163). Over het voorgevallene te Verson heeft Bernard, in zijn *Oeuvres Politiques de Ch. de C.* p. 9, enkele bijzonderheden tot toelichting medegedeeld. Het schijnt overigens een dier gewone ongeregeldheden geweest te zijn, gelijk ze in die dagen bijkans dagelijks voorvielen.

[85] (blz. 164). Deze brieven besluiten de *Souvenirs* van Mevr. de Maromme. Slechts een er van is door Renard in zijn *O. P. de Ch. Corday* overgenomen: waarom ook de andere niet? De echtheid van beide steunt op de geloofwaardigheid derzelfde persoon: en voor de kennis van Ch.'s politieke inzichten is de weggelatene zeker van geen mindere waarde, dan de opgenomene.

[86] (blz. 165). Ik weet wel, dat ze ook met Bougon-Longrais briefwisseling hield, maar daar deze correspondentie van politieken aard was, was zij meer geschikt om haar met dergelijke gedachten bezig te houden, en geheel ongeschikt om haar af te leiden.

[87] (blz. 166). Moord van de Bayeux in Sept. 1792, bij Vaultier, *Souvenirs*, p. 294.

[88] (blz. 166). Ik erken, dat deze voorstelling voornamelijk steunt op psychologische waarschijnlijkheid. Doch zij tracht een brug te slaan tusschen twee verschillende gemoedstoestanden. Mevr. de Maromme, die in 't laatst van 1791 Caen verliet, verklaart uitdrukkelijk, dat Charlotte,

ofschoon afkeerig van de constitutioneele geestelijkheid, zeer streng was ten aanzien van haar godsdienst. Een ander anderhalf jaar later stootte ze den priester af, die haar in haar laatste oogenblikken wilde bijstaan en schreef ze in den brief aan Barbaroux de uitdrukking over de Elyseesche velden neer, die zooveel aanstoot heeft gegeven. Hare godsdienstige gevoelens zijn dus in dien tusschentijd veranderd: maar hoe? In 1791 had ze Voltaire nog niet gelezen: uit haar brief aan Barbaroux in 1793 blijkt, dat ze hem toen wel kent. Uit Vaultier (91, 107) weten we, dat ze in en na dien tijd van Bougon-Longrais, met wien ze tot Juni 1793 in betrekking bleef, de nieuwste wijsgeerige werken ter leen ontving.

Heb ik onrecht, wanneer ik de wijziging harer godsdienstige denkbeelden aan den invloed van de litteratuur der 18de eeuw, in verband met haar voorliefde voor den ouden, toeken?

Overigens geloof ik dat deze voorstelling gegrond is op de algemeene wet, die de ontwikkeling van individuën en van volken beheerscht. De ontwikkeling der menschen en der volken begint met het verstand en eindigt met het hart. Dat wil zeggen, door uitbreiding van den gezichtskring, vermeerdering van kennis, worden de toppen van het gebouw der oude levensbeschouwing afgeslagen: totdat de geheele vernietiging van den religieusen — men neme dit woord in den meest algemeenen zin — grondslag, waarop elke levensbeschouwing steunt, met het verleden voor goed en voor altijd doet breken. Elke levensbeschouwing toch is, mijns inziens, geworteld in de denkbeelden, die men over de betrekking van de zienlijke tot de onzienlijke wereld koestert. Vandaar, dat ook op politiek gebied de verschillende richtingen, die elkander bestrijden, voorstanders zijn van eene religieuse opvatting, en moeten zijn, zoo hun streven krachtig en invloedrijk zal zijn. De machteloosheid der enkele individuen, die uitzonderingen schijnen, bewijst, dat het menschelijk wezen geen twee goden te gelijk kan dienen, de vrijheid voor het verstand, de traditie voor het hart.

Doch het is hier de plaats niet, dit denkbeeld te ontwikkelen. — Alleen wil ik nog van deze noot gebruik maken tot eene opmerking. In een harer verhooren verklaarde Charlotte, dat zij te Caen geen biechtvader gehad had, noch onder de oude noch onder de nieuwe geestelijkheid. Vaultier in zijne *Mémoires*, of liever Mancel, die ze met noten verrijkte, gist dat ze dit gezegd heeft, om niemand in ongelegenheid te brengen, daar ze dagelijks den constitutioneelen geestelijke, den abt de Jumilly, wien men niets dan de onregelmatigheid zijner aanstelling kan verwijten, ontmoette. Dat bezwaar zou van veel gewicht zijn, indien Manchel had bewezen, dat de abt

de Jumilly haar biechtvader was geweest: of volgt dit uit het enkele feit, dat zij hem dagelijks zag? Ik kan het niet inzien.

[89] (blz. 168). Zie over de Girondijnsche journalistiek o. a. Maron, *Hist litteraire de la Convention Nationale* p. 216 etc. In het *Précis des causes de l'insurrection du dépзrtement du Calvados et de la ville de Caen en particulier*, een stuk, opgemaakt na de zegepraal der Montagne, wordt over den geest en den invloed der Girondijnsche litteratuur het volgende gezegd: „La première cause de leur égarement (c. a. d. des citoyens de la ville de Caen) fut les papiers publics, entr'autres le *Courier de Gorsas*, qui trop longtemps a été l'oracle des citoyens de Caen. Les membres les plus purs de la Convention qui siégeaient à la Montagne, y étaient peints comme des tyrans qui voulaient replonger leur patrie dans les fers, comme des dictateurs, comme des royalistes déguisés, qui n'avaient fait tomber la tête de Louis que pour placer d'Orléans sur le trône. Ils soupiraient avec tous les Français après une constitution républicaine qui leur épargnât l'affront d'obéir à un maître, après avoir juré de vivre libres ou de mourir" (Vaultier, p. 251).

[90] (blz. 169). Deze woorden zijn ontleend aan het adres der Jacobijnenclub te Caen aan de zustersclubs in het rijk. Zie het stuk in zijn geheel bij Vaultier, p. 124 etc. Vergl. daarmede de stukken, uitgegaan van de verschillende besturen, o. a. bl. 155.

[91] (blz. 171). Het is niet ter wille van de ontknooping, dat Marat hier in 't bijzonder met name genoemd wordt. In de provinciën was Marat door de geschriften der Girondijnen en door zijn eigen verdiensten beter en algemeener bekend dan de andere hoofden der Montagne. Robespierre bijv., die in de vroegere adressen, van Caen en den departementalen raad uitgegaan, nevens Danton en Marat wordt genoemd, had te lang, tot voor weinige maanden, den schijn van gematigdheid aangenomen, dan dat zijn naam reeds een even groote beruchtheid als die van Marat kon hebben. Den laatste kende men sinds lang. Toen Charlotte na den moord, door Montané, president van het tribunal révolutionaire, verhoord werd, beantwoordde zij de opmerking, dat zij door iemand moest zijn opgezet, daar anders een jong meisje geen reis naar Parijs doet, om iemand te vermoorden, dien zij niet kent, met de woorden: „qu'il suffisait de quatre ans de crime pour le lui faire connaitre." Aan Marat werd o. a. in Caen ook verweten, dat hij het aanwezige geld opkocht, dat hij diktator wilde worden enz. Vatel, *Dossiers du procès de Ch. de C.* Paris 1861 b. 40, 48. Vgl. Vaultier, *Souvenirs* p. 145 sqq. In de oproeping voor de wapenschouwing van 7 Juli te Caen wordt met geen woord van Robespierre enz. gesproken, maar uit-

drukkelijk van de aanhangers van Marat: „les Aristocrates et les Maratistes sont dispensés de se trouver à ce rassemblement." Hoe de Girondijnen over Marat spraken, laat zich ook opmaken uit Louvet's *Mémoires*, die hem (p. 86) noemt: „le père de l'anarchie, le chef des hommes de sang, le grand exterminateur, un Marat, le plus corrompu, le plus impudent des royalistes gagnés par l'étranger." Wat beteekenen tegenover dergelijke epitheta, dat Robespierre wordt genoemd: „envieux de toute espèce de mérite, avide de tout pouvoir"?

[92] (blz. 172). De verschillende verhalen van den omgang van Charlotte met de Girondijnen zijn onbewezen en zullen wel tot het gebied der historische legende moeten verwezen worden. Vaultier toch zag de voornaamste Girondijnen, Barbaroux enz. dagelijks, en heeft haar nooit ontmoet. Van den omgang van Charlotte met de door Montereymar p. 10 opgenoemde hoofden van het departementaal bestuur, is nergens een spoor. Alleen met Bougon-Longrais stond ze in betrekking; van hem leende ze boeken; hem schreef ze brieven, 't geen juist niet sterk voor een dagelijkschen omgang pleit. De stille levenswijze van Mevr. de Bretteville strijdt bovendien met de voorstelling. Daarbij is van de redevoeringen, die de Girondijnen in het gebouw der Intendance gehouden zouden hebben, evenmin een enkel woord waar. Vaultier toch, wiens geloofwaardigheid, naar 't mij toeschijnt, op geen enkelen grond te verdenken valt, gewaagt met geen enkel woord van eenige publieke redevoeringen, door de Girondijnen aldaar gehouden, en zegt uitdrukkelijk: „chacun d'eux, en arrivant, se présenta à l'assemblée d'insurrection et à la société populaire, y lut ou prononça un rapport ou un discours sur les circonstances, plus se retira et demeura coi," Vaultier, l. l. 18 verg. De woorden van Wimpfen: „j'avais logé tous ces réfugiés à l'Intendance, parce que tous réunis je pouvais mieux les observer" p. 50, maken ze evenzeer onwaarschijnlijk. Het lag trouwens ook niet in de bedoeling der Girondijnen, zich hier op den voorgrond te stellen. Op de heerschende stemming zochten ze te werken door hunne brochures, die echter nog meer het karakter van verdedigingschriften hadden. Zie de lijst der door hen uitgegeven brochures bij Vaultier, die de houding der Girondijnen in Caen met deze woorden teekent: „La position de ces hommes célèbres au milieu de nos insurgés Normands, chez lesquels ils étaient venus se jeter, eût été dramatiquement fort belle, s'ils l'eussent voulu. Un grand intérêt s'attachait à leur proscription. Ils s'y étaient exposés pour une cause honorable et en combattant d'odieux adversaires. La lutte avait été brillante. Ils y avaient montré de beaux talents et un grand courage. L'im-

pression du moment, toute favorable, écartait des souvenirs d'une autre espéce .... Ils ne surent tirer aucun parti de ces circonstances et restèrent *nuls*, au milieu d'un mouvement qu'on paralysa sous leurs yeux, sans qu'ils parussent en avoir le moindre soupçon" p. 5. — Charlotte zelve verklaarde in het verhoor voor Montané, „qu'elle ignorait, s'ils — les Girondins — tenaient des séances publiques et qu'elle n'y a point assisté." Vatel, *Dossiers*, p. 47.

Waarom heeft Montereymar, als zoo vele anderen, haar niet geloofd? Om deze reden. Men heeft in 't algemeen geloof geslagen aan hetgeen zij in haar brief aan Barbaroux schrijft: „je suivais en cela mon oracle Rainal, qui dit qu'on ne doit pas la vérité à ses tyrans." Dit woord, door haar aangehaald tot verdediging van haar stilzwijgen over hare medereizigers, heeft men als regel van haar gedrag gesteld, zonder verder na te gaan of zij werkelijk in haar verhooren ernaar gehandeld heeft.

Ik geloof dat Charlotte naar dezen regel slechts in twee gevallen heeft gehandeld. Vooreerst waar zij, door de waarheid te zeggen, anderen in gevaar kon brengen. Op de vraag van Duperret, of zij kennissen had te Parijs, antwoordde zij: ja, maar ik wil incognito te Parijs zijn (*Moniteur* 14 Juillet). Aan den commissaris van politie verklaart zij, dat zij niemand te Parijs kent (Vatel, *Dossiers*, p. 5). — Evenzoo ontkent zij in haar verhoor voor Montané, dat zij met Duperret over andere zaken, dan over de belangen van Mevr. de Forbin gesproken heeft, ofschoon Duperret het tegendeel getuigt. De onwaarheden, waardoor zij den toegang tot Marat zocht te verkrijgen, achtte ze voor haar doel onmisbaar. Zie haar brief aan Barbaroux.

Dat ze gezwegen heeft van M. Malfilâtre, van wien ze, naar de Montereymar wil, met een kus (!) afscheid genomen heeft, die hem voor zijn geheele leven interressant gemaakt heeft en hem deed sterven „envié, comme si le dernier baiser de Charlotte Corday lui avait mis sur le front une éternelle jeunesse" ! ! !, is gemakkelijk te verklaren. Het geheele verhaal steunt op een courantartikel, en er is geen enkel bewijs voor de waarheid. Trouwens Charlotte was zoo kuslievend niet. Montereymar had er zooveel scherpzinnigheid niet aan behoeven te besteden, om dien kus te recht te brengen.

Ten tweede heeft zij onwaarheid gesproken, toen zij, te Parijs in haar hotel gekomen, naar de maatregelen te Caen gevraagd werd: „Je me suis trouvée sur la place de Caen le jour où on a battu la générale a Paris, il n'y avait pas trente personnes." Waarom hebt ge dit aan de waardin gezegd? vroeg Montané. „Pour lui donner le change," antwoordde

zij, „*et ne pas être suspecte*, car il y avait plus de six cents hommes." (Montereymar p. 86). Ik geloof, dat de vrees om suspect te zijn meer de bedoeling was dan de zucht om te misleiden. Indien ze misleiden wilde, waarom sprak ze dan hier de waarheid?

Doch — indien ze de Girondijnen zoo weinig gekend heeft, welke is dan hun invloed op haar besluit geweest?

Een directen invloed hebben ze niet uitgeoefend, een indirecten zeker. De uitdrukkelijke verklaringen van Louvet (Mémoires p. 115), Meillan, (Mémoires p. 76), Barbaroux (Vaultier p. 101) en vooral de verzekeringen van Charlotte zelve bewijzen het. Doch, dat de stemming, die in deze dagen in Caen heerschende was, en door de Girondijnen niet werd bestreden, haar versterkt heeft in haar plan, is evenmin te ontkennen. In eene brochure, door de Girondijnen te Caen uitgegeven, komen volgens Renard (*Oeuvres Politiques de Charlotte de Corday*, Caen 1863) de volgende uitdrukkingen voor: *Courage, M. de Saint Just! encore quelques moments, vous, vos amis du sulat public, votre Marat surtout..... Oui, vils scélérats! le moment des vengeances approche, la toute-puissance nationale vous environne, la hache est prête.* . . . .

Et vos têtes coupables ne peuvent plus se dérober à la justice du peuple qui s'avance et qui déjà s'appesantit sur vous."

De brochure, waarin deze heftige taal gevoerd werd, werd den 13den Juli, juist op den dag van den moord van Marat gepubliceerd. Al heeft nu Charlotte dit stuk niet gekend, de geest, die uit deze regelen spreekt, bewijst genoeg, welk een toon de Girondijnen in Caen konden aanslaan, zonder aanstoot te geven. De algemeene geest moest wel hevig tegen de mannen der Montagne zijn, om zulk een toon bijval te doen vinden.

[93] (blz. 172). In het proces-verbaal van de zitting van 9 Juni van de *Assemblée d'insurrection* leest men: „Le procureur-général-syndic a détaillé succinctement les événements de la journée précedente, le voeu unanimement prononcé dans toutes les sections et sociétés populaires de la ville de Caen, de maintenir la République une et indivisible, la sûreté des personnes et des propriétés, de livrer une guerre à mort aux agitateurs, aux perturbateurs et aux anarchistes, et a demandé aux citoyens de proposer les mesures extraordinaires que nécessitent les circonstances.

Sur la motion d'un membre, l'assemblée, oui le Procureur-Général-Syndic, a arrêté à l'unanimité et par acclamation, qu'elle se déclare en état d'insurrection et de résistance à l'oppression, et qu'elle ne mettra bas les armes que lorsque la Convention aura recouvré sa liberté etc. Vaultier, *Souvenirs*, 175 sqq.

[94] (blz. 172). Na afloop dezer revue over de nationale garde teekende de generaal Wimpfen de namen op der vrijwilligers, die bereid waren tegen de Montagne op te trekken. De uitslag bewees, hoezeer de geestdrift verflauwd was en met hoe veel geluk de zendelingen der Conventie gewerkt hadden: slechts 17 verklaarden zich bereid. Vaultier p. 22 veronderstelt, dat deze ongunstige afloop aan Charlotte bekend is geweest en beweert, dat de woorden in haar brief aan Barbaroux: „j'avoue que ce qui m'a decidée tout-a-fait, c'est le courage avec lequel nos volontaires se sont enrollés dimanche 7 Juillet: vous vous souvenez comme j'en étais charmée...." een bittere ironie behelzen.

Ik geloof, dat deze opvatting geheel onjuist is. Zij laat niet anders dan een zeer gewrongen verklaring toe van de bijkans onmiddellijk volgende woorden: „j'ai considéré que tant de braves gens venant pour avoir la tête d'un seul homme, qu'ils auraient manqué, ou qui aurait entraîné dans sa perte beaucoup de bons citoyens, il ne méritait pas tant d'honneur, suffisait de la main d'une femme."

Doch al lieten deze woorden, waarbij men Charlotte's verschillende verklaringen in hare verhooren voegen kan, een dergelijke uitlegging toe, het is, geloof ik, ontwijfelbaar, dat Charlotte dien uitslag niet geweten heeft. Haar onkunde volgt uit de onkunde der Girondijnen, die tot den terugtocht van het kleine legertje van Evreux in de vaste overtuiging waren, dat de opstand geregeld voortging. Men vergelijke de aangehaalde mémoires en Vaultier. Barbaroux schreef dienzelfden dag aan Duperret, die een geestverwant was: „Ici tout va bien. Nous ne tarderons pas à être sous les murs de Paris." Dit schreef hij, nadat hij 's morgens Charlotte voor 't laatst gesproken had, na de revue. Men zie in Vaultier de teleurstelling der Girondijnen, toen ze later bemerkten, dat de geheele beweging op niets uitliep. Charlotte heeft even als Barbaroux en de zijnen de zaak als een ernstige beschouwd. — Maar zij, die de revue bijwoonde, had den afloop kunnen zien? Hoe? „Après quoi le général passa devant les rangs." Vaultier, p. 21. Wimpfen, wiens houding minstens zwak, zoo niet verraderlijk geweest is, had geen de minste reden den ongunstigen uitslag te vertellen; en doofden de hoofden van den opstand den moed hunner aanhangers niet uit, wanneer zij dien mededeelden? En, indien dit ook al geschied zij, waar is het bewijs, dat Charlotte hen gesproken heeft in dien anderhalven dag, dien ze nog in Caen vertoefde? Vgl. hetgeen ze aan hare waardin had gezegd en de verdediging er van, in aanteekening 92.

[95] (blz. 173). Dit is het eenige feit, dat ik van Lamartine, *Hist. des*

Girondins III, 356 heb overgenomen, die het trouwens niet zelf bedacht, maar aan anderen ontleend heeft. Het komt me voor psychologisch waar te zijn: te midden van den strijd, waarin ze verkeert, komen godsdienstige herinneringen op, en de goedkeuring, die de herinnering aan Judith, wier daad in het door de R. C. kerk voor echt gehouden geschrift als godewelgevallig wordt voorgesteld, in hare oogen aan haar plan verleent, verhaast de beslissing. Want, al heeft ze gebroken met de leer, de invloed der moraal is daarom niet vernietigd. Dat de kerkelijke voorstelling een daad als de hare niet af- maar goedkeurt, doet de schaal overslaan, al hebben de kerkelijke voorstellingen en gebruiken hunne waarde voor haar verloren.

[96] (blz. 174). Mémoires de Louvet p. 115. Mémoires de Meillan p. 75. Vaultier p. 104. Vatel, Note et renseignements sur le fac-similé de la lettre de Charlotte de Corday à Barbaroux p. II. sqq.

[97] (blz. 175). Dat dit haar plan is geweest, heeft zij herhaalde malen in haar verhooren en in haar brief aan Barbaroux verklaard, en daartoe had ze aan haar vader geschreven, dat zij naar Londen ging. Zie het verhaal van Chaveau Legarde bij Montereymar 107. *Dossiers du procès de Charlotte de Corday devant le Tribunal Révolutionnaire* p. 50, 68 *Oeuvres Politiques de Ch. de Corday* p. 40, 42. Dit zeggen van Charlotte behoeft niet een later voorgewende nederigheid te zijn, want zij heeft nooit beweerd, dat zij gehoopt had incognito te sterven, toen zij Marat in zijn woning moest opzoeken; en de stukken, het adres enz. dat ze tijdens den moord bij zich had, heeft ze te Parijs geschreven. Men kan dus uit het gebeurde, geloof ik, volstrekt niet afleiden, dat haar eerste plan niet is geweest, gelijk zij het opgeeft. Toen zij Marat moest treffen in zijn huis, begreep zij zelf, dat het onmogelijk was onbekend te blijven: maar daarom kan zij zeer goed gedacht hebben, dat dit mogelijk zou zijn, indien ze hem op den Berg trof.

Overigens geloof ik, dat ze vóór het bedrijven van den moord gehoopt had dadelijk door het volk te sterven en er later, op het oogenblik zelf, voor terugschrikte.

In het rapport, dat Drouet, die Charlotte van Marat's woning naar de gevangenis geleidde, den 14den Juli in de Conventie deed, leest men: „J'ai conduit l'assassin à l'Abbaye. Je vous rapporterai à cet égard un fait remarquable. Lorsque nous sommes sortis, on la fit monter dans une voiture, où nous entrâmes avec elle, et tout le peuple se mit à faire éclater les sentiments de sa colère et de sa douleur. On nous suivit. Enfin, craignant que l'indignation dont on était animé ne portât le peuple

à quelque excès, nous primes la parole et nous lui ordonnâmes au nom de la loi, de se retirer. A l'instant il se retira avec respect, et nous laissa passer. Ce beau mouvement opéra un effet surprenant sur cette femme. Elle tomba d'abord en faiblesse; puis étant revenue à elle, elle témoigna son étonnement de ce qu'elle était en vie, de ce que le peuple de Paris ne l'avait pas massacrée. Elle demanda avec émotion comment il se faisait que les magistrats de la loi eussent autant d'autorité sur un peuple qu'on lui avait peint comme un composé de Cannibales." *Le Moniteur universel.* 17 Juillet 1793. Den vorm geheel daarlatende, geloof ik, dat de voorstelling van Charlotte's vrees in dit oogenblik geheel juist is. Verg. hare verklaringen in den brief aan Barbaroux.

[98] (blz. 175). Durand-Maillane zegt in zijn *Histoire de la Convention Nationale* (ed. Baudouin) p. 138: „Charlotte Corday, animée d'un tout autre esprit, que celui des députés qui enflammèrent son courage, vint périr fort inutilement à Paris, après avoir assassiné Marat, presque mourant dans son bain." Zoover was het precies wel niet, maar dat de volksvriend toch zeer ernstig ongesteld was, blijkt ook uit hetgeen David later in de Conventie over zijn lijk mededeelde. Zie den *Moniteur* 20 Juillet.

[99] (blz. 176). „Elle me dit ensuite ce qu'elle m'avait déja répété plusieurs fois: Citoyen Duperret, j'ai un conseil à vous donner, défaites vous de l'assemblée, retirez-vous, vous n'y faites rien. Vous pouvez opérer le bien; allez à Caen, où vous pourrez, avec vos collègues, servir la chose publique. Je lui répondis: mon poste est à Paris, je ne prends pas de part aux délibérations, je n'ai pas ouvert la bouche depuis le 2 Juin, mais je suis à mon poste, rien ne me le fera quitter. Du reste, si j'avais des idées de m'en aller, aujourd'hui je ne le pourrais pas encore, puisque les scellés sont sur mes papiers. Elle me dit: vous faites une sottise." *Le Moniteur Universel* 16 Juillet.

[100] (blz. 178). Wat ze hiermede bedoeld heeft, begrijp ik niet, tenzij zij gedacht hebbe aan zoodanige Aristocraten als zij in Caen gekend en lief had gehad. De woorden zijn: „vous tristes Aristocrates que la Révolution n'a pas assez ménagés, vous ne le regretterez pas non plus, vous n'avez rien de commun avec lui." O. P. d. C. d. C. p. 24. In haren brief aan Barbaroux spreekt ze ook van „mes chers amis Aristocrates."

[101] (blz. 178). Pâris of Deparis, een van de lijfwacht van Lodewijk XVI, had, na de veroordeeling des konings, het lid der Conventie, Lepelletier-Saint-Farheau, die voor den dood had gestemd, in eene restauratie doodgestoken. Naar de grenzen gevlucht, had hij op het oogenblik, dat hij in

hechtenis werd genomen, zich zelven van 't leven beroofd. Louis Blanc, *Histoire de la Révolution*, VIII, 78.

[102] (blz. 180). Wie meer bijzonderheden verlangt te weten, kan ze ruimschoots vinden in de *Dossiers* enz. en in Montereymar, *Charlotte de Corday*, Paris, 1862. Voor ons doel hebben zij geen waarde. Slechts ééne opmerking. In de acte van beschuldiging van Fouquier-Tinville wordt gezegd, dat zij onder een valschen naam aan Marat had geschreven. Vatel, *Dossiers*, p. 67. Geen enkel der bewaarde briefjes draagt een valschen naam. Ook in den *Moniteur*, in het verslag van Chabot, wordt hij niet vermeld. Waarom overigens de redactie van het eerste briefje, zooals Renard O. P. de Ch. d. C. p. 10 het mededeelt, meer aanspraak op echtheid zou maken, dan die van Chabot, begrijp ik niet. Chabot legde het oorspronkelijke van dit schrijven in de vergadering niet over (*Moniteur*, 16 Juillet), maar ook Renard weet geen enkel bewijs aan te voeren, om de echtheid van de redactie, die hij opneemt, te handhaven. Het oorspronkelijke zal wel verloren zijn, en misschien door Marat zelven verscheurd. Verg. Vatel, *Dossiers*, p. 59.

[103] (blz. 180). Zij zijn uit de keizerlijke archieven nauwkeurig uitgegeven door Vatel: *Dossiers du procès de Charlotte de Corday devant le Tribunal Révolutionaire.* Paris, 1861. Men voege er echter de verslagen uit den *Moniteur* bij, die Montereymar te recht overgenomen heeft.

[104] (blz. 185). „Ce fut en 1744 que, dans une petite ville nommée Boudry, située dans le canton de Neufchâtel, sur une hauteur qui domine la Reuss, naquit, de parents calvinistes, Jean Paul Marat, dont le nom seul cause encore aujourd'hui un frémissement d'horreur." Ch. Brunet *Notice sur Marat*, p. 1. Doch verg. Vatel, *Note et renseignements sur le facsimilé*, p. XXIV.

[105] (blz. 185). Het afbeeldsel van Lepelletier de St. Fargeau (zie aant. 62), geschilderd door David, was op last der Conventie in de zaal, waar zij hare zittingen hield, geplaatst. Louis Blanc, l. l. VIII, 77.

[106] (blz. 188). Valady, eigenlijk Isarn, markies de Valady, behoorde tot de Girondijnen, die naar Caen gevlucht waren. Aan hem werd een gedicht toegeschreven: *Chant républicain aux hommes du nord*, dat echter door Girey-Dupré was geschreven. Vaultier heeft het in zijn *Souvenirs*, p. 277, geheel medegedeeld, en Vatel in zijn *Note et renseignements sur le facsimilé de Ch. de Corday* een paar coupletten van hem overgenomen. Het moest een Marseillaise voor het Noorden zijn. — Valady werd door zijn vrienden *maladie* genoemd. —

[107] (blz. 188). Gustave Doulcet de Pontecoulant, een der afgevaardigden

van de Calvados, behoorde tot de Montagne. Fouquier-Tinville gaf hem kennis van de taak waartoe Charlotte, die hem uit haar jeugd kende, hem had gekozen. Door een samenloop van omstandigheden kwam dit schrijven den afgevaardigde te laat ter hand, zoodat een ander, Chaveau-Lagarde, hare verdediging op zich nam. Charlotte's heftig schrijven over Doulcet's houding, die ze laf heette, omdat de zaak zoo gemakkelijk was, en het later gebeurde, toen Doulcet het vernam, zie men o. a. bij Montereymar, p. 120.

[108] (blz. 189). Bougon-Longrais was een dergenen die haar boeken had geleend en met wien ze te Caen had gecorrespondeerd. Men gist, dat hij haar ten huwelijk had gevraagd.

[109] (blz. 192). Over deze laatste verhooren enz. zie men Montereymar, p. 87, die ook uit den *Moniteur* het daar uitgegeven verslag van het laatste verhoor overgenomen en opnieuw uitgegeven heeft, nevens het officiëele proces-verbaal, door Vatel in de *Dossiers du Procès de Ch. de Corday* uit de keizerlijke archieven gepubliceerd. Chaveaulagarde heeft van zijne zijde ook eenige aanteekeningen nopens Ch. de C. gemaakt, die opgenomen zijn in Vicomte de Ségur, *Les femmes*, een boek, dat ik niet heb kunnen machtig worden.

[110] (blz. 193). Vatel verzekert in zijne *Note et Renseignements sur le Fac-Similé de la lettre de Ch. de Corday à Barbaroux*, p. XXVIII, dat het uit de processtukken van den president Montané, die hij later uitgeven zal, blijkt, dat deze Charlotte heeft willen redden.

[111] (blz. 193). De woorden waren deze: „L'accusée avoue avec sang-froid l'horrible attentat qu'elle a commis, elle en avoue avec sang-froid la longue premeditation, elle en avoue les circonstances les plus affreuses, en un mot, elle avoue tout, et ne cherche pas même à se justifier. Voilà, citoyens jurés, sa défense tout entière. Ce calme imperturbable et cette entière abnégation de soi-même qui n'annoncent aucun remords, et pour ainsi dire en présence de la mort même; ce calme et cette abnégation, sublimes sous un rapport, ne sont pas dans la nature: ils ne peuvent s'expliquer que par l'exaltation du fanatisme politique qui lui a mis le poignard à la main. Et c'est à vous, citoyens jurés, à juger de quel poids doit être cette considération morale dans la balance de la justice. Je m'en rapporte à votre prudence." *Le Moniteur Universel*, 30 Juillet 1793.

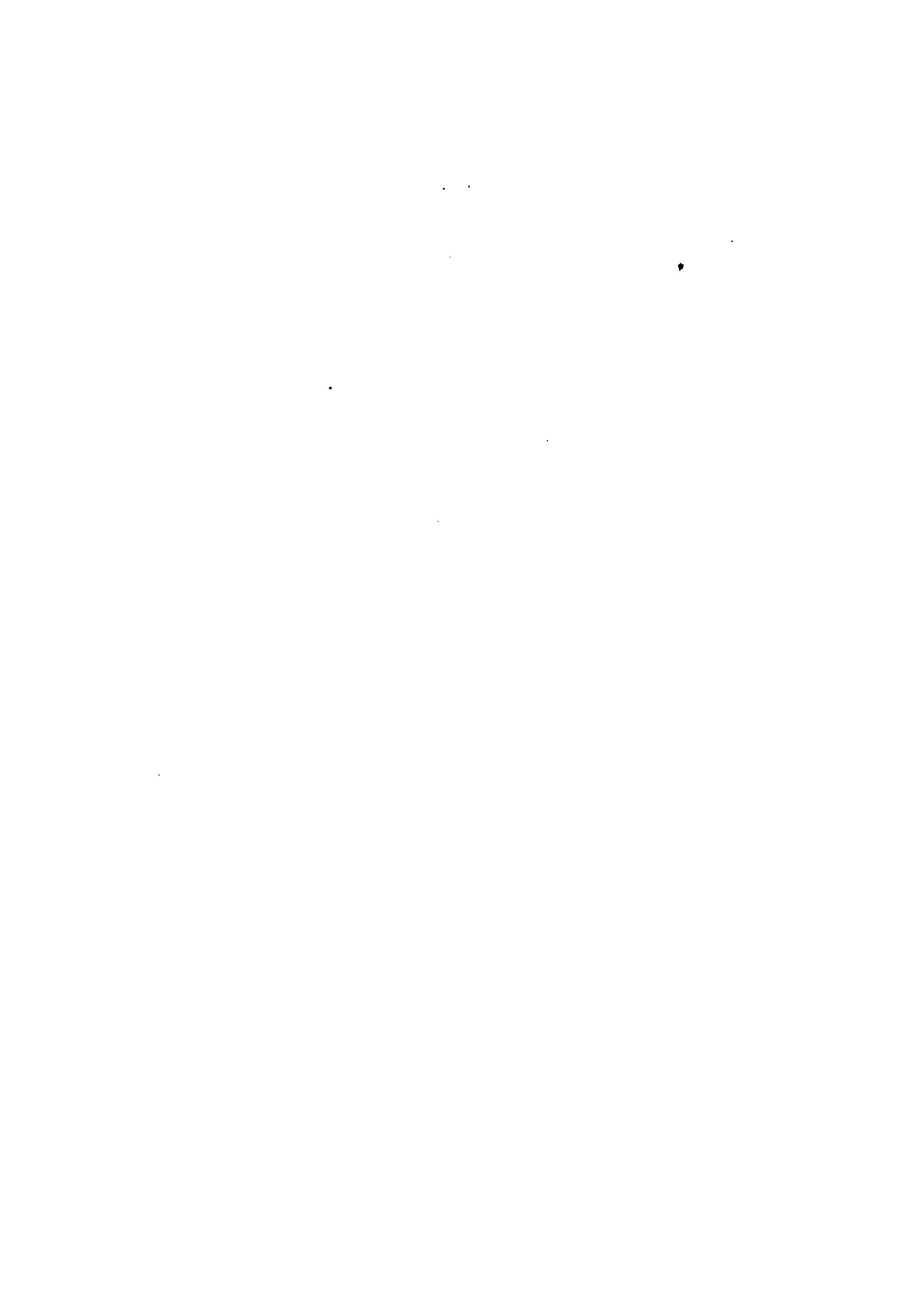
[112] (blz. 193). De officier der Nationale Garde, die onder het verhoor een schets van haar gelaat maakte, heeft later deze schets tot eene schilderij uitgewerkt. Men heeft langen tijd aangenomen, dat Hauer, zoo heette hij, na het verhoor tot Charlotte, om zijn werk te voltooien, was toe-

gelaten. Doch het schijnt me toe, dat de bewijzen, voor de waarheid dezer traditie bijgebracht, vrij zwak zijn. Ze steunt alleen op een drietal courantenartikelen, waarvan twee zoo letterlijk, gelijk Vatel zelf heeft opgemerkt, overeenstemmen, dat er geen twijfel aan is of zij zijn van dezelfde hand. De later daarop gevolgde vermelding van de spoedige uitgaaf der gravure, die van Hauer zelven afkomstig is, doet vermoeden dat we eenvoudig te doen hebben met eene speculatie, om het debiet van het portret te bevorderen. Een rechtstreeksch bewijs voor het toelaten van Hauer tot Charlotte bestaat niet. De *notice* toch, die Vatel uit den catalogus van het *Musée de Versailles* overneemt, moge geschreven schijnen onder ingeving des schilders, zoolang dit niet bewezen is, heeft het stuk zelf natuurlijk geen bewijskracht. Verg. Vatel, *Note sur l'authenticité du portrait de Charlotte de Corday*, par Hauer, IV, sqq. Voeg daarbij, dat naar het getuigenis van een in 1862 nog levenden getuige, den abt Dinomé, door de Montereymar opgeroepen, Hauwer zelf wel van het gebeurde voor de rechtbank gesproken, maar het bezoek in de gevangenis niet ontkend heeft. De Montereymar, *Ch. d. C.*, p. 116. Het zou trouwens ook vrij onbegrijpelijk zijn, waarom het op Maandag geweigerde Woensdag werd toegestaan. De mannen, die voor de uitgaaf harer brieven terugschrikten, omdat „deze merkwaardige vrouw den kwaadwilligen reeds een al te groote belangstelling had ingeboezemd,” konden geen het minste belang er in stellen, zelve voor de authenticiteit van haar portret te zorgen. Vatel, *Dossiers*, p. 96.

———:———

HISTORISCHE KARAKTERS.

HISTORISCHE KARAKTERS

DOOR

DR. THEOD. JORISSEN
IN LEVEN HOOGLEERAAR TE AMSTERDAM.

TWEEDE, GOEDKOOPE DRUK

II
ANTON REINHARD FALCK.
DE TRADITIËN VAN DE CHAMBORD.
DANIËL MANIN.

HAARLEM
H. D. TJEENK WILLINK.
1894

I

ANTON REINHARD FALCK.

ANTON REINHARD FALCK.[1]

I.

HERINNERINGSREDE.

Op den 25sten Maart 1843 betraden tal van bezoekers het kerkhof te Utrecht. Van het middaguur tot het vallen van den avond stroomde een zich telkens opvolgende menigte af en aan. Allen waren vervuld van ééne gedachte: in den vreemde gestorven, zou Anton Reinhard Falck hier, in zijn geboortestad, zijn laatste rustplaats innemen.

De droevige stoet liet zich wachten en kwam niet dan in het late avonduur aan. Klein was de kring, die om den open grafkuil stond geschaard, ten einde Falck de laatste eer te bewijzen. Maar groot en algemeen was de instemming, waarmede de hulde, door een welsprekenden mond hem[2] gebracht, in den lande werd ontvangen: „moge zijn naam, maar niet minder zijn voorbeeld onsterfelijk zijn."

Er werd geene bijzondere vertrouwdheid met het volksverleden vereischt, om de algemeenheid dier waardeering

te verklaren. Aan Falck was het geluk te beurt gevallen zijn naam aan de herleving der nationaliteit te verbinden. Het wispelturig volk moge bewezen diensten dikwerf vergeten — zij, die in oogenblikken, waarin het de vraag van zijn of niet zijn geldt, hun leven voor het zijne wagen, schrijven hun namen in zijn hart. De natie zou nooit meer 1813 zonder Falck noemen.

Vaderlandsliefde is voor de meerderheid der menschenkinderen een zaak van traditie, van belang en gewoonte. Op dezen grond, waar onze wieg eens stond, hebben onze vaderen gearbeid: de roem, de eer van ons volk behoort tot der vaderen erfenis. De belangen van hen, die ons ter harte gaan, zijn, gelijk de onze, eng met de maatschappelijke orde, waarin wij leven, verbonden. Die maatschappelijke orde is het product van het nationaal karakter, dat ook ons in meer of mindere mate eigen; van de nationale ontwikkeling, waarvan de onze een deel is.

Niets van dit alles geldt ten aanzien van Falck. Zijn vaderlandsliefde was niet het kind van traditie, belang, gewoonte, maar van kennis, nadenken, ontwikkeling, plichtgevoel. Falck heeft voorvaderen gehad. Zonder twijfel, maar geene, die onder de regenten-aristocratie der Nederlandsche Republiek een plaats hebben ingenomen; wier roem en eer hij handhaafde, gelijktijdig met den roem en de eer des lands. Zijn vader had een aanzienlijk deel zijns levens in Bengalen doorgebracht; zijne moeder was een vreemde in de Nederlanden.

Falck is kind en jongeling geweest in dagen, waarin de stormwind der revolutionaire ideeën het ancien régime in Europa ondermijnde, in Frankrijk en in de Nederlandsche Republiek neerwierp. Met de kosmopolitische denkbeelden en de rechten van den mensch was hij van der jeugd af

door de lectuur der Fransche auteurs, die als 't ware zijn eerste geestesvoedsel waren, vertrouwd. De afbeeldingen van de voornaamste mannen der verlichting sierden zijn jongenskamer; met Voltaire dweepte hij: heele stukken uit zijn werken kende hij van buiten.

Deze eerste invloeden zijn later door krachtiger op den achtergrond gedreven: de klassieken hebben de plaats der Encyclopedisten ingenomen. Maar de vruchten zijn gebleven. Afkeer van alle bevoorrechting en bevoorrechte standen, geringschatting van adel en geestelijkheid, onafhankelijkheid van alle kerkgeloof, uitnemende scherpheid van blik in de opmerking van het vele belachelijke, dat personen, dingen en toestanden aankleeft, zijn de trekken, die menigmaal in later dagen den hoorder van Falck aan Voltaire deden denken.

Een nieuwe wereld ging voor den leergierigen knaap, op wiens eerzucht wel als middel van opvoeding, maar niet ter overprikkeling was gewekt, open, toen hij in 1789 de poort der Latijnsche school binnentrad. Richeus van Ommeren was rector, een zwaarmoedig, ziekelijk man, maar een bezielende persoonlijkheid. „Dit beloof ik" — met deze woorden had hij, weinige jaren vroeger, zijn ambt aanvaard — „de beginselen der oude letteren zal ik de Amsterdamsche jeugd zoo leeren, dat zij niet slechts woorden, niet slechts enkele zinsneden vatte, niet slechts aan fijne grammatische spitsvondigheden blijve hangen, maar — het schoon der oude redenaars en schrijvers versta. In het uitleggen der oude schrijvers zal ik niets verzuimen, om de liefde tot het vaderland te vermeerderen, de zeden te verbeteren en het gevoel van deugd en schoonheid op te wekken. Hiertoe bid ik van den Almachtige gezondheid van lichaam en kracht van geest."

Die heilige belofte heeft Van Ommeren tegenover een reeks van discipelen trouw gehouden. Een van dezen is Anton Reinhard Falck.

Met vaderland en vrijheid, met schoonheid en deugd dweepte Van Ommeren, daarvoor leerde hij zijn leerlingen gloeien. Zoolang de Fransche revolutie de doode takken, die leven en ontwikkeling belemmerden, afbrak, juichte hij vol geestdrift toe; maar toen zij ook de levende aantastte, daalde zijn stem en keerde de bitter teleurgestelde zich zuchtend af: „de vrijheid is niet voor alle volken noch voor alle eeuwen geschikt." Zijn ideaal echter gaf hij niet op. „De wisselvalligheid van het ondermaansche" — prentte hij zijne hoorders in — „is een prikkel te meer om ons voor te bereiden voor die schoone maatschappij van ware vrijheid en gelijkheid, welke noch door het oorlogslot, noch door menschelijke onstandvastigheid zal gestoord worden." [3]

Indien de ongunstige beoordeeling van de gebeurtenissen des tijds, die Falck uit den mond van Van Ommeren vernam, tot misanthropie en klaaglijk wanhopen aan vrijheid en vaderland had geleid, Falck zou zijn leerling zeker niet gebleven zijn. Want hij gevoelde zich te gezond en was te krachtig, om uit teleurstelling tot ziekelijke krachteloosheid te vervallen. Gelijk hij nooit aan de modeziekte van den tijd, sentimentalisme, heeft geofferd, heeft hij zich nooit aan misanthropie schuldig gemaakt. Hij heeft zich de waarheid, hoe pijnlijk zij hem dikwerf was, nooit ontveinsd; doch ook nooit gewanhoopt.

De goede fee, die bij Falck's wieg had gestaan, had hem een gave geschonken, waaraan hij voor een goed deel deze gezondheid van geest heeft te danken gehad. Die gave heette zelfkritiek. Onwetend had hij ze tot dusver

gebruikt; de objectiviteit der klassieke wereld leerde hem met zelfbewustheid zich voortaan van haar te bedienen. Hij leerde zich hoeden voor zijne indrukken; zich van deze rekenschap geven; ze controleeren, ontleden, beheerschen. Die heerschappij over de indrukken van de wereld buiten ons, die tot de heerschappij over haar invloed leidt, is een der kenmerkende trekken van den jongeling, gelijk zij het sieraad van den man zal zijn. Zij is het geheim van zijn kracht tegenover elke omgeving, op elken leeftijd.

De oude wereld is Falck steeds lief gebleven, eigenlijk is hij haar nooit ontrouw geworden. Zijn juridische studie is hem een plicht geweest, de philosophische de vervulling van eene behoefte des harten, maar noch de eerste noch de laatste ooit zijn ware liefde.

De klassieken vervullen zijn akademietijd meer dan iets anders; en telkens, als een werkzaam leven, rijk aan afwisseling, het hem vergunt, keert hij tot hen weder. Hij is vijftig jaar, als hij te Londen, om het Grieksch, dat hij vergeten is, weer machtig te worden, zich getroost thema's te maken en woordjes van buiten te leeren. „De humaniora" — verklaart hij in 1804 — „openen de borst voor alle zuivere en edele gevoelens; en hij, die ze het meest heeft beoefend, moet het meest vatbaar zijn voor het beste van al die gevoelens, de liefde tot het vaderland."

De revolutie van 1795 vond Falck student aan het Athenaeum Illustre. Men kent het adres, dat hij met Van Lennep schreef, om tot het feest der revolutie te worden toegelaten. [4] Wie daaruit zijn sympathie met de omwenteling wil afleiden, vergist zich. Falck heeft met haar niet gedweept, integendeel ze stellig afgekeurd. De clubs, de grondvergaderingen, de volksfeesten streden met

zijn begrip van schoonheid, kwetsten zijn smaak. Ook hij wenschte, wat de revolutie zocht te verkrijgen: volkseenheid, gelijkheid voor de wet, het ophouden van alle privilegie, vrijheid van godsdienst, toegankelijkheid van alle betrekkingen voor allen enz. Maar den weg, dien zij insloeg, keurde hij af, omdat het karakter van gematigdheid, dat hij voor welslagen onmisbaar achtte, er te zeer aan ontbrak; en de mannen, aan wie zij haar vertrouwen schonk, achtte hij dat vertrouwen niet waard.

Den winter van 1795/96 bracht Falck te Parijs door. Behalve genoegens, hielden studiën hem bezig, vooral de studie van den loop der Fransche revolutie. Waarom had zij dat noodlottig pad van bloed en moord betreden? Het antwoord, dat hij vond, kenmerkt zijne praktische richting, die hem niet aan bespiegeling, maar aan handelen waarde deed hechten: omdat de fatsoenlijke, de eerlijke lieden zich morrende teruggetrokken hadden, en het veld aan de intriganten vrij gelaten. „Ik hoop dat men die fout bij ons niet begaat," schreef hij aan zijn vader.

Falck zou er zich niet aan schuldig maken. Hij wist, dat de fortuin den morrenden stilzitter niet kroont. Wie zijn vaderland wil dienen, moet werken, al ontbreekt niet alleen de zekerheid, maar zelfs het uitzicht op slagen.

Overtuigingen des verstands zijn niet altijd de leidende en heerschende beginselen des levens. Om ze daartoe te verheffen wordt, nevens gunstige levensomstandigheden, die opofferingen toelaten zoo zij gevergd worden, de samenwerking van braafheid des harten, betamelijke eerzucht en een krachtig plichtgevoel gevorderd.

In onbekrompenheid, zoowel van levenswijze als van gedachten, was Falck grootgebracht. Zijne kalme beradenheid,

die nooit door zijne aanstekelijke vroolijkheid werd overmeesterd, gaf hem reeds vroeg iets meer zelfstandigs, dan gewoonlijk het deel van twintigjarigen is. Zijn akademieleven was een gelukkig tijdperk, dat zes jaar duurde. Banden van trouwe vriendschap met Jeronimo de Vries, D. J. van Lennep, R. H. Arntzenius en anderen werden hier gesloten. Zijn vroolijke omgang, zijn uitgebreide kennis, zijn beschaafde vormen openden hem alle kringen, terwijl de goedhartigheid, de eerlijkheid, de trouw van zijn gemoed de harten aan hem hechtte. Eerzuchtig, gaf hij een voorbeeld van werkzaamheid; weken lang kon hij soms onzichtbaar zijn, in zijne studiën verdiept. De zucht, om zich te onderscheiden, de veelzijdigheid van zijn belangstelling prikkelden den naijver, terwijl de beminnelijkheid van zijn karakter, zijn erkenning der talenten van anderen, zijn hulpvaardigheid, aan de jaloezie het stilzwijgen oplegden. Hij genoot het leven als een, die zich bewust is de waardeering te verdienen, die hem ten deel valt, maar tevens als een, wien voorbereiding tot gewichtiger taak in de maatschappij nevens, ja boven de genoegens van den dag ter harte ging en vervulde. In den studentenkring en daarbuiten, zooals in Concordia, [5] waar hij met meer bejaarden, als Jeronimo de Bosch, Hooft en anderen, die hem op de maatschappelijke ladder eenige schreden vooruit waren, in aanraking kwam, wist hij door karakter en kennis zich een eervolle plaats te verzekeren. Niemand, die twijfelde aan zijn hoofd, maar ook niemand, die twijfelde aan zijn hart.

In 1798 werd het ontwikkeld gedeelte van het Amsterdamsch publiek in beroering gebracht door het optreden van een man, die, vroeger stadgenoot, sedert eenige jaren van het tooneel was afgetreden.

Paulus van Hemert ving, ditmaal buiten akademische betrekking, opnieuw een akademische werkzaamheid aan. In de gehoorzalen der hoofdstad, Felix Meritis en elders, trad hij als de bezielde apostel van het Kantianisme op.

Zelden heeft een redenaar een bijval gekroond, als Paulus van Hemert volgde. Mannen van allerlei rang en stand, van leeftijd en levenservaring, van wetenschap en zelfstandige ontwikkeling, hingen aan zijne lippen, bogen het hoofd voor deze wegsleepende welsprekendheid. „Die man" — riep Jeronimo de Bosch [6] uit — „zou als Petrus de Heremiet geheel Europa ten kruistocht hebben bewogen."

Was het wonder, dat ook jongeren volgden? Geen, die vollediger werd medegesleept dan Falck. Paulus van Hemert was een tegenstander van Wyttenbach, maar een vriend van Cras. Falck, die beider leerling was, kon niet aarzelen in zijn keus. Cras bewees hem door zijn voorbeeld, hoe ver boven de critische studie der ouden, door Wyttenbach voorgestaan, [7] de aesthetische gaat, die hun ideeën en levensbeschouwing tot grondslag der eigen opvatting van leven en wetenschap legt. Aan Cras' disch leerde hij persoonlijk den geestigen Van Hemert kennen. Maar hooger nog dan deze invloeden heeft eigen behoefte gegolden.

Leerling der Fransche philosofen, had Falck nooit met een kerkgeloof, dat hem niet geleerd was, behoeven te breken. Doch het vertrouwen op de godsdienstige meeningen, die zijne jeugd had overgenomen, was door de vruchten, die hij ze had zien dragen, onherstelbaar geschokt.

Het Kantianisme beloofde en schonk hem, wat hij noode miste: een vasten grond onder de voeten. Het bankroet van alle metaphysische bespiegeling, dat Kant verkondigde,

schrikte hem niet af; de strengheid van den zedelijken eisch, den categorischen imperatief, lachte hem toe, omdat zij overeenkwam met de kalme beradenheid van zijn karakter en beantwoordde aan de behoeften zijns harten. Niet de bespiegeling, maar de praktijk van de critische wijsbegeerte maakte hem tot haar aanhanger. Zij staalde den ernst van zijn karakter door de strengheid van het plichtgevoel dat zij eischte, en bracht eenheid en samenwerking in de rijke verscheidenheid van zijn streven, door de harmonie van verstand en wil als den hoogsten eisch van menschelijke ontwikkeling hem tot levenstaak te stellen.

Falck heeft ruim drie jaar zich met de studie van Kants geschriften bezig gehouden. Hij heeft in het *Magazijn* van Van Hemert eenige artikelen geleverd en tot dissertatie de behandeling van een juridisch onderwerp volgens de denkbeelden van Kant en Fichte gekozen. Maar sterker dan de bekende, bewijzen onbekende schrifturen, hoezeer het Kantianisme de grondslag van zijne levensbeschouwing was geworden.

In de *Arke Noachs* — een tijdschrift, dat hij in 1799 met eenige vrienden, leden van een gezelschap, als *het Vrijdagsch gezelschap* [8] bekend, oprichtte — leverde hij tal van artikelen over tal van onderwerpen. Zijne richting is overal merkbaar. Onverholen trekt hij partij voor Kant, dien hij met Aristoteles en Cartesius gelijkstelt; maar hij voegt er onmiddellijk bij, „dat de strengere zedenkunde weinig geschikt is voor deze tijden, nu alles tot eene algemeene zedeloosheid overhelt, en de wereld meer genegen schijnt om de banden van den plicht geheel los te maken, dan om die nauwer toe te halen."

In den geest van de spectatoriale geschriften der 18[de] eeuw stelde *de Arke Noachs* zich ten doel, de zeden van

den tijd te teekenen, en hetzij ernstig, hetzij lachende te gispen. In de artikelen van Falck [9] spreekt zich zijn diepe afkeer van alle onwaarheid in wezen en vorm, in woord en daad, luide uit. Spottend is somwijlen zijn toon, maar harder en strenger dan men van hem verwachten zou, klinkt menigmaal zijne afkeuring. Als hij op het doorzichtige, maar onvoorzichtige toilet der dames gewezen, en tevergeefs de vrouw, de moeder aan haar plicht jegens haar kinderen herinnerd heeft, valt hij mistroostig, maar bijtend uit: „gij die aan vrouwen iets smaaklijk maken wilt, gebruikt daartoe redenen van godsdienst, van sentiment, van decentie, maar spreekt haar niet van plicht." Merkwaardig bovenal zijn een drietal artikelen, waarin hij de opvoeding des tijds bespreekt. De gebreken, die hij opsomt, vat hij samen in deze woorden: „wij leeren onze kinderen alles, behalve 't geen zij vóór al 't overige verstaan moeten: de kunst om *mensch* te zijn, mensch, in den geheelen omvang van 't woord." Te verwonderen is dit niet, want „velen, die anderen moeten opvoeden, en uit kinderen, die nog nullen zijn, eenheden moeten maken, zijn zelve nog geen eenheden. Zij zijn het met zich zelven nog niet eens, wat zij willen zijn."

Tegenover dezen verkeerden staat van zaken trekt hij in korte lijnen zijn eisch, zijn ideaal te zamen: „Laten wij ons vastelijk voornemen, bruikbare menschen te willen hebben; menschen, sterk van lichaam en geest; laten onze kinderen ons slechts evenveel waard zijn als onze huisdieren, en binnenkort zal het geen zeldzaamheid meer zijn, een mensch te vinden. Onze menschen zullen niet meer alleen dat kunnen, hetgeen hun bijzonder beroep van hen vordert, maar ook dat, wat hun algemeen beroep van hen, als menschen, verlangt. Geen hunner krachten zal bij voor-

keur geoefend worden, voordat zij alle te zamen ontwikkeld zijn; onze kweekelingen zullen dan niet alleen dit of dat verstaan; maar zij zullen vóór alles verstaan, om gezond, sterk, verstandig, goed en daarbij gelukkig, of, moet het wezen ook ongelukkig te zijn."

Dit is het resultaat van zijn 23jarig leven: de slotsom van zijne vormingsperiode. Eerst gezond van ziel en lichaam, verstandig en goed. Dan: gelukkig, of, zoo 't moet, ook ongelukkig. Het laatste is ondergeschikt, het eerste is hoofdzaak.

„Waarom zingt gij geen lied bij het einde van de eeuw?" vroeg Falck aan Helmers. De ontmoedigde dichter [10] schudde het hoofd en antwoordde:

'k Zou de eeuw, die ons ontvlucht, in wee ontvlucht, bezingen?
 Haar huldigen, die ons een dolk in 't harte stiet?
Wat heil heeft ze aangebracht? waar zijn de zegeningen?
 Waar zijn ze? 'k Zoek — maar vind ze niet.

Wie juicht ooit d'Etna toe, wanneer hij slaat aan 't branden
 En uit zijn zwarten schoot een zee van lava braakt,
En bosch en steden stort in gloeiende ingewanden,
 Terwijl 't beangst Sicielje kraakt?

Wat voordeel geeft het mij, als Etnaas woeste vlagen
 Aan mijn beminnend hart een gade of telg ontrooft,
Dat de uitgeworpen gloed, misschien, in later dagen,
 Den landman dubblen oogst belooft?

De jonge man glimlachte, drukte den somberen Bard de trouwe hand en trad, hem voorbij, met blijden levensmoed de nieuwe eeuw in, zachtkens fluisterende: „eerst goed — dan gelukkig; of, zoo het wezen moet, ook ongelukkig."

Het openbaar leven van Falck ving in 1801, bijkans

onmiddellijk na zijne vestiging als advokaat te Amsterdam aan. Hij werd lid der Municipaliteit en zelfs, schoon waarschijnlijk het jongste lid, tot het voorzitterschap geroepen. In deze betrekking onderscheidde hij zich door zijne werkzaamheid en gematigdheid. Het was op zijn voorstel, dat de na 1795 ontslagen ambtenaren, die inmiddels tijdelijk hunne betrekking hadden waargenomen, bevestigd; dat de getuigschriften van politieke rechtzinnigheid, die na 1798 van sollicitanten waren gevorderd, onnoodig verklaard, en de Joden behoed werden om door onbillijke bepalingen in de uitoefening van hun bedrijf en nering te worden belemmerd. [11] Maar onvergetelijk vooral moeten de weinige maanden van zijn lidmaatschap den Amsterdammer van onze dagen zijn, omdat hem is gelukt, wat in later tijden * een onoplosbaar probleem is gebleken. Falck bracht de nachtwachts in orde en tot hun plicht! Even groot was zijn overwicht over zijne medeleden. „Hij speelde een eerste rol" — zegt een ooggetuige [12] — „en al wat hij wilde of deed, was opperbest." Toen hij den 26sten Januari 1802 afscheid nam, betuigde de voorzitter hem in warme bewoordingen hun aller dank voor de bewezen diensten, en verzekerde hij hem van hun „gestadige bewondering zijner bekwaamheden."

Maar blijvender herinnering nog liet hij aan de plaats, waar hij zijne vorming had ontvangen, in de stichting achter, die hem nevens Cornelis Vollenhoven als haar oprichter noemt. In het Leesmuseum opende hij aan Amsterdam een onzijdig terrein, waar mannen van alle partijen, van elke richting, van studie en praktijk elkander in de belangstelling en deelneming aan de algemeene belangen der

* 1876/77.

menschheid konden ontmoeten en de hand reiken, om voor meer dan lokale, voor nationale grootheid saam te werken.

Geen bezoeker van het Leesmuseum heeft dit onzijdig terrein meer en beter tot dit doel gebezigd, dan Falck zelf. „Geen spel, hoegenaamd ook," werd, volgens den wil der oprichters, in deze stille zaal, „voor liefhebbers van wetenschappen" geopend, toegelaten. [13] Doch het hooge spel, dat de stichter zelf, jaren later, aan zijne medeleden leerde, was de inzet van al hunne krachten en hunne zelfopoffering waard. Het gold de herwinning der nationaliteit.

In den vreemde had hij haar zien verloren gaan. Drie jaar was hij als secretaris van legatie te Madrid werkzaam; maar noch de vriendschap der diplomaten noch de gunst der Spaansche donna's kon zijn oog van het vaderland aftrekken. Geen *chateaux en Espagne* benevelden zijn blik, om de treurige werkelijkheid in te zien. Toen zijn vaderland, onder den keizerlijken broeder den laatsten, bescheiden worp naar zelfstandigheid deed, kon hij het niet langer uithouden, maar keerde hij terug.

Falck heeft het koningschap van Lodewijk Napoleon in verschillende betrekkingen gediend. Met den persoon des konings was hij aanvankelijk zeer ingenomen, gelijk zijn hoogst gunstig getuigenis aan Jeronimo de Vries bewijst. „Wie den koning van nabij gezien heeft" — schreef hij in Januari 1807 — „weet, dat bij hem energie en gematigdheid in het heerlijkst evenwicht zijn; zijne oppermagt slaapt, totdat de stem van het algemeen belang ze komt wekken; en reeds nu kan men van hem met de woorden van Tacitus zeggen: res olim insociabiles conjunxit, libertatem et imperium." Later intusschen is die ingenomenheid met den „heer en meester" gekalmeerd. Het is

twijfelachtig, of Falck ooit in waarheid aan de levensvatbaarheid van den jongen staat heeft geloofd. In elk geval heeft de illusie niet een lang leven gehad. Reeds in 1808 wist hij en sprak hij het tegenover zijne vrienden en in vertrouwde kringen uit, dat de inlijving onvermijdelijk en aanstaande was. Door zijn betrekking, eerst aan het departement van Buitenlandsche Zaken, later aan dat van Marine en Koloniën, was hij meer dan anderen met de keizerlijke eischen, wier weigering of onvolledige vervulling tot voorwendsel moest dienen, bekend. In December 1809 kondigde hij aan Van Zuylen, zijn opvolger te Madrid, in deze woorden de nadering der beslissing aan: „Cette pauvre Hollande est à la veille de n'avoir plus ni chargés d'affaires, ni Ministres, ni Gouvernement à part: je sais bien que telle n'est pas l'opinion de la plupart de nos compatriotes; en deux mois, je crois que notre chûte est prochaine, et il ne s'agit plus que de tomber avec grâce."

In de hooimaand van 1810 viel eindelijk de lang gevreesde slag. Voor Falck was het een reden, om tot het privaat leven terug te keeren. In Lodewijk Napoleon had hij zijn vaderland gediend; den keizer, die Nederlands belangen opofferde aan die van Frankrijk en de zijne, wilde hij niet dienen. Hij haatte hem en wilde hem zelfs niet zien, toen hij Amsterdam bezocht. Welke betrekkingen hem ook aangeboden werden, hij weigerde ze alle. De vreemde overheerscher en diens despotisch regime was zijn vijand, dien hij bestrijden zou met al de kracht van zijn woord, met al den rijkdom van zijn geest, nu en zijn verder leven.

Twee jaren van afwachting gingen voorbij, deels in het vaderland deels in den vreemde doorgebracht. Met Von Stein was hij overtuigd, dat de groote man, hoe groot

ook, te klein was om de vrijheid in Europa duurzaam te onderdrukken. Toen het reuzengevaarte van het Bonapartisme begon te wankelen en de zegekar [14] van den modernen Caesar door de golven van de Beresina werd vernield, ijlde hij naar zijn vaderland terug, om op zijn post te zijn. Nu nam hij gewillig een betrekking uit de handen van den gehaten vreemdeling aan: hij werd kapitein der Nationale Garde. Waarom? Dat zeide hij aan de morrende burgers, die zich oefenen moesten: „doet het maar; wie weet, hoe het u nog te pas zal komen?"

Het is nog niet ten volle bekend — werd voor jaren geschreven — wat Falck in 1813 heeft verricht. Het zal nooit ten volle bekend worden, omdat niemand den invloed vermag te berekenen, veelmin te teekenen, door hem in verschillende kringen der maatschappij gedurende de maanden van voorbereiding uitgeoefend. Wie kan den invloed van zijn spottend woord, van zijn bemoedigenden glimlach, van zijn twijfelende vraag; wie de maat van zijn beleidvol ondermijnen der vreemde overheersching in de publieke opinie; wie zijn prikkelend opwekken van den nationalen geest nagaan en beschrijven? Wie telt de bevreesden, die hij heeft bemoedigd; de beangsten, die hij heeft doen hopen; de lafhartigen en eerloozen, wien hij den schaamteblos van het plichtgevoel op de wangen heeft gejaagd? Zijn vaderschap van de uitgestrooide geruchten heeft hij nooit bekend, maar veel te gissen is geoorloofd, waar wij hem zelven hooren verklaren: [15] „wat hebben wij in 1813 al lachende veel gedaan!"

Het was de nacht van 15 November. Op den Buitenkant aan het Kattenburgereiland stond Falck aan het hoofd zijner manschappen de uitbarsting der revolutie aan te zien. De vlammen der douanehuisjes stegen knetterend omhoog,

en spreidden hunne vonken onder en over de joelende en juichende menigte. Falck noch zijne schutters traden tusschenbeide. Integendeel, toen de volksmenigte den Franschen adelaar, die voor het arsenaal der Marine prijkte, vorderde, gaf hij het gehate symbool der overheersching met innigen wellust prijs, om het in de vlammen te zien ondergaan. Het was de eerste dag van een nieuw leven voor Amsterdam — aan Falck, Job May en Fabius had het dien te danken.

In den volgenden middag riep de kapitein der Nationale Garde 24 aanzienlijke ingezetenen te zamen, en noodigde hen uit, het bestuur op zich te nemen. Wat het zeggen wilde, leerde de oranjekokarde, die hij droeg: het bestuur van de stad moest het bestuur van den opstand zijn. De uitbarsting der opgewekte volksdriften, die gisteren was aangevangen, moest, zoo zij niet in rustverstoring en plunderzucht zou ontaarden, geleid worden door een Hollandsch bestuur, dat het vertrouwen der bevolking genoot. Amsterdam, de eerste stad des lands, had den strijd voor de vrijheid aangevangen. Zij, die de eerste plaatsen in haar midden bekleedden, moesten het voorbeeld van hun opoffering, van hun toewijding aan de nationale zaak geven.

Het is de openbaring der wereldgeschiedenis, dat zedelijke krachten haar heerschappij verkrijgen, opstijgende van de lagere tot de hoogere kringen der maatschappelijke orde. Dit proces was op 16 November 1813 te Amsterdam nog niet afgeloopen. De meerderheid der samengeroepenen nam Falcks uitnoodiging, om als bestuur op te treden, wel aan, maar alleen om de verstoring der openbare orde en rust te voorkomen, niet om de gistende krachten tot den nationalen opstand aan te wenden. Zij schrikte niet terug, zich tot de rol van rustbewaarder voor den Franschen

keizer te verlagen, de poort voor Molitor te openen, betuigingen van onderwerping naar Parijs te zenden en bevelen van het gevallen gezag te vragen. De vaderlandsche driekleur mocht niet wapperen van het raadhuis der hoofdstad!

Het was een geluk voor het Amsterdamsch bestuur, dat politiek doctrinarisme in den Haag tot vertraging leidde. Oud-regent, wilde Gijsbert Karel van Hogendorp, dat oud-regenten aan het hoofd van den nationalen opstand zouden treden en den Prins van Oranje terugroepen. Maar zijn beroep op het eergevoel en de vaderlandsliefde der mannen van het oud regime was tevergeefs: zij weigerden hem te volgen op het gevaarlijke pad der revolutie. Drie dagen van afwachting en nutteloos vertoef gingen voorbij. Eindelijk, den 21sten, toen de wakkere graaf Van Stirum stoutmoedig had verklaard, dat, als er geen regeering kwam, hij eene militaire regeering instellen zou, bracht Gijsbert Karel van Hogendorp zijne geliefkoosde meeningen op het altaar des vaderlands ten offer en trad hij met Van der Duyn van Maasdam als algemeen bestuur der revolutie op.

Anton Reinhard Falck, schoon hij Van Hogendorp met mannelijke taal had ondersteund in zijn poging om de oud-regenten te overreden, was aanvankelijk met het uitstel der beslissing, dat hun gebrek aan moed teweegbracht, tevreden geweest. Toch vreesde hij, dat een beslissende stap in den Haag de heeren te Amsterdam eer zou doen terugdeinzen dan aanmoedigen. Na de optreding van het algemeen bestuur echter was in zijne oogen ook het lot van het stadsbestuur te Amsterdam beslist. Reeds had de verontwaardiging der burgerij de rustbewaarders van Napoleon voor ernstige onlusten doen vreezen, toen het algemeen bestuur,

in overleg met Falck, besloot door te tasten. Kemper en Fannius Scholten verschenen als zijne commissarissen in de hoofdstad, om de onwilligen tot erkenning en aansluiting te brengen. Weer, als voor acht dagen, stond Falck aan het hoofd zijner schutters, doch ditmaal niet om eene vreemde regeering ten val te brengen, maar om de mannen, aan wie hij zelf de taak des bestuurs had toevertrouwd, desnoods met geweld, tot onderwerping aan het nationaal belang, tot instemming in den oproerkreet des volks te dwingen. Gelukkig voor de eendracht in den nog niet herboren staat, maakten reddende engelen aan de onwilligen het toegeven licht. Een bende kozakken stond voor de poorten der stad en gaf der angstvalligheid het voorwendsel tot vrijwillig bukken aan de hand. De eerste daad van commissarissen-generaal, na de aanvaarding van hun post, was de kozakken te gemoet te rijden en hen in te laten. Lachende zeide hun kommandant tot hen: „de heeren zijn mij eenige minuten voor geweest."

Eenige minuten later en — Amsterdam, ondanks den opstand van 15 November 1813, ware op den Franschen vijand door de troepen der geallieërden veroverd. Voor die oneer heeft Anton Reinhard Falck de toekomstige hoofdstad des lands bewaard. Zoo zij den weg had betreden, dien hij haar den 16den November had gewezen, zij had niet alleen de voorganger, maar ook de wegwijzer der revolutie kunnen zijn. Op zijne nagedachtenis mag de schuld van het verzuim niet drukken. De koopmansbalans van voordeel en verlies heeft in zijne berekeningen niet gegolden. Men zegt, dat in een der Novemberdagen, toen het gerucht van Molitors wederkomst alle gesprekken vervulde, de generaal Krayenhoff hem een pistool aanbood: „als Molitor komt zijn wij weg; dan maar, kort en goed, een kogel door den

kop." Falck weigerde: "toen ik begon, wist ik dat er mijn leven mede gemoeid was; ik sterf liever op het schavot." Met dezelfde kalme beradenheid, waarmede hij de genoegens des levens genoot, nam hij uit plichtgevoel deel aan revolutie en contra-revolutie, de uitkomst overlatende aan Hem, die alleen ze in zijn hand heeft. *God helpt degenen, die zich zelven helpen.*

Met den aanvang van het Koninkrijk der Nederlanden opent zich een tijdperk onzer volkshistorie, dat voor een aanzienlijk deel nog met een heiligen sluier bedekt is. Terwijl de geschiedenis van alle beschaafde volken in Europa vrij goed bekend is, weten wij van de regeering van Willem I minder dan van die der Bourbons. De mémoires, door de voornaamste mannen, ook door Falck nagelaten, [16] liggen nog altijd in het duister der familie-archieven verscholen. De man, die in Amsterdam de vaan van den opstand had opgeheven, was nevens de leden van het algemeen bestuur door verdiensten en verleden tot een der eerste plaatsen aangewezen. Anton Reinhard Falck trad als secretaris van staat op.

Weinig mannen waren meer geschikt dan hij om den Oranjevorst, die in zijn vaderland genoegzaam vreemdeling was geworden, ter zijde te staan. De betrekkingen, die hij bekleed had, hadden hem met bijkans alle mannen van gewicht in aanraking gebracht. Zijn onbevangenheid van oordeel, waarop noch politieke of kerkelijke partijdrift, noch eigen antecedenten, die vergeten moesten worden, invloed oefenden, maakten hem bij uitnemendheid geschikt, om het pogramma van vergeten en vergeven uit te voeren. De veelzijdigheid van kennis, waarin hij de meesten zijner tijdgenooten overtrof, stelde hem boven de meesten in staat,

om voor de vruchten der revolutie bij de regeling van zaken van algemeen bestuur in de bres te springen en te waken. De beminnelijkheid van zijn persoon schonk aan zijne raadgevingen een steun, die ten minste in de eerste tijden, toen de behoefte aan voorlichting nog levendig werd gevoeld, aan de natie ongetwijfeld menigmaal ten goede is gekomen. Zoolang verschil van inzicht in de beoordeeling van toestanden en personen nog geen verkoeling in het leven riep, mocht zijn invloed op verschillende terreinen, gelijk zijn brieven bewijzen, in meer of mindere mate zich doen gelden.

Gedurende de laatste jaren der vernedering was in Falck een denkbeeld ontwaakt, dat reeds geruimen tijd de gedachten der Europeesche diplomaten vervulde. Het politiek tooneel in zijn vaderland was, naar hij in 1808 schreef, slechts *un théâtre de province*. Uitbreiding van het grondgebied van den nieuwen staat door de toevoeging der Zuidelijke Nederlanden was het droombeeld, dat hem met onweerstaanbare aantrekkelijkheid aanlachte. Zijn vaderland moest grooter, zijn klein volk een groot volk, groot door grondgebied, vrijheid en beschaving worden.

In Mei 1814 zag hij dat droombeeld vervuld. In de hoofdstad van den gevallen heerscher, die de Nederlandsche natie uit de rij der volken had gewischt, werd haar stoute moed, om de onafhankelijkheid zelve te hernemen en niet uit handen van vreemden te ontvangen, door de Europeesche diplomatie waardiglijk bekroond. Een achttal artikelen, die de grondslagen van het Koninkrijk der Nederlanden zouden zijn, werden te Parijs door de mogendheden aangenomen. Deze stichtingsoorkonde als 't ware van den nieuwen staat was het werk van Falck. Zijn hoofd had ze ontworpen, zijn hand had ze neergeschreven.

Dit groote resultaat zijner eerste diplomatieke bemoeiing stempelt zijn geheele politieke werkzaamheid. Wat hij ook later in missiën te Weenen of te Londen tot stand bracht, het is alles ondergeschikt aan de groote gedachte, die zijn leven na 1814 bezielt. Wat er aan inzicht, talent, toewijding, arbeidzaamheid, kracht in hem wordt aangetroffen, het is alles aan de voltooiing der eenheid van Noord en Zuid dienstbaar. Anton Reinhard Falck is de staatsman der vereeniging. Onder welken titel ook — secretaris van staat, of, na 1818, als minister van onderwijs en nationale nijverheid — hij arbeidt, zoolang het vorstelijk vertrouwen hem het arbeiden vergunt, aan de samensmelting van twee volken, wier eenheid de voorwaarde voor de grootheid van het gemeenschappelijke vaderland was.

De humanist, die Napoleon, den minachter van alle ideologie, had gehaat, was geen bewonderaar of volgeling van de Heilige Alliantie geworden. Hij had niet gestreden voor een dynastie of voor bevoorrechte standen, maar voor het volk. De vrijheid, die hij in 1813 had helpen winnen, was slechts eene uitwendige, die alle waarde miste, zoo zij niet tot de ware vrijheid den weg baande. De ware vrijheid van individuen en volken bestaat slechts daar, waar moreele en intellectueele zelfstandigheid aller deel is. Tot deze de natie op te leiden, was de roeping der regeering; het groote middel, haar daartoe vertrouwd, volksopvoeding door volksonderwijs.

„De goede genius van Willem I" heeft Belgische dankbaarheid Falck geheeten. De oprichting van drie hoogescholen, * de herstelling der Brusselsche Academie van wetenschappen, de stichting van Athenea en colleges doen

* Gent. Leuven. Luik.

dien eeretitel eenigszins begrijpen. Maar beter rechtvaardiging nog zal het belangrijke hoofdstuk zijn, dat Falcks toekomstige biograaf aan zijne ministerieele werkzaamheid zal wijden. Laat ik u de hoofdlijnen mogen schetsen.

Het hooger onderwijs in België, als steeds en overal, had, nevens zijn wetenschappelijke roeping, een groote maatschappelijke missie te vervullen. De door studie en wetenschap onafhankelijke mannen, die het vormde, moesten de geestelijke leidslieden der natie worden. "Een staats-"regeling, als die van dit rijk" — schreef Falck [17] — "verkrijgt eerst dan hare vastheid, wanneer het meerendeel "der invloed hebbende ingezetenen nadenkende is, zich "door den schijn van opgeworpen meeningen niet laat weg-"slepen, en ten stelregel heeft, om, alvorens een oordeel "te vellen, het voor en tegen, het goede en kwade omtrent "personen en zaken steeds tegen elkander in de weegschaal "te stellen. Deze klasse van nadenkende ingezetenen moet "ten bolwerk strekken tegen die andere klasse, die, door "gebrek aan kunde en ervaring de noodige zelfstandigheid "missende, zich heen en weder laat slingeren door de in-"drukken, welke zij toevallig ontvangt, en blindelings "afkeurt wat niet strookt met eigen neigingen en driften. "Minkundige ingezeten behooren overal, de geheele maat-"schappij door, mannen aan te treffen, die hen te recht "wijzen, wanneer zij, uit welke oorzaken ook, tot dwaal-"begrippen mochten zijn vervallen, of wel soms tot ver-"keerdheden mochten willen overgaan. De vorming van "zoodanige mannen, en daardoor de ontwikkeling en ver-"sterking bij de natie van een mannelijken en geoefenden "geest, ziet daar de verheven bestemming der Hooge "Scholen."

Doch die intellectueele kern des volks kan aan haar

roeping niet voldoen, waar het meerendeel der bevolking zelfs de vatbaarheid, om voorlichting te begrijpen, mist. Op de meeste plaatsen in België, vooral op het platteland, ontbrak zelfs het allereerste onderricht. En waar het bestond, strekte het zich niet verder uit dan tot lezen en schrijven: rekenen was een weelde, die slechts aan vermogenden werd geschonken. Een volk, jaren lang verwaarloosd, wachtte op de reddende hand, die zijn rijken aanleg tot ontwikkeling zou brengen en de breede laag van onwetendheid, waaronder zijn vrijheid des geestes werd verstikt, verwijderen.

In 1817 werd met langzamen, doch voorzichtigen stap de groote taak aangevangen. De voornaamste en heilzaamste bepalingen van de Nederlandsche schoolwetgeving werden op Belgischen bodem overgebracht, [18] doch niet gelijktijdig, maar achtereenvolgens, één voor één. Ten einde de Belgen te doen zien, wat men hun toedacht, werden door Falck een aantal modelscholen in het Zuiden opgericht. De kennismaking zou het vooroordeel doen wijken, en tot navolging opwekken. De deugdelijkheid der Hollandsche methode zoude de Zuidelijke besturen tot het oprichten van gelijke scholen vervoeren. Opdat het voorwendsel van gebrek aan onderwijzers niet weerhouden mocht, werd er een kweekschool te Lier gesticht. Van de sommen, jaarlijks voor het onderwijs uitgegeven, kwam het aanzienlijkste deel het Zuiden ten goede, „want het onderwijs" — zeide Falck — „bevindt zich daar in een nog achterlijken staat en heeft aanmoediging noodig, omdat het besef van zijn weldaden er pas begint veld te winnen en door te dringen."

Zooveel hij vermocht, werkte hij op de verhooging der jaarwedden, de verbetering der lokalen en de vermeerdering van het onderwijzend personeel. De uitgaven voor onder-

wijs — vermaande hij de plaatselijke magistraten — behoorden onder de eerste artikelen der gemeentelijke uitgaven, als 't ware onder de eerste levensbehoeften, gerangschikt te worden. De regeering gaf het voorbeeld, hoe veel zij er voor over had. Stichtingen en beurzen, oorspronkelijk ten dienste van het onderwijs bestemd, maar sinds door den nood der tijden vervallen, werden hersteld: niet minder dan *ƒ* 80,000 betaalde de regeering, onder dezen titel, uitsluitend aan de Belgen tot hun onderwijs uit.

Persoonlijke invloed en officieele aandrang werden vereenigd aangewend, om den onwil van gewestelijke en lokale besturen te overwinnen. Iedere poging tot verbetering werd openlijk en eervol vermeld, en aan hen die nog achterbleven, als navolgenswaardig voorbeeld voor oogen gesteld. Zelfs waar de ijver een verkeerde richting insloeg, wist Falck met uitstekende zelfbeheersching aan te moedigen, door het loven der goede bedoeling, zonder door ontijdige afkeuring van het verkeerde middel af te schrikken. Toen het Lancastersche systeem ook in Nederland begon opgang te maken en er in het Zuiden proeven mede genomen werden, onthield Falck zijn lofspraak aan den ijver niet. Maar de man, die als jongeling reeds harmonische ontwikkeling van den geheelen mensch had geëischt, kon een stelsel niet goedkeuren, [19] dat slechts onderrichten en niet opvoeden wilde of kon.

„Mijn zucht tot persoonlijke vrijheid is onwankelbaar," had hij in 1814 geschreven. Hij bewees het als minister. Hoe traag de voortgang ook scheen, zijn geduld was onvermoeid, en hardnekkig wees hij allen aandrang af, om nalatige gemeentebesturen en onwillige ouders door dwang tot het verspreiden en aannemen van de zegeningen der beschaving te brengen. „Men verliest uit het oog" —

antwoordde hij aan ongeduldige ijveraars [20] — "dat het "geheele gebouw van het verbeterd schoolwezen op over-"tuiging en vrijwillige medewerking is gegrond: dat dwang "de vooroordeelen versterkt, ja afkeer en tegenstand doet "geboren worden, terwijl de ondervinding op de verras-"sendste wijze leert, hoe het zien van goede scholen de "sterkste en meest ingewortelde vooroordeelen wegneemt "en als in rook verdwijnen doet." "Lang moge dit pad "schijnen, maar het is veilig. Men heeft het getrouw "bewandeld in de Noordelijke provinciën, alwaar de over-"tuiging der ingezetenen van alle standen de bevelen van "hoogerhand dikwijls vooruit is gegaan, en ze als 't ware "heeft uitgelokt."

Dit vertrouwen van den humanist op de kracht der waarheid scheen door de aanvankelijke uitkomst niet te worden beschaamd. Falck meende, dat de geheime tegenstand verminderde, en de bevolking meer en meer vervuld werd met de zucht om "de weldaden van onzen regeeringsvorm ook voor volgende geslachten door het onderwijs te verzekeren." Met iedere verovering, die zij op het groote gebied van onwetenheid en onkunde maakte, deed de regeering eenige schreden voorwaarts. In 1821 werden er schoolopzieners in Limburg en Antwerpen, in het volgende jaar in Henegouwen en West-Vlaanderen benoemd. Van allen, die onderwijs wilden geven, werd het afleggen van een examen gevorderd, en straf bepaald tegen hen, die zonder akte van bekwaamheid onderwijs gaven. Zoo werden langzamerhand de bepalingen, die reeds in 't Noorden [21] haar zegenrijken invloed verspreidden, ook ten bate der Belgische beschaving geldig verklaard.

Met onwrikbaar geduld en onwankelbaar vertrouwen in de eindelijke uitkomst werkte Falck, zonder ophef, in

stilte aan zijn grootschen arbeid voort. „De weg, waarop men zich bevindt, is goed" — schreef hij in zijn laatste verslag in 1823 — „en zoo men voortgaat dien te volgen, is er gegronde hoop, om eenmaal die mate van betrekkelijke volmaaktheid te bereiken, voor welke menschelijke zaken vatbaar zijn." Hij gevoelde zich gelukkig in dezen arbeid, wetende goed te doen: voor den zachten, maar stelligen invloed van moreele en intellectueele ontwikkeling zouden de grensmuren van Noord en Zuid eenmaal nedervallen, en zou het ééne groote volk geboren worden, dat zijn vaderland in waarheid groot en vrij zou maken.

Dit vertrouwen op de waarde van zijn arbeid is op merkwaardige wijze gerechtvaardigd. „Was er één hand bekwaam geweest" — is bij zijn dood door een bevoegd Belg [22] verklaard — „om de verschillende deelen van het rijk, die, nauwelijks te zamen gevoegd, reeds dreigden zich los te wringen, vereenigd te houden, het was ongetwijfeld zijn vaste hand. Men heeft het vaak, en niet zonder grond, herhaald, dat hij alleen de man was, die zou geweten hebben, met beleid de klip voorbij te zeilen, waarop de staatshulk schipbreuk heeft geleden."

Maar in den raad van koning Willem I werd anders geoordeeld. Men zegt, dat de spotternijen van Falck den koning hinderden en verlegen maakten; dat zijn onverholen afkeuring van verderfelijke maatregelen hem kwetste; dat zijn voortrekken van bekwaamheid en talent boven titels en afkomst ergernis gaf; men zegt . . . . . nog veel meer, wat ik u niet zeggen zal.

In 1823 moest Falck het ministerie verlaten; eenige maanden later werd hij tot ambassadeur te Londen benoemd.

Slechts gedwongen door 's konings wil, berustte hij in zijne veranderde levensbestemming. „Ik zie gaarne met

goede gratie te doen, wat ik niet beletten kan," had hij eens vroeger geschreven. Hij bewees het ook thans. Doch hoe volkomen hij zich ook in zijn diplomatieke betrekking schikte — hij paste er in — zijn belangstelling en zijn ware liefde bleef op het oude arbeidsveld gericht en er meer aan hechten, naarmate de loop der politieke gebeurtenissen in de volgende jaren zijn bekommering meer gaande maakte. In den kring zijner vrienden was reeds dikwerf het denkbeeld uitgesproken, dat de vereeniging van Noord en Zuid onhoudbaar was. Falck had het nooit willen gelooven. Het schoone probleem — hij herinnerde het in 1830 — had zoo dikwijls op voldoende wijze en voor altijd opgelost geschenen! Doch de waarheid was hem te machtig, en Falck bukte als altijd voor haar, hoeveel smart zij hem ook deed.

Er spreekt pijn in de eenvoudige woorden aan Siccama: "toen ik in 1814 te Parijs deel nam aan de opstelling der huwelijksvoorwaarden, dacht ik weinig, dat ik eens te Londen geroepen zou worden om te arbeiden aan het regelen der echtscheiding; en voor dit gedeelte van mijn lot zoude ik, had het van mij afgehangen, gaarne bedankt hebben."

Zonder tegenstreven onderwierp hij zich aan het onvermijdelijke, dat hij in de omstandigheden als het beste erkende. Een spoedige en vrijwillige scheiding scheen hem door het belang en de waardigheid des lands geëischt. Maar de regeering deelde zijn inzicht niet, en het stelsel van volharding zegevierde over zijn aanbeveling der scheiding. Voor Falck was er in het nieuwe stelsel geen plaats; hij gevoelde het en vroeg zijn ontslag.

Bedroefd en teleurgesteld trad de staatsman der vereeniging de rust van het private leven in. Maar, wat de

tegenspoed hem ook ontnemen kon, zijn ideaal was onwankelbaar. Noord en Zuid konden tijdelijk gescheiden zijn, zij zouden niet gescheiden blijven. "Het is hard "voor mij" — schreef hij in Januari 1832 aan zijn trouwen vriend Jeronimo de Vries — "die de beste jaren "van mijn leven, uit plicht niet alleen, maar ook uit over-"tuiging grootendeels besteed heb aan het bevorderen der "ineensmelting. — De kans is voor het tegenwoordige ver-"keken. Maar slechts voor het tegenwoordige. Na ver-"loop van tien of twaalf of twintig jaren zal het idé der "zamenvoeging van al de Nederlanden wederom natuurlijk "en heilzaam voorkomen, en een ieder zal gevoelen, dat "het toch beter is tot een groote en wel geronde massa "te behooren, dan tot een fractie. De Belgen, die gij "met recht kinderen noemt, zijn op school, en betalen een "zwaar leergeld. De fout, die in 1814 door mij nevens "vele anderen begaan is, i. e. die ik met vele anderen van "'s konings raadslieden gemeen heb, heeft hierin bestaan, "dat wij de opvoeding dier kinderen door Meester Napo-"leon voor genoegzaam hielden en diensvolgens dachten, "dat zij voortaan als volwassenen beschouwd en behandeld "moesten worden. Maar uit die dwaling moeten wij nu "niet in een andere vervallen, dat zij in 't geheel niet "opvoedbaar zijn. Loopt de cursus naar wensch af, dien "zij vrijwillig — want zeker de schuld is voor meer dan 3/4 "op hunne zijde van de rekening — opnieuw begonnen "hebben, zoo kan het Nederlandsche Rijk nog zeer wel, "en dan op meer hechte grondslagen hersteld worden. "Doch — na verloop van een zeer geruimen tijd en mis-"schien eerst onder den derden Willem — den te Brussel "geborenen."

Er zijn 45 jaar verloopen, sedert Falck deze regels

schreef. De verwachting is niet vervuld, en de vervulling niet te verwachten.

Maar dit werpt zelfs geen schaduw, hoe licht ook, op het beeld van den man, die haar heeft gekoesterd.

Niet gewanhoopt te hebben aan het vaderland geldt in alle eeuwen, bij alle volken, als een aanspraak op de liefde van den tijdgenoot en op de dankbaarheid van het nageslacht.

Het is een zeldzaamheid, dat aan mannen, die op het tooneel van het openbare leven een plaats van beteekenis hebben ingenomen, reeds bij hun leven de erkenning ten deel valt, welke die der historie is. Anton Reinhard Falck heeft zich in die onderscheiding mogen verheugen. Toen in 1839 de regeering van koning Willem I aan hare nuttelooze volharding een einde maakte, richtte zij tot Falck de noodiging om zich ten dienste des vaderlands, tot vereffening der laatste geschillen en tot herstelling der goede verstandhouding tusschen de beide volken, beschikbaar te stellen.

Zulk een aanzoek was voor Falck een stille, maar sprekende genoegdoening. De staatsman, die ter zijde was getreden, omdat de regeering zijn inzicht niet deelde, trad opnieuw en wel op haar verzoek op den voorgrond, nu de juistheid van zijn oordeel was gebleken. Maar nog hooger lofspraak bevatte die noodiging op den mensch. De man, die van 1818—24 aan 't hoofd van het openbaar onderwijs, een en niet de minste van de steenen des aanstoots, die België van Holland verwijderden, had gestaan, werd, nu er van verzoening sprake was, ten spijt van dit verleden, als de meest geschikte opgeroepen. Ook na de scheiding bleef hij de staatsman der vereeniging, voor zoover zij zonder eenheid bestaan kon.

Gelijk de regeering, oordeelde Falck zelf. Hij achtte de taak niet in strijd met zijn antecedenten, en niet onmogelijk voor zich, door zijn ministerieele werkzaamheid. En de Belgen? Zij verwonderden zich, dat een oud-ambassadeur van Londen zich verledigen wilde met de, in hierarchischen zin, zoo ondergeschikte betrekking van *envoyé extraordinaire* te Brussel. Zoo veel vaderlandsliefde kwam hun, die sedert eeuwen aan vreemde meesters, in iedere eeuw een anderen, hadden toebehoord, ongeloofelijk voor: omdat zij ongewoon was. Maar voor 't overige — Falck werd met open armen te Brussel ontvangen, en genoot al de jaren van zijn verblijf [23] van alle partijen bewijzen van de meest onbepaalde hoogachting.

Wanneer men zich een oogenblik het beeld van Falck voor den geest roept, dat in de volksherinnering is blijven leven, dan is men onmiddellijk geneigd in de groote beminnelijkheid en gezelligheid van zijn omgang het geheim van zijne conciliante persoonlijkheid te vinden. De man, die den zeldzamen tact had om met de meest uiteenloopende karakters te kunnen omgaan, die door de opgeruimdheid van zijn geest, de levendigheid en warmte van zijn gesprek, den rijkdom van zijn kennis, door zijn verdraagzaamheid in het godsdienstige en door zijn leeftijd, overal waar hij was, als 't ware de aangewezen persoon scheen om een middelpunt te vormen, zulk een man kon, zou men oppervlakkig zeggen, wel niet anders dan een man des vredes zijn.

Doch al deze eigenschappen worden in den dagelijkschen omgang dikwerf bij zeer polemische naturen aangetroffen, die veel met menschen hebben omgegaan en in den eerbied voor de uiterlijke vormen der hoffelijkheid zijn opgevoed. Maar bij Falck waren zij de vruchten van een innerlijke

beschaving, die ook zonder verfijndheid van vormen bestaan kan. In hem vereenigde zich het een en het ander; maar niet het uiterlijk zichtbare was het, wat op zijn persoon het werk van oorspronkelijkheid en zeldzaamheid drukte.

Falck was een volkomen waar man.

Wat wil dit zeggen?

Het beteekent niet, dat hij nooit een onwaarheid heeft gezegd. Want hij heeft er tal tot zijn verantwoording. Hij heeft vrij wat feitelijke onwaarheden gezegd, in scherts en spotternij, en het daardoor aan zijne bewonderaars en vrienden menigmaal vrij moeilijk gemaakt.

Voor de meeste menschenkinderen blijft de juiste kennis van hetgeen voor hunne oogen geschiedt een geheim. Zij meenen het te zien, goed te zien, maar in waarheid zien zij het slechts, zooals zij het willen zien. Hun lust of onlust, hun sympathie of antipathie houdt hen het kleurglas voor oogen. Zij zien alles in het licht van hun belang of meening, maar niet als het gevolg van oorzaken, die met de belangen of meeningen van den toeschouwer in geen direct verband staan. Het ware wezen van de dingen ontsnapt daardoor aan hun waarneming.

Falck behoorde tot de enkelen — in iedere generatie een kleine minderheid — die zich van kindsbeen af hebben gewend, hun subjectief gevoelen niet met de objectieve waarheid te verwarren. Gewoon om iederen indruk, dien hij ontving, tot verantwoording te roepen, waarom hij deze en geen andere was, had hij geleerd zijn eigen opvattingen van de dingen scherp van hun reëele beteekenis te onderscheiden.

Er zijn menschen, die in meerder of minder mate deze gave van Falck, om objectief de zaken te beoordeelen, be-

zitten; maar voor wie dit kostbaar eigendom bijkans zonder waarde is, omdat zij er geen waarde aan hechten, daar hun eigen belang of meening hun boven alles gaat. In Falck daarentegen ging zij gepaard met den meest onbepaalden eerbied voor waarheid. Zijn overtuiging mocht strooken met zijn sympathie of strijden met zijn lust, het was hem geheel onverschillig. Zij beheerschte hem. Hij onderwierp zich aan hetgeen hij voor waarheid erkende. Tusschen zijn verstand en zijn wil was geen strijd: want de laatste boog steeds voor het eerste. „Hetgeen boven en door alles heen blonk" — het is met volle recht gezegd [24] — „was een gezondheid zoowel van verstand als van wil, en een harmonie van beide, zoo als niemand geloofde ze nog te hebben aangetroffen."

In de praktijk des levens openbaarde zich deze kracht des karakters in de voorbeeldige onpartijdigheid, die hem in het oordeelen zoowel over zichzelf als over anderen kenmerkte, en in de stipte rechtvaardigheid van zijn handelen. Uit den aard der zaak schonk zij hem een groot overwicht over anderen; want de man van passie, of ook maar van luim, is op den duur steeds de zwakkere tegenover een koele beradenheid, die in de meerdere juistheid van haar oordeel beter kansen van welslagen bezit. Maar Falcks overwicht is nooit drukkend geweest; men gevoelde het, maar zonder dat het onwil opwekte. Gewoonlijk geeft superioriteit des geestes aanleiding tot schimp; de mindere poogt het juk, dat op de schouders drukt, af te werpen, en in zijn machteloosheid wreekt hij zich door verkleining. Maar Falck drukte niet, omdat hij volkomen natuurlijk in het gewone leven was. Hij poseerde niet; hij sprak niet op bijzondere wijze, hij had geen zeldzame woordenkeus, maakte geen jacht op pikante gezegden, al

ontvielen hem de bon-mots; hij jaagde er niet naar, om als groot man — een maatschappelijk "kruidje roer me niet" — te worden bejegend. En het ging hem, zooals het nog steeds gaat. Hoe natuurlijker hij was, des te dieper de indruk, dien hij maakte, en de bewondering, die hij opwekte.

Intusschen — stipte waarheidsliefde, objectiviteit en natuurlijkheid bieden nog geen waarborg voor de juistheid van het gevelde oordeel. Goede en eerlijke bedoelingen zijn bij elk streven onmisbaar, maar tevens onvoldoende. De ervaring der routine geeft wel een toetssteen, maar geen waarborg tegen dwalen aan de hand. Men moet van de dingen verstand, d. i. kennis hebben.

Falck heeft in den loop van een ruim zestigjarig leven op breede schaal genoten. Hij heeft genoegens van allerlei aard gesmaakt; maar was zijn leeren, om zijn vlugheid van bevatting, gewoonlijk spelen, ook zijn spelen is leeren geweest. Zijn in- en zijn uitspanningen leverden alle hun contingent tot vermeerdering van de veelzijdige kennis, waarover hij moest kunnen beschikken.

Hij heeft veel gewerkt, in den letterlijken zin gestudeerd. De klassieken der oude wereld hebben hem nooit verlaten; en nog te Brussel was het geen zeldzaamheid hem met een Plinius in de hand te vinden. Met de letterkunde der meeste Europeesche volken — de Slavische alleen uitgezonderd — was hij bekend; en zijn wondertrouw geheugen schonk hem de weelde der herinnering, waar die der eerste kennismaking was voorbijgegaan. Er zijn weinig wetenschappen, waarmede hij zich niet heeft bezig gehouden. In Spanje studeerde hij staathuishoudkunde; op het huis ter Noot, waar hij, na de Engelsche ambassade, zich vestigde, tot groot misnoegen van zijn

vrouw, die den tuin met cirkels en driehoeken zag doorsneden, wiskunde en sterrekunde met Lobatto

Veel heeft hij zelf niet geschreven, schoon meer dan tot dusver bekend is.[25] Veel bouwstof tot literarischen arbeid heeft hij vergaderd; maar het is ongebruikt blijven liggen. Voor hem intusschen niet ongebruikt, want het heeft alles de bouwstof vermeerderd, die hij behoefde, om het gebouw zijner wereld- en menschenkennis op te trekken. Al zijn arbeid was ondergeschikt aan dit ééne groote hoofddoel: de studie van den mensch, zijne drijfveeren en hartstochten. Met abstracte bespiegelingen over menschkunde hield hij zich niet bezig; hij geloofde aan haar waarheid niet. Vrij van doctrinarisme, omdat hij te veelzijdig was in zijne beschouwing en opvatting, putte hij zijne kennis van den mensch uit de praktijk. Hij sloeg hem gade, waar hij dacht en waar hij handelde. Het praktische leven was het vruchtbare terrein zoowel van zijn onderzoek als van zijn eigen werkzaamheid.

Falcks vorming en zijn eerste werkzaamheid ten dienste des lands vallen in een tijdvak der historie, dat aan niets rijker is dan aan bankroeten van allerlei aard. Maar geen bankroet heeft dieper sporen in zijn denken nagelaten, dan dat van alle politieke stelsels en illusiën. Hij had mannen van de meest uiteenloopende richtingen, revolutionairen, orangisten, republikeinen, monarchisten, hunne hooggeroemde overtuigingen zien ontrouw worden en buigen voor het succes van het oogenblik. Hij had de meest geprezen theorieën in de praktijk jammerlijk zien falen; en gelijke ellende en rampspoed de vrucht gezien van de meest uiteenloopende stelsels. Het koningschap van Gods genade had hij Spanje in den grond zien boren en naar den ondergang sleepen; in het geboorteland der revolutie, welk

een ellende had hij er in 1795 niet aanschouwd, welke jammerklachten niet aangehoord! Omgekeerd had hij de meest uiteenloopende theorieën goed zien werken; onder het vaderlijk bestuur van den held van 1787 had hij het kleine Brunswijk welvarend en gelukkig gezien. Alles hing, het was duidelijk, van den mensch, niet van zijn stelsel af. Falck geloofde aan de macht en waarde der bespiegeling in geen enkel opzicht. De mensch handelde zelden volgens zijn leer, gewoonlijk volgens zijn belang: bewust of onbewust was hij een speel- en werktuig van zijne luimen en neigingen. Zoo zij goed waren, handelde hij goed; slecht, zoo zij slecht waren. Maar edel te worden, was de plicht van allen. Zelfbeheersching en zelfverbetering was de eisch, die aan alle menschenkinderen was gesteld. „Waar zou het heen" — vroeg hij — „zoo het ons, menschen, vrij stond, om, in plaats van ons te bedwingen en te verbeteren, eenvoudig te zeggen: *ik ben zoo en niet anders?*"

Bij deze levensbeschouwing zou het niet verwonderen, zoo Falck een pessimist ware geweest. Toch was dit niet het geval. Hij had het aan allerlei omstandigheden te danken. Vooreerst was hij veel te gezond van lichaam, om ziekelijk in zijn denken te zijn. Wanneer men de aanvallen van podagra uitzondert, die hem reeds martelden toen hij noch oud noch rijk genoeg was om voor deze onderscheiding in aanmerking te komen, heeft hij steeds van een krachtige gezondheid genoten. Zijn geestelijke gezondheid werd versterkt door de frissche en krachtige atmospheer, waarin hij gewoon was te ademen. De oude wereld had hem een ideaal doen kennen, hooger dan de werkelijkheid kon schenken, en daarom in deze leeren berusten. Het goede, het schoone, het ware is eeuwig,

niet afhankelijk van de wisselingen des tijds. Het breidt zijn heerschappij uit, ondanks menschelijke ellende en verkeerdheid. Met iedere eeuw wordt de kring van zijne belijders grooter. Onder den stalenden invloed van het Kantianisme was dit geloof de beweegkracht van zijn leven geworden.

Te aantrekkelijker was deze beschouwing voor Falck, omdat ergernis niet altijd de eerste, noch de overheerschende indruk was, dien het verkeerde op hem maakte. Het is onzeker, wat sneller tot zijn bevatting kwam, de ernstige of de komische zij der dingen. Hij zag beide, als gelijktijdig: en zijn opvatting was altijd een mengeling van beide. Vandaar de onmogelijkheid voor hem, om te midden der ernstige zaken na te laten, de belachelijke zijde, die alles bezit, met een ironische opmerking of zinwending aan te wijzen. Het kostte hem moeite zich te beheerschen, het was dikwerf hem te machtig.

Behoorende en levende onder een volk, dat door zijn historie, zijn Calvinistisch geloof, zijn voortdurenden strijd met het vijandige element, hetwelk hem zijn bodem betwist, tot somberen ernst en zwaartillendheid overhelt, kon het wel niet anders of Falck, met zijn zuidelijke bewegelijkheid en geestigheid moest veel verbazing, zoo al geen ergernis wekken. Hij had jarenlang onder vreemde natiën doorgebracht, zijn volk achtereenvolgens uit Duitsche, Spaansche, Engelsche, en Fransche brillen bekeken: was het wonder, dat hij karakterfouten achtte, die in de oogen der eigenaars karakterdeugden waren? Er was bijkans geen gebied van menschelijke kennis, waarop hij zich niet korter of langer bewogen had: al den honig, dien hij als een nijvere bij had vergaard, had hij in het wel samenhangend gebouw zijner overtuiging en levensbeschouwing

te zamen gebracht. Was het wonder, dat hij vooroordeelen, gebrek aan kennis, traditiën van routine en geringheid van ontwikkeling meende op te merken, waar het zelfvertrouwen op trouw aan der vaderen geloof en deugden stofte? Door den rijkdom van zijne ondervinding, verkregen in verschillende positiën, in verschillende rangen, onder verschillende volken, overtrof de breedheid van zijn gezichteinder die van de groote menigte. Het kostte hem inspanning, zich in de bekrompenheid van een kleinen kring van meeningen en inzichten te verplaatsen, en ze te verschoonen. En hoe zorgvuldig hij in zijne officiëele betrekking ook was, om zich te beheerschen, het gelukte hem niet altijd. Hem ontglipte wel eens een woord, dat zijn denkbeeld scherper dan noodig was, openbaarde of deed gissen. Toen hij in het huwelijk trad, wilde Willem I hem in den adelstand verheffen en den baronstitel schenken. „Ik bedank Uwe Majesteit voor dit groote gunstbewijs" — zeide Falck — „maar er hebben reeds drie barons zitting in uw raad: het zij mij vergund, dit heilige getal niet te verbreken."

De spottende vorm van dit antwoord was hier, als dikwerf, het kleed, waarin zich een ernstige overtuiging hulde. In zijn beschouwing van adel en geestelijkheid was hij geheel de zoon der 18de eeuw. Hij achtte ze bestemd om in den loop der wereldontwikkeling weg te vallen. „Vroeger of later" — schreef hij in 1815 aan Elout — „misschien eerst over eene eeuw, moet de geprivilegiëerde klasse verdwijnen: naarmate de klove grooter is tusschen adellijken en niet-adellijken zal ook de schok heviger zijn." Misschien heeft die geringschatting hem, als staatsman, wel eens tot te groote minachting van hun ware kracht verleid.

Doch het waren betrekkelijk slechts weinige bepaalde

punten, waarin hij de inzichten der vorige eeuw nog deelde. Het kon ook niet anders: zijne beschouwing van den mensch verschilde hemelsbreed van die der achttiende-eeuwsche dwepers. Hij had hun naïef vertrouwen in de deugdzaamheid en eigen kracht der menschelijke natuur niet. Niet politieke rechten, maar moreele en intellectueele zelfstandigheid achtte hij den grondslag van ware vrijheid, voor volken zoowel als individuen. Daarom kon hij geen onderwijs zonder opvoeding zich denken! Kennis zónder moreele beginselen achtte hij een wapen, dat den bezitter en de maatschappij meer schaadt dan baat. Opleiding tot die zelfstandigheid was hem de taak van regeeren; en van die regeeringszorg, meer dan van het bevorderen der materieele welvaart, wachtte hij gehechtheid aan den bestaanden staatsvorm. Liberaliteit was in zijne oogen rechtvaardigheid niet; vrijgevigheid met de rechten van den staat, die, wat het individu niet vermag, de rechten van allen op zelfstandige ontwikkeling tegen elke inbreuk heeft te handhaven. „De vervolging van de Broglie keurde hij in beginsel goed, maar hij aarzelde er in toe te stemmen, omdat hij niet zeker van den uitslag was. Monarchaal man, keurde hij de oppositie van Nes- en anderen af, omdat zij hem meer controle dan voorlichting, meer belemmering dan versterking van het staatsgezag toescheen. De leer der ministerieele verantwoordelijkheid was hem, gelijk het meerendeel der staatslieden uit het Noorden, een ketterij der oppositie. Toen er in het laatst van zijn leven een liberale partij optrad, die de uitvoerende macht onder strenger verantwoordelijkheid aan de volksvertegenwoordiging wilde brengen, protesteerde hij er ernstig tegen, om tot haar gerekend te worden. „Hoe komen de liefhebbers er toch aan" — schreef hij aan Van Lennep — „om mij als een liberaal

in hunnen zin voor te stellen, terwijl ik eigenlijk monarchaal ben en het bestuur, mits het maar tamelijk gestadig en consequent zij, eerder gezag zou willen toevoegen dan ontnemen?" In ieder aankomend geval, steeds en overal het goede te doen, wat het algemeen belang vorderde, onafhankelijk van stelsel of partijbelang, scheen hem het geheim en het toppunt aan staatsmanswijsheid toe.

Een persoonlijkheid, die door zoodanige inzichten en beweegredenen wordt geleid, mag in nadruk een verzoenende heeten. Al konden slechts enkele vrienden, die met hem waren opgegroeid, hem peilen, ieder, die met hem in aanraking kwam, onderging zijn invloed. Een invloed, die te sterker was door den eenvoud en de bescheidenheid van zijn optreden en goedheid van zijn hart.

Het overwicht, dat of zijn meerdere ontwikkeling of zijn positie hem gaf, deed hij slechts zelden gelden. Alleen waar opgeblazenheid of aanmatiging hem in den weg trad; waar hij grond had, om aan oneerlijkheid van bedoeling of kwade trouw te gelooven, verhief hij zich. Dan namen zijne groote, blauwe oogen een uitdrukking van onbegrijpelijk sarcasme aan, zijne woorden werden snijdend, en scherp en bijtend klonk zijn spot. Eischte zijne officieele betrekking, dat hij als minister of diplomaat de waardigheid der regeering, die hij diende, handhaafde, dan trad hij met rustig zelfvertrouwen op, om te doen, wat hij zijn plicht achtte: onverschillig of persoonlijke onaangenaamheden er de vrucht van konden zijn. Zoo protesteerde hij nadrukkelijk tegen het geheel willekeurig besluit der Londensche Conferentie (20 December 1830), waarbij de gezanten der vijf mogendheden het wettig erkende koninkrijk der Nederlanden ontbonden verklaarden. Zoo, in later jaren, bij een minder bekende en minder belangrijke gelegenheid te Brussel. Eens,

bij een der hoffeesten binnentredende, hoorde hij zich door den lakei aan de deur aankondigen als "l'envoyé du Roi Hollande". Nauwelijks had de bediende geëindigd, of men hoorde, tot ieders verbazing, een stem, die hem verving en verbeterde en op denzelfden dreun vervolgde: "l'envoyé du Roi des Pays-Bas".

Het was Falck zelf, die den titel zijns konings handhaafde.

Doch ook in zijne officieele betrekking zocht en vond hij zijn eigen waardigheid meer in de wijze der vervulling, dan in de statigheid en plechtigheid der vormen. Met onuitputtelijk geduld hoorde hij ook de onbeduidendste voorslagen aan en stond hij allen te woord. "Het is wel het minste, wat men doen kan," antwoordde hij aan wie zich verwonderde. Hoffelijk, zonder ooit onwaar te worden, was het zijn streven in zijn openbaar en bijzonder leven, ieder tot zijn recht te doen komen, en hij kwam zelf zijne bezoekers te gemoet in tallooze kleinigheden, die voor hem beuzelingen, voor hen van waarde waren. Toen eens eenige kwakers bij hem op audientie kwamen, wilde de ministerieele kamerbewaarder hen dwingen, den hoed af te zetten. Falck verbood het hem uitdrukkelijk, en dekte ook zich zelf. Lachende vertelde hij later, dat zij hem om dien hoed en om de grijze kleeding, die hij aanhad, voor een lid hunner societeit hadden gehouden.

Ofschoon een vaste overtuiging bezittende, drong hij ze nooit aan anderen op. Hij gevoelde zijn eigen waarde, maar overschatte ze niet. Volstrekt niet ongevoelig voor erkenning, wees hij alle bijzonder huldebetoon af. Toen zijne vrienden, in den aanvang van zijn publiek leven, hun groot vertrouwen in zijne bekwaamheid door hunne grootsche verwachtingen betoonden, verklaarde hij, op de reputatie van Phaëton niet naijverig te zijn. Tijdens zijn ministerie

schreef De Reiffenberg een Latijnsch vers over den strijd der beide talen in België. In dat stukje verving Falck, Falco genoemd, den vogel van Jupijn. „Wat het duidelijkste van alles is" — antwoordde Falck — dat is, „dat een valk geen adelaar is." Victor Cousin gaf in 1837 een verslag over het openbaar onderwijs in Holland, en maakte daarin op de meest eervolle wijze van hem melding. Falck zorgde, dat er een Engelsche vertaling van verscheen, maar tevens dat de woorden, aan hem gewijd, wegvielen. „Ofschoon dankbaar voor de welwillendheid van M. Cousin, wil ik niet, dat men in Engeland, waar ik zoo lang gewoond heb en zoo velen mij kennen, zegge, wat men nu reeds hier zegt: het is een goed schilder, maar zijne portretten gelijken niet."

Vrij van allen ophef en vertooning trad Falck in het leven op, en trad hij af. Ofschoon voor de bejegening, die hij van de regeering ondervond, verre van onverschillig, onderdrukte hij zijne persoonlijke gevoeligheid. In de verminderde aisance, in de beperking van levensgemakken, waartoe het gemis van een groot vermogen hem, den nu gepensioneerde, dwong, schikte hij zich zonder klagen. En wel verre van anderen, wier trouwe vriendschap zich in warme en luide betuigingen van ergernis uitte, te prikkelen en aan te zetten, stelde hij zich ten doel hen tot kalmte te brengen. „Waren „wij" — schreef hij in September 1833 aan Van Lennep — „langer bij elkander gebleven, „ik zou er mijn werk van hebben gemaakt, om u te doen „terugkomen van al te strenge oordeelvellingen omtrent „anderen; thans bepaal ik mij tot de waarschuwing, dat „uwe vriendschap voor mij u waarschijnlijk in een tegen-„overgestelden zin doet zondigen. Niet dat ik gelooven „zoude, in het algemeen uw goeden dunk onwaardig te

„zijn, maar in mijne tegenwoordige ambteloosheid ligt niets, „dat eenigen bijzonderen lof zou verdienen. De overgang „tot dezelve zoude in vroegere jaren eene soort van zelf„opoffering vereischt hebben; doch andere tijden, andere „behoeften, vooral andere geneugten. Wat kan mij, die „veel gezien, bijgewoond en meegedaan heb, te wenschen „overig blijven, nu ik het tijdperk der rust mag intreden „met de beste waarborgen voor huisselijke tevredenheid en „geluk, en de zekerheid, dat het getal van mijne vrienden „eer toegenomen is dan verminderd?" En hoeveel redenen tot geringe ingenomenheid met Willem I hij ook mocht hebben, zij verleidden hem niet tot onbillijke veroordeeling. De brieven liggen voor ons, waarin hij den ouden koning, die, eenmaal door het volk verheerlijkt en aangebeden, onder bittere verwijten der natie aftrad, als het ware in bescherming nam en tegen onbillijke eischen verdedigde. Al waren alleen deze brieven van Falck bekend, zij zouden de gezondheid van zijn oordeel en den adel van zijn hart bewijzen. Het is zeldzaam, dat persoonlijke grieven zoo verre worden vergeten, dat het lijden van hem, die ze aandeed, verontwaardiging wekt.

Maar een breede schaar van vrienden uit allerlei rangen en standen zou ten overvloede voor Falck getuigen. Nog * leven er onder ons, voor wie Falck tot de souvenirs van hun ouderlijk huis behoort. Deze † hoort nog de gulle, luide stem in het voorhuis weerklinken, die de komst van den podagreusen ambassadeur, wiens voetstap door het stooten van den stok werd vergezeld, aankondigde. Gene § ziet hem nog in de huiskamer gezeten, met het kleine broertje op de knieën, aan wien de oud-minister tevergeefs

* D. i. in 1877. † A. de Vries. § Fabius te Utrecht.

het geheim van de letters *l* en *r* poogde te leeren. Allen weten zich het innemend voorkomen, de gezellige persoonlijkheid voor oogen te stellen, die met zijne wonderrijke levendigheid en opgewektheid het geheele gezin vervulde en in beweging bracht. Ook de ernstigste * kon geen weerstand bieden aan de aanstekelijkheid van zijn lach, aan de fijnheid van zijn spot, al wist hij vooruit dat straks, wanneer hij alleen zou zijn, hij niet alles, wat thans hem deed schateren, met onbepaalde instemming zou herdenken. Voor Falck, die het aan Gustaaf Adolf zeer euvel duidde, dat hij in het godsdienstige aan zijn verstand het stilzwijgen had opgelegd, en hem daarom bijtijds gestorven noemde, was veel bespottelijk, wat in de oogen der groote menigte, zoo al niet heilig, dan toch eerwaardig scheen. Voor de zelfbeheersching, die hij zich in het openbaar aandeed, stelde hij zich wel eens schadeloos in den vertrouwden kring zijner vrienden, omdat hij wist, niet verkeerd beoordeeld te zullen worden. Hij gaf zich gelijk hij was, evenals hij hen nam, gelijk zij waren. En hij mocht het doen; want al waren zijne vrienden het niet altijd met hem eens, de totaalindruk, dien hij achterliet, was steeds die van overgroote beminnelijkheid. Bij uitstek bescheiden over zich zelf, was hij gul en vrijgevig met waardeering en lofspraak tegenover anderen. Zonder eenige jaloezie, was hij vrij van alle miskenning van de talenten van anderen. Hij overdreef ze meer, dan dat hij ze te gering schatte. Voor de gerijpten in leeftijd eene onderscheiding, die de harten aan hem bond, was zijn erkenning voor de jongeren een prikkel, die langer dan het woord of de daad bleef duren, omdat zij slechts de opwekking van eigen sluime-

---

* Jeronimo de Vries, Griffier van Amsterdam.

rende kracht beoogde. Een trouw en een hartelijk vriend, deelde hij in al de lotswisselingen, die zijne vrienden troffen en stond hij, waar en zooveel hij kon, met zijn raad, zijn invloed, zoo noodig met zijn geld, hun ter zijde. Zonder eenige zelfverheffing, beschouwde hij, gelijk hij schreef, het bewijzen van zoodanige diensten „niet alleen als plicht, maar als een der hem beschoren voorrechten."

In zijne godsdienstige overtuiging was Falck onafhankelijk van alle dogma's en kerkelijke stelsels. Hij behoorde tot hen, die gelooven, dat de oplossing van het groote raadsel van het zijn niet aan deze orde des bestaans is toevertrouwd. Tegenover elke poging van priesterschap en kerk stond hij sceptisch over. Hij had te veel onderzocht, te veel nagedacht, om voor de autoriteit van een geestelijkheid het hoofd te buigen. Maar hij was te weinig oppervlakkig, om uit afkeer van een stand, die zich het monopolie der waarheid toekent, zijn belangstelling tot stilzwijgen te doemen. Hij bleef voortdurend onderzoeken, of wellicht de waarheid te verkrijgen mocht zijn!

In den morgen des levens, in het volle gevoel van gezondheid en kracht, was hij gewoon te zeggen: „wie wat verdient moet wat hebben." Toen het avondrood voor hem was aangebroken, was het zijn leus: „potius deficere quam desperare" * en reikte hij, ten volle berustend in het leven en de menschen, de trouwe hand aan allen en alles, waarin hij de kiemen van ontwikkeling vond.

Met kalme gelatenheid zag hij, jaren vooruit, de scheidensure tegemoet. Toen hij in 1839 een ernstigen val had gedaan, schreef hij aan Van Lennep: „indien het een

* Liever vervallen dan vertwijfelen.

waarschuwing van hooger hand is, ik neem ze nederig en dankbaar aan, maar op onze jaren moest men geen waarschuwing meer noodig hebben en ieder oogenblik bereid zijn." [26] Doch deze overtuiging van de nadering des doods verminderde zijn vertrouwende, blijmoedige opvatting der aardsche dingen niet. Zijne belangstelling in de algemeene belangen, die des vaderlands en die der menschheid, bleef dezelfde; zijne werkzaamheid in de plichten van zijn ambt onverzwakt. Het is de kleurenrijkdom van den herfst, waarin wel de doode bladeren vallen, maar wat tot voortbestaan is geroepen het leven handhaaft.

Aan mannen van de breede ontwikkeling en den zielenadel van Anton Reinhard Falck is geen geslacht ooit rijk, geen natie te rijk. Zij waardeere hen met dankbaarheid en houde hunne nagedachtenis in haar herinnering heilig.

Indien het waarheid is, dat er van een leven, door geen enkele groote gedachte, geen enkele nobele toewijding bezield, een lijkgeur des doods uitgaat, het is ook waarheid, dat de omgang met edele geesten, die de macht van het geloof aan het ware en goede in hun leven hebben betoond, reinigend, verzoenend en versterkend is. Er is geen enkel geslacht, dat die aanraking niet behoeft; geen enkel, dat in den stillen omgang met wat er groots en edels in het verleden heeft geademd, niet de zaden van een beter en reiner leven voelt ontkiemen.

BRIEVEN.*

N°. 1. — Aan Jeronimo de Vries. — (Zonder plaats of dagteekening: blijkbaar van Augustus 1799).

Hiernevens terug uw album en dat van uwen broeder.

Gij zult uit den nevensgaanden brief zien wie het eerst de stof mijner diss. heeft voorgeslagen. Bewaar denzelven, bid ik u, tot mijne terugkomst, zonder ze echter aan iemand te vertonen. Het is mij genoeg, dat *gij* in staat gesteld zijt van mij met fiducie te verdedigen, indien iemand mij in uw bijzijn van eigenwijsheid, in dat opzicht, kwam te beschuldigen.

De zorgen van pakken en afscheid nemen hebben mij geen tijd gelaten, om iets voor de....† in gereedheid te brengen. Doch maak staat op mij zo als ik te Hamb. zal gearriveerd wezen.

N°. 2. — Aan Jeronimo de Vries. — (Hamburg) 9 Aug. 1799.

Gij weet dat ik op het schrijven van eenen goeden

---

* De hier volgende *Brieven*, door Mr. Abr. de Vries, Dr. N. B. J. Kappeyne van de Coppello en Dr. J. Scheltema aan den schrijver der „Herinneringsrede" medegedeeld en door dezen als aanhangsel bij zijn werk gevoegd, werden door sommige lezers ongaarne in de „Historische Karakters" gemist. Zij worden om die reden in dezen nieuwen druk mede opgenomen.

DE UITGEVER.

† De Arke Noachs.

Holl. stijl altijd groten prijs gesteld heb. Gij zijt een der geenen, die ik het liefst over mijne vorderingen te dien opzigte raadpleeg. Vorige opstellen hebben u taamlijk bevallen? Wat denkt gij van de inliggende *allegorie?* Vindt gij dezelve niet geschikt om in 't een of ander weekblad, b. v. in de Arke Noach's te worden geplaatst? Spreekt er eens over met andere vrienden. Keurt gij 't af, zo verbrandt het. Is er iets goeds in, zo bezorgt het aan *Gartman.* Ik heb, te Bremen zijnde, een schets van een Huwlijksbureau * aan dien burger gezonden, welke ik hoop dat ontvangen zijn en geplaatst worden zal. Uit het inliggende kunt gij zien dat ik mijne hand veranderd heb, dus ik niet vrees dat hij mij zal herkennen; en voor u kunnen er op *deze* wijze ook geene onaangenaamheden ontstaan. Gij begrijpt dat ik 'er eigenlijk niets in zie van een of ander stuk van een Weekblad te suppediteeren; maar men kan niet voorzichtig genoeg zijn; en ik ben oneindig meer bang om u te compromitteeren als mij zelven. Doch, *au fond*, is er immers niets te vreezen: *het geheim der brieven is immers tot nog toe heilig?*

Hamburg is thans 't geen Holland in 't begin dezer eeuw was. Doch, zo ik iets voorzie zal deszelfs glorie en rijkdom noch van veel korter duur zijn dan de onzen. Die heeren hebben noch onze voorzichtigheid noch onze zuinigheid. Zij willen te schielijk *jouisseeren.* Het is hier ontzachlijk duur. En daar 't noch met mijne beurs noch met mijne aart strookt om grote *depenses* voor niet te doen, zal ik hier geene tabernakelen bouwen, en zo schielijk als ik Hamburg genoegzaam zal hebben leren kennen naar elders verreizen.

(Onderteekend) *d'Antonis.*

---

* De Arke Noachs N°. 32.

N°. 3. — Aan Jeronimo de Vries. — Madrid 20 Juni 1805.

Voordat ik den uwen van 10 Mei beantwoorde moet ik mij van nalatigheid vrij pleiten en de toepassing von Minima non curat praetor op mijn gedrag voor zeer onrechtvaardig verklaaren. Gij zegt, dat gij mij twee jaren geleden geschreven hebt. Ik geloof zulks; maar geloof mij, bid ik u, even zeer als ik u zeg dat die brief mij niet is ter hand gekomen, en dat ik, sedert mijn vertrek uit Holland tot op Croese's arrivement alhier, nimmer eene letter van uw schrift gezien heb. Indien zulk een gemis kan vergoed worden, zo is het door zo omstandige en zo volledige berichten als die welke ik thands vóór mij heb liggen, en waar voor ik u den hartelijksten dank zegge. Onze vrienden schijnen meest allen in 't bezit te zijn van dat geluk, dat zij verdienen en naar 't welk zij steeds gewenscht hebben, maar de vrolijke kleuren waarmede gij vooral het uwe afgebeeld hebt, hebben mij 't meest behaagd en mij met verlangen doen vooruit zien naar 't ogenblik, dat ik zo al geen deelgenoot, immers toch deelnemende aanschouwer van uwen toestand zijn zal. Mijne genoegens hoewel tot hiertoe van een geheel anderen aert, hebben ook hunne waarde. Ik kan mij niet beklaagen over het noodlot en zoude misschien wel doen van in mijne actueele situatie te blijven, indien een mensch zig zo maar ontslaan kon van de ons allen eenigzins en mij in eene vrij ruime mate aangeborene instabiliteit van geest. — Dat ik aan deze instabiliteit nu eindelijk gehoor heb gegeven zal, hoop ik, verschoonlijk zijn bij allen die zich te binnen brengen dat ik reeds drie jaaren en zes maanden (want zo ik even vast in de profane chronologie ben als v. L. in de gewijdde, is er reeds zo veel tijd sedert mijn vertrek uit

Amsterdam vervlogen) dat ik volle vierdehalf jaaren ver van mijne vrienden en in een land, waar zeer vele gerieflijkheden ontbreken, heb doorgebracht.

De vorderingen van Helmers op den Helicon hebben mij meer plaisier gedaan dan zijne dwalingen in het gemeene leven mij verwondering veroorzaakt hebben. De Historia Literaria bewijst alom dat zij die onophoudelijk bezig en bedacht zijn op het aankweeken en koesteren van hunne verbeeldingskracht zeer achterlijk zijn met hun oordeel: een verschijnsel, waarvan de Gall Vroliksche Harssentheorie zonder twijffel eenige mechanische ophelderingen aan te bieden heeft. Ik wil op dit sujet niet uitwijden uit vreeze van u te ontmoedigen in uwe loffelijke poogingen voor Bilderdijk, 'door wiens rappel gij u wel verdiend zult maaken bij 't vaderland. Voor vijf jaaren kwam ik met een diergelijk project uit Duitschland; maar mijn brandende iever wierd spoedig uitgedoofd en 't weelig kind mijner imaginatie in de wieg verstikt door lieden, die in alle landen aan te treffen, maar in 't onze vooral talrijk zijn; zeer respectabele mannen, doch welker geest steeds meer verschrikt wordt door de zwaarigheden van een ontwerp dan bekoord door deszelfs voordeelen. Reusseer, de Vries, en toon hun dat zij ten minsten, in dit geval, ongelijk hadden.

Tot informatie voor Prof. Willnet dient dat 't werk van Ebn-El-Awam voor particulieren verkrijgbaar is. De twee deelen in fol. kosten 136 Realen d. i. 17 guldens. Mocht hij 't willen hebben, zal ik 't met mijne boeken naar Holland expediëeren; maar dan moet gij er mij schielijk van verwittigen, dewijl die afzending binnen weinige weken plaats zal hebben. Schrijf mij bij die gelegenheid of de editie van Sallustius met de vertaling in 't Sp.,

de noten en de antiquarische verhandelingen van den Infant, D. Gabriël fol. bij onze literati hooggeacht en voor eene zeldzaamheid gehouden wordt. In dat geval zoude ik er een paar exemplaaren van zoeken machtig te worden.

Vergeet mij niet bij uwen waardigen Oom. * Van zijne mij thans toegekomen verzen heeft mij 't Epicedion op G. d. B. 't meest bevallen. Zeer fraai zijn ook die op Huig de Groot, die gij in uwe Recensie aanhaalt. Ik durf mij overigens minder dan ooit op mijn gevoel verlaten; want heb hier geene gelegenheid gehad om mij door omgang met andere liefhebbers te oefenen en verder te brengen; gelukkig zoo ik maar 't weinige heb kunnen behouden dat ik voorheen bezat. Ik kom terug tot uwe Recensiën om er u speciaal voor te bedanken. Zij hebben mij eenig idé gegeven van werken, waarvan ik uit de Couranten naauwlijksch de existentie wist. Overigens gij zijt geen strenge criticus, en ik bespreek u van nu af aan voor den tijd dat ik iets van mijne aanmerkingen over 't zuidelijk Europa zal in 't licht geven. Ik zeg hier mede niet dat zulks waarschijnlijk is. Ik heb curieuse stukken en naauwkeurige berichten omtrent veele dingen bijeenverzameld; kortom, veel steen en kalk: maar ik krijg dagelijksch een zwaarder hoofd over de optrekking van 't gebouw, en zie weinig kans om iets te maaken, dat misceat utile dulci. 't Beste waar wellicht de minst triviale brokken uit te kiezen en ze successief in het Mengelwerk van eenig journaal te doen voor den dag komen. Patrocineert gij, zo als 't schijnt, de Letteroefeningen, zo geef ik aan die de voorkeur. Sed plura coram.

Gij kunt veiliglijk uwe brieven direct adresseeren aan

---

* Jeronimo de Bosch.

A. R. F. Secrétaire de la legation Batave à Madrid. Ik geef u dit adres op in het vertrouwen dat gij 't bij éénen brief niet zult laten blijven. Bedenk dat er lieden zijn van welken gij mij niet hebt gesproken, Kinker b. v. en v. Hemert, en (een geweldige sprong) vos jolies cousines. Daarentegen ontsla ik u eens vooral van uwe politieke paragrafen, en van ab Jove principium. Ik weet voor de hand hoe die pointen thans in alle Holl. brieven behandeld worden: en ongelukkiglijk is mijn gemoed door de jongste gebeurtenissen niet in die stemming gebracht welke vereischt wordt om panegyrici met genoegen aan te hooren. — Ik ben niet tevreden over de toepassing van uw: amo te nec possum dicere quare; ik dacht niet dat mijne goede hoedanigheden zo in obscuro lagen. Ik keer het om; et amo te et possum dicere quare. Sed non dicam om uwe zedigheid te spaaren; en omdat mijn papier op is. Vale.

N°. 4. — AAN JERONIMO DE VRIES. — ('s Gravenhage) 27 Jan. 1807.

Ingevolge van uwen brief, vol van zeer duidelijke wenken, heb ik mij gehaast mijn verzoek om ontslag aan Wethouderen in te zenden, en van dien stap aan het Collegie van Curatoren kennis te geven bij eene missive die u, hoop ik, *lief* genoeg voorkomen zal. Zoo vernietigt gij dan het werk uwer eigen handen! Zoo verdrijft gij mij uit eene loopbaan die gij zelf voor mij hadt ontsloten! Ik ware er gaarne in gebleven, tot dat alle kans om in Amst. gevestigd te raken, geheel en al voorbij was. Dîs aliter visum! En ik zal zoeken mij hierover even als over zoo vele andere wederwaardigheden mijns levens te troosten. Ik kan zeggen met den eerzamen Hiob, dog op u toepassende hetgeen hij van een *nog* verhevener wezen meende:

de Heere heeft ze mij gegeven, de Heere heeft ze mij genomen (namelijk de functiën van Curator) de naam des Heeren zij geloofd.

Zoo denkt gij dan dat men zich met het dragen van een *groen* lintje * belachelijk zal maken? Het eenig inconvenient dat ik er in zie, is dat men door eene tallooze menigte zal benijd worden. Maar belachlijk? vooral niet in Amsterdam waar de keuze gevallen is op menschen aan welker verdiensten niet kan worden getwijfeld, en die door de Volks-stem niet minder zouden zijn aangewezen dan nu door de stem des Konings. Gij weet dat ik altijd een liefhebber geweest ben van principes: laat ons, ook hier, op dezelven terugkomen. Wij zijn nu bongré, malgré, eene monarchie, en zullen bongré, malgré, eene monarchie blijven. Wij moeten dus ook monarchale instellingen hebben. Distinctiën en bevoorregte standen zijn in eene alleenheersching even natuurlijk, even essentieel als grondvergaderingen in eene Republiek. De Souverein moet omringd zijn van de uitgelezendsten des volks, die hem en zijne daden bij het algemeen achtbaar en welgevallig maken; en in deze geheele historie der Orders is de eenige vraag of de keuze van onze Koning, uit dit oogpunt beoordeeld, goed kan genoemd worden? Partijdrift alleen, denk ik, kan zulks ontkennen; en eigenlijk weet men niet waar men zich 't meest over te verheugen hebbe, over zoo veel snedigheid en menschenkennis in den bestierder van ons aller noodlot, of over de welverdiende verheffing van zoo vele mannen, die, na, ieder in zijne stand, te hebben uitgemunt, zich voornaamlijk gaan toewijden aan de bevestiging en versiering van den troon die de eenige waarborg

* De orde van de Unie.

is voor onze rust. Rust toch, hoe men er ook in zijn jeugd of in ogenblikken van geestvervoering over gedacht moge hebben, blijft eene conditio sine quâ non van het individueel geluk, zoo wel als van den publieken voorspoed. Een ongemak is er bij, ik erken het: men wordt al dikwijls gedwongen dezelve voor eene groote portie van onderwerping te koopen. Maar deze vreeze zoude bij ons herssenschimmig zijn. Wie den Koning van nabij gezien heeft, weet dat bij hem energie en gematigdheid in het heerlijkst evenwigt zijn; zijne oppermagt slaapt tot dat de stem van het algemeen belang ze komt wekken; en reeds nu kan men van hem met de woorden van Tacitus zeggen: res olim insociabiles conjunxit: libertatem et imperium.

Deskundigen beweren dat, in dit mistig land en bij dit slappe weêr, het menschelijk ligchaam al ligt tot eene soort van atonie vervalt, en dat men, om volkomen wel te varen, van tijd tot tijd zich eenige stimulantia moet laten toedienen. Uit dien hoofde twijffel ik niet of mijn brief zal een' weldadigen invloed op u hebben; uw bloed zal wat sneller stroomen, en dienvolgens wensch ik u niet, maar voorspel u een smakelijk eten.

Ankervast. *

N°. 5. — Aan Jeronimo de Vries. — Den Haag, Dinsdag 24 Febr. 1807.

Dat gij en Kemper en van Lennep mijnen brief letterlijk hebt kunnen opvatten en dat gij dien ernstig beantwoordt bewijst van twee dingen één: of dat alle gevoel van ironie

---

* Deze naam voert ons terug tot *de Arke Noachs*, waar Ankervast behoort tot den vriendenkring, dien Falck in het eerste nommer voorstelt, het plan der uitgave beramende.

bij ulieden bedorven en verloren is, of dat ik met die voortreffelijke rhetorische figuur niet weet om te gaan. Ik zal dus mijn spotten uitstellen tot dat wij bij elkanderen zijn, als wanneer de minste duisterheid door eene explicatie van twee woorden kan worden weggenomen, in plaatse dat een brief kwalijk begrepen wordende, u de hemel weet hoe veel dagen lang bij uwe geachtste vrienden in verdenking kan brengen van vleijerij, van veinzerij, van knoopendraaierij enz., enz.

Deze, mijn vriend, strekt dus hoofdzakelijk om u te zeggen, dat men bij de Financien de 70 exemplaren der schetsen of voorbeelden heeft beloofd; dat ik ze morgen bij tijds hoop te ontvangen en ze dadelijk per vragtschuit aan u zal afzenden, behoorlijk ingepakt, toegebonden en verzegeld met mijn gewoon cachet. Gij raadt mij dat cachet niet te verliezen en (de eene dienst is de andere waard) ik raad u uw' bril op te zoeken. Wat gij een' *Arend* noemt is een *Valk*, een vogel die gelijk gij weet, zich nimmer aan den bedelaar onderworpen heeft, en alleen hem het rijk der lucht durft betwisten. Op dien bloedigen krijg zijn heel wat hexameters en pentameters gemaakt in den tijd dat ik, op het zesde school, met *Arent*zenius kampte. Ik had toen tot motto om mijn wapen: *non aquilae me terrent:* en 't spijt mij dat zelfs, nu dat motto weggelaten wordt, mijn eenvoudige Valk nog stof geeft tot observatien. Maar misschien wilt gij dat gelijk na den heilvollen 22sten Januari alle cachetten verdwijnen; en inderdaad het zijn overtollige dingen: een ware sans-culotte kan volstaan met zijn duim.

Men wil eene medaille slaan op de instelling der Ridder-Orde en heeft mij gevraagd om een devies, waarmede ik wat verlegen ben. Wat denkt gij van dit: *sunt hic etiam*

sua praemia laudi: doelende op de al te late invoering eener zoo nuttige zaak hier te lande.

Ik heb hier niets bij te voegen dan mijn adres om u de moeite uit te sparen van mij qualiteiten toe te kennen die ik niet heb: *Hooge Nieuwstraat* N°. 282. Nog moet ik aanmerken dat ik uw' brief, die van den 21sten gedateerd is, eerst den 23sten ontvangen heb. Vale et me ama.

N°. 6. — AAN JERONIMO DE VRIES. — ('s Gravenhage) 11 Jan. 14.

Grooten dank voor uwe beide brieven. Ik recommandeer mij voor de continuatie dier correspondentie. Zij behelst wel veel treurigs, maar gij, ten minste, hecht aan dat treurige niet meer dan het verdient en kondigt mij niet, zoo als zoo vele uwer stadgenooten, in de flaters van eenigen, in de morrende onvergenoegdheid van etlijke anderen, in eenige plaatzelijke ongemakken, den val van het vaderland en het onvermijdelijk bederf der goede zaak aan. Ga dus, bid ik u nogmaals, voort. Vertel mij waarheid, hoe die er ook moge uitzien, maar vertel ze op dien vrolijken, luchtigen toon, die practische wijsgeeren zoo als gij en ik eeniglijk bevallen kan. Komt de Prins, eens voor een geruimen tijd in Amsterdam, zal de houding en het systema uwer Consules wel eenige modificatie ondergaan waarin ik deze maand nog al wat bedenkelijks zie.

Deze brief zal u veel port kosten, maar getroost u zulks om de wil van Bilderdijk, wien de inliggende, in meer dan een opzicht, te waard * zijn moet, om die, zonder precise indicatie van het adres, dat ik mij niet herinner, aan de post te betrouwen. Want onze Postmeesters zijn

* Zie Bilderdijks dankbetuiging, in zijne *Brieven* III. 275.

zoo slim niet als die welke den Chineeschen brief aan *Boerhave in Europa* te regt brachten.

N°. 7. — AAN JERONIMO DE VRIES. — 26 April 1814.

Zijt gij niet meer de Rentmeester van Bilderdijk? Het water schijnt daar aan de lippen, zoo zelfs dat hij niet verhuizen kan. Wat is hem toch gebeurd na dat present van de 100 dukaten en wat kan de Prins zoo op staande voet doen om hem te redden?

N°. 8. — AAN JERONIMO DE VRIES. — (Den Haag? 25 Aug. XV).

Eene kleine zwarigheid van tijd tot tijd is wel naar mijn zin. Het wekt de geesten en de werkzaamheid. Maar dat geval in Braband komt mij toch wat ernstig voor. Ons karretje liep zoo zachtjes over den zandweg! Dat aanhoudend geluk van achttien maanden had ons bijna bedorven. Enfin — ik vertrek dezen nacht om bij de inspectie *in loco* te assisteren en u naderhand pligtmatig rapport te doen.

N°. 9. — AAN DEN LUIT. ADM. VAN KINSBERGEN. — Den Haag 14 Oct. 1816.

Geen geschenk kan mij aangenamer zijn dan dat het welk de Heer van Hall * mij, van wege Uwe Excellentie ter hand heeft gesteld en waarin ik mij veroorloven mag een bewijs te zien van de welwillendheid die ik het geluk heb gehad U door mijn pligtschuldigen iever voor de zaak des vaderlands in te boezemen.

---

* Van der Palm 't Gedenkschrift.

Deze en de volgende brief uit het Stadsarchief.

Door wien mijner landgenooten zoude ik liever mijne zwakke pogingen zien goedkeuren, dan door hem die zelf zoo oneindig veel voor de nationale eer gedaan heeft, en die onder de zeer weinigen behoort welker talenten ons door andere volken benijd zijn?

Vergun mij met de eerbiedigste dankerkentenis den wensch uit te drukken dat wij nog lang in dezen herlevenden staat het even treffend als zeldzaam schouwspel mogen genieten hetwelk uwe ouderdom aanbiedt: ongewone zielskracht, in hooge jaren ongekrenkt voortdurende en, zonder drift of vooroordeel, in alle rigtingen ten beste werkzaam.

N°. 10. Den Heer Admiraal van Kinsbergen. — Brussel 8 November 1816.

Onze geeerbiedigde Souverein ontvangt altijd met een bijzonder welgevallen tijding van zijn ouden en steeds getrouwen Admiraal en is gewoon in deszelfs handelingen even onvoorwaardelijk als in deszelfs gevoelens te berusten. Echter is de raad door Uwe Exc. aan den Heer Verhuell * gegeven min doelmatig voorgekomen. Z. M. heeft het hier meer dan gewonelijk druk en heeft zich ten regel moeten stellen om vooreerst en zoo lang de Staten-Generaal bijeen zijn, in alle vakken maar vooral in die welker ministers in den Haag gebleven zijn, zoo als Marine, Koophandel en Koloniën enz. niets dan het noodwendige te verrigten. Ook schijnt eene reize uit Gelderland naar Brussel in dit

---

* Deze brief vult aan, wat in de biografie van den in Frankrijk genaturaliseerden admiraal Verhuell, door zijn neef, II, bl. 401 onvolledig wordt medegedeeld. Verhuell had in de honderd dagen zijn hof aan Napoleon gemaakt en achtte het veilig, na de terugkomst der Bourbons, naar zijn vroeger vaderland terug te keeren. Van Kinsbergen trad als bemiddelaar op. Met welken uitslag, leert de kiesche brief van den Secretaris van Staat.

saisoen niet dan om redenen van noodwendigheid gevergd te kunnen worden. In alle opzichten dus is het beter, dat het door Uwe Excellentie aangeraden bezoek tot op 's Konings retour in de Noordelijke Residentie uitgesteld blijve, en ook zonder hetzelve zal Z. M. zich gaarne overtuigd houden van uw vriend's gevoelens voor het land aan hetwelk hij thans op nieuw zijn bestaan komt verbinden. Ik heb de eer Zijn Hoog Ed. Gestr. brief, al mede volgens den mij opgedragen last, hiernevens terug te zenden en verzoeke Uwe Exc. voor welgevallig te houden de hernieuwde verzekering van mijne onbegrensde hoogachting en eerbiedige verkleefdheid.

N°. 11. — AAN JERONIMO DE VRIES. — 's Gravenhage, 29 Juli 18?.

De medailles en gedenkpenningen verlies ik niet uit het oog. Maar er is veel te doen en veel te bekostigen. "Elk zijn beurt" en "met den tijd komt Harmen in 't wambuis" zijn heerlijke spreekwijzen, naar den zin van een eenigzins tragen optimist zoo als t. t.

N°. 12. — AAN JERONIMO DE VRIES. — 's Gravenhage, 25 Juni 1820.

Heb dank voor uw boekske,* waarde vriend. — Ik heb het met veel genoegen gelezen: het eerste gedeelte wat vluchtig, omdat ik den Latijnschen text al kende, — maar met meer aandacht de evenzeer van uw hart als van uw goed oordeel getuigende aanteekeningen. Ik mogt er wel bijvoegen: van uw geheugen; want het voorgevallene

---

* De *Lofrede op Jeronimo de Bosch.* Zie Aanteekening 4, achter in dit boek.

met de herstelling van Duim in 1801 hadt gij toch in der tijd niet opgeschreven? En mij, ik betuige het, was die passage waar honorabele mentie van mij gemaakt wordt, even als het verhaal eener zaak waarvan ik nooit gehoord had. Trouwens het is bijna twintig jaar geleden.

Wat gij van Willems meldt, is mij regt aangenaam. Ook dat de onlangs gedane aankoopen u bevallen. De ordonnantietjes zoo ze nog niet bij u te regt zijn, zal ik, zoo veel van mij afhangt, bespoedigen. Ik zelf zuchte wel eens onder die kwellende tyrannie der comptabiliteit; maar hoewel niet alles voor de wind gaat, zoo erg is het nog niet dat ik er mij eene Aziatische ballingschap om op zoude leggen. Dus, zoo lang geene hooger magt tusschen beide komt, kunt gij met de geruchten die gij bedoelt lachen.

N°. 13. Aan Jeronimo de Vries. — (?) 8 Aug. XX.

Ik wenschte wel, mijn Vriend, dat de gedetailleerde Bijlagen van het Budget te gelijk met de hoofdsommen, ter kennisse van het publiek kwamen. Billijke lieden, zooals gij, zouden dan een traan van mededogen wijden aan den minister dien men niet eens geld voor het strikt noodzakelijke geeft en die, als hij met kunst en vliegwerk de beide eindjes van het dienstjaar aan malkanderen geknoopt heeft, in plaats van lof te behalen, nog blootgesteld blijft zoo niet aan het verwijt — immers aan het vermoeden dat hij zonder bevattelijkheid is voor nuttige ondernemingen en zonder smaak of gevoel voor fraaije kunsten. — Gij ziet al waar ik komen wil. Ik heb geene *f* 8000 voor het penningkabinet en weet ook niet aan wien ik ze vragen zoude. De Koning koopt, van tijd tot tijd, eene schilderij voor een der kabinetten, maar juist

om dat dit uit zijn eigen zak gaat, moet ik bijzonder discreet zijn met mijne voorstellen. Ik wil de voegzaamheid niet betwisten van het Instituut nu en dan eens buitengewoon te beschenken, maar dit ogenblik is niet gunstig. De aankoop der verzamelingen van Brugmans, van Camper, van het Prins-Maurits-Huis enz. hebben onze krachten uitgeput. Geef tijd om weer wat bij te komen, en een volgend jaar zullen wij zien. Hou inmiddels den moed onzer medeleden staande en doe hun gevoelen dat hoe minder ik in staat ben hun door letterarbeid van dienst te zijn, hoe grooter geneigdheid men bij mij onderstellen moet om als minister het Instituut te believen.

N°. 14. — Aan Jeronimo de Vries. — Londen 19 Augustus 1828.

De brief dien Rochussen mij van u bracht en voor welken ik u al vroeger had behooren dank te zeggen, zal u, hoop ik, gestrekt hebben tot verluchting des harten en gij zult sedert niet zoo mistroostig om u heen hebben gezien. Ik mag daar zelfs niet aan twijfelen tenzij ik ook twijfelen wilde aan de goede tijdingen die ik dezer dagen nog van een anderen stadgenoot omtrent u kreeg, Prof. van der Hoeven. Is het mogelijk dat iemand over de slechte zijde van alle menschelijke dingen op den duur gemelijk zoude zijn, dien men in den vriendenkring steeds opgeruimd en vrolijk vindt, wiens verpligtende hupschheid ook door halfbekenden geroemd wordt en die het zelfs in den omgang met een Bilderdijk dragende weet te houden? Ik ben een onhandige trooster van een ander man's lijden, omdat ik, door de goedheid des hemels, tot dus verre voor alle eigen lijden bewaard gebleven ben (except het voeteuvel). Ook zoude ik mij niet gaarne te gemoet zien voeren: *Facile*

omnes quum valemus recta consilia aegrotis damus. Maar zooveel echter kan ik, dunkt mij, zeggen dat stoffe tot huisselijke tevredenheid, bewustheid van zijn pligt te hebben gedaan en veelvuldige blijken van algemeene achting ruim behooren op te wegen tegen alle mogelijke ongenoegen wegens den gang van stads zaken; en over de genen, die zonder u de politieke secretarie geregeld hebben, zoude ik verre van mij te ergeren, ware ik in uwe plaats, hartelijk lagchen. En van lagchen gesproken — dat wij op den 16den Nov. 1813 vele zaken al lagchende afgehandeld hebben herinner ik mij zeer levendig, maar niet dat gij toen den boom der Patriciërs in zoo plegtige termen voor *oud*, *dor* en *kwaadsappig* zoudt hebben verklaard. Trouwens de schaduw van dien boom, het mogt dan veel of weinig wezen, kwam ons in dat ogenblik wonder wel te pas; en dat ik gansch niet afkeerig was van eene instorting van frissche vochten heeft, onder anderen, kunnen blijken uit den op de lijst geplaatsten naam van Mendes de Leon, wiens zoon ik met vreugde verneem dat onlangs *per legitimos tramites* in den Raad gekomen is. Of objecteert gij misschien tegen deze beide ook — als mede uit een ouden aristokratischen stam afkomstig: den stamme Levi b. v. of Manasse?

Meer ben ik bekommerd over den teruggang dien gij in de Armenscholen meent te bespeuren en voege thans ernstig mijne stem bij die door welken gij u hebt laten bewegen om aan te blijven als Curator, ten einde u te vermanen tot openlegging van het kwaad en van de redmiddelen zoo wel bij uwe Collegas als waar het elders van nut wezen kan. Ik ben het volkomen met u eens: *hae nugae ad seria ducunt* en het kwaad in de beginzelen te stuiten is, in zaken van dien aard vooral, heilige pligt.

Heb dank voor de mij toegezonden werkjes. Ik zet het u om eens weder iets te maken dat mij zoo wel bevalt als uw *Hugo de Groot*. Ik heb mij door eene herhaalde lezing overtuigd dat ik, tot dus verre, dien grooten man slechts ten halve gekend had. — De beminnelijke zijde verdiende deze toelichting. Hoe maakt gij het om zonder aan uwe beroepsbezigheden te kort te doen, of de genoegens die een talrijk gezin oplevert achter de bank te zetten, tijd en lust over te hebben om als auteur op te treden? Ik stel nog altijd groot belang in verschillende zaken: speculeer en lees veel, oefen mij op nieuw in wetenschappen, die mij door den tijd ontschoten waren; maar tot uitvinden en zamenstellen heb ik geen moed — waarschijnelijk ook geene krachten meer. Ik weet niet of mijne uiterlijke omstandigheden deze soort van bedrijveloosheid regtvaardigen, maar zeer zeker begunstigen zij die. Hier komende wilde ik eerst maar ettelijke maanden uitrusten en dan iets degelijks ondernemen. Maar weldra heb ik mij aan de rust gewend en zal het nu maar op zijn beloop laten d. i. stiptelijk de pligten vervullen die mij in mijn ambacht worden voorgeschreven, mij op de hoogte houden van hetgene er in de staatkundige en letterkundige wereld omgaat en voorts disponibel voor mijne vrienden en naastbestaanden waar hun mijne diensten te pas kunnen komen. Gij ziet dus dat, hoewel niet werkzaam, ik nog verre ben van het *somno et inertibus horis*. Misschien echter beleef ik dat ook nog.

En hiermede, mijn waarde Jeroon, breek ik af, onder toewensching van het beste en met aanmaning van niet lang schuldig te blijven hetgene gij mij op het slot van uwen epistel beloofdet: *hierna eens opgeruimder*.

N°. 15. — AAN JERONIMO DE VRIES. — (Parijs) 12 Julij 1829.

Hoewel Parijs de plaats niet is alwaar men zich gemakkelijk tot schrijven zet, kan ik echter niet van mij verkrijgen om de beantwoording uwer hupsche en genoegelijke brieven van Mei en Junij tot eene onbepaalde toekomst te verschuiven; en van mijne rescriptie, hoe kort ook, of liever juist omdat zij kort zal zijn, vertrouw ik de overbrenging aan mijn broeder, want hij kan u beter dan iemand zeggen wat gij omtrent uwen diplomatieken vriend en zijne tegenwoordige voornemens begeeren mogt te weten. Grootelijks hebt gij mij verheugd door het loffelijk getuigenis wegens mijn broeders gedrag en werkzaamheid. In de maand die hij nu met mij heeft doorgebracht, heeft het hem niet aan exhortatien ontbroken om toch op hetzelfde pad voort te gaan. Trouwens ik mag hopen dat een Ouderling (zelfs al is hij maar van de Waalsche Kerk) zoo stevig in de goede leer is dat men die exhortatien als eene *superflua cautela* beschouwen kan; en mijne zorg gaat zich dus bepalen tot den jongsten, den student, wien ik mij wel degelijk reserveer om, overeenkomstig uw welmeenend aanbod, tot u en de uwen in betrekking te brengen, indien ik bij mijn eerstvolgend verblijf in Holland bevinde, dat hij uwe goedheden en onderscheiding waardig is. Hoe gelukkig indien ik tegen datzelfde tijdstip (het zal nog wel eenige maanden aanloopen) ons lieve vaderland weder in de stille ontwikkeling van vroegere jaren en de gemoederen mijner medeburgers allerwege beter gestemd moge aantreffen! Iets anders dan de vurigste wenschen kan ik tot eene zoo noodzakelijke verandering niet toebrengen.

Dat de dicht- en letterwerken financieel zoo improductief

zijn, bevreemdt mij ten hoogste. Ik had daar, bij de leergierigheid van onzen landaard, betere gedachten van, en wil ook nog hopen, dat er notabele uitzonderingen zijn. Tot niemand zag ik dezelve zoo gaarne uitgestrekt als tot Loots. Groet hem hartelijk van mij en ook Dr. Arntzenius, met dankzegging voor zijn schrijven, hoewel ik het al vroeger verwacht had.

En nu, mijn waarde Jeronimo, terwijl ik op eene gezondheidsjagt ga, vaar gij zelve wel met allen die u toebehooren! Lukt mijn plan om naar Italien te gaan zoo breng ik u zeker een penning of gesneden steentje mede, en in allen geval ongeschonden de vriendschap terug, die nu, na een derde van eene eeuw, ook wel voor een antike gelden mag.

N°. 16. — AAN JERONIMO DE VRIES. — (Londen) 24 Januarij 1832.

Grooten dank, mijn vriend, voor uwen even belangrijken als uitvoerigen brief van 3 dezer. Ik heb er juist van die berigten en bijzonderheden in gevonden naar welke ik dikwijls vragen zoude, indien ik mij veroorlooven kon zoo ruime aanspraak te maken op den tijd en de goedwilligheid van mijne vrienden. Het voornaamste en waar ik mij het meest over verheuge is dat gij, bij voortduring, in uwen huisselijken kring gelukkig zijt en genoegen hebt van uwe zoons. Dat sukkelen met uwe gezondheid, waarvan gij schrijft, zal naar ik hoop en vertrouw, maar voorbijgaande geweest zijn, terwijl mijn gestel hoe langer hoe vatbaarder wordt voor koude en vochtigheid, zoo dat ik in dit saisoen en dit veranderlijk klimaat menig een dag t'huis zitten moet, 't zij uit voorzorg 't zij uit hoofde van werkelijke pijnen — niet zoo sterk dat ik geen plaizier

hebben zoude in ambtsbezigheden of studie doch echter genoegzaam om mij te doen beseffen dat het met mijn actief leven en met mijne bruikbaarheid voor staatsdienst ten einde is. Ik betreur zulks niet 1°. om dat ik, zoo als gezegd, doorgaans van harte gezond zijnde, nog dezelfde liefhebberij heb voor alles wat ik op mijn gemak en zittende verrigten kan; 2°. om dat de publieke zaken, zoo als ze zich sedert een geruimen tijd laten aanzien, weinig of niets aanlokkelijks overhouden voor hem die ze in vroegere jaren gekend en te behandelen gehad heeft. Hoe verblijdde het mij u, die in Amst^m woont, zoo gematigd en echt liberaal over de voormalige broeders te hooren spreken! En hoe zeer beaam ik hetgene gij zegt omtrent het nut dat de beide deelen zich onderling hadden kunnen aanbrengen! Maar, eilieve, kunt gij dat bij v. d. Hoeven verantwoorden, die in zijne uitmuntende Hoofdiaansche aanspraak de vereeniging als eene bron van ellende en de scheiding als een zegen voorstelt? Het is weerga's hard voor mij die de beste jaren van mijn leven, uit pligt niet alleen maar ook uit overtuiging, grootendeels besteed heb aan het bevorderen der ineensmelting. Des noods zou het mij ten troost kunnen strekken dat Kemper, niemand weet dit beter dan gij, in denzelfden zin en even opregtelijk werkzaam is geweest. Maar ik wil liever, met wat toe te geven, beproeven of wij het niet allen eens kunnen worden, in dezer voege. — De kans is voor het tegenwoordige verkeken. Maar slechts voor het tegenwoordige. Na verloop van tien of twaalf of twintig jaren zal het idé der zamenvoeging van al de Nederlanden wederom natuurlijk en heilzaam voorkomen en een ieder zal gevoelen dat het toch beter is tot eene groote en wel geronde massa te behooren dan tot eene fractie. De Belgen, die gij te regt

kinderen noemt, zijn nu andermaal op school en betalen een zwaar leergeld. De fout, die in 1814 door mij nevens vele andere begaan is i. e. die ik met vele anderen van 's Konings raadslieden gemeen heb, heeft hierin bestaan, dat wij de opvoeding dier kinderen door Meester Napoleon voor genoegzaam hielden en dienvolgens dachten dat zij voortaan als volwassenen beschouwd en behandeld moesten worden. Maar uit die dwaling moeten wij nu niet in deze andere vervallen, dat zij in het geheel niet opvoedbaar zijn. Loopt de cursus naar wensch af dien zij vrijwillig — want zeker de schuld is voor meer dan $^3/_4$ op hunne zijde van de rekening — op nieuw begonnen hebben, zoo kan het Nederlandsche rijk nog zeer wel, en dan op meer hechte grondslagen, hersteld worden. Doch, zoo als gezegd, na verloop van een zeer geruimen tijd en misschien eerst onder den derden Willem — den te Brussel geborenen. De taak der huidige generatie moet zijn om spoedig en behoorlijk van elkander af te komen en zich te gewennen om als goede buren te beschouwen, die men onder een en hetzelfde dak levende lastig en onaangenaam vond. — Mij, als buurman der conferentie, zult gij misschien nu afvragen of dat doel weldra bereikt worden zal en dan moet ik overhoops antwoorden: *non liquet*, of ten minste *hoc unum liquet* — dat wij allen wel zullen doen van ons met geduld te wapenen. Hoe gelukkig dat dit juist eene der nationale deugden is!

Gaarne zal ik mij door u laten beduiden, dat Bilderdijk niet een kwast was; talentvol, genievol, zoo veel gij wilt, maar een kwast; en uit zijne eigene bekentenis dat hij een kind was en dat men met hem moest weten om te gaan, zoo als gij en Valckenaar, zie ik niet dat gij eene goede verontschuldiging voor zijne buitensporigheden halen kunt.

Waar zoude het heen, zoo het ons menschen vrij stond om in plaats van ons te bedwingen en te verbeteren, eenvoudig te zeggen: *ik ben zoo en niet anders?* — Een goede twintig jaren geleden had ik aan Bilderdijk een paar deeltjes met Spaansche tooneelstukken geleend, die hem, naar ik dacht, stoffe zouden verschaffen van eenige overzettingen *uit zijn eigen Spaansch*. Bij zijn leven heb ik ze nooit terug kunnen krijgen. Misschien gaat dit nu beter, zoo gij er u mede bemoeijen wilt, voor dat men aan het verkoopen gaat van zijne nagelatene boeken. Gij zult mij zeer verpligten. Beide deeltjes zijn in klein 4[to] ingebonden en, zoo ik mij niet bedrieg, met den tytel: *Comedias Espanolas* op den rug. Twee stukken van *Guillen de Castro*, waaruit Corneille veel in zijn Cid overgenomen heeft, zijn elders bezwaarlijk aan te treffen en om dat ik ze zelf in Madrid opgeschommeld heb, zag ik ze gaarne wederom in mijn bezit.

En nu, vaarwel mijn vriend, en groet de braven die van tijd tot tijd nog mijner indachtig zijn, speciaal ook Loots. Waarom hebt gij, van zijne Heirvaart gewagende, niet eenige woorden gebezigd die mijne opinie omtrent dat stuk konden vestigen of ten minste leiden? Nu weet ik waarlijk niet wat ik er van zeggen moet — en het te herlezen zoude wat veel gevergd zijn. — Of hebben ons allen misschien de Nederlandsche Legenden bedorven en ons aan eene keurigheid gewend die onbillijk maakt jegens andere dichters? *Responde si placet*, *ornatissime de Vries!* *

N°. 17. — Aan Jeronimo de Vries. — Den Haag, 21 Januarij 1835.

* De gewone formule van Wyttenbach op zijne colleges.

Onlangs ben ik naar *de stad* gegaan om het jubilé van den Vrijdag en na weinige uren heb ik ze weder verlaten om de onpasselijkheid van mijne vrouw, die mij deed verlangen haar zoo kort mogelijk alleen te laten. Zie daar u uitgelegd, mijn vriend, uit welken hoofde ik bij die gelegenheid het avondbezoek niet heb herhaald, welk mij in October zoo bijzonder veel genoegen had verschaft. U en de uwen zoude anders gebleken zijn, dat mijn humeur en geestgesteldheid niets geleden hebben van de handjicht welke mij in het spoedig beantwoorden van uwen laatsten verhinderde. Waarom schreeft gij mij toch den 23sten Decer. dat gij eerstdaags al die potentaten der geleerdheid q. q. stond uit te luiden? Ik heb lang in de verbeelding geleefd dat dit alzoo werkelijk had plaats gehad en nu pas van 's Gravenweert tot mijne verwondering en tevens tot mijne vreugde vernomen, dat de openbare zitting tot omstreeks half Maart uitgesteld was. Ik zeg tot mijne vreugde, om dat er nu kans is dat ik, mits *weer* en wind dienende, onder uw gehoor kome: een plaisier waarop ik dubbel belust geworden ben sedert men mij in Amst. verteld heeft hoe gij u ten aanzien van onzen braven Röell van eene dergelijke taak gekweten hebt. Gelieft mijn geest in dien tusschentijd een beetje te getuigen, zoo zende ik u over Hogendorp en Meyer — den een President, den ander Secretaris der Commissie voor de Grondwet — misschien deze en gene bijzonderheid die te pas komen kan en inmiddels laat ik u in het bezit van de Columbiaansche doos, voor welke ik in allen gevalle eene securiteit van u in handen heb: *Reinert de Vos*.

N°. 18. — AAN JERONIMO DE VRIES. — ('s Gravenhage) ult. Sep. 1836.

Hiernevens, mijn vriend, de Bilderdijkiana van welken ik u gesproken heb. Maak er zoodanig gebruik van als u gepast voorkomen zal, maar wees vooral getrouw aan uwe belofte om ze mij na eenigen tijd weder te doen geworden. Ongaarne zoude ik ze missen uit de verzameling van brieven, welke ik van merkwaardige mannen ontvangen heb. Die van 14 Januarij 1814 bewijst dat ik al spoedig na de restauratie bij den toenmaligen Souvereinen Vorst werkzaam ben geweest om Bilderdijk uit zijne pecuniele verlegenheid te helpen en wil men denzelven dus drukken, mij kan zulks niets anders dan aangenaam zijn. — Doch, durft gij, machtige woordvoerder van het Instituut, dezelfde toestemming geven tot het publiek maken van het schrijven van 15 Sept., in welke hij die instelling verderfelijk verklaart voor de taal en schoone letteren en derhalve smeekt dat Z. K. H. hem van het hem verdrukkende Lidmaatschap bevrijde?- Kunt gij over die bedenking heen stappen, zoo zullen de Uitgevers u dank te zeggen hebben voor een stuk dat meer dan eenig ander in hunnen bundel uwen geleerden en dichterlijken kwast caracteriseren zal.

N°. 19. — Aan Professor Bake — Brussel 12 Feb. 1839. *

De heer Bethman is hier reeds zoo bekend en bij al de menschen die hij noodig hebben kan zoo wel aangeschreven, dat ik niet zie, waarin hem mijne hulp of voorspraak te pas komen zal. Casu quo echter zullen zij hem niet ontstaan, dewijl hij zelf mij wel bevalt, doch vooral omdat hij mij door u aanbevolen is.

---

* Deze, gelijk N°. 27, welwillend medegedeeld door Dr. N. B. J. Kappeyne van de Coppello.

Met de vervulling van het Utrechtsche Professoraat moet het nu gaan zoo als het kan. Het is eene dier zaken geworden, waarvan men gewoon is te zeggen: er ligt een vloek op. Zelden heb ik mij zoo veel zorg en moeite getroost voor iets dat ik niet q. q. geroepen was om te behartigen. Waarschuwing aan den Minister: — aan den Hr. Ferrand; praeparatie der genen wier opinie van invloed scheen te moeten zijn, zoo als van Lennep; bevestiging van den President Curator in de gevoelens die hem bijzonder door uw schrijven van 37er — thans nog onder mij berustende — bijgebracht waren; maar het is steeds geweest als of het spel sprak — bij elken zet op het schaakbord dien wij voor decisief mogten houden, kwam er onverwachts een tegenzet, die alles weder twijfelachtig maakte en de spelers, die bij het vertrek van Capellen de partij opgenomen hebben zijn, zoo als ze mij altijd voorgekomen zijn, lieden die verliezen *moeten* ondersteld zelfs, dat ik ze niet zonder onregt verdenken mag van te *willen* verliezen.

Gaarne ga ik tot de aangenamer taak over van u te bedanken voor uwe Scholica Hypomnemata: uit de korte opgave van den inhoud kan ik mij nu reeds van dit 2e deel even veel genoegen voorspellen als mij in der tijd de lezing van het 1ste verschaft heeft. Vooreerst kan ik nog maar van de toewijding aan Luzac spreken — (gelief hem in vriendschap aan mij te doen denken). Die heeft mij door stijl en toon en door de reminiscenties van de Engelsche philologen uit Porson's school oneindig veel plaizier gedaan: en mij dunkt dat ze bij allen op wier oordeel door u prijs gesteld worden kan, grooten bijval vinden zal, except waarschijnelijk *in isto mercatu eruditionis*. Beter echter zulk een markt dan geene eruditie hoe ook genaamd, ten minste in de Grieksche en Latijnsche letteren,

zoo als het geval is ter plaatse van waar u deze dankzegging toekomt.

N°. 20. — AAN JERONIMO DE VRIES. — (Brussel) 4 Nov. 1839.

Het zakelijke van mijn antwoord, optime Frïsi! vindt gij op het kartebelletje dat hierin ligt. Gij hebt mij waarlijk gelukkig gemaakt door mij in staat te stellen van iets bij te dragen ter verzachting van het lot van mijn ouden vriend en hij kan u voor uwe tusschenkomst niet dankbaarder zijn dan ik zelve, die mij wel eens verweten heb dat ik hem te veel uit het oog had verloren.

Ik ben blij te weten dat onze laatste ontmoeting of liever scheiding uwe lachspieren in beweging heeft gebracht; zoo behoudt gij van mij een vrolijk aandenken totdat wij ons wederzien en dan knopen wij ons gesprek dadelijk weder aan die onverwachte Fransche invasie aan.

Gij moogt boos op mij worden, maar ik kan uwen geestigen epistel volstrekt niet naar eisch beantwoorden. Veel had ik mij van de drukte, die in de groote muiterstad op mij wachtte, voorgesteld; maar, zoo als ik nu ondervinde, lang en breed niet genoeg. Vriend en vijand — doch men zou haast moeten gelooven dat de Hollanders hier nooit vijanden gehad hebben — overladen mij met bezoeken — eenige moeten gereciproceerd worden en zoo kruimelt de dag voor $^3/_4$ weg, zoo dat er naauwelijks tijd genoeg overschiet voor wezendlijke zaken en voor particuliere correspondentie niets. Stel u dus kort en goed te vrede met het berigt dat uw vriend te vrede is; dat ik overmorgen eene lieve woning betrek op de Boulevard tusschen de Leuvensche en Namensche poorten; dat gij er welkom zult zijn als gij aanstaande jaar de Zuidelijke

kunstbroeders eens komt opzoeken en dat ik inmiddels u en, zoo het geoorloofd is, ook uwe gezellige theeschenkster in liefde gedachtig blijf.

N°. 21. — AAN JERONIMO DE VRIES. — Brussel, 22 Mei 1840.

Het is niet geheel en al mijne schuld, waarde vriend, dat uwe hartelijke letteren van 3 Maart zoo lang onbeantwoord gebleven zijn. De man dien gij ze ter bestelling opgedragen hadt heeft zich een geruimen tijd te Gorkum op moeten houden. Schrijf mij een ander maal liever per gewone post — ik behoor tot die bevoorregte wezens voor welken alles *Franco* is. Ongelukkig dat mijne vrijdommen zich daartoe bepalen. Van de gewone kwalen en gebreken, die ons armzalig geslacht, vooral op den leeftijd dien wij bereikt hebben, kwellen en onrusten, ben ik alles behalve vrij. Ik zoude zelfs zeggen dat mij eene zeer ruime portie toegevallen is, indien ik niet vreesde dat mij zulks zoude doen voorkomen als een klager en een misnoegde over het noodlot, en dit wil ik niet, want vroegere en latere jaren tegen malkaar verrekend, ben ik verplicht mij onder de gebenificieerden te rangschikken en moet dankbaar zijn voor het batige saldo. Maar waarom

Desinit in piscem mulier formosa superne?

Waarom komt het goede eerst en daarna het onbehagelijke? Dit laatste woord is juist dat waarmede ik mijn tegenwoordigen toestand, den physieken namelijk, beschrijven kan. Ik blijf bleek of liever geel, ben dikwerf lusteloos, heb mij te verontwaardigen over mijne knieen, die zwak — over mijne vingers, die krom blijven. De een zegt: het is een gevolg van die herhaalde aanvallen van podagra; de andere zoekt de oorzaak in die herssen-koorts, welke

nu drie maanden geleden in de couranten, behalve in de Amsterdamsche — eere wien eere toekomt — nog verergerd werd — het ware van de zaak ligt in den ouderdom. Het schip begint af te takelen om wat vroeger of wat later opgebroken te worden. Mijn trachten moet maar zijn dat dit een en ander slechts langzamerhand geschiede, want nu al wederom de menschen met mijn persoon te gaan bezighouden en hen, als het ware, te dwingen, op dat zij zich zelve gelijk blijven, tot eene hernieuwde explosie van belangstelling, zooals die waaraan ik zoo gevoelig geweest ben en nog ben — zoude waarlijk indiscreet zijn. Ook zijn er dingen, naar welker afloop ik nieuwsgierig ben en waarvan ik de wetenschap naar de wereld, die men vulgo de betere noemt, begeer mede te nemen — zoo als daar zijn de civilisatie van de Kabylen door de Fransche artillerie, de liquidatie van het Amortisatie Syndicaat, door ik weet niet wie of hoe de oorlog der Engelschen tegen de Chinezen, de werking van het contreseing onzer verantwoordelijke ministers enz. enz. Het zijn altemaal bagatellen, zult gij zeggen — hoe kan een verstandig mensch zich daarom ophouden? Maar een ieder heeft zijn smaak en dit is zoo de mijne. Er is nog iets dat ik gaarne zien zoude, naamelijk indien Apostool bestemd is om mij naar welgemelde wereld vooruit te reizen: U in zijnen armstoel en in het midden zijner schilderijen en prenten. De waarschuwing, die ik in den Haag achter heb gelaten, dat elke andere beschikking eene onregtvaardigheid zoude zijn, zal ik eerstdaags en vervolgens bij gelegenheid hernieuwen. Ik mag echter niet voor u verbergen dat naar mijne ondervinding, zelfs na dat ik mij nu voor de laatste maal uit het vaderland verwijderd heb, aanbevelingen, die niet van zeer nabij geschieden, geenen diepen indruk maken.

N°. 22. — AAN JERONIMO DE VRIES. — (Brussel) 3 September XL.

In uwen luimigen epistel die wel lang maar alles behalve langdradig was, kon ik niet nalaten een wee en ach! op te merken over dat *arme* Amsterdam, dat niet eens een Gerechtshof heeft, laat staan een Koninklijk Hof, terwijl het bij den overmoed der West-Friesen (voor mij eene nieuwe en nog niet begrepene ontdekking) aan minachting en verguizing blootgesteld is. Eigenaardig begint dus dit mijn antwoord met eene hartelijke felicitatie wegens den bevochten zegepraal op het veld der provinciale splitsing. Waar het praeadvies van den Heer Burgemeester gevolgd is, mag de Heer Griffier wel een juichtoon aanheffen, en gaarne stem ik daar mede in, hoewel mijne vriendschap te vergeefs naar de redenen zoekt, die de zoo heftig bestredene verandering voor hem personelijk of als ambtenaar wenschelijk kunnen maken.

Over uwen inval om den goeden Duim uit zijn graf te halen, heb ik mij moeten verwonderen. Ik had zeker in de laatste dertig jaren noch om den man noch om de zaak gedacht. Kon ik maar even gemakkelijk mijn eigen duim herstellen, die zoo gezwollen blijft dat het bij het voeren der pen meest op de voorste en middelste vingers aankomt. Die vreeze ik dat voor altijd geremoveerd is, en bij den staat mijner voeten mag ik mij niet eens zoo als gij met het talent van springen en koorddansen trachten te troosten. — Gelukkig nog zoo ik, met behulp van den diplomatieken balanceerstok, langzaam voortwandelen kan tot dat ik ergens een armstoel vinde om het uur dat wat vroeger wat later voor een iegelijk slaan moet op mijn gemak af te wachten. Met Fransche vooroordeelen behebt, heb ik lang gedacht dat de fauteuils académiques juist de zitplaatsen waren,

alwaar men zich het best tot slapen zetten en dus ook het best tot den eeuwigdurenden slaap voorbereiden kon. Maar wat gij mij van de Tweede Klasse vertelt brengt mij tot juister inzien of ten minste tot het admitteren van notabele uitzonderingen op dien regel. Te denken, dat Da Costa daar een stoel had naast Wiselius, was mij wel geen gruwel maar toch eene stoffe van hooge verbazing geweest — *nog iets over de Sadduceen* en andere geschriften waren mij nog hoewel flaauw in het geheugen — dat echter daarenboven laatstgem. voor den anderen had kunnen stemmen, zoude ik altijd voor onmogelijk verklaard hebben, zoo het mij niet onlangs te Luik uit een belangrijk ochtendpraatje met iemand die het weten kon en die u mijne groetenis moet hebben overgebracht gebleken was. Ook met Vader Apostool en nu laatstelijk met van Assen heb ik veel over u gesproken, maar veel liever spreek ik met u zelven over anderen. Kan dit niet mondeling het zij dan in geschrifte en onthoud nu wel in de eerste plaats dat ik van niemand anders dan van u pretendeer te vernemen hoe het behoort te gaan en hoe het gegaan wezen zal met de vacature van Staring — die behoorde ook immers tot uwe Klasse? Ik spitze mij bij voorraad op uw verhaal en twijfel niet of gij zult wel in het geval komen om nogmaals den balanceerstok uit den hoek te halen. — Het regtzinnige klaverblad zal zeker wel zijn eigen candidaat hebben, maar welken kan ik bij geene mogelijkheid gissen. Elke bijzonderheid tot de vaderlandsche letterkunde betrekkelijk zal mij altijd welkom zijn, want ik ga in het Hollandsch harder achter uit dan ik in het Vlaamsch vorder. Zend mij de Ada zoo dra u eens iemand komt vragen of er iets van uwen dienst is naar Brussel en verzoek uit mijnen naam uwe vriendelijke thee-

schenkster om u daaraan in tijd en wijle indachtig te maken.

Op het kapittel van de W. zal ik u tegen Kersmis nog wel opzettelijk te schrijven hebben. In mijn bijliggend antwoord (N°. 28) heb ik, als een zijdelingschen troost in zijne souffrances mijne eigene gezondheid ongunstiger beschreven dan zij verdient, hetwelk noodig is u te melden, niet zoozeer tot uwe eigene geruststelling, waaromtrent ik mij op het beloop en den toon van dezen brief verlaten mag, maar opdat niet Arntzenius in den waan kome, dat ik geen profijt zoude hebben gehad van zijn' raad nopens het gebruik der dampbaden te Aken.

N°. 23. — AAN J. B. DE WILDE. — Brussel 3 Sept. 1840.

Hoewel de belangstelling, die uw schrijven van 20 Julij in mij heeft opgewekt van een treurigen aard is, kan ik toch niet af zijn u voor het zelve dank te zeggen, mijn waarde vriend, want het bewijst dat de veeljarige verwijdering, die alleen het gevolg geweest is van de omstandigheden, en van het uiteenloopen der paden, die het elk onzer toegelegd was te bewandelen, u niet tot het vermoeden heeft gebracht, dat het mij ontbreken kon aan oprechte deelneming in uwe wederwaardigheden. De details, die gij mij mededeelt, kwamen juist van pas tot staving en toelichting van het gene mij slechts weinige dagen te voren door Berg verhaald was — de voorbeeldige oppassing uwer goede zuster, de zorg van een voortreffelijken arts, de hartelijkheid van zoo vele achtbare mannen, die door alle tijden heen uwe vrienden gebleven zijn, — dit alles moet zeker tot uwe vertroosting hebben bijgedragen. Het voornaamste echter beschouw ik gelegen te zijn in de ge-

latenheid des gemoeds, in de bedaardheid, kortom in de practicale levens-philosophie, waaraan gij u van jongs af gewend hadt. Behage het nu slechts den Hemel zich met de blijken, die gij er van gegeven hebt, te vergenoegen en u voor meer beproevingen te verschoonen.

Wat mij betreft, dien het voorregt te beurt viel van schier nimmer stoffe tot klagen te hebben, ik zoude ondankbaar zijn, zoo ik niet voor 's hands gewillig beruste in al het geene over de rest van mijn leven beschoren wezen mag. Een paar jaren gezondheid wensche ik nog, het is waar, doch voornamelijk omdat ik dien tijd reken nodig te hebben, om eenigermate te voldoen aan het vertrouwen, dat mij bij het aanvaarden van mijn tegenwoordigen post op eene zoo vleijende wijze betoond is. De dampbaden te Aken hebben mij buiten twijfel goed gedaan, doch bij mijn telkens moeijelijker opkomen van iedere attaque van jicht zoude het vergeefs zijn voor mij zelven te willen ontveinzen, dat de gewone gezellin van den ouderdom — de zwakheid — sterk bij mij aan het toenemen is. Ook ben ik niet zonder bekommering over den staat mijner oogen. Uw schrift doet mij denken, dat de uwe u nog goede diensten doen. Dit blijve zoo tot het einde.

N°. 24. — Aan Jeronimo de Vries. — Brussel 5 Jan 1841.

Het retour van den advocaat Brugmans verschaft mij juist de gelegenheid om u kosteloos de bijliggende te doen toekomen. Beschik er over ten behoeve van onzen goeden J. B., zoo als gij in zijne tegenwoordige omstandigheden meest gepast oordeelen zult.

Ik gunde aan Rochussen, even als gij, zeker het beste, maar zijn voorspoed bij de Edel Mogenden heeft mijne ver-

wachting verre overtroffen. Mogt zijn pad met der tijd niet doorniger worden! Mogt men hem welhaast, wat de gaaf van overreden en het doorbrengen van wetten aangaat met wijlen van Tets vergelijken, *plus* eene hartelijke deelneming aan 's lands welzijn ook in de toekomst en *minus* de kunstmatige verbloeming der waarheid. Hier gaan onze zaken zachtjens aan, maar zoo ik hoop secuur vooruit naar eene goede verstandhouding. De dwaasheden van de laatste maanden in Frankrijk hebben den geest beter gestemd en meer algemeen voelt men dus de raadzaamheid eener toenadering tot de voormalige Noordelijke broeders. Gij verneemt zeker geregeld hoe werkzaam Willems met zijne Vlamingen is. In Brussel zelfs, wie zou het gelooven! heeft zich het Stedelijk Bestuur de zaak der Vlaamsche spelling aangetrokken, maar ongelukkig in een verkeerden zin, want om een boekverkooper te believen die met eene groote partij ouderwetsche Spraakkunsten in zijn maag zat hebben zij zich tegen het stelsel verklaard dat men niet zonder moeite voor een paar jaar te Gent en te Mechelen had doen aannemen en invoeren. * Weet gij, dat Groen door de Brusselsche Academie tot buitenlandsche Correspondent benoemd is; me absente sed concurrentibus Gerlache en Stassart?

Ik heb den winter niet met podagra geinaugureerd, maar met eene bezetting op de borst. Om mij veertien dagen op mijn kamer te doen blijven, zeiden de geleerden, dat ik rakelings langs een pleuris liep en daar ze mij telkens, als ik daaraan scheen te twijfelen een ons of tien bloed aftapten, heb ik mij eindelijk maar laten gezeggen. Schrijven mogt ik niet en praten even weinig — alleen

* Verg. Brieven van Willems, bladz. 171.

lezen, van welke permissie ik dan ook ruim gebruik gemaakt heb. En als ik het lezen moede was, leerde ik uit Ferdinand Huyck de zegswijzen van schipper Pulver van buiten. Verzuim niet den auteur te bedanken voor al het plaizier dat hij mij verschaft heeft. Mijn eerstvolgende is aan Prof. van der Hoeven en toegedacht en verschuldigd. Dat gij den Tex bij het Instituut en bij het Athenaeum behoudt is meer dan eene dubbele felicitatie waardig.

N°. 25. — Aan Jeronimo de Vries. — 24 Jan. 1841.

Wijt het u zelven, waarde vriend Jeroon! dat ik u zoo gaauw weer kom lastig vallen. Mijn gewone correspondent in den Haag is goed voor het pecuniele, maar heeft geen slag van letterkundig nieuws op te vangen, veel min van nu en dan eenig werk of vlugschrift te kiezen dat mij interesseren kan. Uwe mededeelingen in uwen laatsten brief hebben mij speciaal belust gemaakt op Da Costa's gedicht en de Lennepiaansche begroetingen van Van Loon. Van uwe eigene redevoeringen en aanspraken zal ook wel het een en ander gedrukt zijn. Ik lees dat altijd zoo gaarne, hoewel mijne admiratie van uwe stijl en vruchtbaarheid doorgaans vergezeld gaat van zelfsverwijting over de tegenovergestelde hoedanigheden die in mij uitblinken — ambtsplichten en bezigheid waarvoor ik bezoldigd word altijd apart, want ik schaam mij bijna het te erkennen, het is als of ik zulk een stimulans noodig heb om min of meer productief te worden en mijne hand naar de pen uit te steken. — Maar om niet af te dwalen, als gij zoo wat bij een hebt en tevens eenig boek bij welks lezing u ingevallen is: dat zou Falck in zijne vreemdelingschap plaizier doen! bestel het dan bij uwen boekverkooper met opdracht om van alles een pakje te maken, dat de diligence

van van Gend en Loos nimmer zwarigheid vindt van behoorlijk herwaards te brengen mits begeleid van een declarator: "De ondergeteekende verklaart dat het pakje gemerkt A. R. F. en geadresseerd aan 's konings afgezant te Brussel niets dan Nederduitsche boekwerken behelst ter waarde van f. . .". Wilt gij dit om de twee of drie maanden, als er stof is, doen herhalen, ik zal het als een wezentlijken dienst beschouwen en voor het rembours van uwe eigene uitschotten zoo wel als voor het voldoen van den boekverkooper zal ik in tijd en wijle zorgen. A gouverno dient, dat ik behalve Ferd. Huyck reeds in het bezit ben van vaderlandsche letterspijs die alles behalve luchtig of kluchtig is, Ackersdijk, 's Gravenweert, Bosscha, Groen en al het geschrijf over het Lager Onderwijs.

Niets van het gene gij mij over zaken en personen meldt is buiten opmerking en zelfs belangstelling gebleven. Welkom was mij uw loffelijk getuigenis over den *Substituut Officier* * zoowel als de gunstige berichten van Arntzenius, van uwe neveux en van uw eigen zoon. Zend dezen zonder schroomen, als hij zich na zijne promotie een beetje verpoozen wil. Hem het verblijf in Belgie aangenaam te maken, zal mij even gemakkelijk zijn als het goeden raad schaffen voor de te kiezen bestemming moeijelyk. Overal in de wereld is het te vol — op stoombooten en in herbergen niet alleen, maar ook in betrekkingen voor de balie, bij de militie, in de vakken van handel en industrie. Draag maar zorg, dat de beschouwing daarvan hem niet mismoedig of ongeduldig make. Voor wie zijn tijd weet af te wachten doet zich altijd vroeg of laat eene opening op door welke men binnen sluipen kan.

---

* Jhr. Mr. J. de Bosch Kemper.

Ten slotte, want ongemerkt ben ik langdradig geworden, als of ik niet schrijvende was aan iemand wiens leven juist het tegenovergestelde is van ledigheid en eenzaamheid — ik wist niet dat bij J. B. d. W. het water somtijds zoo na aan de lippen konde komen. Mogt dit weder gebeuren, beschik dan vrijelijk over mijne beurs voor de meest dringende behoefte. Zoo lang ik in zulk eene positie blijven mag als de tegenwoordige, beschouw ik het bewijzen van diensten van dien aard niet alleen als plicht, maar als een der mij beschorene voorregten. Vaarwel en breek u het hoofd niet over de kundigheden, die in het leven na dit leven te pas kunnen komen. Dat is al voor jaar en dag door Teyler gevraagd en door Ds. v. d. Willigen uit Tiel beantwoord, ubi vide, want die lectuur heeft mij nog meer doen lagchen dan Ferd. Huyck en Pulver.

N°. 26. — Aan Jeronimo de Vries. — Brussel 10 Nov. 1841.

Het gevoel van den naderenden winter doet mij de positie van eenige vrienden indachtig zijn, die het lot zoo veel minder dan mij begustigd heeft en ten gevolge hiervan stel ik, even als voorleden jaar, hiernevens een sommetje ter uwer beschikking met verzoek om het of geheel of ten deele en of aanstonds of later in het jaar tot opbeuring en verkwikking van onzen braven de W. te doen strekken. Ik verlaat mij daarbij op uw oordeel zoo wel als op uwe belangstelling en hecht voor 's hands aan hetgene gij doen zult het zegeltje van mijne goedkeuring.

Maak eens een weinigje tijd vrij, om mij te kunnen vertellen hoe het u en de uwen en speciaal uwe trouwe theeschenkster gaat? Sedert dat uw zoon hier doorkwam en mij miste, heb ik, dunkt mij, niets van u vernomen,

behalve onlangs toen ik uw schrift herkend heb in den communicatiebrief, waarmede mij uw zuster * vereerd heeft. Ik wist niet dat haar een zoo zware slag al sedert een geruimen tijd dreigde. Uw broeder is gelukkiger en ik verblijde mij in de vreugde die hij van zijne kinderen beleeft. Draag, bid ik u, zorg dat er een exemplaar van het prijsschrift over Polybius † voor mij bewaard blijve en nihil Frisiaci me alienum esse puta. Om deze reden vraag ik ook naar uwen Bram en wat hij bij de hand genomen heeft of denkt te nemen. Als de zoon zoo geleerd over het commercium epistolarum gehandeld heeft § mag men wel vergen dat de vader zich in dat commercium niet nalatig betoone.

Onzen vriend Willems heb ik onlangs te Gent bijzonder in zijn nopjes gezien en niet zonder aangename gewaarwordingen kon men getuige zijn van die voldoende uitkomst op een even ijverig als wel overlegd streven. De Haarlemsche Courant, die zoo zelden epigrammatiek is, heeft mij doen lagchen met hare vraag naar het licht dat het Vlaamsche Taalcongres ** heeft kunnen ontleenen uit den bijstand van Stassart, de Gerlache en soortgelijken. Gij begrijpt dat het maar eene hoffelijkheid was, die hen — niet tot de beraadslaging — maar tot het feestmaal had doen noodigen, met welke deze besloten is. En deze hoffelijkheid hebben zij en al de Walen op eene behoorlijke wijze erkend. In het geheel is de zaak zeer genoegelijk

* Mevr. Kemper.

† Van (Prof. Dr.) M. de Vries.

§ (Mr.) Abr. de Vries, Dissertatio de commercio epistolarum ex juris principio aestumato. 1841.

** Verg. Brieven van Falck, bl. 404. — Brieven van Willems bl. 178. — Max Rooses, Levensschets van J. F. Willems, bl. 58.

afgeloopen, en tusschen beide eene lachpartij, b. v. ergens in de zaal werd over tocht geklaagd en Willems verplichtend van zijn presidialen stoel den deurwaarder toeroepende: Fermez donc cette porte! werd een Gedeputeerde uit Antwerpen driftig en stelde die naast bij hem zaten ernstig voor den Voorzitter eene berisping te doen ondergaan, die zich veroorloofd had Fransch te spreken, bij zulk eene plechtigheid, in het hartje van Vlamingerland! Enfin over de spelling is men het zoo tamelijks eens — ad majora pergamus! en tracht nu in de herstelde taal eenig kunstwerk voort te brengen of iets dat er na zweemt.

N°. 27. — Aan Professor Bake. — (Brussel) 3 Junij 1842.

Uwe uitgave van de Legibus heb ik besteld, maar nog niet ontvangen, en ik gevoel mij dus dubbel verplicht door uwe attentie van mij het toeschrift aan Zumpt zoo spoedig te hebben doen geworden. Ik heb het, zoo als al het Latijn dat uit uwe pen vloeit, met het grootste genoegen gelezen. Met de vroegere epistels aan Geel en Luzac maakt dat nu een schoone trias, die mijns bedunkens eene eerste plaats verdient onder de voortbrengselen geschikt om bij den buitenlander de gedachten aan Leyden's klassieken levendig te houden. De wijze, waarop in den § *Semper eloquentiae forma* het onderscheid tusschen Cicero en Demosthenes door het verschil van beschaving bij hunne respectieve toehoorders begrijpelijk gemaakt en toegelicht wordt, was voor mij geheel nieuw en heeft buiten twijfel groote waarde. Zoo ik niet veertig of vijftig jaren over mijn studententijd heen was zoude ik echter lust kunnen hebben om tegen uwe thesis te opponeren met te vragen: 1°. hoe ze overeen te brengen is met de speciaal aan het Atheensche volk toegeschreven *humaniteit*. — Vid. Creuzer et alios,

en 2°. of Cicero, als hij tot de Quirites in massa te spreken had, zich zijn auditorium zoodanig kon voorstellen dat hij zich tot bijzondere moderatie en verecundia genoopt voelen moest. Mijn defendens zal antwoorden, dat deze hoedanigheden reeds hebbelijk bij hem geworden waren door de meerdere betrekking tot de Senatores en de Judices: en wordt bij dat antwoord de erkentenis gevoegd dat in allen geval aan den oorspronkelijken aanleg en het individueel karakter van elken redenaar een groot deel toekomt in de bestemming zijner wijze van spreken, zal mijn concedo ten besluite der geheele argumentatie niet lang achterwege blijven en even volmondig en opregt zijn als de betuiging mijner onderscheidene hoogachting.

(P. S.) In de editie der Oratores Attici, die ik uit Engeland medegebracht heb, is een geheel deel aan Lysias en zijne commentatoren toegewijd: ook Dobrees Adversaria komen er in voor, maar niet de *praelectio* in uwen brief aan Luzac vermeld als een accuraat verslag behelzende van Valckenaar's gevoelen over den ἐπιτάφιον λόγον. Is dat dan afzonderlijk uitgegeven of in een andere collectie?

N°. 28. — Aan Jeronimo de Vries. — Brussel 20 Junij 1842.

Dat komt van dat vervloekte talmen en uitstellen! Van zijn oudste en vertrouwdste vrienden krijgt men knorren en den kwaden dunk van een ondankbaar mensch daarenboven! Gelukkig dat ik nog jong ben en mij dus van die slechte hebbelijkheden kan ontdoen. Bij provisie vraag ik u nederig excuus en verzoek dat gij mij niet door een wederkeerig stilzwijgen voor het mijne doet boeten dat, ik mag het niet ontkennen, al te lang geduurd heeft. Die bestraffing zoude nog harder zijn dan ik verdien, want

geene brieven uit het vaderland zijn voor mij zoo leerzaam als de uwen, vooral wat het letternieuws aangaat. Het goede, dat de laatste behelst omtrent u zelven en al de uwen heb ik mij door den ijverigen B. mondeling en in extenso laten bevestigen en toelichten tot mijn groot genoegen. Daarvan hebt gij, hoop ik, eene volle overtuiging. Wat ik het meest bewonder en zelfs eenigermate benijde is uw' eigene ijver en werkzaamheid, die u zelfs in het onverplichte smaak doet vinden, — blijkens de vlugschriften, die gij mij nu en dan doet toekomen. De toon der toespraak tot de HH. van Nut en beschaving heeft mij bij uitstek bevallen — zoo zeer als iets dat ik in vroeger jaren van u onder de oogen heb gehad — want over uwe kleine dweeperij met Bilderdijk — hoewel zij hier nog al afsteekt bij uwe waarschuwing tegen *onvoorzichtige overdrijvers* — is het tusschen ons al sedert jaar en dag uitgemaakt, dat gij van mij geen aanstoot te lijden hebt. En a propos van Bilderdijk, wat heeft Beets die vergelijking tusschen hem en v. d. P. weergaloos schoon gemaakt! Dat is een baas of ten minste op weg om het te worden, vooral zoo hij in plaats van Dominé ergens Professor worden mogt. Op zeer vele plaatsen is uwe vrijmoedige recensie mij, als het ware, uit het hart geschreven en speciaal betreur ik met u hier en daar een klein gemis aan tact, apparent veroorzaakt door de zucht om zich van alle verwijt van vooringenomenheid en partijdigheid vrij te waren. Wat behoefde van de zeldzaamheid van godsdienstige uitboezemingen opgehaald te worden, vooral daar het verslag van de laatste levensuren zoo geheel toereikende was om schroomvallige kwezels en fijnen den mond te snoeren?

Op uwen raad lees ik den Tijdgenoot geregeld en leer er niet weinig uit. Onzen Kemper's geest herken ik dik-

wijls. Slechts de artikelen tot godsdienstige onderwerpen betrekkelijk zouden of niet of geheel anders uit zijne pen gevloeid zijn — hij had zich op een hooger standpunt gesteld. Is er onder de redacteurs iemand die zoo gemoedelijk Protestantsch is? Het is, ik erken het, een alternatief van teederen aard. Zwijgt men van Synodes, van afgescheidenen, van kerkelijke adressen, geraakt men al ligt verdacht van onverschilligheid. Laat men zich er veel mede in zoo geeft men toe aan eene neiging, die waarlijk bij onze natie minder dan bij eenige andere aanmoediging en opkweeking noodig heeft — het mijmeren over en het visschen naar de ware orthodoxie, met veronachtzaming van het tolerante en het practische. Gaarne zoude ik op het religieuse toegepast zien, wat Cicero ergens van het philosopheren zegt: „Philophandum est *sed paucis*." Doch ik weet dat mij in deze dingen geene competentie toegekend wordt. Hier iets in 't voorbijgaan daarentegen wat zuiver practisch en aan mijnen winkel niet vreemd is. De Tijdgenoot wil dat men zich het bezwaar aantrekke, dat de Belgen onlangs op onzen visch gelegd hebben. Zeer wel, maar vergeet men daarbij ook dat de invoer van allen vreemden en dus ook van Belgischen visch in Holland niet alleen bezwaard maar geheel verboden is? En wij hebben dus eigentlijk minder over hen te klagen dan zij over ons. — Arntzenius antwoord ik binnen korten tijd zelf. Aan uwen broeder draag ik u op om mijn vriendelijken dank voor het bewijs van zijn aandenken over te brengen.

Hij heeft mij, wel is waar, ongetrouw doen worden aan eene nu al vrij oude gelofte, die ik mij zelven gedaan had: van de processtukken in de zaak van den eerzamen Laurens Koster even zeer voor afgesloten te houden als die over de eerbare Jacoba van Beyeren, maar nu ik zijnen brief aan

Schinkel gelezen heb verblijde ik mij in die ongetrouwheid. Ook de Fr. vertaling, die gij voor mij besteld hebt, zal ik gaarne ontvangen, liefst twee exemplaren. Eerlang nader en inmiddels vaarwel zoo in als buiten Bussem.

N°. 29. — AAN JERONIMO DE VRIES. — 8 Nov. 1842.
Ik beruste in den lof en verheuge er mij in om den wille des vaderlands, dien gij uwen neven toezwaait, hoewel de vergelijking met J. M. Kemper mij wat sterk voorkomt. Neem het met den Tijdgenoot niet zoo ernstig op en laat er hem mede begaan. Alles kan bij zulke ondernemingen niet op zijn elf en dertigst zijn. Men behoort slechts te letten op het totaal. De recensie van Groen's Handboek kwam juist, nadat ik mij in dat mengelmoes van talent en onverstand beurtelings verlustigd en bedroefd had. Ik ga nu aan Broeder's Gevangenis, dat onze Vollenhoven mij heeft gezonden en waarop uw gunstig getuigenis mij voor 's hands belust had gemaakt. Gij hoort nader van mijne bevinding. Vaarwel inmiddels en laat uw licht schijnen waar het tot doelmatige leiding zijner hedendaagsche vaderlandsche lecture dienstig wezen kan voor

t. t.
FALCK.

II

EEN NEDERLANDSCH DIPLOMAAT. *

"De taal is den menschen gegeven, om de gedachte te verbergen," luidt de uitspraak van een bekend diplomaat uit den aanvang dezer eeuw. De ongunstige reputatie, die Talleyrand genoot en bij voortduring geniet, is echter minder de vrucht van zijne stellingen en theorieën dan wel van de heerschende overtuiging, dat hij in de praktijk dezen niet gulden stelregel getrouw is geweest. Ofschoon 's mans mémoires nog altijd onbekend zijn, is over zijne diplomatieke werkzaamheid en zijne geheele politieke carrière meer dan voldoende licht verspreid, om de verwachting te wettigen, dat zij hem wel nooit zullen schoonwasschen van al de grieven en verwijten, door een koor van slachtoffers en vijanden met zeldzame eenstemmigheid tegen hem ingebracht.

Doch, al zijn de kansen op zijne rechtvaardiging gering, een geheel andere vraag is, of het ongunstig oordeel over zijn karakter als mensch op de veroordeeling van de beginselen en handelingen van den diplomaat berusten mag. Men behoeft geen cursus van politieke historie te hebben gevolgd, om te weten dat politieke personen in hunne officieele qualiteit dikwerf handelingen bedrijven en begin-

---

* Naar aanleiding van *Ambtsbrieven van Falck.*

selen in toepassing brengen, die zij in hun privaat leven afkeurenswaardig zouden achten. Het getal is gering van hen, voor wie de politieke betrekking niet een verzoeking wordt, een verzoeking, menigmaal te gevaarlijker, naarmate het eigenbelang bij hen zwakker spreekt en de zucht, om 's lands belang te behartigen, oprechter en reiner van baatzuchtige nevenbedoelingen is. Wat ieder menschenkind, die gewoon is zijne oogen te gebruiken, in den grooteren of kleineren kring, die zijn horizont omspant, waarneemt en dikwijls tot eigen schade ondervindt, dat goede trouw en eerlijkheid het gemakkelijkst te misleiden zijn, geldt in veel sterker mate van die hoogere levenskringen, waarin belangen niet van enkele individuen, maar van een volk of van volken worden beslist. Het is bijkans onmogelijk, dat een minister, dat een staatsman nooit dupe wordt van invloeden, 't zij van partijzucht, 't zij van bureaucratie.

Wie uit deze opmerkingen mocht afleiden, dat een apologie van den ter kwader naam en faam staanden Talleyrand in mijne bedoeling ligt, zou zich vergissen. De oud-bisschop van Autun diende mij slechts tot inleiding. „Der Mohr hat seine Schuldigkeit gethan: er kan gehn." Ten minste voor het oogenblik.

Wanneer — om den draad weer op te vatten — goede trouw geen waarborg tegen feilen schenkt, evenmin op politiek als op eenig ander terrein van maatschappelijke werkzaamheid, met welk recht zal men dan de dwalingen op staatkundig gebied als grondslagen voor de beoordeeling van den mensch kunnen gebruiken?

Het ligt voor de hand, dat het meerendeel mijner lezers onmiddellijk zal antwoorden: „Niemand heeft ooit beweerd, dat misslagen, ter goeder trouw begaan, het karakter be-

zoedelen. Slechts dan is dit het geval, wanneer slechte handelingen voortspruiten uit oneerlijke beginselen; wanneer het kwaad wordt bedreven omdat en met de volle wetenschap dat het kwaad is."

Hoe scherp de onderscheiding ook schijne, inderdaad baat zij niet veel. Het begrip van zedelijkheid, van kwaad, is niet in alle tijden hetzelfde. Ieder menschengeslacht meent natuurlijk, dat het nog veel zuiverder begrippen heeft dan het vorige; dat het ook in dit opzicht veel hooger staat dan de generatie, in wier plaats het is getreden. Maar al gelooft men ook vastelijk, dat de gang der menschheid niet een cirkel is, dat er een, zij het ook langzame, ontwikkeling plaats heeft, niet alleen van vormen, maar ook van ideeën en begrippen, het recht om, op grond van inzichten die thans heerschen, personen en daden van vroegere tijden te veroordeelen, wordt er niet door gewonnen. Integendeel, het geloof aan ontwikkeling, dat het denkbeeld van verbetering en vooruitgang in zich sluit, schrijft gebiedend voor, bij de beoordeeling van hen, die in vroegere dagen leefden, een anderen maatstaf te bezigen, dan den tijdgenoot zelven wordt aangelegd. Geen eerlijk katholiek zal er aan denken, om de leden van het Roomsch kerkgenootschap, voor wie het dogma van 's pausen onfeilbaarheid nog een mysterie was, te veroordeelen wegens het gemis van dat hooger licht, dat slechts in onze dagen, en pas sedert luttele jaren, de menschheid bestraalt.

Het zoeken van den steen der wijzen was in vroeger eeuwen een zeer geliefkoosde bezigheid van geleerden en ook van vorsten. De alchymie is tot chemie ontwikkeld. Zal men het nu dien vroegeren onderzoekers euvel duiden, dat zij niet handelden volgens de kennis, die de wetenschap van onzen tijd bezit? Muntvervalsching was in de

periode, die men onder den algemeenen naam van het *ancien régime* samenvat, een zeer gewoon redmiddeltje van regeeringen die geldgebrek hadden. Het middel was erger dan de kwaal, zeggen wij, en daarbij een immoreele handeling, omdat het een daad van kwade trouw moet genoemd worden. Mag men daarom de vorsten en besturen, die er de toevlucht toe namen, oneerlijkheid verwijten, omdat zij handelden volgens economische inzichten, die toen heerschten? De moraliteit is ten allen tijde innig afhankelijk van de intellectueele hoogte, die het individu of een volk heeft bereikt.

Hoe weinig het groote publiek ook gewoon is, een dergelijke leer in abstracto voor waarheid te erkennen, de dagelijksche ervaring leert, dat zij in de praktijk bijkans door ieder wordt gehuldigd. Wanneer bijv. in constitutioneele staten de oppositie regeering wordt, is er geen uitspraak meer gewoon dan deze: nu zal het blijken, welk verschil het is of men de zaken beziet van de banken der oppositie, dan wel van de zetels der regeering. De practische onuitvoerbaarheid van menigen hoog opgeschroefden eisch, welks miskenning den voorganger tot grief werd toegerekend, blijkt dikwerf den opvolger, als hij van zijn politieken tegenstander de teugels heeft overgenomen. Op de nieuwe plaats in staat een juister inzicht over de hinderpalen en belemmeringen te vellen, dan vroeger kon verkregen worden, buigt hij dikwerf op zijne beurt het hoofd voor een invloed, die vroeger gemakkelijk te breken scheen. De groote menigte, als de eerste oogenblikken van verwachting zijn voorbijgegaan, berust in het feit, zonder er zich al te veel aan te ergeren. Een enkel individu moge jammeren over beginselloosheid, het publiek, ook zonder te begrijpen wat de oorzaken zijn, stelt zich

tevreden met de meerdere of mindere trouw aan beginselen, die het liefheeft, zonder zich ernstig te bekommeren om afwijkingen, die bevreemden omdat zij niet verwacht werden.

Slechts dan, wanneer een geheele breuk met het verleden voorkomt en in onverzoenlijken strijd daarmede wordt gehandeld, keert zich de publieke conscientie tegen den verrader van zijn eigen overtuiging, die de grondslag van zijn verheffing was. Maar hoe zelden dit het geval is, kan de herinnering van ieder menschenleven aanwijzen. Een politiek man, heden, naar men meende voor altijd, een onmogelijk minister geheeten, is na weinige jaren, soms maanden, weer "the right man in the right place" geworden. Alles begrijpen is alles vergeven, schreef de dichter. Het geheugen van het publiek houdt zijne vroegere sympathieën noch antipathieën vast, omdat het hetzelfde verschijnsel in meerdere of mindere mate achtereenvolgens bij mannen van de meest uiteenloopende richting waarneemt en daaruit de slotsom trekt, dat de moraliteit van het politieke leven geheel afhankelijk is van de kennis van hetgeen mogelijk of onmogelijk, uitvoerbaar of onuitvoerbaar moet geacht worden.

Er is wel geen veld van politieke werkzaamheid, waarop de rozeplanten van goede trouw en eerlijkheid, naar het algemeen gevoelen, minder tehuis behooren en dus ook minder worden aangekweekt, dan dat der diplomatie. Een eerlijk diplomaat werd in vorige eeuwen eene *contradictio in terminis* geacht. Hij was onbestaanbaar. Een diplomaat was, dat spreekt vanzelf, een intrigant en kon niet anders zijn. Het woord van Talleyrand heeft geërgerd om de onbeschaamdheid der erkentenis, maar hield eigenlijk niets in, wat niet iedereen geloofde. Thans, in de laatste dertig

jaar, is natuurlijk dat alles veranderd; de voortreffelijkheid onzer generatie blijkt ook op dat gebied.

Maar vóór deze zegenrijke periode, waarvan wij de kinderen zijn, werd een diplomaat een sluw, geslepen man geacht, die zijne ware bedoelingen achter het masker van gekunstelde taal en hoffelijke vormen verborg. Zijn bestaan werd als een noodzakelijk kwaad ter wille der politiek beschouwd. Eerlijkheid van een diplomaat te wachten of te vergen scheen een naïeveteit, die slechts de geschiktheid verried om zijn slachtoffer te zijn.

„On ne peut pas nier" — schreef een diplomatiek agent der 17de eeuw, die de auteur is van een nog altijd merkwaardig geschrift: *l'Ambassadeur et ses fonctions*, — „qu'un bon ambassadeur ne soit aussy un grand personnage de théatre, et que pour réussir en cette profession il faut estre un peu comédien. Ce n'est pas que je ne voulusse qu'il fust homme de bien, et qu'il possedast, avec la véritable vertu, les qualités qui peuvent former un si agréable mélange de morale et de politique, sans lesquelles le ministre fait une trèsmechante figure dans le grand monde: mais je ne crains point de dire, que dans la corruption du siècle cela n'est pas absolument nécessaire, et qu'il suffit, que l'ambassadeur ait un grand extérieur et une belle apparence, dont il tirera de plus notables avantages que de la vertu mesme; quoy qu'on ne puisse pas cacher longtemps les qualités que la nature donne, ny amuser le monde de celles que l'on n'a point. L'esprit se fait bien connoistre d'abord, mais il n'est pas si facile de pénétrer jusques à la véritable cause des actions, et de scavoir si elles reçoivent leur mouvement de la passion ou de la vertu; parce que l'une estant une corruption de la nature, on s'estudie plus à cacher l'un qu'à acquérir l'autre. Ce

qui estant si ordinaire à tous les hommes, on n'en peut pas demander davantage à l'ambassadeur, qui pourtant ne peut payer tousjours d'apparence; mais il faut qu'en des rencontres il soit en effet, ce qu'il peut faire paroistre en d'autres. S'il n'a pas un véritable fonds d'honneur au dedans, il faut du moins qu'il ait une grande honnesteté au dehors, afin qu'il ne fasse point de honte à son caractère et à son maistre".

De weinig hooge eisch, dien Wicquefort hier aan den ambassadeur stelt, moge zijns inziens verklaarbaar zijn uit „la corruption du siècle", het woord van Talleyrand, dat een anderhalve eeuw jonger is dan het zijne, bewijst, dat in dat tijdvak de vooruitgang geen reuzenschreden heeft gedaan. Beide mannen zijn het eens: deugd is op het terrein van diplomatische werkzaamheid een zeer fatsoenlijk hulpmiddel, maar volstrekt niet onmisbaar. Boven eerlijkheid is de geschiktheid om te acteeren aanbevelingswaardig: „pour réussir en cette profession il faut estre un peu comédien." Talleyrand heeft zeker Wicquefort in de schimmenwereld aan zijne borst gedrukt; wordt het woordeken *un peu* uitgeschrapt, dan is de verklaring uit zijn hart geschreven.

De figuur van Anton Reinhard Falck lijdt geen schade, wanneer zij op den donkeren achtergrond van deze niet grootsche of verheven eischen voor ons treedt. Integendeel, juist die sombere achtergrond verklaart een groot deel der populariteit, die Falcks naam omgeeft. Van zijne politieke werkzaamheid is veel, ja, men kan misschien wel zeggen, het meeste nog onbekend. Maar wat bekend is geeft aan zijn naam een relief, dat hem onderscheidt van zijne politieke tijdgenooten. Hij verschilt van hen, hij

is een ander man. Hij had de duisternis niet lief; de „kronkelpaden der diplomatie" waren hem vreemd. Ofschoon regeeringsman en geenszins afkeerig van een krachtig gouvernementeel gezag, behoort hij door zijne denkbeelden en inzichten tot de oppositie, die den geest afkeurt waarin de regeering van Willem I van haar groot gezag gebruik maakt. De daden van het gouvernement, dat hij dient, strooken geheel of gedeeltelijk niet met zijne inzichten, maar Falck is altijd zichzelf en verloochent zijn eigen overtuiging niet, al weet hij dat zij op geen goedkeuring mag hopen. Voor hem is de taal niet het middel om de gedachten te verbergen, maar om ze duidelijk, in den meest helderen en eenvoudigen vorm, uit te drukken. Veinzerij is eene kunst die hem vreemd is. Hij neemt zelfs de moeite niet om zijne ware meening te verbloemen; en als hij, volkomen bewust van geen instemming te vinden, afwijkende meeningen niet onopgemerkt kan laten, is het verschoonend kleed, dat hij bezigt, zoo doorzichtig, dat zijn oordeel voor niemand twijfelachtig is.

Er zijn in den bundel *Ambtsbrieven* weinig bladzijden die mij uit dit oogpunt zoo kenmerkend voorkomen als die, op welke hij koning Willem I adviseert over het bekende boekje, waarin Mr. Isaac da Costa zijn *bezwaren tegen den geest der eeuw* uiteenzette. „Wat men dezer ongelukkige eeuw" — zoo schrijft Falck — „ook ten laste moge leggen, één voorrecht verschaft zij onbetwistbaar: een iegelijk kan, zonder dat hem iets kwaads wedervare, en integendeel onder de bescherming der wetten, zijne bezwaren, welke die ook zijn mogen, uitspreken en nederschrijven niet alleen, maar ook algemeen bekend maken en aan de geheele wereld, zooals men zegt, vertellen en voordragen. Verre zij het dus van mij om kwalijk te nemen, dat de

heer Da Costa zich van zijn gemoedelijk bezwaar ontlast heeft. Hem zelven zal zulks waarschijnlijk veel goeds hebben gedaan en de negentiende eeuw kan het even weinig deren als de geregelde ontwikkeling der menschelijke beschaving en kennis.

„Beter ware het misschien geweest, dat hij zijn werk den titel van *Veroordeeling der eeuw* gegeven had; want hij bepaalt zich niet tot klagen over deze of gene punten; hij keurt alles af, zonder uitzondering of onderscheid, en deze afkeuring geldt niet alleen den geest, maar alle instellingen en verordeningen. Dit ondertusschen zal genoegzaam door de gewone letterkundige critiek onderzocht en bestreden worden. De schrijver heeft van zijne recensenten eene verdediging van het *lager onderwijs*, van den toestand der *wetenschappen*, van dien der *schoone kunsten* te wachten, bij welke zijne eenzijdige en overdrevene machtspreuken tot hare eigenlijke waarde zullen worden teruggebracht.

„Wellicht ook bemoeielijkt men den lofredenaar van al het oude, met een verzoek om specifieke opgave van den tijd, in welken hij bij voorkeur had willen leven, en of het bij de Germaansche ruwheid of bij de eeuwen der feodaliteit of bij het tijdperk van religie-oorlogen en van de werkzaamheid der geloofs-inquisiteurs is, dat de negentiende eeuw zoo verre achter liggen moet?

„Doch dit rapport beperkende tot het oogpunt, waaruit een boek beoordeeld worden moet, dat aan U. M. is aangeboden, zal ik vragen wat men van de bescheidenheid van een auteur te denken hebbe, die Hoogstdezelve vergt zulke uitvallen te lezen, als hij zich op pag. 83 tegen de *Maatschappij van algemeene weldadigheid*, op pag. 27 omtrent *de afschaffing van de slavernij der negers*, op pag. 42 tegen *alle* constitutioneele regeeringsvormen veroorlooft?

„Veel erger evenwel is hetgeen U. M. op pag. 58 en 59 aantreffen zal omtrent den aard van onze Grondwet, in welke de heer Da Costa slechts een van den Souverein uitgegaan reglement van regeering ziet en omtrent 's konings ongehoudenheid aan den eed, op die Grondwet gedaan, zoodra derzelver intrekking, hetzij geheel of ten deele, naar zijn eigen oordeel gevorderd wordt!

„Ik onthoude mij van het onderzoek, of zoodanige beginselen straffeloos kunnen worden voorgedragen en gepredikt; maar dit komt mij volkomen zeker voor, dat U. M. ten zorgvuldigste al hetgeen behoort te vermijden, wat de kwaadwilligheid als eene goedkeuring derzelve van de zijde van het hoogste gezag zoude kunnen uitleggen, en ik achte mij dus verplicht aan te raden, dat U. M. het onderhavige werk door den gouverneur van Noord-Holland of door burgemeesteren der hoofdstad aan den auteur terug doe geven, onder mededeeling van de redenen, om welke zijn hulde in deze Hoogstdezelve ongevallig is geweest."

Wanneer, gelijk ik meen het geval te zijn, dat advies niet gevolgd is, dan vermeerdert dit de beteekenis van Falcks schrijven. Men ziet, welke denkbeelden hij voorstond en door de omgeving, waarin hij werkte, zegevierend werden bestreden. De toon van dit geestig advies is eene uitzondering op dien der in de *Ambtsbrieven* medegedeelde stukken. Falcks spot trof wat hij ziekteverschijnselen van den tijd achtte. Te midden van een politieke reactie, die eensdeels zich aan de nieuwe doctrine der legitimiteit vastknelde, anderdeels een droit divin der monarchie verkondigde, welke beide in de toepassing voor elke vrije volksontwikkeling vermoordend waren, bleef Falck ook als minister zijn vroegere overtuiging onwrikbaar getrouw, en

schroomde zelfs niet, om zijne minachting van theorieën, die het hoofd van den Staat van zijn eed op de Grondwet onthieven, onverholen uit te spreken. Hoevele malen zal hij op gelijke wijze zijne stem hebben verheven en met zijne geestige ironie leerstellingen bestreden, die met den grondslag der jonge monarchie in lijnrechten strijd waren!

23 Augustus 1823 was dit advies geschreven. Weinige maanden later werd hij als buitengewoon gezant naar Londen gezonden, om in 1824 den aftredenden ambassadeur Fagel te vervangen. „Niet onwaarschijnlijk is het" — luidt de ietwat ondeugende gissing van Mr. Sillem in *de Gids* — „dat Willem I, die van zijne ministers meer onderworpenheid aan zijne inzichten verlangde dan Falck eigen was — — van de groote bekwaamheden van den gewezen minister van onderwijs, nijverheid en koloniën liever op een afstand en zonder dagelijksche aanraking gebruik maken wilde."

Niet onwaarschijnlijk inderdaad!

Op politiek terrein wordt, gewoonlijk zonder tegenspraak, een aanmerkelijk verschil aangenomen tusschen de officieele en de niet-officieele waarheid. Zij, die in den dienst des lands eene plaats in de eerste gelederen innemen, kunnen niet altijd, ook al wilden zij, alles mededeelen. Zij zijn, ter wille der zaken zelve, dikwerf verplicht veel te verzwijgen, wat, zoo het bekend ware, een geheel ander licht op personen en handelingen zoude werpen. Natuurlijk wekt dit veelal bij hen, die niet achter de coulissen zien, het wantrouwen, dat het verzwegene het daglicht niet verdragen kan. Niemand zal tegenspreken, dat het vermoeden somtijds juist is, maar evenmin, dat de mensch van nature ergdenkend genoeg is, om in vijftig van de honderd gevallen ten onrechte

verkeerde motieven aan te nemen. De staatsmachine, zoo zij behoorlijk werken zal, botst ter wille der algemeene belangen, waarin zij voorzien moet, te regelmatig tegen private en individueele belangen, dan dat publiciteit van elke harer bewegingen niet dikwerf het meest geschikte middel zou zijn, om haar, zoo al niet tot stilstand, dan toch tot machteloosheid te doemen.

Waar het de handelingen der diplomatie betreft, wordt dit zelden bestreden. Ieder gevoelt, dat, waar het de officieele regeling van de betrekkingen tusschen regeeringen en volken aangaat, de openbare straat niet de meest geschikte plaats voor discussie is. De broederschap der volken, waardoor alle jaloezie wordt buitengesloten, bestaat, evenals die der individuen, nog slechts als een ideaal. De karakteristieke term, die vroeger in de tractaten zoo gewoon was, en nog, waar het rijken als Japan en China betrof, in de laatste jaren niet ongebruikelijk, — de term, dat de onderdanen der contracteerende partijen zullen toegelaten (of ontvangen) worden *als die der meest begunstigde natiën*, wijst op een wedijver, die zeker op een anderen grond is ontsproten dan op dien van het christelijk bewustzijn: gij zijt allen broeders. Zoolang dit bestaat — en het zal wel bestaan, zoolang er menschenkinderen op aarde zijn — zullen er voor den tijdgenoot *arcana* zijn, die hij tevergeefs poogt te raden. Als er strijd van belangen tusschen verschillende natiën bestaat, en het eene volk de zijne poogt te behartigen ten koste van die zijns buurmans, zal de officieele waarheid aan volledigheid nog al wat te wenschen overlaten.

Geen wonder, dat de diplomatieke bescheiden en rapporten, welker lot het is, niet voor vrienden, maar voor officieele personen bestemd te zijn, aan wie meestal geen

enkele band dan die der betrekking hecht, in openhartige vertrouwelijkheid niet uitmunten. In de dagen onzer roemrijke Republiek waren er ambtenaren, wier taak het was de brieven der hier te lande gevestigde ministers van het buitenland te ontcijferen en te kopiëeren. Eerbied voor het geheim der post is een deugd, die in de 19de eeuw zich krachtig ontwikkeld heeft, maar toch niet bij alle volken en niet in alle oogenblikken zich even krachtig doet gelden. Voor ruim een halve eeuw waren misschien de conscientiën der regeeringen in dit opzicht nog een weinig minder nauwgezet dan tegenwoordig. Redenen te over, naar mij dunkt, om onze bevreemding weg te nemen, indien wij tusschen Falcks officieele correspondentie en zijne private eenig beteekenisvol verschil waarnamen. Doch dit is niet het geval; overal blijft Falck zich zelf gelijk.

Zijn diplomatieke carrière ving in 1802 aan. Meyners was benoemd tot gezant te Madrid en zocht een secretaris. Vroeger werden de secretarissen van de ambassade steeds door de gezanten aangesteld. Meyners had den heer Apostool uitgenoodigd, om hem als zoodanig naar Madrid te vergezellen. Deze bedankte. Bij een diner gaf Falck daarover zijne verwondering te kennen. Ga gij dan mede, zei Meyners. Falck bedankte niet. „Het is een kolfje naar zijn hand, en geeft hem de gelegenheid om zeer aangenaam te reizen, en in een werk geëmployeerd te wezen, dat altoos zijne liefhebberij is geweest,'' schreef zijn vader.

Uit de officieele correspondentie, door de ambasssade te Madrid gericht tot den secretaris van staat voor de buitenlandsche zaken, deelt de heer O. W. Hora Siccama, aan wien wij dezen bundel *Ambtsbrieven* danken, een achttal brieven mede. Een der eerste biografen van Anton Reinhard Falck — ik weet niet, of het Quetelet of Kesteloos

was: ik heb hun boeken niet bij de hand en citeer uit mijn geheugen — verhaalt, dat Meyners de geheele officieele correspondentie op Falck liet aankomen, zoodat het voor dezen op den duur zelfs wat drukkend en lastig werd. Aan de verwachting, die wij diensvolgens van deze Madridsche correspondentie hadden, beantwoordt de kleine bloemlezing niet. Zoo weinig zelfs, dat een der beoordeelaars van den bundel het vermoeden heeft uitgesproken, dat hij onder de dictée van den gezant geschreven, of van een door hem opgestelde minuut afgeschreven is. Misschien is dit het geval met de twee eerste brieven, maar zeker met de latere niet. De groote helderheid en kalmte, die deze onderscheidt, maken het auteurschap van Falck zeer waarschijnlijk. Zijn levendige stijl moge gemist worden, maar hetzelfde geldt in meerdere of mindere mate van bijkans alle, die hier voorkomen. Bovendien, Falck staat hier aan den aanvang zijner carrière en schrijft in naam van een ander.

In hoofdzaak is daarbij volkomen overeenstemming van denkbeelden tusschen deze en zijne niet-officieele correspondentie. Dat Falck de wanhopige zaak van twee geroofde Bataafsche fregatten liet loopen, bewijst evenmin tegen zijn vaderschap. Waarom kan hij die brieven niet geschreven hebben, al was hij het misschien met den heer Meyners in dezen niet eens? Al kende hij de vrees, om zich te „compromitteeren" niet, daarom hield hij nog niet vol, als hij op onoverkomelijke bezwaren meende te stuiten. Zijne houding tegenover Bilderdijk in deze zelfde jaren heeft het bewezen.

Toen Jeronimo de Vries in 1805 pogingen deed om den gebannen dichter terug te doen keeren, juichte Falck dat plan van harte toe, doch schreef er tevens bij: „voor vijf jaren kwam ik met een diergelijk project uit Duitschland, maar mijn brandende ijver werd spoedig uitgedoofd en 't

welig kind mijner imaginatie in de wieg verstikt door lieden, die in alle landen aan te treffen, maar in het onze vooral talrijk zijn: zeer respectable mannen, doch welker geest steeds meer verschrikt wordt door de zwarigheden van een ontwerp, dan bekoord door deszelfs voordeelen."

De zaak van Bilderdijk interesseerde hem persoonlijk zeker meer dan die der schadeloosstelling van de Bataafsche fregatten. In de eerste liet hij zich niettemin afschrikken. Waarom zou hij in de laatste zaak, overtuigd op de deugdelijke gronden die hij aanvoert, niet evenzeer het hoofd gebogen hebben voor den stroom, waartegen opzeilen niet baten kon?

Falck heeft veel volharding betoond, maar nooit een voorbeeld gegeven van een dol ijveren voor hetgeen hij onmogelijk achtte.

Doch hoe dit zij — de weinige ambtsbrieven uit Spanje, die wij hier vinden, kunnen tot aanvulling en bewijsgronden strekken voor het oordeel, dat hij over het rijk gezegende maar ongelukkige land in zijn particuliere correspondentie uitsprak. Wanneer men de brieven van 27 October 1804 en van September 1805 heeft gelezen en den inhoud voegt bij hetgeen hij reeds vroeger particulier aan Mr. C. Vollenhoven * had gemeld, dan begrijpen wij, beter nog dan te voren, hoe hij eene revolutie als het eenige middel beschouwde, waardoor Spanje uit zijn rampzaligen toestand kon geraken. Eene bekentenis, nog al van gewicht in den mond van een man, van nature zoo weinig revolutionair als hij, en zoo weinig medegesleept door onvruchtbare illusiën, dat hij, als 't ware tot bekoeling van anderen, zich haast er bij te voegen: "of

---

* Brieven van A. R. Falck, blz. 147.

ze, met dat al, en met het gegeven karakter der Spanjaarden, wenschelijk is, durf ik, durft niemand, na de elders gemaakte experiëntiën, bepalen..."

De diplomatieke loopbaan, die Falck in 1802 was ingetreden, eindigde in 1806. Reeds anderhalf jaar vroeger had hij zijn voornemen te kennen gegeven, om Spanje te verlaten. "De levensmanier der Spanjaarden" — schreef hij aan zijn zwager Siccama in October 1804 — "kan geen vreemdeling bevallen: hun gezelschap op zichzelf is ook niet zeer aantrekkelijk, en de monarchie nadert met een dagelijks versnellende beweging tot het punt van haar totalen ondergang. In geen land van Europa, Turkije en Holland (sic!) zelfs niet uitgezonderd, kan het er zoo ellendig uitzien. Maar die opeenstapeling van rampen is, in sommige opzichten, leerrijk, en ik verbeeld mij, dat ik uit derzelver aandachtige beschouwing nog al eenig nut getrokken heb. Thans begin ik mij wat te vervelen en heb dus den heer Meyners den dienst opgezegd."

Toch duurde het tot den zomer van 1806, voordat hij in het vaderland wederkwam. In den ongelukkigen politieken toestand was het niet te voorzien, dat hem vooreerst een geschikte plaatsing in het buitenland ten deel zou vallen. Falck trad de ministerieele bureaux binnen, om gedurende eenige jaren in verschillende betrekkingen zijn vaderland te dienen.

Niet vóór het herstel der nationale zelfstandigheid opende zich voor hem de diplomatieke carrière weer.

Zijne werkzaamheid in 1814 te Parijs, waar hij den souvereinen vorst vergezelde, rekenen wij er niet toe, al is 't ook dat hij daar de steller werd van de bekende VIII artikelen, "a basis of the strictest impartiality" voor de

vereeniging van Noord- en Zuid-Nederland. Hij stond hier den souvereinen vorst als secretaris van staat ter zijde, hij vertegenwoordigde hem niet en handelde niet in zijn naam. Maar wel was dit het geval in 1819, toen hij, minister van publiek onderwijs, nationale nijverheid en koloniën, "naar Weenen gezonden werd, om mede te werken tot de vaststelling van de in Mei 1820 tot stand gebrachte slotakte van het Weener congres."

Van deze missie, omschreven met de woorden van den heer Siccama, die ze zeer tegen Falcks zin noemt, weten wij genoegzaam niets af. Het drietal brieven uit Weenen, dat in de eerste verzameling, door den uitgever der *Ambtsbrieven* bezorgd, voorkomt, stelt niet tevreden. Falcks eigenlijke werkzaamheid en vooral zijn inzicht omtrent deze geheele slotakte verdienen nader gekend te worden. Het wekt een groot gevoel van teleurstelling, dat de *Ambtsbrieven* niets over deze ambassade bevatten.

In het laatst van 1823 werd Falck tot buitengewoon gevolmachtigde te Londen benoemd, om gezamenlijk met den gewonen gezant, baron Fagel, de onderhandelingen over de Oost-Indische zaken ten einde te brengen. De uitslag dier onderhandelingen is bekend; het tractaat van 1824, in de laatste jaren zoo dikwerf besproken, dankt er het leven aan. Slechts een paar brieven vinden wij hier aan deze buitengewone ambassade gewijd. Waarom, leert ons de heer Siccama, als hij zegt: "de mededeeling van slechts twee of drie brieven uit dit tijdvak zal hier wel voldoende zijn, aangezien reeds onderscheiden belangrijke stukken door den druk bekend zijn gemaakt in de merkwaardige bijdragen tot de geschiedenis der onderhandelingen met Engeland betreffende de overzeesche bezittingen, in den

jare 1863 in het licht gegeven door den staatsraad Jhr. Mr. P. J. Elout van Soeterwoude."

Uit deze verwijzing naar Elout's bijdragen en de terughouding, op dezen grond, van meer bescheiden over die ambassade zouden wij bijkans geneigd zijn te besluiten, dat alle belangrijke phases van de onderhandeling voldoende bekend zijn. Doch voor de waarheid dezer opvatting zouden wij niet gaarne instaan.

Zonder twijfel is dit zeker niet het geval met de hoofdpunten en de détails, die Falcks gewone ambassade te Londen, 1824—1832, hebben gekenmerkt. Inderdaad is de verzameling ambtsbrieven uit deze belangrijke jaren niet alleen in omvang, maar ook in inhoud de rijkste. Natuurlijk vullen de diplomatieke onderhandelingen, door de Belgische verwikkelingen in het leven geroepen, voor ons de meest interessante bladzijden. Maar nevens deze, die zelfs niet de meerderheid uitmaken, komen hier tal van bescheiden voor over andere punten van belang. Het is, als ware het de bedoeling in betrekkelijk weinige pagina's een staalkaart te geven van den rijkdom van onderwerpen, in Falcks officieele correspondentie behandeld. Niet alles doet even aangenaam aan, of kan als bijzonder vleiend voor onzen volkstrots worden aangenomen. Zoo bijv. het gebeurde met Algiers in 1824. De Dey vond in het najaar op eenmaal goed, door den consul der Nederlanden, die aldaar gevestigd was, in een rechtstreeks tot onzen koning gerichten brief aanzienlijke geschenken, zoowel voor dit als voor volgende jaren, te vorderen. Het was eene hernieuwing van oude pretensiën, waaraan onze Republiek in de 18de eeuw gemakshalve, om inspanning en onkosten te sparen, maar al te gewillig had voldaan. De Algerijnsche vorst veroorloofde zich zelfs de bedreiging, tot vij-

andelijkheden te zullen overgaan, indien hij niet binnen drie maanden een gunstig antwoord had ontvangen. De regeering van Willem I weigerde aan zulke eischen te voldoen en gelastte de uitrusting van eenige oorlogsschepen, om het eskader, dat in de Middellandsche Zee kruiste, te versterken en onze bedreigde handelsvloot te beschermen. Maar krachtiger steun en bewaking onzer rechten en belangen scheen in de bescherming van Engeland gelegen. Falck riep, met goed gevolg, de tusschenkomst van het Engelsche gouvernement in. Bij den vrede toch, die in 1816 door de overwinning der vereenigde Engelsche en Nederlandsche vloten hem was opgelegd, had de Dey moeten bewilligen in de vestiging van een Nederlandsch handelsagent te Algiers op gelijken voet als de Engelsche consul. „De roem der Nederlandsche dapperheid herleefde voor Algiers," lezen wij in een gevierd en alom verspreid handboek onzer historie.

„Ook na den val van Napoleon" — verhaalt een ander auteur van een niet minder verspreide vaderlandsche geschiedenis — „kon de herboren staat de wapens nog niet geheel laten rusten. De Dey van Algiers had zijne zeerooverijen hervat. Daarom bombardeerden de Engelsche admiraal en de Nederlandsche vice-admiraal in Augustus 1816 de stad Algiers. De uitkomst beantwoordde aan het doel. Toen Algiers voor de helft in puin lag en de vloot van den Dey was verbrand, ging hij op den dag na het bombardement een verdrag aan, hetwelk de veiligheid der Middellandsche zee herstelde en waaraan meer dan 1000 Christen-slaven hunne vrijheid dankten. Tevens werd te Algiers een Nederlandsch consulaat gevestigd."

Het is alles waarheid, en toch niet de volle waarheid. Welk een ander licht valt er op die heldenrol onzes vader-

lands in 1816, met hoeveel matter kleuren schitteren die verkregen resultaten op de geschiedbladen van onzen volksroem, als wij Falck de verhouding van Engeland en Nederland, ook ten aanzien der vredesbepalingen, op deze wijze zien schetsen:

„Le Dey s'imagine que l'ordre des choses rétabli par la victoire de lord Exmouth a cessé d'exister par l'effet des arrangemens où est entré Sir H. B. Neale et que, pourvu qu'il observe les articles que cet Amiral a formellement renouvellés, il est libre de s'abandonner sous tous les autres rapports à l'esprit de vexation et de rapine, qui a si longtemps distingué les Algériens même parmi les Puissances Barbaresques. Le soussigné n'a surement pas besoin de combattre ici cette erreur d'une manière détaillée. Il lui suffira de rappeller que lord Exmouth, en partant pour sa glorieuse expédition, avait reçu de l'amirauté l'ordre de n'accorder la paix au Dey que pour autant que celui-ci conclurait également un traité avec les Pays-Bas. Aussi trouve-t-on dans les Terms of Peace que ce brave Amiral transmit sous la date du 30 Août 1816 à l'ambassade anglaise à la Haye, comme ayant été par lui dictés aux Algériens, le paragraphe suivant: *Peace with H. M. the King of the Netherlands upon the same terms as with England.* Cette intervention de la Grande Bretagne fut alors représentée comme le prix de l'utile coöpération de l'escadre de l'amiral Van Capellen, et il n'est rien passé depuis qui doive en faire cesser les effets." De prijs, d. i. de belooning voor den nuttigen bijstand, dien het kleine Nederland aan het machtige Albion in dezen oorlog had geschonken. Het stemt tot nederigheid en weerhoudt van zelfverheffing, wanneer wij zien dat zelfs de vestiging van een handelsagent te Algiers slechts in

Voor 't grootste deel onzamenhangend, houden zij ons met de meest verschillende zaken bezig. De geschiedschrijver van de *Leidsche Courant* zal hier een pleidooi voor dat journaal vinden, ten einde het verbod, waarmede de Fransche regeering het getroffen had, mocht worden opgeheven. De belangstelling van koning Lodewijk en zijn oprechte zucht om kunsten en wetenschappen hier te lande te bevorderen, leeren wij kennen of bij hernieuwing kennen uit de aanschrijving aan den kommandeur Van Dedem te Kassel, om voor Zijne Majesteit deel te nemen in een der maatschappijen, tot exploitatie der ontgravingen opgericht. Tijdens Falcks werkzaamheid bij het ministerie van marine en koloniën had de landing der Engelschen op Walcheren plaats. Uit zijne ambtsbrieven hooren wij van verschillende maatregelen, ter verdediging genomen. Na den bij uitstek schamelen oogst, dien de secretarie van staat (1814—1817) heeft opgeleverd, ontvangen wij eene keuze uit ruim tweehonderd nommers, het onderwijs en de nijverheid betreffende, en uit driehonderd vijftig nommers de Overzeesche bezittingen rakende. Aan afwisseling is geen gebrek. Nu eens geldt het 't onderwijs in oostersche talen, dan den aankoop van schilderijen. De belangrijke werkzaamheid van den minister van onderwijs wordt hier toegelicht door het verslag aan Z. M. bij de staatsbegrooting van 1819. Wat elders reeds is aangewezen * omtrent het groote gewicht, dat Falck aan dit deel van zijne ministerieele taak hechtte, wordt hier ten volle bevestigd. „De belangen van het lager onderwijs behoeven voor U. M. niet uitvoerig te worden betoogd. De noordelijke provinciën van uw Rijk genieten de voor-

* A. R. Falck, Herinneringsrede.

deelen van een doelmatig volksonderwijs, en in dat genot zullen zij, door de voortduring der tegenwoordige inzage en beheer gedurende nog maar weinige jaren, onherroepelijk worden bevestigd. In de zuidelijke wordt, na een langdurige verwaarloozing der jeugd, de vestiging van een even heilzaam stelsel met algemeene belangstelling te gemoet gezien en voorshands door alle weldenkenden toegejuicht. Aldus moet de laatste knoop gelegd worden op den band, die alle onderdanen omslingert. Aldus de sluitsteen gelegd in het gewelf des staatsgebouws, dat aan allen veiligheid en bescherming belooft. Aan den roem van U. M. regeering en aan den voorspoed der Nederlandsche natie zoude zich die minister vergrijpen, welke in zulk eene geschapenheid van zaken voorstellen mocht, om de gelden, tot dusverre jaarlijks aan de instandhouding en uitbreiding van het onderwijs toegewijd, op eene aanmerkelijke wijze te verminderen. De ondergeteekende heeft zich bepaald tot die bezuinigingen, bij welke het gewichtig, het heilig belang, waarover hier gehandeld wordt, niet lijden kon; maar in het algemeen is hij in zijne berekeningen aan die denkbeelden getrouw gebleven, welke reeds meer dan eens de sanctie des Konings en der Staten-Generaal verworven hebben, en van welker richtigheid en nuttigheid de aanvankelijke resultaten reeds getuigen." Wat er van het leggen van dien laatsten knoop is terechtgekomen weten wij. Maar zeker is het Falcks schuld niet geweest, dat het onder eeuwenlange verdrukking verwaarloosde Belgische volk liever naar zijne priesters geluisterd, dan de school van opvoeding en ontwikkeling ten einde geloopen heeft, waarin Europa's voogdij het geplaatst had.

Doch bladeren wij voort. Van IJsbrechtum, waar een belasterde schoolopziener wordt bemoedigd, reizen wij naar

Gent, om op de tentoonstelling van nijverheid een tweehonderd bekroonde fabrikanten te bewonderen, die — in gunstige onderscheiding met later dagen — de eer der Nederlandsche industrie hadden opgehouden. Trouwens, het was geen internationale expositie.

Wie intusschen daaruit besluiten mocht, dat het toen de gouden eeuw was en het brons voor ons bewaard bleef, kan ontnuchterd worden door de lectuur van Falcks vermakelijk advies over een plan tot oprichting van een *maatschappij van lijftochtelijke grondeigenaars*. Speculanten — het is een troost voor ons, schoon een schrale — wassen op elken grond. Speculanten op het goed vertrouwen en het licht gelooven van het publiek vinden altijd een arbeidsveld, maar niet altijd (en dat is jammer) een zoo helder en onbaatzuchtig ontmaskeraar hunner menschlievende ontwerpen, als de verdienstelijke P. J. Meeus in Falck vond. De man had het anders zoo goed voor met — zich zelven. Men oordeele. „Zijne statuten (zegt de minister) laten veel te wenschen over ten aanzien der belangen van de actionarissen en van het algemeen, maar van zorgeloosheid op het stuk zijner eigene belangen zoude men hem zonder het grootste onrecht niet kunnen beschuldigen. Hij bedingt voor elke actie *f* 2,50, hetwelk hem over de 400,000 actiën, waaruit de maatschappij bestaan zoude, *voorloopig* een millioen guldens zoude opbrengen." Onbegrijpelijk, dat de minister van nijverheid Z. M. adviseerde, om de gevraagde autorisatie te weigeren. Met welke kortzichtigheid een menschenvriend al niet te worstelen heeft!

Er zijn zonder eenigen twijfel in deze onzamenhangende bescheiden niet weinige, die uit het een of ander opzicht van belang zijn. Maar even zeker is het, dat het meeren-

deel de nieuwsgierigheid en belangstelling meer opwekt dan bevredigt. Wanneer wij bijv. in de rubriek *West-Indische zaken* den dood van Daendels vermeld vinden, dan zijn wij niet tevreden. „De gouverneur-generaal Daendels was den 2den dier maand 1818 (Augustus) op het kasteel Del Mina overleden. Hij had gaandeweg zijne krachten verloren, maar echter was zijn dood, waarvan eene beroerte de onmiddellijke oorzaak was, onverwacht, en hij had geene schikkingen gemaakt omtrent de aanvaarding van het bewind door een anderen. Het is dus door den Grooten Raad ter kuste provisioneel, met een titel van *President*, opgedragen aan den controleur-generaal Oldenburg, een man van kunde, die reeds acht jaren in de kolonie geweest is, en zeer in staat om de zaken gaande te houden, immers totdat hem een opvolger of bepaalde instructiën toegezonden zullen zijn. Hij klaagt echter over ongesteldheid en vraagt een spoedige aflossing, hetwelk niet onnatuurlijk voorkomt bij de bijzonderheden, die hij mij in een particulieren brief omtrent den waren toestand der dingen, die *de overleden gouverneur-generaal gewoon was op zijne wijze voor te stellen*, mededeelt.” Den particulieren brief, waarvan hier sprake is, verlangen wij niet onbescheiden te lezen. Maar wel vragen wij: is dit alles, wat over Daendels als gouverneur-generaal uit de ambtsbrieven mede te deelen was?

Doch deze vraag is eigenlijk te speciaal, en wij bedoelen iets anders. Niemand denkt er aan, den heer Siccama, die door al de moeite en zorg, aan het tot stand brengen van dezen bundel besteed, zijne warme vereering van Mr. A. R. Falck opnieuw heeft bewezen, lastig te vallen. Wij zijn hem dankbaar voor deze nieuwe bijdrage. Zoo wij niet klagen, niet morren, maar wijzen op het onzamenhangende, op het betrekkelijk niet beduidende van veel in

deze verzameling, dan doen wij het met de vaste overtuiging, dat hij niets anders, niets meer heeft kunnen, heeft mogen geven. Men schrikt hier te lande voor uitgaven, die in het buitenland zelfs geen bevreemding over bijzondere liberaliteit opwekken. Leg dezen bundel ambtsbrieven eens naast de „Correspondence and Dispatches of lord Castlereagh" — en zie eens, welk een figuur wij maken. Er heerscht hier te lande bij de besturen eene angstvalligheid, een schrik voor publiekmaking, die, zoo wij niet beter wisten, het vermoeden zou wekken, dat er al heel veel slechts te verbergen is. Gebeurtenissen, zestig, zeventig, ja honderd jaren oud, mogen niet toegelicht worden door officieele bescheiden. Het onderzoek wordt zooveel mogelijk belemmerd. De oud-hoogleeraar De Bosch Kemper heeft voor zijne staatkundige geschiedenis vrij wat ondersteuning genoten, maar ook herhaaldelijk het hoofd gestooten, door de weigering van stukken, die hij behoefde. Wat beteekent, waartoe dient die geheimhouding? Wij zijn, geloof ik, het eenige volk, dat zoo angstvallig en bevreesd is. Zelfs België is liberaler dan wij.

Welk oordeel zou men in Engeland wel vellen, indien daar een man als de heer Siccama zich tot de ministerieele hoofden wendde om bouwstoffen voor de biographie van een staatsman van zoo groote historische beteekenis als Anton Reinhard Falck en zich tevreden moest stellen met een oogst, zoo schamel als dezen?

Doch in Engeland zou de publieke opinie, zou de pers zich met dit verschijnsel bezighouden, en hier te lande is er niemand, die er het harnas voor aantrekt. Onze volkshistorie heeft het nadeel, aan de natie zelve onbekend te zijn. Voor niemand wordt de kennis een behoefte geacht: juristen noch theologanten hebben ze noodig. De

nieuwe wet op het hooger onderwijs heeft ze alleen voor de doctoren in de Nederlandsche taal- en letterkunde voorgeschreven. Verder behoeft niemand er kennis van te hebben. Wat algemeene noties, wat hoofdtrekken worden op gymnasiën en hoogere burgerscholen geleerd. Maar voor het overige is zij voor regeering en volk eene paria. In het buitenland worden uitgaven van historische bronnen op kosten des lands tot stand gebracht; in Nederland laat men de papieren van De Witt als van zoovele andere sluimeren in de archieven, tot particuliere krachten er zich aan wagen. De „*Archives de la Maison d'Orange Nassau*" zijn niet alleen uitgegeven, maar ook bekostigd door den heer Groen van Prinsterer.

In dezen stand van zaken, bij deze koele stemming der gemoederen voor alles wat onze volkshistorie raakt, mag het een daad van moed van den heer Siccama geacht worden, zich zooveel moeite te hebben willen geven voor de bereiking van een doel, dat niet te bereiken was. En daarbij komt nog iets anders. Falcks publiek leven zal nooit kunnen gekend worden, zoolang zijne eigenhandige Mémoires niet bekend zijn. En daarop valt niet te hopen. De bepalingen, door Falck zelven gemaakt, binden den tegenwoordigen eigenaar, zoodat slechts een der volgende geslachten de hoop mag koesteren, ze te kunnen genieten. Bij deze zekerheid getuigde de wensch, die onlangs openlijk werd uitgesproken, dat iemand zich zetten mocht tot het schrijven van Falcks biographie, meer van belangstelling en ingenomenheid, dan van vertrouwdheid met het onderwerp.

Slechts een boekenfabrikant kan verlokt worden door het denkbeeld, een arbeid te verrichten, dien men van te voren weet, dat niet deugen kan. Geen onderzoek in

ministerieele archieven, ook al stonden alle deuren open en al werd het meest onbeperkt gebruik vergund, kan het gemis van Falcks eigenhandige Mémoires vergoeden. In de officieele bescheiden wordt wel een deel der waarheid aangetroffen, maar niet de geheele. De eigen denkbeelden, opvattingen en gewaarwordingen der handelende personen, die zulk een beslissend gewicht in de schaal des oordeels leggen, waar het de waardeering van het karakter, der motieven geldt, kunnen wij van niemand beter dan van hemzelf vernemen. En inzonderheid geldt dit van een man als Falck, zoo zeldzaam eerlijk en zoo zeldzaam waar.

Indien men uit deze beschouwing mocht afleiden, dat ik het onderzoek omtrent Falck zou wenschen te sluiten, dan vergist men zich. Integendeel, de belangstelling die zich aangaande Anton Reinhard, als bij gratieuse uitzondering, in de laatste jaren openbaart, zou ik volstrekt niet wenschen uit te dooven. Maar ik zou het onderzoek op andere paden willen leiden dan op de politieke, waar men geen groote resultaten verwachten mag. Juist om die belangstelling levendig te houden, zou ik wenschen, dat de nasporingen daarheen werden gericht, waar kans op een behoorlijken oogst bestaat.

Laat ik, om mijne bedoeling duidelijk te maken, een paar zaken herinneren. Falck heeft niet alleen een politiek, hij heeft ook een literarisch leven geleid. Zijne deelneming aan de *Arke Noachs* was geen geheim, zijne bijdragen aan dat tijdschrift zijn thans bekend. De heer Siccama zelf heeft indertijd medegedeeld, dat Falck bij zijn vertrek naar Madrid een handschrift achterliet: *de geest der nieuwste letterkunde*, dat in 1802 in druk is verschenen. In het *Magazijn* van Van Hemert komen opstellen uit zijne Kantiaansche periode voor. Hij heeft meer geschreven,

anoniem. Kesteloot, die jaren lang zijn dokter was, verklaart het uitdrukkelijk, schoon hij zich niet bevoegd achtte, om toen het geheim op te heffen.

Thans, na een zoo groot verloop van tijd, zou daaromtrent wel geen bezwaar meer behoeven te gelden. Nu wellicht nog, wat later veel moeielijker zal vallen, zouden die anonieme geschriften te ontdekken zijn. Zijne verhandelingen in het Instituut, die voor zijne richting wel kleine, maar niettemin karakteristieke bijdragen bevatten, zijn publiek eigendom. Een bundel geschriften van A. R. Falck zou, naar ik geloof, veel aan den dag kunnen brengen aangaande den gang zijner ontwikkeling en zijne inzichten in velerlei opzicht, wat nieuw mocht heeten. Wie had bijv. van hem beschouwingen over opvoeding verwacht, als die, waarop ik elders de aandacht vestigde.

Doch er is meer. Falck heeft met tal van personen in het binnen- en buitenland in betrekking gestaan. Te Madrid was hij intiem met den envoyé van Genua, De Sena, zoodat hij hem later nog opzocht. Zijne vriendschap met de prinses de Lieven en met de Holland's heeft zijn verblijf te Londen niet alleen veraangenaamd, maar zijn positie in de staatkundige wereld versterkt. Heeft hij met dezen en anderen geene briefwisseling gevoerd? Zeker is dit wel het geval met verschillende geleerden: Abraham des Amorie van der Hoeven, Wiselius, Bilderdijk enz. „Mijn eerstvolgende" — schrijft hij in 1841 uit Brussel — „is aan Prof. Van der Hoeven en toegedacht en verschuldigd." De biograaf van Wiselius, zijn behuwdzoon Van Limburg Brouwer, haalt uit brieven van Falck aan Wiselius gedeelten aan. In 1836 zond Anton Reinhard zelf aan Jeronimo de Vries een bundeltje Bilderdijkiana toe en voegde er deze woorden bij: „Hiernevens, mijn vriend,

de Bilderdijkiana, van welke ik u gesproken heb. Maak er zoodanig gebruik van als u gepast voorkomen zal, maar wees vooral getrouw aan uwe belofte om ze mij na eenigen tijd weder te doen geworden. Ongaarne zou ik ze missen uit de verzameling van brieven, welke ik van merkwaardige mannen ontvangen heb." Waar zijn die verschillende correspondentiën gebleven? Deze ten minste zal men wel niet betrekken tot de schrifturen, die niet voor openbaarmaking geschikt zijn.

Een tweede bundel brieven van gelijken aard als die, welke de heer Siccama in 1861 ons schonk, zou een alleszins welkom geschenk zijn. De stof kan, naar het mij toeschijnt, niet ontbreken; de eigenaars dezer brieven zullen er een eer in stellen, tot dit doel mede te werken.

Eindelijk. Er is biographisch zelfs aan A. R. Falck nog zeer veel te doen. Wij kennen de hoofdlijnen van zijn leven, maar tal van bijzonderheden zijn onbekend. Wie kent het ouderlijk huis van Falck? Is er van zijn moeder niets mede te deelen? Bij uitnemende mannen vraagt men gewoonlijk naar de ouders. Hier ligt over de ouderlijke woning een floers. Aan wie der beiden, vader of moeder, dankte Anton Reinhard zijn rijken aanleg?

Een tweede voorbeeld. Falck is te Amsterdam in 1799 lid geweest van *het Vrijdagsch gezelschap*. Over dezen vriendenkring is veel bewaard, veel ook, wat over Falck in dien kring licht verspreiden zou. Van dit Vrijdagsch gezelschap is niets bekend.

Zoo zijn er tal van détails, die toelichting behoeven en verdienen. In 1836 schreef hij aan De Bosch Kemper: „Omtrent de bewuste nominatie daarentegen, alle vrijheid, hoewel ik ze, voor zooveel mijn persoon betreft, van den beginne af beschouwd heb als een bewijs, niet zoozeer van

belangstelling in de Utrechtsche hoogeschool als van de praedilectie van Prof. Cras voor de leerlingen, die het bij hem wel maakten of gemaakt hebben." Welke nominatie was het? Heeft Cras Falck voor een professoraat aanbevolen?

Genoeg intusschen is gezegd, om mijne meening te verduidelijken, in welke richting zich het onderzoek moet voortzetten. Wij weten eigenlijk gezegd van Falck en zijn tijd heel weinig af; wij hebben de zekerheid, dat wij op het politiek terrein èn door zijn eigen bepalingen èn door den bekrompen geest, die het publiek en de regeering vervult, niet veel zullen winnen. Zoo men waarlijk resultaten zien wil, die in staat zijn om de belangstelling bij voorduring op te wekken, men keere van het staatkundig tot het literarisch en maatschappelijk terrein. De kennis van den mensch Falck is de hechte grondslag, waarop eenmaal de gelijkende buste van den staatsman rusten zal.

Wie dit een te onbeduidend werk vindt, kan ik troosten met de opmerking, dat hetzelfde, wat van Falck hier is gezegd, van tal van wetenschappelijke onderwerpen geldt Er is hier te lande op geen enkel terrein voortgewerkt; alle grondslagen moeten gelegd worden. Wie niet kan, wat hij wil, handelt verstandig, wanneer hij zich tevreden stelt met te willen, wat hij kan. „La tâche des historiens d'aujourdhui" — laat mij ten slotte nog eens aan dit juiste woord van Perrens herinneren — „est de réunir et préparer des matériaux pour les historiens d'un autre âge. La génération actuelle doit reprendre une à une toutes les questions obscures, afin d'y porter la lumière, et de préparer ainsi aux histoires à venir de solides fondements."

II

DE TRADITIËN VAN DE CHAMBORD.

DE TRADITIËN VAN DE CHAMBORD.

I

Wie zich den 3den Mei 1814 te Parijs bevond, kon een vreemdsoortigen optocht aanschouwen. In een kales met acht paarden bespannen, deed Lodewijk XVIII, aan wiens zijde de hertogin van Angoulême was gezeten, zijn intocht in de hoofdstad van zijn rijk. Achter het vorstelijk rijtuig volgde een aanzienlijke stoet. Eerst de graaf van Artois, broeder des konings, en zijne twee zonen Angoulême en Berri, daarna tal van militairen en hovelingen. Geheel Europa scheen zich hier rendez-vous te hebben gegeven. Alle volken en tongen waren vertegenwoordigd. Het was de bontste en rijkste militaire tentoonstelling, die deze eeuw nog aanschouwde. Een vreemden indruk, te midden van al die tegen Frankrijk verbonden uniformen, maakte het, de koetsiers en pages van den koninklijken wagen in de livrei van Napoleon, gelijk ook de maarschalken en Fransche militairen in de uniform van het keizerrijk gekleed te zien. Trouwens, het waren ook paarden van den keizerlijken stal, die den Bourbon binnen Parijs trokken.

Wie in deze zonderlinge combinatie eene symbolische voorstelling van den waren staat van zaken wilde zoeken en vinden, oordeelde niet onjuist. Niet eigen verdiensten, maar de fouten des keizers hadden het pad voor de Bourbons geëffend. Niet door eigen militair talent of ook slechts door inspanning, maar door de overwinning der geallieerden herwonnen zij den troon. Vreemde krachten brachten hen terug, die in Frankrijk vreemdelingen waren.

Meer dan twintig jaren waren zij buiten Frankrijk geweest. Schitterende bladzijden waren aan de geschiedenis van hun vaderland toegevoegd, maar niet door hen. Zoo de moord van Enghien hen niet met den stralenkrans van het martelaarschap had gesierd, hunne namen zouden niet genoemd zijn, dan waar van machtelooze protesten, samenzweringen en opstanden sprake was. Vergeten hadden zij in den vreemde geleefd tot den dag, dat krachtiger handen dan de hunne het trotsche gebouw nederwierpen, welks stichting zij met jaloersche woede hadden aangezien. Toen kwamen zij uit hun schuilhoek te voorschijn, om te oogsten wat zij niet gezaaid hadden, en traden zij Frankrijk binnen als heeren en meesters, die, na jaren afwezigheid, wel zoo goed wilden zijn hun legitiem eigendom opnieuw in bezit te nemen. Die plechtigheid, de terugkeer van den wettigen heer, had thans, op dezen 3den Mei plaats. Veel was er veranderd in hun afwezigheid. Een geheel nieuw geslacht was er in Frankrijk opgestaan, dat hen niet kende en ook hun vreemd was. Met verwondering zagen koning en natie elkander op dezen dag aan. Zouden zij elkander begrijpen? Zouden zij zich verstaan? Zou deze gepoeierde zestigjarige — zoo vroegen zich de nadenkenden onder de toeschouwers af — de man zijn, om aan Frankrijk nevens den vrede de vrijheid te schenken?

Lodewijk XVIII was een Bourbon, die veel gezien en, in onderscheiding van zijn familie, veel geleerd had. Toen de revolutie van 1789 naderde en de oude monarchie ineenzonk, was hij populair. Zijn scherp verstand had hem de beteekenis van den tiers état doen inzien, en in 1788 was hij de eenige prins van den bloede geweest, die in de vergadering der notabelen voor de dubbele vertegenwoordiging had gestemd. Berekening of overtuiging — dit is onverschillig; een feit was het, dat hij de revolutie had toegelachen. Hij had Frankrijk ook niet verlaten, dan toen zijn eigen veiligheid scheen bedreigd. In zijne ballingschap, nadat de pogingen om met geweld den troon te heroveren, waren mislukt, had hij in literarische studiën vergoeding gezocht en gevonden. Doch deze bezigheid, al werd zij een enkele maal werkzaamheid, had hem de oogen niet doen sluiten voor het grootsche wereldtooneel, waarvan hij toeschouwer mocht zijn, eerst uit Mittau, later uit Hartwell. De stoutheid van het trotsche gebouw, dat het eerste keizerrijk werd geheeten, had minder indruk op hem gemaakt, dan de houding der personen, die eerst de revolutie, in hare verschillende phasen, en daarna den keizer hadden gediend. Lodewijk XVIII had uit zijn schuilhoek zooveel kniebuigingen voor het succes waargenomen, dat hij aan de macht van beginselen niet meer geloofde en het eigenbelang voor de hoogste, ja eenige drijfveer der menschelijke handelingen hield. Hij had de menschen leeren minachten. Hij achtte ze niet veel waard; ook niet veel zorg of moeite. Merkwaardig kwam dit levensresultaat met zijne physieke neigingen overeen, want, arme podagrist die hij was, lachten rust en kalmte hem boven alles aan. Lodewijk XVIII was, toen hij den troon besteeg, een gezet oud heer, met een gunstig, soms zelfs

indrukwekkend voorkomen, die, zwak en sukkelend van gezondheid, het niet onaardig vond zijn carrière als koning te eindigen; die overigens meer hield van het schrijven van nette briefjes en het samenknutselen van versjes, dan van werken en inspanning. Zijn geestkracht was door jaren werkeloosheid, door lichaamslijden, door geringschatting van menschen en door gemis aan overtuiging, gebroken. Hij begreep zeer goed, dat men met een twintigjarige volksontwikkeling had te rekenen, en dacht er niet aan, om een absoluut koning als vóór 1789 te willen zijn. De vruchten der revolutie, rechten der vertegenwoordiging, gelijkheid voor de wet, vrijheid van godsdienst enz. erkende hij, zonder dat het hem veel moeite kostte. Maar de erkenning en waarborging dezer rechten in een grondwet wilde hij niet als de voorwaarde zijner aanneming door de natie zich afgedwongen zien; wel ze zelfstandig, uit de volheid van zijn vorstelijk gezag, schenken. Dit was het eenige punt, waarop hij nog prikkelbaar was en steeds bleef. Zijn autoriteit wilde hij wel zelf wettelijk beperken maar anderen hadden het recht niet, zijn wil aan banden te leggen. Wie hem wilde regeeren, kon alleen slagen, door hem te belezen dat hij zijn eigen zin deed, zijn eigen uitnemend inzicht volgde. Wie hem, met minachting voor zijn meeningen, wilde dwingen om een anderen weg te gaan dan hij goed oordeelde, stuitte op een hardnekkigheid, die door niets te breken was. Maar voor het overige liet hij alles gaan, en konden zijn ministers in zijn naam doen, wat zij goed vonden, zoo zij zijne rust slechts niet stoorden of zijne autoriteit niet kwetsten.

Onder zulk een man was er voor krachtiger naturen, al waren zij intellectueel zijne minderen, een ruim arbeidsveld geopend. De emigranten, die met de Bourbons waren

teruggekomen, trokken van deze lijdelijkheid des konings uitnemend partij. Zij beschouwden Frankrijk, als indertijd de Israëlieten het land Kanaän: een land van melk en honig, maar voor hen alleen. De *Charte* belette — jammer genoeg! — om de wettige eigenaars der nationale goederen, die door de revolutie aan adel en geestelijkheid waren ontnomen, van eigendom te berooven: maar zij belette niet, om hen te verontrusten en te bedreigen. De *Charte* belette ook om allen, die sinds het vertrek der Bourbons, in welke betrekking ook, jegens hun vaderland zich hadden onderscheiden, te straffen; niet om hen zooveel mogelijk te ontslaan en in hun plaats of naast en boven hen mannen te stellen, wier eenige verdienste in de deelneming aan de emigratie of in het voeren der wapenen tegen Frankrijk was gelegen. Om in de oogen der heerschende partij, reeds na de restauratie van 1814, genade te vinden, was verloochening van het eigen verleden, hoe roemrijk ook, een eerste vereischte. De diensten, aan het land onder de revolutie of onder het keizerrijk bewezen, kwamen niet in aanmerking dan als grond van beschuldiging. Zelfs de arme weezen van het Legioen van Eer, en de vreemdelingen, die voor Frankrijks roem hun bloed hadden gestort en in het Hotel des Invalides uitrustten, vonden geen genade, maar werden smadelijk tot armoede verwezen.

Lodewijk XVIII zag deze dingen aan, keurde de driftige politiek af, schudde het hoofd, zuchtte eens, maar kwam niet tusschenbeide.

In 1815 waagde Napoleon zijn stoutmoedigen aanslag, en nu bleek het, hoe impopulair de Bourbons in weinige maanden waren geworden. Was de geestdrift voor het herstelde keizerrijk, nadat de eerste bedwelming der verrassing was geweken, niet overmatig groot, nog geringer

bleek de sympathie voor het gouvernement, dat als een waterbel uiteenspatte. Indien de groote mogendheden niet opnieuw tusschenbeide waren gekomen, geen Bourbon zou zich meer op den Franschen troon hebben neergezet. Maar Waterloo redde het legitieme koningschap en aan de hand van Wellington keerde de verdreven vorst terug. De moderne Prometheus werd aan de rots van St. Helena geketend, en de geallieerden legerden zich in Frankrijk, om de rechten der legitimiteit te bewaken en te beschermen.

Op een man als Lodewijk XVIII moest de duidelijk gebleken stemming der natie verbitterend werken. Schaamte over de nieuwe vernederingen, die hij onderging, werkte met toorn over den afval samen, om hem meer dan vroeger tot de denkbeelden der ultra-royalisten te doen overhellen. Ook in zijne oogen verdiende het zwart verraad straf. Minder dan te voren was hij nu geneigd om den blinden ijver van hen, die zich de steunpilaren van zijn troon en dynastie noemden, tegen te gaan of te beperken. Hij leende thans de hand tot maatregelen, die hij nog voor weinige maanden zou hebben afgekeurd.

In de nieuwe vertegenwoordiging, die onder den druk van de bezetting der geallieerden werd gekozen, hadden de contra-revolutionairen de overhand. Zij steunden de regeering in alles wat zij vroeg. Het afvallige leger werd ontbonden, een aantal Bonapartisten en revolutionairen uit den lande gebannen, de persoonlijke vrijheid aan banden gelegd en prijs gegeven aan de willekeur der politie; buitengewone rechtbanken werden met buitengewone bevoegdheid in de provinciën opgericht. Doch de reactie was niet tevreden met deze wettelijke macht, en achtte zich niet door haar gebonden of beperkt, maar overschreed ze verre. De geestverwanten der emigranten organiseerden in de

provinciën het opgeruid gemeen; en benden plunderaars en moordenaars volvoerden de wraakoefeningen der royalistische comités op schuldigen en onschuldigen. Moorden, in wettelijken en onwettelijken vorm, volgden elkander op. De ongelukkige protestanten in Nimes en omstreken, gelijk de arme Mohammedanen in Marseille, moesten de bescherming, hun door Napoleon verleend, met verlies van goederen en leven duur betalen. Een jaar lang was Frankrijk het tooneel van wraakoefeningen, in de herinnering der natie als *het schrikbewind der lelievlag* berucht.

Aan hoeveel willekeur en wetschennis de vervolging ook schuldig was en hoe groot ook het getal der ongelukkigen, die voor eigen schuld of die hunner vaderen moesten boeten, in de oogen der contra-revolutionaire meerderheid had het gouvernement, dat tot deze reactie de hand leende of ze toeliet, slechts de eerste schrede op den goeden weg gedaan. De Chambre des Députés, door Lodewijk XVIII in een vlaag van ingenomenheid als „Chambre introuvable" geroemd, dacht er niet aan om de wetten te handhaven, en duidde het zelfs aan de regeering zeer euvel, zoo zij een enkele maal, hoe zwak en aarzelend ook, een geringe poging deed om den overmoed en het ruw geweld der woeste ijveraars te beteugelen. De vertegenwoordiging van 1815 klaagde, dat de koning de rechten, door de grondwet gewaarborgd, niet schenden wilde. Om Frankrijk geheel en al uit de bedwelming der revolutie te redden, waren, haars inziens, geheel andere maatregelen noodig. Straf van de schuldige personen werd in de eerste plaats vereischt. Het schrikbewind van 1793 werd onverholen als een navolgenswaardig voorbeeld aanbevolen. De veteranen der revolutie moesten getroffen worden, zeide De la Bourdonnaie. „Gij zult aan Frankrijk een voorbeeld van ge-

matigdheid en deugd geven" — verkondigde hij aan zijne medeleden — "door deze trotsche mannen van de hoogte neer te werpen, die zij door hunne misdaden hebben bereikt. Om hunne booze aanslagen te verijdelen, behoeven wij boeien, beulen en doodstraffen. De dood, de dood alleen vermag hunne medeplichtigen schrik in te boezemen en een einde te maken aan hunne complotten. In de geschiedenis zelve der Revolutie zult gij zien, dat onder de meest gematigde besturen de opstanden het talrijkst waren, terwijl onder het bewind der Conventie, onder den ijzeren schepter van den tiran, de gevaarlijkste aanslagen tegen de tirannie slechts een klein getal van samenzweerders hebben verleid. Alleen door een heilzamen schrik in de harten der rebellen te werpen, zult gij hun misdadige plannen voorkomen. Slechts door de hoofden der aanvoerders te doen vallen, zult gij het oproer uiteenjagen. Verdedigers der menschheid! hebt den moed, om, ten einde stroomen bloeds te sparen, eenige droppelen te vergieten." Deze vurige lofredenaar van het schrikbewind der revolutie zag echter de voorstellen, die hij tot uitvoering zijner geliefkoosde ideeën deed, door de meerderheid der Kamer niet aangenomen. Maar wat de invloed van Lodewijks ministers bij deze gelegenheid vermocht, bleek hij niet steeds te vermogen, en met iedere belangrijke discussie werd de klove grooter, die het gouvernement en de meerderheid der vertegenwoordiging scheidde. De contra-revolutionaire partij kwam er openlijk voor uit, dat zij terugkeer tot het ancien régime eischte. Niet de wet, maar het koninklijk welbehagen, als vóór 1789, moest het land regeeren. Aan den adel en de geestelijkheid moesten de oude goederen worden teruggegeven, en de tegenwoordige eigenaars, hoe onschuldig ook aan de handelingen der revolutionaire ver-

gaderingen, eenvoudig worden beroofd. Tot confiscatie van goederen moest Frankrijk wederkeeren, om revolutionairen en Bonapartisten te straffen. Suspecte personen behoorden ontslagen en vervangen te worden door trouwe aanhangers der monarchie. Aan de kerk, als vóór 1789, moest het toezicht over de geestelijke ontwikkeling der natie opnieuw worden toevertrouwd; financieele en politieke zelfstandigheid haar daartoe worden verzekerd. De burgerlijke stand moest worden opgeheven, en het houden der registers weder, als vóór 25 jaren, aan de dienaren der kerk, tot bevestiging van haar invloed, overgelaten.

In verschillenden vorm werden deze en dergelijke eischen door de contra-revolutionaire partij in en buiten de Kamer aan de regeering gesteld. Maar Lodewijk XVIII, spoedig bekoeld, wilde er niet van hooren. Tot een enkele concessie, de afschaffing der echtscheiding, liet hij zich bewegen, maar hij weigerde verder terug te gaan. Hij was te nuchter, oordeelde te koel en te gezond, om niet in te zien, dat het onmogelijk was den stroom der volksontwikkeling in de oude bedding terug te dringen. Gelijk Karel II had hij geen lust in een nieuwe ballingschap, en deze hing hem boven het hoofd, zoo hij den weg der contra-revolutie betrad.

Met ergernis keerde de ultrapartij zich van hem af. Hij was altijd een ongeloovige, een Voltairiaan geweest, schimpte zij. Maar Artois was een ander man, een waar koning van Gods genade. Men moest hem in Lodewijks plaats stellen.

Zulke woorden en zulke plannen waren niet geschikt, om den ouden Lodewijk te winnen. Naijverig op zijne autoriteit, was hij het tegenover ieder, ook tegenover zijn broeder, zijn eersten onderdaan. De voorkeur die aan

Artois werd gegeven, kwetste en verbitterde hem en deed hem bereidwillig het oor leenen aan de raadgevingen van zijn minister en aan de waarschuwingen der vreemde gezanten. In September 1816 vermande hij zich tot een kloek besluit en ontbond de Chambre des Députés. Frankrijk moest zelve beslissen, of het met den koning de grondwet wilde handhaven, of een contra-revolutie verlangde.

De uitslag bewees, dat de raadslieden der kroon goed hadden gezien. De nieuwe Kamer van Gedeputeerden steunde hun meer gematigde politiek. Vier jaar werden aan Frankrijk geschonken, waarin de contra-revolutie tevergeefs hare wenschen zocht te verkrijgen. Het ministerie Decazes hield, schoon niet altijd met gelijke kracht, de rechten der natie, in de Charte gewaarborgd, vast. De meerderheid der vertegenwoordiging was warm koningsgezind, niet vóór uitbreiding van den volksinvloed op het bestuur gestemd, maar evenmin genegen om den Staat prijs te geven aan de twee standen, adel en geestelijkheid, die vóór 1789 hadden geheerscht.

Twee groote maatregelen zijn de voornaamste vruchten op wetgevend gebied van dit geheel eenige tijdperk in de geschiedenis der Bourbons. Een kieswet brak het overwicht van groote landeigenaars, dat gewoonlijk slechts ten gunste van geprivilegieerde standen werkt, en schonk aan de bourgeoisie, den welvarenden middenstand der natie, het recht om haar vertegenwoordigers bij de kroon rechtstreeks af te vaardigen. Werd hiermede het wettig bestaan van den tiers état op politiek terrein tegenover adel en geestelijkheid gehandhaafd, een tweede wetsvoordracht, door beide kamers aangenomen, handhaafde geen geringer beginsel. Een nieuwe legerorganisatie opende aan de krijgers der republiek en van Napoleon den terugkeer in de gele-

deren, en stelde de bevordering tot hooger rangen afhankelijk van kennis en ondervinding, niet van gunst. Deze regeling was niet alleen een maatregel van verzoening tegenover het in 1815 ontbonden leger, maar handhaafde en waarborgde tevens een groot beginsel, dat de revolutie had doen zegevieren, de toegankelijkheid van alle betrekkingen voor allen.

Met onuitsprekelijke verbittering zagen de contra-revolutionairen het gouvernement van Lodewijk den grondwettigen weg betreden en de rechten der natie handhaven. Niets werd door hen gespaard om aan de regeering moeielijkheden in den weg te leggen. Op de overwinning konden zij vooreerst niet hopen, maar in de toekomst mochten zij die verwachten. Zij hadden bondgenooten buiten de vertegenwoordiging, op wie zij rekenen konden.

Artois, de aanstaande troonopvolger, de broeder des konings, was het hoofd hunner partij. In het Pavillon Marsan — een deel van het Louvre — gezeten, leidde hij de oppositie zijner geestverwanten tegen de regeering, en schrikte zelfs niet terug, herhaaldelijk Lodewijks bestuur bij de groote mogendheden van Europa aan te klagen. Van hem, als de doodsklok over den koning zou luiden, mocht men de zege der ware beginselen verwachten.

Een geestelijke corporatie stond dit hoofd der contrarevolutie ter zijde. Onder den naam van *de Congregatie* was vóór 1789 eene vereeniging bekend, die zich met de bekeering der heidenen bezig hield. Onder het keizerrijk richtte zij hare belangstellende zorgen op Frankrijk. Als geheim genootschap in de laatste jaren van Napoleon werkzaam, breidde zij haar arbeidsveld en werkzaamheid na de restauratie op ernstige wijze uit. Door eenige sluwe Jezuieten geleid, streefde zij er naar om alle standen en alle

gewesten onder haar invloed te brengen. Hare missionarissen doorkruisten geheel Frankrijk. Waar zij het houten kruis plantten, in de steden of op het vlakke veld, stroomde de nieuwsgierige en lichtgeloovige menigte toe. Dan klonk de vermanende stem des predikers, die het der aándachtige schare voorhield, hoe zwaar hunne vaderen en zij tegen God hadden gezondigd; hoe al de jammeren der revolutie, de nederlagen der laatste jaren, de mislukking van den oogst enz. de vruchten waren van de Godverloochenende beginselen der revolutie, in de grondwet gehandhaafd; hoe terugkeer tot het ancien régime, het absoluut vorstelijk gezag, de alleenheerschappij van het katholiek geloof, de onderwerping aan de kerk en bovenal de teruggave van de nationale goederen aan adel en geestelijkheid de onmisbare voorwaarden der volksherstelling waren.

Wat deze missionarissen aan de menigte verkondigden, werd aan de meer ontwikkelden der natie in de geschriften van De Bonald, Lamennais en De Maistre geleerd. Terugkeer tot de leerstellingen van Hildebrand en tot de theocratie alleen kon Frankrijk uit de klauwen der revolutie redden. Chateaubriand, die in de dagen van het keizerrijk het heerschend ongeloof had bestreden, door niet de waarheid, maar de schoonheid van het Christendom voor de oogen te doen schitteren, leende thans zijn talentvolle en dienstvaardige pen tot de aanbeveling van denkbeelden, die hij na weinige jaren zou bestrijden.

De omkeer der geesten, die elke gewichtige politieke beweging vergezelt, kwam ook thans dezen lofredenaars van het verledene ten goede. De schokken der laatste jaren waren te onverwacht, te algemeen en te ingrijpend geweest, dan dat niet onwillekeurig menigeen begon te twijfelen aan de waarheid van meeningen en overtuigingen,

die hij jaren had liefgehad. De opgaande zon werpt meer zichtbare stralen uit dan de ondergaande; wat wonder, dat zij meer de oogen tot zich trekt! De goedkeuring des hemels, die voor den onontwikkelde in het succes is gelegen, is een apologeet, die den bekeerde tot zelfs in eigen oogen verheft en hem, hoe weinig ook, doet deelen in den aureool van heiligheid, die de kleine schare van getrouwen, welke voor Baäl de knieën niet bogen, wijdt en verlicht. Eerlijke twijfel en berekening van het eigenbelang, scepticisme en speculatiegeest werkten te zamen om het pad voor de contra-revolutie te effenen. Toch duurde het tot 1820, eer dat de regeering voor haar boog en zich overwonnen verklaarde. En zelfs toen was het niet het beleid van de hoofden der partij, maar de dolk van een moordenaar, die aan hare denkbeelden den weg wees en de zege verschafte.

In den avond van den 13^{den} Februari 1820 werd de hertog van Berri, jongste zoon van Artois, bij het uitgaan der opera vermoord. Een politieke geestdrijver, Louvel, was de schuldige. Ondanks het strengste onderzoek werd er geen spoor van medeplichtigen, wier bestaan trouwens de moordenaar ontkende, gevonden. Toch werd deze moord door Artois en de zijnen voor een vrucht der regeeringspolitiek uitgekreten. Artois trok, volgens de bittere uitdrukking van Talleyrand, bij het bebloede lijk van zijn kind een wissel op zijn aanstaand koningschap. Met aandrang vorderde hij van Lodewijk ontslag van zijne ministers; en de bleeke dochter van Maria Antoinette, die niet bij machte was om de bittere souvenirs van hare jeugd te onderdrukken, achtte het niet beneden zich een voetval voor haar oom te doen, om den val van Decazes te verkrijgen.

Tegen beter overtuiging liet Lodewijk XVIII, in wien

de toenemende gebreken des ouderdoms ook de rest van zijn geestkracht hadden ondermijnd, zich door het gesmeek en gejammer zijner bloedverwanten bewegen en gaf toe. Uit de handen van zijn broeder ontving hij een nieuw ministerie, later vervangen door een tweede, dat de inzichten der contra-revolutionairen beter vertegenwoordigde. Sinds hield hij op te regeeren, al leefde hij nog. Het werk van verzoening, dat hij had opgebouwd, zag hij afbreken. De kieswet, waaraan Frankrijk gehecht was, viel en werd vervangen door eene andere, die de groote landeigenaars begunstigde, indirecte verkiezingen invoerde en den duur der Kamer op zeven jaar stelde. De Congregatie werd door de regeering openlijk gesteund en haar invloed bevorderd. Het lager onderwijs werd zooveel mogelijk in handen van geestelijken gesteld, het hooger met een gelijk lot bedreigd, de journalistiek aan banden gelegd, en onverholen het plan uitgesproken om aan adel en geestelijkheid de bezittingen, door de Revolutie hun ontnomen, terug te geven

Met de berusting van den afgeleefde, die de verkeerdheid inziet, maar de kracht tot verzet mist, schikte Lodewijk zich in zijn lot, en troostte zich in het vriendelijke gezelschap der schoone madame de Cayla, door de teerhartige zorg der liefderijke Congregatie hem aan de hand gedaan. Hij zag, maar had de kracht niet om tusschenbeide te komen; hij zag de natie zich in twee kampen splitsen, en de leus: revolutie of contra-revolutie, het schibboleth der partijen worden. Achter cynische minachting zocht de oude man zijn wrok over den dwang, hem aangedaan, en het bitter gevoel van zijn machteloosheid te verbergen. „Ik vind het wel aardig, bij mijn leven eens te zien, hoe het na mijn dood gaan zal,” schimpte hij.

Vier jaar zette hij dat leven voort, zonder koning te zijn dan in naam. Wat in de jaren 1816—1820 was opgebouwd, viel met iederen dag meer uiteen. Maar te midden van deze puinen oogstte hij van zijn eerbied voor de rechten en de ontwikkeling des volks een vrucht, die aan geen zijner opvolgers ten deel viel. Toen hij den 17den September 1824 de oogen sloot, was hij de eerste en de laatste der Fransche vorsten in de 19de eeuw, wien het vergund werd aan het hoofd van zijn volk, in zijn paleis te sterven.

II

Indien zedelijke ernst en vastheid van overtuiging de hoogste eischen waren, die tijdgenoot en nageslacht aan een staatsman en vorst mochten stellen, de nagedachtenis van Karel X zou geen andere gevoelens dan die van achting en waardeering opwekken. Doch de beginselen, die regeeringen huldigen en toepassen, grijpen te diep op het leven der volken in, en werken te lang op het geluk en ongeluk van tal van geslachten na, dan dat zij verdedigd en verschoond kunnen worden door een beroep op burgerdeugden hunner voorstanders. En wie, als de opvolger van Lodewijk XVIII, zich op een droit divin, dat de monarchie zou bezitten, beroept om de wettigheid zijner handelingen te staven, hij heeft volkomen recht zich te beklagen, dat hij niet door zijn pairs wordt geoordeeld, wanneer een ander rechter dan het droit divin der wereldontwikkeling hem vrijspreekt of veroordeelt.

De oude monarchie rustte op twee pijlers, adel en geestelijkheid. Traditioneele machten, groot geworden op den grond van het leenstelsel, hadden zij na de 16de eeuw

meer en meer haar beteekenis voor den staat ingeboet. Gedecimeerd door de burgerkrijgen, was de oude machtige leenadel door en na Lodewijk XIV tot hofadel gezonken. De geestelijkheid had in de 18de eeuw, in den strijd met de ontwaakte philosophie, den bodem van haar rechtsbestaan verloren. Zij was niet langer de representante van de geestesontwikkeling en het geloof der natie. Toen de revolutie naderde, waren zij beide niets dan geprivilegieerde standen, te meer gehaat naarmate het tijdperk van hun onmisbaarheid verder in de herinnering was teruggeweken, en de overtuiging van hun overtolligheid, machteloosheid ten goede, ja schadelijkheid dieper was doorgedrongen en algemeener heerschte.

In hunne plaats was, naar de profetie van Sieyès, de derde stand getreden. Zijn verleden was een martelaarshistorie, die eeuwen omvatte. Aanvangende bij den eersten vrij verklaarden lijfeigene, die eigendom verkreeg, liep zij door de eeuwen van Europa's maatschappelijke ontwikkeling tot den nacht van 4 Augustus 1789 voort, toen alle privilegie op het altaar des vaderlands werd opgeofferd. De derde stand was gevormd door allen, die, werkende met hoofd of hand, een voldoende mate van welvaart en ontwikkeling hadden verkregen, om beide te waardeeren en op prijs te stellen, die, op verschillende trappen van de maatschappelijke ladder geplaatst, met onwil het privilegie, aan erfelijke titels geschonken, hadden verdragen, en voortaan geen andere bevoorrechting zouden vergunnen, dan die het natuurlijk loon is van persoonlijke geestkracht en eigen inspanning. Vandaar dat wegneming der slagboomen, die de persoonlijke en maatschappelijke ontwikkeling en werkzaamheid belemmerden en beperkten, de hoofdeisch was geweest, dien deze stand aan de Revolutie

had gesteld. De politieke vrijheden, door de omwenteling geschonken, waren de noodzakelijke gevolgen van zijn zegepraal. Zonder gelijkheid voor de wet, toegankelijkheid van alle betrekkingen voor allen, vrijheid van geweten, vrijheid van denken, enz. toch was alle persoonlijke inspanning ijdel.

Het bedreigen, in hoe betrekkelijk geringe mate ook, van sommige dezer revolutierechten, die voor Frankrijk levensbehoeften waren geworden, had in niet mindere mate dan het militarisme de harten der bourgeoisie van Napoleon vervreemd. Lodewijk XVIII, die in de Charte de overwinningen van den tiers état als grondslagen van het staatsleven had gewaarborgd, had daarmee den hechtsten grondslag voor zijne dynastie gelegd. Maar zijn opvolger, zonder eerbied voor de vrucht van eeuwen ontwikkeling, door God gewaarmerkt, schrikte niet terug er de schendende hand aan te slaan.

Voor Karel X was het lange leven zonder veel nut voorbijgegaan. Wat hij geloofde en voorstond, was niet het resultaat van eigen onderzoek en nadenken, maar het kort begrip van wat in de dagen zijner jeugd hem door anderen was geleerd. Lodewijk had nagedacht, zich rekenschap van waarheid en onwaarheid trachten te geven, en was geëindigd met een scepticus en een intellectueele epicurist te worden. Karel was niets geworden; hij was gebleven, wat hij in 1788 was geweest: het kind van de meeningen van anderen. Gelijk voor dertig jaar dacht hij in 1825 over de revolutie; nu evenmin als toen begreep hij haar of haar kracht; nu evenmin als toen zag hij het onvermogen zijner geleende overtuiging om haar te vernietigen, in. Wat anderen hem hadden ingeprent, was met de jaren in hem vastgeworteld, alsof hij zelf het, met

geestesinspanning, door nadenken en waarneming had verworven. De grootsche tooneelen, die zijn oog had aanschouwd, hadden hun invloed op hem gemist, omdat hij ze niet begrepen had. Het schavot van Lodewijk XVI en het ineenstorten van het keizerrijk had hij aangestaard met de naïeve boosheid en blijdschap van een kind, dat zich geen rekenschap weet te geven van hetgeen groote menschen doen, maar alleen oordeelt naar de indrukken van zijne opvoeding. Artois was steeds om zijn ridderlijkheid bekend geweest: een roem, dien zijne slanke gestalte, de vlugheid van zijne lichaamsbewegingen, zijne hoffelijkheid jegens dames en zijne gevoeligheid voor vrouwelijk schoon hem al vroeg hadden doen verwerven. Op het politiek gebied was hij ook een ridder, de ridder van een ondergegane maatschappelijke orde; trouw aan de dame van zijn hart, de theocratie; blind voor de gebreken der schoone, wier kleuren hij droeg en aan wie hij zijne eer prijs gaf; en daarom eerst haar speelbal en later haar slachtoffer.

Er was niemand in Frankrijk, die zich in de beteekenis van zijne troonsbestijging vergiste. Een paar ondergeschikte maatregelen in de eerste dagen mochten hem een korte populariteit schenken, de natie wist wat zij van hem te verwachten had. Het ministerie Villèle, dat aan het bestuur was, toen hij optrad, was door hem aangewezen. De maatregelen, die in de laatste jaren waren doorgedreven, werden door zijne lofredenaars en aanhangers de inleiding tot zijn groot werk genoemd. Door de troonsbestijging van Karel X werd de richting van het gouvernement niet gewijzigd, integendeel bevestigd en bestendigd. Consequenter en krachtiger dan tot dusver zou de geest der contrarevolutie heerschen en het geheele staatsleven doortrekken, nu het hoofd der oppositie zelf de kroon van Frankrijk droeg.

In December 1824 opende Karel X de eerste samenkomst der vertegenwoordiging. Na eenige woorden van hulde aan de nagedachtenis zijns broeders, vervolgde hij:

„De koning, mijn broeder, had maatregelen beraamd, om de laatste wonden der revolutie te heelen. Het oogenblik is gekomen, om zijne wijze plannen uit te voeren. De toestand der financiën vergunt eene grootsche daad van rechtvaardigheid en wijze staatkunde, zonder de belastingen te verhoogen.

„Ik wil, dat de plechtigheid mijner kroning de eerste zitting van mijne regeering besluite. Gij zult, mijne heeren, daarbij tegenwoordig zijn. Gebogen voor hetzelfde altaar, waar Clovis de heilige olie ontving, en in tegenwoordigheid van Hem, die volken en vorsten richt, zal ik den eed hernieuwen, om te handhaven en te doen opvolgen de wetten van den staat en de instellingen, door mijn broeder verleend; zal ik de goddelijke voorzienigheid danken, dat zij zich van mij wil bedienen om de laatste wonden van mijn volk te heelen, en haar smeeken, dat zij voortga dit schoone Frankrijk te zegenen, dat ik trotsch ben te besturen."

Wat Karel met die toegezegde daad van rechtvaardigheid bedoelde, was een publiek geheim. Het ministerie bracht een wet ter tafel, waarbij omstreeks een milliard franken tot schadeloosstelling aan de emigranten werd geschonken. Al kwam een deel aan enkele tegenstanders der regeering ten goede, het meerendeel herstelde de krachten van getrouwe geestverwanten. Ondanks den tegenstand van velen, waaronder stemmen werden gehoord, die ook voor de Protestanten, slachtoffers van de opheffing van het Edict van Nantes, schadeloosstelling vroegen, kwam de wet tot stand.

Doch de restauratie van den adel mocht niet een bloot financiëele zijn. Lodewijk XVIII had, uit afkeer van de keizerlijke garde, de oude namen der koninklijke lijfwacht van 1789 hersteld. Karel X herstelde thans de oude namen voor de leden der vorstelijke familie en hunne hofhouding. Angoulême, die slechts 50 jaar was, pronkte voortaan met den jeugdigen titel van Dauphin. Zijne kamerheeren, bejaarde mannen als hij, werden, gelijk vóór 1789, voortaan als *menins* begroet.

Maar niet ieder kan oude titels voeren, en oude titels waarborgen de adellijke geslachten niet voor ondergang. De gelijke verdeeling der erfenissen belemmerde, in de oogen der regeering, de vorming van die groote fortuinen, welke de adel noodig had, om aan zijne politieke aanspraken ten minste eenigen schijn van billijkheid te geven. Zij stelde daarom in 1826 een wetsontwerp voor, waarbij het afgeschafte recht van eerstgeboorte weer in het leven werd geroepen, en de eigenaars van een zeker vermogen werden gerechtigd, een deel als majoraat voor hun oudsten zoon vast te stellen. Onverholen kwamen de ministers er voor uit, dat het hun doel was, een nieuwe aristocratie te scheppen. Merkwaardig waren de woorden van den officiëelen lofredenaar, de Peyronnet, die de gelijke verdeeling der erfenissen zeer natuurlijk in een republiek, maar de ongelijke een eisch van den monarchalen staatsvorm achtte. „L'homme, dans l'état de nature, n'a que des affections simples et bornées qui ne vont pas au delà de l'existence et du bien-être physique de ceux qui en sont l'objet: il aime ses enfants sans doute, mais son amour se contente de peu: il lui suffit qu'ils vivent et ne souffrent point. L'homme, dans l'état de société, a des affections plus étendues et plus compliquées. Ce n'est pas seulement

l'existence physique qu'il a donnée, c'est encore une existence morale et civile, il n'a pas seulement des fils, mais une famille. — — Les sentiments que vous invoquez sont naturels sans doute, mais seulement dans l'état sauvage et grossier d'une nature ignorante et brutale. Ils sont naturels au milieu des bois. Ceux que j'invoque sont les sentiments naturels de l'homme moral, de l'homme cultivé et poli."

Het was een groote teleurstelling, dat de vaders en oudste zonen in Frankrijk er anders over dachten. Zij bestormden de Pairskamer, die het eerst over de voordracht had te beslissen, met hunne petitiën. De ouderen broederliefde scheen, zonderling genoeg, door de Revolutie zoo overprikkeld, dat de bedreigde zusters en jongere broeders in de aanstaande geprivilegieerden warme verdedigers hunner belangen vonden. Gelukkig waren de Pairs van Frankrijk niet zeer met Villèle en de zijnen ingenomen. Onder het dankbaar gejuich der natie viel het wetsontwerp (8 April 1826).

Nog geen anderhalf jaar was Karel X koning, toen het hoogste college der vertegenwoordiging zijne regeering dit échec deed lijden. Had de poging tot herstel van den adel als politieken stand op zich zelf gestaan, misschien ware zij gelukt. Maar nevens den adel, poogde de regeering ook de geestelijkheid, den tweeden pijler van het ancien régime, uit het stof der revolutie op te richten.

Nog in de laatste dagen van Lodewijk XVIII had Karel X een besluit doen nemen, waarbij aan eenige hooge geestelijken der Katholieke kerk plaats in den Staatsraad was geschonken (26 Augustus 1824), en zelfs hun rang in het politiek lichaam naar hun rang in de kerkelijke hierarchie geregeld. De invloed der nieuwe leden werd aanstonds gevoeld, en een wetsontwerp, dat dadelijk na

Karels troonsbestijging werd ingediend, bewees hoe gewillig de regeering voor hun eischen boog.

Dit nieuwe ontwerp verrijkte het Fransche strafrecht met een nieuwe misdaad. Zij heette sacrilége, heiligschennis. Om aan den godsdienst te geven, wat hem toekwam, zooals de Peyronnet zeide, stelden de ministers voor, de onteering (profanation) der heilige vaten, bij den eeredienst in gebruik, met den dood, die der gewijde hostie met de straf des vadermoorders, d. i. de doodstraf, na voorafgegane verminking, te treffen.

In nog sterkere mate, dan bij de wet over de schadeloosstelling der emigranten het geval was geweest, schonk dit ontwerp aan de natie de gelegenheid om te doorzien, waarheen de partij, die het ministerie beheerschte, haar leiden wilde. Scherp en onweerlegbaar stelden in de Pairskamer Molé en de Broglie in 't licht, hoe het regeeringsvoorstel in lijnrechten strijd was met Art. 5 van de Charte, dat vrijheid van godsdienst erkende en dus aannam, dat er nevens Katholieke ook Protestantsche en Joodsche Franschen waren. „Wie in een Protestantsche kerk inbreekt" — zeide de Broglie — „en de een of andere handeling van profanie bedrijft, wordt gestraft met een kortere of langere gevangenschap, of met een hoogere of lagere boete. Maar wie in de Katholieke kerk vaatwerk of een hostie, die beide gewijd zijn, profaneert, zal de doodstraf ondergaan. Niet de bloote materieele misdaad straft gij in dit geval, maar het gebrek aan eerbied, voortspruitende uit ongeloof aan het dogma van de waarachtige tegenwoordigheid. Gij straft niet de rustverstoring, maar de zonde, de ketterij. Het is voor de eerste maal, sedert 40 jaar, dat men een kerkelijk dogma tot den rang van wettelijke waarheid (vérité légale) wil verheffen en het wereldlijk gezag

belasten met de vaststelling en handhaving van een kerkelijk geloofsartikel."

Onverholen kwam de Bonald voor de bedoelingen der kerkelijke partij, tot wier woordvoerders hij behoorde, uit. „De openbare vervolging en bestraffing is in de maatschappij de noodzakelijke plaatsvervanging van de persoonlijke wraak. Overal, waar het openbaar gezag machteloos is, ziet men, dat de individuen hunne eigene wrekers zijn. Men ergert er zich aan, dat de doodstraf op de misdaad van sacrilége is gesteld. Laten wij de waarheid durven zeggen. Zijn de braven verschuldigd hun leven te geven ten dienste en bate der maatschappij, dat der slechten moet dienen tot exempel. Bovendien, den heiligschenner met den dood straffende, wat doet men anders dan hem naar zijn natuurlijken rechter verwijzen? Een der sprekers heeft opgemerkt, dat de godsdienst den mensch beveelt te vergeven; het is zoo, doch gelijktijdig schrijft zij aan het gezag voor, te straffen. Want, zegt de Apostel, niet zonder reden draagt de overheid het zwaard. De Verlosser heeft voor zijne beulen wel genade gevraagd, maar *God heeft Hem niet verhoord.*" Tegenover een haat en hartstocht, als uit dergelijke mededeelingen sprak, baatten geen argumenten. Een oogenblik hoopten de tegenstanders der wet, dat de hooge geestelijken, die in de Pairskamer zaten, zouden medewerken om ten minste de doodstraf uit de wet te lichten. In het vorige jaar toch had de aartsbisschop van Parijs verklaard, dat „tegenover een wet, die voor sommige gevallen de doodstraf bepaalde, de bisschoppen, dienaren van God, op aarde gekomen om te redden, niet om te verderven, de vrijheid vroegen om zich van stemming te onthouden." Thans vroegen noch namen zij de vrijheid. De kans van geloofsvervolging, die het ontwerp hun schonk,

was te liefelijk en te welkom, dan dat de verlokking niet onweerstaanbaar zijn zou. Een dezer nobele christenleeraars, de kardinaal de la Fare, nam op zich, de verandering hunner conscientiën toe te lichten. „Na ernstig en zorgvuldig onderzoek" — zoo sprak hij — „zijn de kerkelijke Pairs tot het inzicht gekomen, dat, zoo hun ministerie en de kerkelijke gelofte hen verbieden als rechters te stemmen, waar het de toepassing der strafwetten geldt, niets hen kan noch mag beletten, om, als leden van het Wetgevend Lichaam, tot de vaststelling van wetten, zelfs van strafwetten, samen te werken." Dank zij deze gelukkige vinding, togen zij met frisschen moed aan het werk en het waren hunne geestelijke stemmen, die de doodstraf in de wet behielden. Ecclesia non sitit sanguinem!

Met even weinig gevolg als in de Kamer der Pairs werd het middeleeuwsch ontwerp in de Chambre des Députés bestreden. Tevergeefs deed Royer Collard zijn welsprekende stem hooren en schandvlekte de voordracht als eene openbaring „van het theocratisch beginsel, dat beide den godsdienst en den staat bedreigt en te hatelijker is, omdat nu niet meer, als in de dagen van barbaarschheid en onwetendheid, het de eerlijke razernij van overdreven geloofsijver is, die de fakkel der vervolging ontsteekt. Er zijn geen Dominicussen meer, en wij zijn ook geen Albigenzen. De theocratie van onzen tijd is minder religieus dan politiek: zij is slechts een enkele golf van den stroom der reactie, die ons dreigt mede te sleepen, haar contra-revolutionair karakter is haar voornaamste aanbeveling. Ongetwijfeld is de revolutie goddeloos geweest tot fanatisme, ja tot gruwelijke wreedheid toe. Maar men bedenke het wel: juist dit heeft haar te gronde gericht. En aan de contra-revolutie kan men voorspellen, dat wraakoefeningen,

al staan zij slechts op het papier, tegen haar zullen getuigen, en haar op hare beurt zullen verlammen en schandvlekken." De openlijke schending der Charte, die dit ontwerp bevatte, werd door Benjamin Constant onweerlegbaar aangewezen. "Er is in Frankrijk, behalve andere niet-Katholieke kerken, nog een godsdienst, die de Luthersche heet. Zij leert niet de transsubstantiatie, maar de consubstantiatie. Vergunt men ook aan haar, terwille van dit speciale dogma, een speciale bescherming? Neen, wie het Luthersche mysterie zal schenden, zal slechts als rustverstoorder gestraft worden; maar wie zich vergrijpt aan het Katholieke, als schuldig aan sacrilége.... Waarom dit verschil? Omdat het de bedoeling niet is, aan ieder bijzonder dogma een bijzonderen waarborg te verzekeren, maar alleen een privilegie aan één enkel geloof te schenken." Tegen dergelijke aanvallen was de bisschop van Hermopolis, ministre des affaires ecclésiastiques, niet bestand. Hij poogde zich te redden door de bewering, dat de Katholieke godsdienst staatsgodsdienst in Frankrijk was; en dus het leerstuk der waarachtige tegenwoordigheid staatsdogma. Overigens was zijn bisschoppelijk gewaad breed genoeg om tevens als mantel der liefde dienst te doen:

"Zegt men, dat het Evangelie een wet van genade is? Zeker is het Evangelie een wet van liefde. Het beveelt, zijne vijanden lief te hebben en verbiedt de wraak aan particulieren; maar sedert wanneer heeft het 't zwaard der gerechtigheid aan de burgerlijke autoriteit ontnomen? Bedenkt eens, waartoe zulk een uitlegging der christelijke liefde leiden zou. Geen christelijk soldaat noch christelijke rechter zou dan kunnen bestaan: de soldaat zou den dood van de hand van anderen moeten afwachten, maar hem zelf niet mogen geven; en de rechter zou niet mogen vonnissen!...

„. . . . Men moet onderscheid maken tusschen den particulier en den wetgever: de eerste kan medelijden hebben met de schuldigen, de laatste is verplicht de wetten te maken, die de misdaad voorkomen of straffen . . . . Na de wet te hebben vastgesteld, zouden wij de eersten zijn, om in de cel neer te dalen, waarin de schuldige is gezeten; de eersten, om hem de vertroostingen van een godsdienst aan te bieden, die niets dan liefde en vergiffenis van beleedigingen ademt. Wij zouden hem opwekken om met berusting den dood te ondergaan, dien hij verdiend heeft. Wij zouden den moed hebben, hem op de doodskar te vergezellen, met hem het schavot te bestijgen, hem bij te staan tot het laatste oogenblik en hem, als een broeder, voor de oogen van God, den Vader van alle menschenkinderen, te omhelzen."

In dezelfde dagen, dat met zulke hartelijke argumenten deze beruchte en nutteloozе wet op de heiligschennis werd aangenomen, was de publieke opinie door een derde wetsvoorstel van niet minder gewicht in beweging gebracht. Tot dusver was voor de vestiging van zoogenaamde communautés religieuses de goedkeuring van den wetgever noodig. Het ministerie stelde voor, dat voortaan vrouwelijke vereenigingen van dezen aard slechts des konings toestemming zouden behoeven. De bedoeling was duidelijk en voor niemand een geheim. Volgens het oude Fransche recht kon geen godsdienstige broederschap werkzaam zijn, zonder uitdrukkelijke vergunning des konings, bij brieven gezegeld met het groot zegel en ingeschreven bij het Parlement. De wet van 1817 had de goedkeuring van de verschillende deelen der wetgevende macht voorgeschreven. Door thans de vrouwen, die zich in kloosters wilden vereenigen, te ontheffen van de vergunning der Kamers, werd een eerste

stap gedaan op den weg, om ook de mannelijke zoogenaamde godsdienstige communautés slechts van het welbehagen des konings afhankelijk te stellen. De Jezuïeten waren in Frankrijk verboden; wie zou dit verbod kunnen handhaven, indien Karel het recht had om vergunning tot vestiging te verleenen aan wie hem goeddocht? De Kamer der Pairs erkende ten volle de groote beteekenis van het regeeringsvoorstel, en liet zich volstrekt niet misleiden door de zonderlinge betoogen van de Villèle, dat de mannelijke vereenigingen onderworpen zouden blijven aan de bestaande eischen, maar hetzelfde van vrouwelijke te blijven vorderen, een inbreuk moest heeten op het koninklijk prerogatief. Gemakkelijk was het voor Pasquier, die reeds in de vorige zitting een gelijkluidend voorstel had bestreden en doen verwerpen, aan te wijzen dat dit prerogatief, waarop men thans ten gunste der vrouwen zich beriep, evenzeer gold waar het mannelijke vereenigingen betrof. Hij diende daarom een amendement in, waarbij de vrijheid der koninklijke erkenning werd beperkt tot uitbreidingen van reeds bestaande vereenigingen, maar voor nieuwe vestigingen het wettelijk vereischte van goedkeuring door de Kamers behouden bleef. Ondanks de heftige bestrijding van het ministerie werd dit amendement aangenomen, en daardoor het doel der voorstellers de bodem ingeslagen.

Het kan geen verwondering wekken, dat zulke wetsvoorstellen, die zoo duidelijk het streven openbaarden om de rechten van den staat te onderwerpen aan de belangen der kerk en de resultaten van 30 jaren volkslijden aan de oude machten prijs te geven, een algemeene agitatie wakker riepen en voedden, die wrange vruchten voor de toekomst dreigde af te werpen. Het was onmiskenbaar, dat de

mannen des bestuurs, 't zij uit overtuiging, 't zij uit gehechtheid aan hunne zetels, aan de bevelen van een partij gehoorzaamden, die een geheele contra-revolutie beoogde. In de zitting van 1824 was het programma dier partij blootgelegd. Afschaffing van de goddelooze wetten der revolutie, straf van de misdaad van heiligschennis, achterstelling van het burgerlijk huwelijk aan de kerkelijke inzegening, herstel van de politieke zelfstandigheid van den geestelijken stand, schadeloosstelling van de emigranten, herziening der Codes, om ze in overeenstemming te brengen, zoo 't heette, met de godsdienstige gevoelens der natie en de rechten der kroon — dit waren vóór twee jaar de hoofdeischen geweest. Nog geen jaar was Karel X aan de regeering of een deel was uitgevoerd. Welken waarborg bezat de natie, dat het overige zou achterwege blijven?

In den persoon des konings bezat zij dien wel 't allerminst. Ook wie niet wist, wat geen der kamerleden onbekend was, dat Karel de wetten op de vrouwelijke corporatiën en op de sacrilége als zijn eigen werk beschouwde, waaraan hij gehecht was, zoodat hij in de naïeveteit van zijn kinderlijk geloof en zijn volslagen gemis aan politiek inzicht zelfs niet begreep, hoe iemand eenig bezwaar tegen zulke voortreffelijke wetten kon hebben — ook wie dit niet wist, hij kon om andere redenen geen vertrouwen in dezen vorst stellen. Karel had in 1815, bij den inval van Napoleon, den eed op de Charte gedaan. Toen zijn broeder was gestorven, had hij beloofd de Charte te zullen handhaven, en hij herhaalde zijn eed bij de plechtige kroning te Rheims, in Mei 1825. Maar wat baatten al deze eeden en beloften? De plechtigheid te Rheims was niet geschikt om gerust te stellen, want niets bewees zij

nadrukkelijker dan Karels lichtgeloovigheid en blinde onderwerping aan de kerk.

De zalving der koningen van Frankrijk had oudtijds in de kathedraal van Rheims plaats, omdat daar een fleschje met olie berustte, indertijd, volgens de traditie, door een engel uit den hemel aangevoerd en het eerst gebruikt bij de zalving van Clovis. Sinds had het eeuwen door dienst gedaan, zonder ooit uitgeput te worden. In 1793 had de Nationale Conventie, in haar haat tegen het koningschap, het oude fleschje doen stukwerpen. Niettemin — in 1825 was het weer kant en klaar, en druppelde er de oude olie op het hoofd van den lichtgeloovigen koning uit!

Maar er was meer. Keizer Napoleon had bij zijn kroning zich zelven de kroon op het hoofd geplaatst, Karel X ontving haar uit de handen des bisschops, als ware zijn gezag een gift der kerk. Eindelijk, ofschoon hij in de Charte gelijke bescherming aan alle eerediensten had bezworen, zwoer hij hier, den Katholieken godsdienst te zullen handhaven. Hoe waren die eeden te vereenigen?

De geruststelling, die de persoon des konings niet schonk, was evenmin bij zijne raadslieden te vinden. Sterker nog dan hunne wetsvoorstellen, openbaarde de geest des bestuurs de geheime gezindheid van de naaste dienaren der kroon. De regeering oefende een onmatigen invloed uit op de departementale besturen, ten gunste van de kerkelijke politieke partij. De meest verdienstelijke mannen, die zich aan deze niet onderwierpen, werden onder voorwendsel van revolutionaire zonden achtergesteld of ontslagen. Hypocrisie was het hoofdvereischte voor het welslagen in iedere carrière. De kerken der niet-Katholieken werden, waar de regeering het kon, gesloten, de volksscholen steeds meer en meer overgegeven aan aanhangers der congregatie, door

het volk schimpende ignorantijnen genoemd, terwijl door den abt Frayssinous, als grootmeester aan het hoofd der Université geplaatst, en als ministre des affaires ecclésiastiques tot uitbreiding der kerkelijke macht wettelijk geroepen, ook over het hooger onderwijs het toezicht der congregatie uitgeoefend werd. In de kamer van afgevaardigden aarzelden de contra-revolutionairen niet, om de Charte openlijk "den gehaten waarborg van de vruchten der revolutie" te schelden. Ambtenaren, die verdacht werden de richting der regeering af te keuren of het uitspraken, werden afgezet; wie klaagde, werd vervolgd. De journalistiek zag zich herhaaldelijk voor de rechtbanken geroepen, om zich te verantwoorden wegens hare bestrijding van de maatregelen en den geest der regeering.

In de departementen werd haar voorbeeld gevolgd. De ambtenaren van den staat schenen geen hoogere roeping te kennen, dan om de kerkelijke partij, die Frankrijks ontwikkeling naar het hart stak, ten dienste te staan. Land en steden waren vervuld van de missiën der congregatie. Waar zij verschenen, stelden de besturen zich onder haar bevelen. De tooneelvertooningen werden gedurende den duur der missiën gesloten, omdat de concurrentie te ernstig en te gevaarlijk was, inzonderheid als, gelijk in deze jaren bij toeneming geschiedde, *Tartuffe* werd opgevoerd. Toch was het de schuld der missionarissen niet altijd, zoo het publiek de nabootsing voor het origineel verkoos. Want menigmaal waren hunne representatiën even vermakelijk als leerrijk. In het departement de la Meurthe werd op verschillende plaatsen en bij herhaling voor den avonddienst een sermoen over het jongste oordeel aangekondigd. Geloovigen en nieuwsgierigen vulden het kerkgebouw en hoorden de predikatie van den missionaris aan, die zijn

sermoen rekte, tot de duisternis, een voorbode van die der helle, begon te vallen. Langzamerhand werd de stem zwakker, naarmate het daglicht week en het kerkgebouw een spookachtiger aanzien verkreeg. Eindelijk was alles stil: een algemeen zwijgen heerschte, in afwachting der dingen, die komen zullen. Op eenmaal — daar rolt de donder: allerlei ontploffingen van voetzoekers en pistolen, uit alle hoeken van het kerkgebouw, schokken en schudden de geprikkelde zenuwen, inzonderheid van het vrouwelijk personeel, dat beangst voor de komst des Heeren opvliegt, zich zoekt te redden, en een tooneel van namelooze verwarring veroorzaakt, die de agitatie der ontstelden, in hun angst niet wetende wat te doen, nog vermeerdert. Met wellust staren de missionarissen op de bedrogen menigte, die te vergeefs zich wringt en woelt om aan de biologische betoovering te ontsnappen. Doch hoort — daar klinkt van het koor der kerk het blijde gezang der hemelsche koren. Op de aan allen bekende wijs van het: *où peut-on être mieux qu'au sein de sa famille?* prijzen de zaligen hun geluk en wekken zij de jaloezie der nog niet tot hun hemel verhoogden op!

Ook andere middelen dan deze bezigden de dienaren der congregratie, om het rijk huns Heeren te bevorderen. Processiën werden georganiseerd en de deelneming door moreelen en immoreelen dwang tot plicht gemaakt. De openbare straat werd voor de kerkelijke vertooning prijs gegeven, en de politie beijverde zich om het aanzien der geestelijkheid te verhoogen door de gewilligheid, waarmede zij als hare dienaresse bij zulke gelegenheden optrad. Vrijheid van godsdienst, ofschoon in de Charte erkend, hield feitelijk op te bestaan. Protestantsche kinderen werden aan hunne ouders ontroofd en in kloosters gestoken. De troost van den ka-

tholieken godsdienst werd aan tegenstanders van de politiek-kerkelijke partij, zoowel op het sterfbed als bij begrafenissen, geweigerd. Gemengde huwelijken waren in den ban, ofschoon door den staat erkend. De kerkelijke inzegening werd niet toegestaan of slechts geschonken op voorwaarden, even onteerend voor de kieschheid van den eischer, als strijdig met de rechten der individuen en den geest der Charte.

Het kan geen verwondering wekken, dat een dergelijk stoutmoedig optreden van de in 1789 overwonnen machten een storm van onrust en bekommering in het leven riep. Meer en meer werd de overtuiging heerschende, dat een dergelijke staat van zaken niet duren kon. De natie was in twee kampen verdeeld, gereed om naar de wapenen te grijpen. Zij, die de schimmen van het verleden hadden opgeroepen, zagen met lachend wantrouwen de toekomst te gemoet. Het aanvankelijk slagen scheen hun de overwinning te beloven; slechts het stuiptrekken der revolutie nog hadden zij te overwinnen.

Maar zij bedrogen zich. Toen zij gereed stonden de moderne maatschappij den doodsteek toe te brengen, zonk hun op eenmaal het wapen uit de hand.

Op den 5den Mei 1821 was op St. Helena keizer Napoleon gestorven. Schijnbaar zonder diepen indruk te maken, was de tijding door Frankrijk ontvangen. Maar in waarheid oefende zij grooten invloed. De dood van den machtigen keizer verbrak de vrees voor een terugkeer van zijn militair despotisme, die zoo velen voor de Bourbons had gewonnen. Herinneringen herleefden, die jaren lang waren onderdrukt. De zon van Austerlitz had voor den Franschman, trotsch op zijn vaderland en zijn roem, nog niets van haar gloed, van haar licht verloren. Wat beteekende,

vergeleken met de overwinningen van het keizerrijk, die nietige Trocadero-tocht, die herstelling van een despoot als Ferdinand VII?

Ook andere herinneringen dan die van roem en overwinning riep de dood van den balling op St. Helena wakker. De zoon der revolutie mocht, gelijk zijne tegenstanders zeiden, zijne moeder op het kleed hebben getreden, hij had haar niet naar het hart gestoken. Had de despotieke keizer niet de vrijheid van godsdienst geëerbiedigd, de gelijkheid voor de wet gehandhaafd en den staat vrij gehouden van kerkelijke overheersching? En — zoo vroeg de menigte zich af — wat een Napoleon had verschoond, zou men prijs geven aan een Bourbon?!

Met diepen schimp waren de tegenstanders der Charte gewoon van de groote revolutie te spreken, welke die rechten had geschonken. Met Robespierre en Marat schenen zij het meest vertrouwd: de namen dezer mannen dienden hun tot vogelverschrikkers bij het onkundig publiek. Velen huiverden onwillekeurig terug, om openlijk te aanvaarden, wat hun als de erfenis van de moordenaars van het schrikbewind werd voorgesteld. Zij schrikten terug, om het zich zelf te bekennen, en hoeveel meer om het uit te spreken, dat zij de denkbeelden, de beginselen der revolutie, die zooveel bloed had vergoten, boven die van het ancien régime verkozen! In de heerschende richting op literarisch gebied vonden zij geen steunpunt, geen veiligen gids, die tot vastheid en zekerheid van overtuiging kon brengen. De helden der romantische school waren, uit afkeer van den ondervonden of hun overgeleverden dwang van het literarisch klassicisme onder het keizerrijk, teruggekeerd tot de fantastische scheppingen der middeleeuwen, die hun volle speelruimte schonken voor de oefe-

ning en ontwikkeling van een overprikkelde verbeelding, welke noch door de eischen der kunst noch door de levende behoeften der volksontwikkeling zich aan banden wilde zien gelegd. Zich vermeiende in hun denkbeeldige vrijheid, zagen ze met minachting en afkeer op het woelen en strijden der menschenwereld neer, wier onrust zij begrijpen noch deelen konden, omdat zij een bedreiging scheen van de wellustige rust hunner aesthetische genietingen, die hun het hoogste levensdoel toeschenen. Rijker aan fantaisie dan aan kennis, wisten zij niet de beteekenis van de worsteling, die zij beleefden, zich bewust te worden, en vermochten dus evenmin anderen tot juist inzicht te brengen. Als zij, had jaren lang een aanzienlijk deel van het Fransch publiek, gewoon hen toe te juichen, het staatkundig en godsdienstig leven des tijds nauwelijks zijn verheven aandacht waard geacht. Maar naarmate de stroom der reactie hooger steeg, het gevaar voor de individueele vrijheid toenam, werd de overtuiging algemeener, dat het spel der fantaisie een allerliefste bezigheid is in de ledige uren van het dolce far niente, maar geen wapenen schenkt, die, in den kamp tegen den belager van ons leven, hoop op de overwinning geven. Slechts een heilige overtuiging en het plichtgevoel jegens een volgend geslacht is in staat een volk tot opstaan uit de dommelende ruste te bewegen. Maar noch overtuiging noch plichtgevoel had de romantische school in de natie wakker geroepen en onderhouden. Aarzelende en weifelende, onzeker welken weg te betreden, aangelokt door de beginselen van 1789, maar afgeschrikt door de hatelijke gestalten der Terroristen, wankelde de publieke opinie, het openbaar geweten, tusschen de strijdende partijen.

Het is de roem van Louis Adolphe Thiers, aan deze wankeling des Franschen volks een einde te hebben ge-

maakt. Toen de jarenlange aanvallen op de personen en de euveldaden der revolutie de natie den weg bijster maakten, greep hij haar bij de hand en leidde haar in de geschiedenis der omwenteling binnen. Niet als artist, ofschoon een kunstwerk scheppende, maar als politicus ontrolde hij de bladen der historie voor hare oogen: voor de ouderen, die renegaten waren geworden aan de liefde hunner jeugd, een beschamend verwijt, voor de jongeren een openbaring van de macht en de passie eener overtuiging. Hij deed haar zien, dat een wet van noodzakelijkheid de ontwikkeling der gebeurtenissen en de handelingen der individuen bepaalt; dat geen persoonlijke luim of willekeur de historie schept, maar zij het kind is van een hoogere oorzaak, noem ze voorzienigheid of fatum, in wier handen het individu slechts het, dikwijls onwillig, zelden bewuste werktuig is. Hij deed haar de botsing der strijdende beginselen als eene onvermijdelijke kennen, maakte haar opmerkzaam op de eigenaardigheid der individuen, die geen andere rol dan de door hen gespeelde voor hen mogelijk maakte. Hij leidde haar binnen in de Tuilerieën, in de beraadslagingen van het koningschap, dat niet dan onwillig en nooit ten volle oprecht het hoofd boog voor de overweldigende macht der moderne staatsbeginselen. Hij voerde haar rond in de rijen van het gepeupel, deed haar stilstaan bij de Septembermoorden, en wees haar de slachtoffers en de slachters aan. In de kabinetten der Europeesche mogendheden, tegen Frankrijk en tot Frankrijks verdeeling verbonden, leerde hij haar de beteekenis van de revolutiekrijgen inzien. Hij reisde de slagvelden met haar rond, en wees haar aan, hoe in iedere nederlaag als 't ware het zaad van een toekomstige zegepraal werd uitgestrooid. Lofredenaar en apologeet der revolutie — zelfs waar de lofrede

en de apologie hadden kunnen gemist worden — scheidde Thiers de zaak van de personen, de vrucht des akkers van de bezoedelde hand des zaaiers. „Wij hebben hun gedrag niet te verdedigen, wel hun werk te handhaven."

En de natie, verzoend met de omwenteling, toen zij de wereldgebeurtenis begreep, nam dat woord als haar programma over.

In de twee kamers van vertegenwoordiging had tot 1826 eene meerderheid gewoonlijk de regeering gesteund. Maar de kerkelijke richting van het ministerie ontbond die meerderheid. Een aanzienlijk deel der afgevaardigden en der Pairs vingen aan tegenstand te bieden. Zij wilden den staat niet opofferen aan de kerk of, zooals het in de uitdrukking van den tijd luidt, zij wilden niet toelaten, dat de kroon van Frankrijk op het altaar werd gelegd. Warme aanhangers van de monarchie, vurige tegenstanders van de liberale partij, die het koninklijk gezag wilde beperken, kwamen zij niet dan met moeite en langzamerhand er toe, om openlijk tegen de contra-revolutionairen, hunne vroegere bondgenooten, waar het de verdediging van de rechten der legimiteit gold, op te treden. Aanvankelijk stelden zij zich tevreden met zachte waarschuwingen en vermaningen, doch de onverzettelijkheid en lichtvaardigheid der regeering, die zich meer en meer aan de eischen der geestelijkheid onderwierp, maakte hun eerlang een krachtigen en openlijken tegenstand tot gebiedenden plicht.

In het jaar 1825 was te Rome het groot kerkelijk jubileum gevierd. Geheel onnoodig, alleen om de Congregatie te believen, verzocht en verkreeg de Fransche regeering van den paus vergunning, om dit feest in Frankrijk nog eens dunnetjes over te vieren. Den 15den Februari 1826 had de plechtige opening plaats. Gedurende maanden ver-

toonde Parijs een tooneel van machts- en praalvertooning der Kerk, als geen der levenden, hoe oud ook, zich herinnerde ooit aanschouwd te hebben. Vier groote processiën, door duizenden priesters geleid, trokken op verschillende tijden de straten der hoofdstad door. De koning en de leden van het vorstelijk huis verschenen hier voor hun volk, in het gevolg der geestelijkheid. De bezetting van Parijs, de ambtenaren der regeering, ieder die, op welke wijze ook, afhankelijk was, werd gedwongen door zijne deelneming den luister der kerk te verhoogen.

Als sprak dit onwaardig tooneel niet luide genoeg door zich zelf, achtte de ultramontaansche pers zich verplicht, zijne beteekenis toe te lichten. Na de Restauratie, schreef de *Mémorial catholique*, waren er in Frankrijk drie scherp geteekende partijen geweest: de liberalen of jacobijnen, de royalisten en de ministerieelen. Maar deze partijen verkeerden in volle ontbinding en het oogenblik naderde, waarin er niet meer dan twee zouden zijn: „celui qui se soumettrait d'une manière absolue à la puissance spirituelle du pape, et celui qui ne reconnaîtrait que la souveraineté humaine; le parti du ciel et le parti de l'enfer."

Zulke daden en zulke woorden misten hun uitwerking niet. Een kreet van ergernis en onverholen schaamte ging er op bij deze openlijke prostitutie van den staat. Zelfs Villèle was getroffen door de ongeveinsde afkeuring en verontwaardiging van het volk. „L'aspect" — schreef hij in zijn *Journal* en berichtte hij aan den koning — „indiquait un grand mécontentement. On pouvait lire sur tous les visages que la population souffrait de voir son roi suivant humblement le clergé." Welke was toch die geheimzinnige macht, vroeg men zich af, die alle autoriteit voor zich deed bukken?

Een ultra-royalist, een onverdacht aanhanger der Bourbons, voor wie hij ballingschap en armoede had verdragen, gaf het antwoord. Te midden van de bedwelming en dronkenschap van den kerkelijken overmoed verliet een boekske, nauwelijks drie honderd bladzijden groot, de pers. *Mémoire à consulter* [27] was de titel, dien de auteur, de graaf de Montlosier, aan zijn geschrift, vol aanklacht en openbaring, schonk. Met echte bescheiden in de hand lichtte hij *le gouvernement occulte* der congregatie toe. Hij legde de organisatie der vereeniging bloot, ontdekte de wegen, waarlangs zij haar invloed verkreeg en ontwikkelde, wees de middelen aan, waarover zij beschikte, en duidde personen aan, die tot haar behoorden. Hij bewees, dat geheel Frankrijk in haar netten was verstrikt, dat zij de regeering beheerschte, de administratie beval, de heiligheid des gezins schond, het familieleven verwoestte. „Vroeger" — riep hij aan Frankrijk toe — „vroeger was het spionneeren een verachtelijk werk. De congregatie stempelt het tot een vroom, een eerlijk werk." Zoowel de lagere als de hoogere standen staan onder hare bevelen en gehoorzamen haar. „Au moyen d'une association dite de Saint-Joseph tous les ouvriers sont aujourdhui enrégimentés et disciplinés: il y a dans chaque quartier une espèce de centenier qui est un bourgeois considéré dans l'arrondissement. Le général en chef est l'abbé L.... jésuite secret." Tot de dienstboden toe staan in haren dienst.

Met de teekening van haar invloed en macht ging de historische uiteenzetting gepaard van het volkomen onwettige van het bestaan van dergelijke vereenigingen in Frankrijk. Na aangewezen te hebben, hoe sedert eeuwen veroordeeling op veroordeeling de Jezuieten in Frankrijk had getroffen, en hoe die vonnissen en parlementsbesluiten,

nooit opgeheven, nog altijd rechtsgeldigheid bezaten, vatte hij de slotsommen van zijn onderzoek in deze stellingen samen:

„1°. Les quatre grandes calamités que j'ai signalées, savoir: la congrégation, le jésuitisme, l'ultramontanisme, le système d'envahissement des prêtres, menacent la sûreté de l'État, celle de la société, celle de la religion.

2°. Ces quatre grandes calamités ne sont point dans une espèce nouvelle qui aurait pu échapper à la surveillance ou à la précision du législateur: elles sont notées par nos anciennes lois et chargées de leur anathème.

3°. Ces anciennes lois ne sont ni abrogées, ni tombées en désuétude; elles sont dans leur pleine et entière vigueur; elles sont confirmées en plusieurs cas par les lois nouvelles.

4°. L'infraction portée à ces lois constitue un délit.

5°. Attendu que ce délit menace la sûreté du trône, celle de la société et de la religion, il se classe parmi les crimes de lèse-majesté."

Het is onmogelijk den indruk te beschrijven, dien deze Memorie maakte. Tot dusver had de regeering steeds het bestaan der Jezuieten in Frankrijk ontkend, en de congregatie als een onschuldige, vrome, godsdienstige vereeniging voorgesteld en verdedigd. Met groote verschooning had Montlosier de ministers van Karel X behandeld. „On imagina de faire entrer tout à la fois, le ministère dans la congrégation et la congrégation dans le ministère. Dejà les postes, la police de Paris, sa direction générale, avaient été données aux affiliés. Il ne manquait plus que d'enrôler les principaux ministres eux-mêmes. Je ne puis ou je ne veux rien affirmer de positif. Je sais seulement que les bruits les plus ridicules en ce genre ont couru." Toch scheen de regeering, machteloos tegen de openbaringen van

de Montlosier, verder ontkennen overbodig te achten, en wierp zij openlijk het masker af. De trouwe royalist werd beroofd van het jaargeld, dat de Bourbons hem in vroeger dagen, tot belooning van zijn bewezen diensten en tot vergoeding van om hunnentwil geleden lijden, hadden geschonken. En bij deze persoonlijke wraakoefening bleef het niet. Met naïeve schaamteloosheid werd, na tien jaar van officieele ontkenning, het bestaan der congregatie en der Jezuieten erkend. „Certains hommes," verklaarde de minister Frayssinous, „appartenant à la société dont il s'agit, sont rentrés en France après la tourmente révolutionaire, et y ont été *supportés*, *tolérés* par Buonaparte. On doit donc les considérer comme des hommes qui ne méritent nullement d'être chassés de la France. Sans doute, s'il s'agissait de donner à cette société une existence civile, il faudrait, non pas seulement une ordonnance, mais une loi. Mais nous n'avons *pas encore* à délibérer s'il faut admettre ou rejeter cette société." Ondanks dit voor de Bourbons bijkans belachelijk, en zeker onwaardig wegschuilen achter het keizerrijk, maakte de verklaring een diepen en blijvenden indruk; maar niet dien, welken de regeering wenschte. Wel poogde Frayssinous zijne bekentenissen, die voor de regeering zoo compromettant waren, te verzwakken, door de bewering, dat de Jezuieten slechts in zeven petits séminaires onderricht gaven en dus hun invloed bijzonder gering was te achten en daarom niet te vreezen; doch zijn eigene woorden legden getuigenis af, dat de invloed der denkbeelden, door de gevreesde orde voorgestaan, niet tot de grenzen van één of meer seminariën zich bepaalde. Bij de bespreking van klachten, die tegen de contra-revolutionaire partij waren ingebracht, schrikte de minister niet terug voor deze verklaring: „On

accuse le clergé de vouloir s'emparer des registres de l'état civil. Je ferai d'abord observer que le choix des dépositaires de ces registres ne fait rien aux droits civils. L'autorité les confiait autrefois aux ecclésiastiques, l'Assemblée Constituante a jugé à propos de les leur retirer; la loi est donc maîtresse de confier ces registres à qui lui plaît. Dans l'état actuel des choses un obstacle, il est vrai, semblerait se présenter: certains mariages, permis par la loi civile, sont repoussés par la loi religieuse. Il serait à désirer que cette difficulté n'existât plus; et un temps viendra, je l'espère, où elle disparaîtra, où les deux législations seront en harmonie. On signale encore les inconvénients de l'antériorité du mariage religieux; mais n'est-il pas extraordinaire qu'au sein d'une nation catholique le mariage de catholiques se passe comme un simple contrat de vente ou de louage? L'opinion est unanime sur ce point: il faudra trouver le moyen, tout en respectant la loi civile, *d'empêcher les mariages qui ne seraient pas consacrés par la religion.*"

Welk een eerbied voor de grondslagen van den modernen staat had men te verwachten van een man, die zulke denkbeelden toegedaan was?

Casimir Périer, tot wiens schitterendste levensperiode deze jaren behooren, was in vollen nadruk volksvertegenwoordiger, toen hij de ministerieele schuldbelijdenis beantwoordde met den uitroep: "La voilà enfin reconnue officiellement cette congrégration mystérieuse, dont l'existence a été si souvent, si formellement niée à cette tribune et par les feuilles ministérielles! Prenons acte, Messieurs, de cette déclaration faite par l'autorité compétente. Le fait matériel existe donc: ce n'est point un fantôme qu'il soit impossible de saisir;" toen hij de belachelijke bewering, dat de invloed

der Jezuieten gering was, omdat zij slechts in zeven inrichtingen onderwijs gaven, weerlegde door de eenvoudige opmerking, dat zeven inrichtingen van onderwijs dus stonden onder de bevelen van een societeit, die geen wettig bestaan had. Wie heeft, vroeg hij, aan de bisschoppen het recht gegeven om hun wil in de plaats der staatswetten te stellen? Zoo zij heden zeven petits séminaires in handen der Jezuïeten stellen, hangt het van hun willekeur af, morgen hun een grooter getal over te geven. „Qu'en résulterait-il? Que toute l'éducation de votre jeunesse serait soustraite à l'éducation civile, et confiée à des corporations défendues par la loi.... Comment voulez-vous que les jeunes gens puissent être élevés dans le respect des lois, lorsque ceux qui les enseignent existent contrairement aux lois?.... On prétend que cette société n'a aucune influence. Quoi! elle n'a pas d'influence, lorsqu'elle peut former des établissements ayant douze à quinze cents élèves.... Cependant, on y apprend la musique, on y apprend à danser et à faire des armes. Ce n'est assurément pas à des jeunes gens, destinés à l'état ecclésiastique, que cette éducation est donnée."

Ook in de Pairskamer gaf het vraagstuk, door de Montlosier aan de orde gesteld, tot bespreking en bestrijding aanleiding. Afgeschrikt door de nadrukkelijke taal, die hij in de Chambre des Députés had moeten aanhooren, sloeg Frayssinous hier een vrij wat lager toon aan. Hij erkende, dat een wet noodig was om het bestaan der Jezuieten in Frankrijk te wettigen, maar, voegde hij er bij, dat tot het oogenblik, dat de regeering het voegzaam zou oordeelen een dergelijk ontwerp in te dienen en te beredeneeren, de paters slechts getolereerd werden. „Ainsi" — antwoordde Pasquier — „on peut tolérer l'existence

d'une société, d'une communauté d'hommes qui ne saurait se former sans le consentement du pouvoir législatif: les Jésuites peuvent exister de *fait*, bien que l'autorisation des deux chambres soit indispensable à leur rétablissement, la tolérance remplace la loi, on *tolère* ce que la loi *défend*. Un tel état de choses est, au moins, fort extraordinaire...."

Maar nadrukkelijker en scherper dan in de kamers van vertegenwoordiging kon geschieden, spraken de tegenstanders van de dienaren der congregatie hun verontwaardiging buiten de kamers uit. Van ministers, die jarenlang de natie hadden misleid, was alles te duchten. „De Jezuïeten" — schreef de Kératry in den *Constitutionnel* — „zijn dan officieel erkend! En bij monde van wien? Van een bisschop, een grand-maître de l'université, een minister van openbaar onderwijs! Wat een geveinsdheid voordat het zoo ver kwam! wat een ontkenningen! wat een ontwijkende antwoorden! wat een logens opgestapeld in geschriften en op de tribune! Maar waartoe de wetten, indien zij openlijk door de bisschoppen kunnen geschonden worden en een minister die schending verdedigt? Zou men bij zulk een schandaal er niet bijna toe komen, om in den minister een advokaat der Jezuieten te zien, een wapenheraut, vooruitgezonden om hun aanwezigheid te proclameeren, een voorlooper, om den weg tot hun legale erkenning te banen?" In enkele kernachtige woorden kenmerkte het *Journal des Débats* den toestand: „Le ministère se constitue, devant les mandataires du pays, en état de sédition contre notre ordre légal tout entier.... Un ordre de choses nouveau commence; ce qui était obscur éclate maintenant; ce qui est douteux est prouvé. La France saura, dans quelques jours, ce qu'est devenue cette maxime tutélaire: qu'il faut toujours que force reste à la loi."

Te vergeefs poogden de ministers den opgestoken storm te bezweren. Alle machten vereenigden zich tegen hen. Bij vonnis van het Hof van Parijs verklaarde de rechterlijke macht, dat de Jezuietenorde in Frankrijk was verboden en dus niet dan door wetsschennis kon bestaan. Na deze uitspraak gold geen verschil meer van staatkundige partij bij allen, die den staat niet aan de kerk wilden onderwerpen. Montlosier's geschrift, de discussiën in de vertegenwoordiging, de vonnissen der rechtbanken maakten aan alle verwarring en misverstand een einde. Een politieke vereeniging onder kerkelijke vlag bedreigde de vrijheid der natie. De wetten des lands werden door de regeering niet gehandhaafd, maar de overtreding werd toegelaten. Dit stond vast. Wat Villèle en zijne ambtgenooten ook deden om aan den strijd te ontsnappen of de aandacht af te leiden, niets mocht baten. De meest uiteenloopende mannen reikten elkander tegen hen de hand. Chateaubriand en Thiers streden, ieder op zijne wijze, voor de rechten van den staat.

Bijkans een jaar duurde de worsteling tusschen de regeering en de natie. Geen kunstmiddelen baatten. Onvermoeid zetten de tegenstanders, in en buiten de kamers, den strijd voort. Toen ook drukpersvervolgingen geen redding aanbrachten, poogde Karel X aan de natie het zwijgen op te leggen. Een wetsontwerp, dat de wetenschappelijke productie en den gewonen boekhandel, de journalistiek en de drukkerijen gelijkelijk met den ondergang bedreigde, joeg mannen van allerlei rang en stand in de gelederen van Villèle's bestrijders. De meerderheid van de Chambre des Députés was nog gedienstig genoeg om het werk van de Peyronnet aan te nemen, maar de Chambre des Pairs sprong ditmaal, als meermalen, voor de

vrijheid der pers in de bres. Het ontwerp werd ingetrokken, om het voor verwerping door het hooge college te bewaren (17 April 1827).

Met al het zelfvertrouwen van den speler, die, ofschoon in al zijne berekeningen bedrogen, liever ook het laatste verliest, dan het spel te staken, volhardde Villèle. Bij ordonnantiën van 5 November werd de Chambre des Députés ontbonden en werden 76 nieuwe leden der Pairskamer benoemd. Verblind door eerzucht, waaraan hij herhaaldelijk zijn betere overtuiging had opgeofferd, dacht Villèle er niet aan, dat de uitslag van het beroep op het volk ongunstig kon zijn. Maar de natie was het spel met haar rechten en belangen moede. De contra-revolutie, die terugkeer tot vóór 1789 verlangde, werd op het slagveld der verkiezingen verslagen. Onwillig en met loome schreden, na nog het uiterste te hebben aangewend om te blijven, trad de Villèle van het ministerie terug. Zijn meester liet slechts onwillig hem gaan: deze dienaar was een man naar zijn hart geweest.

Zonder Villèle, maar nog de kroon van Frankrijk dragende, trad Karel X het jaar 1828 in.

III

„Een ministerie, dat niet wil heengaan, blijft lang zitten." Deze geestige opmerking van een beroemd landgenoot is niet de eenige verklaring, die voor het langdurig verzet van het ministerie Villèle kan gegeven worden. Zij bleven niet bloot uit lust tot blijven, maar ook door den wil des konings, die hun tegenstand schraagde en hen staande hield, zoolang hij vermocht. Want Karel X was met het ministerie Villèle als zijn eigen pleegkind in-

genomen. De staatkunde, die zij volgden, was zijn politiek; het doel, dat zij najaagden, het zijne. Zoolang zij ministers waren, kon hij zijn rust houden, volkomen verzekerd, dat zij slechts in zijn geest zouden werken. Het ontslag, dat hij genoodzaakt was hun te geven, was daarom — en daarom niet het minst — hem zoo onaangenaam. Hun nederlaag was de zijne geweest. Voortaan was zijn rust ten einde en moest hij waken, dat er niet in lijnrechten strijd met zijn wil werd bestuurd. Een der eerste keeren, dat hij met zijn nieuwe ministers te zamen kwam, gaf hij hun met een naïeveteit, die zijn volkomen gemis aan inzicht in de eischen der constitutioneele monarchie bewees, te kennen, dat hij wel van personen wisselde, maar zijn eigen systeem zou handhaven. En hij toonde spoedig, hoe hij het meende. Toen in April 1828 de gouverneur van den jongen kleinzoon, die in 1873 als graaf van Chambord de publieke opinie eenigen tijd zou bezig houden, overleed, koos Karel X een [28] der afgetreden ministers, een bekend lid der congregratie, tot zijn opvolger. Zulk een openlijk partij trekken des konings maakte de stelling van het nieuwe ministerie, waarin de gematigde de Martignac de voornaamste plaats innam, bij uitstek moeilijk. Zij waren opgetreden om voldoening te verschaffen aan de vertegenwoordiging, die, door de natie gesteund, handhaving van de wetten des lands vorderde. In strijd met deze hadden hunne voorgangers de Jezuïeten toegelaten, en hun in tal van inrichtingen vergund onderwijs te geven. Wat de natie thans wachtte en eischte, was niet twijfelachtig. Maar Karel X wilde van geen maatregelen tegen zijne vrienden hooren. Onverbiddelijk wees hij elk aanzoek van zijn ministers af, om de kamers tevreden te stellen.

Wat de Ministers niet door eigen overredingskracht vermochten, brachten de afgevaardigden te weeg. Er werd een voorstel ingediend om Villèle en zijne ambtgenooten in staat van beschuldiging te stellen. Karel X had zijne overtuiging lief, zeer lief; maar het gevaar, dat zijne werktuigen en geestverwanten dreigde, brak zijne onverzettelijkheid.

Den 16den Juni 1828 verscheen een koninklijke verordening, waarbij drie belangrijke beslissingen werden bekend gemaakt. Geestelijke scholen [29], bestuurd door leden van een congregratie, die in Frankrijk niet wettig bestond, werden onderworpen aan de universiteit, d. i. aan het staatstoezicht. Hun getal werd voor het vervolg vastgesteld en het maximum der leerlingen, die allen internes moesten zijn, bepaald. In geen der geestelijke scholen mocht voortaan onderwijs worden gegeven door personen, die niet schriftelijk de verklaring aflegden, dat zij geen lid van eenig onwettig bestaande vereeniging waren. Om tevens het bewijs te geven, hoe zeer de regeering de reguliere geestelijkheid achtte, werden een aantal beurzen voor de opleiding van katholieke geestelijken toegezegd.

Doch deze waardeering en ondersteuning van den godsdienst baatten niet, om de politieke partij der congregatie en Jezuieten, die, schoon in geen der artikelen genoemd, metterdaad de getroffenen waren, tot onderwerping te bewegen Als wilden zij het bewijs leveren, dat hunne tegenstanders in geen enkel opzicht hunne gevaarlijkheid voor den staat overdreven hadden voorgesteld, weigerden zij aan den koninklijken last te voldoen. Vijftien jaar hadden zij tijd gehad, door de oogluiking der regeering, om zich te nestelen en te versterken. Allerlei rangen, ook die der kerkelijke hierarchie, waren door hen ingeno-

men. Een eerste aanval, hoe krachtig ook, kon hen niet verlammen. Een aantal bisschoppen kwam in openlijk verzet, en richtte tot den koning een adres, waarin zij onverholen hem gehoorzaamheid weigerden. „Ons geweten schrijft ons voor, Gode meer te gehoorzamen dan de menschen: non possumus."

Wat zou de regeering doen? De legitieme koning ving aan te oogsten, wat hij gezaaid had. Zijn wereldlijk gezag werd openlijk als „la seconde majesté" beneden de geestelijke autoriteit gesteld. De Martignac en zijne ambtgenooten achtten het gevaarlijk, met de hoofden der Fransche kerk in rechtstreekschen strijd te geraken. Een redmiddel, een uitweg werd gezocht en gelukkig gevonden. Een zending naar Rome deed het opperhoofd der katholieke kerkgemeenschap tusschenbeide komen. De paus sprak: het *non possumus* bleek een phrase en de bisschoppen gehoorzaamden.

Zoo verre was het in Frankrijk gekomen. Een vreemd vorst, gelijk reeds in die dagen werd gezegd, regeerde Frankrijk en besliste over de al of niet gehoorzaamheid der onderdanen van een legitiemen koning, een koning van Gods genade. Aan ieder ander vorst, die gevoel van waardigheid had, zouden de schellen van de oogen zijn gevallen. Maar voor Karel X scheen de vernedering, die hij onderging, een spoorslag te meer, om op het ingeslagen pad, dat hem ten verderve zou leiden, te volharden.

Het was alleen het gevaar zijner vorige ministers geweest, dat hem de voorstellen van zijne tegenwoordige raadslieden had doen aannemen. Vereenigd met de vertegenwoordiging hadden zij hem gedrongen tot hetgeen hij afkeurde, onder belofte dat zij hun invloed zouden doen gelden om de vervolging van de Villèle te voorkomen. Zij

hadden trouw hun woord gehouden en de dreigende wolk was voorbijgedreven. Met het ophouden van de oorzaak week ook de vrucht. Karel X, gerustgesteld aangaande het lot zijner vrienden, keerde zich van zijne tegenwoordige ministers af, en schonk hun een ruim deel van den haat, dien hij voor de bestrijders en tegenstanders zijner meeningen gevoelde. Zoo hij hen nog duldde, het was alleen, omdat hij het tijdstip niet geschikt achtte, om hen weg te jagen. Hij rekende er op, dat de voorstanders der Charte onderling verdeeld zouden raken. De gematigdheid der ministers, hun ontzien van personen, hun onvermogen dientengevolge om krachtig te besturen, moest ontevredenheid wakker roepen, die in hun machteloosheid op wetgevend gebied, het noodzakelijk gevolg van het gering prestige, dat zij tegenover de vertegenwoordiging bezaten, maar al te rijk en krachtig voedsel zou vinden. Met groot geduld wachtte de koning zijn tijd af, en met beleid deed hij inmiddels al het mogelijke, om de Martignac en zijne ambtgenooten te ondermijnen. Openlijk spotte hij met de welsprekendheid van den eerste en complimenteerde hij hunne tegenstanders in de Kamer. Zoo veel hij kon, wierp hij hun hinderpalen in den weg; de maatregelen, door hen voorgesteld, die hun positie konden versterken, weigerde hij goed te keuren; en als een en andermaal een vacature in hun midden ontstond, koos hij bij voorkeur den minst beduidende der kandidaten. Zulk een houding kon natuurlijk niet geheim blijven noch uitwerking missen. De aanhangers van het gevallen ministerie, door den koning zelven bemoedigd, bestreden de Martignac met al de wapenen, die hun ten dienste stonden. De ministerieele partij, spotten ze, moest niet al te veel op hare zege rekenen: de overwinning zou niet lang duren. De Villèle

zou binnenkort aan het bestuur wederkeeren. Geruchten van kabinetswijzigingen, van een samentrekking van troepen, van een coup d'état, die op handen was en het legitieme koningschap zou bevrijden van zijne vijanden, werden gretig verspreid en geloofd. Wekten zij blijdschap bij de contra-revolutionairen, aan de meerderheid der natie, die bij de verkiezingen van 1827 zich tegen het eigen systeem van Karel X had verklaard, klonken zij als eene bedreiging in de ooren. Nu bleek het, dat men niets gewonnen had door de optreding van een ministerie, vol van achtingswaardige mannen, maar zonder een politiek hoofd en zonder moed of kracht, om de tegenstanders der Grondwet in toom te houden, des noods met geweld te onderdrukken. De agitatie, die een oogenblik bij Villèle's val was bedaard, herleefde met meer kracht dan te voren, en breidde zich in ruimer kringen uit. De dreigende woorden, de overmoedige toon, de tartende houding, de hernieuwde aanvallen op de Charte, van de contra-revolutionaire partij, alles vereenigde zich, om de overtuiging te vestigen, dat men met de verwijdering van een minister niets gewonnen had en niets winnen zou, zoolang aan 't hoofd van den staat een man als Karel X stond, onvatbaar voor overreding, met de hardnekkigheid van den onkundige aan de idealen van zijne vooroordeelen gehecht. Een wapenstilstand en niets meer bleek thans de optreding van de Martignac te zijn geweest. De beslissende worsteling moest nog komen en, ieder zag het, naderde. Voor- en tegenstanders der Charte vingen aan hunne krachten samen te trekken, de gelederen hunner partijgenooten te overzien, de weerzijdsche krachten te meten, als aan den avond voor een strijd op leven en dood.

Met innige vreugde zag de koning van Gods genade

dien toestand, dien hij had helpen scheppen, aan. Uit dezen chaos zou zich het licht ontwikkelen van den dag, waarop hij het goddelijk recht van zijn kroon in de oogen zijner onderdanen zou doen schitteren. De misleide natie, bedwelmd door de goddelooze theorieën der Revolutie, weigerde zijne vaderlijke raadgevingen op te volgen, en aan adel en geestelijkheid den invloed te hergeven, die gedurende eeuwen het geluk des Franschen volks had verzekerd. De bourgeoisie, de met hoofd en hand werkende burgerij, wilde de plaats niet ruimen, die zij door misdadige schennis der ordeningen Gods op politiek terrein had veroverd. Als de redder van het bedrogen volk zou de legitieme koning tusschenbeide treden. Krachtens zijn vorstelijk welbehagen, waarvan hij alleen aan den Heer van hemel en aarde rekenschap was verschuldigd, zou hij Frankrijk redden en orde gebieden.

In de Julimaand van 1829 sloeg het lang verbeide uur. De verwerping van een paar wetsvoorstellen gaf den koning het voorwendsel aan de hand, om zijn ministerie te ontslaan.

Nu was Karel vrij, en het oogenblik van handelen gekomen. De medewerkers, de werktuigen van zijn wil, stonden gereed.

Den 9den Augustus 1829 maakte de *Moniteur* aan Frankrijk bekend, dat het aan Z. M. had behaagd een nieuw ministerie te benoemen.

Bovenaan op de lijst stond prins Jules de Polignac, zoon van de hertogin de Polignac, wier vriendschappelijke betrekking tot Maria Antoinette zoo noodlottig voor de ongelukkige vorstin was geweest. Sedert jaren met den koning bevriend, had hij niet dan sedert de laatste jaren in de oogen van het publiek en ook van Karel zelven

voor een serieus man gegolden. Door Chateaubriand tot gezant te Londen benoemd, had hij gaandeweg invloed gekregen. De herstelling van het eerstgeboorterecht, die de Pairs in 1826 hadden verworpen, was door hem aan de Villèle, die het denkbeeld afkeurde maar het steunde om de gunst van het hof te behouden, ingeblazen. Toen hij in 1815 als Pair den eed op de Charte had moeten doen, had hij bezwaar gemaakt, omdat de rechten der kerk niet behoorlijk waren gehandhaafd. Zonder buitengewone bekwaamheden, maar stoutmoedig uit gebrek aan kennis der bezwaren, gold hij voor de uitdrukking van 's konings geheimste gedachten. Zijn naam was een programma, dat onvereenigbaar was met de Charte, zoodat men van zijn optreden alles moest vreezen. Want al was het waarheid, dat zijn verblijf in Engeland hem met het parlementaire leven meer vertrouwd en bevriend had gemaakt, als een machinerie bij uitstek geschikt om door een krachtig staatsman gericht te worden, niemand betwijfelde, dat de Polignac deze machinerie, zoo zij voor zijne handen wat onwillig en stroef bleek, niet aarzelen zou te verbreken. Blind belijder van het droit divin der kroon en een bewonderend aanhanger van den persoon des konings, was hij tevens een onderworpen en bijgeloovig zoon der kerk. Het ministerschap van dezen man was een oorlogsverklaring aan de Charte.

En niet alleen het zijne. De namen van zijne ambtgenooten behoorden tot de meest populaire in Frankrijk. Zij klonken als een beleediging, een bespotting van alles, wat de natie lief had. Geen enkele dier mannen, die niet òf behoord had tot de emigranten òf deel genomen aan de opstanden in de Vendée òf om handelingen in vroegere betrekkingen niet gehaat was of in de publieke opinie ont-

eerd. Zelfs voor Bourmont, die Frankrijk bij Waterloo had verraden, was Karel X niet teruggeschrikt. De emigratie, de samenzweringen onder het keizerrijk, de schande van Waterloo, het schrikbewind van de lelievlag — het stond alles op eenmaal met bloedige trekken de natie voor den geest, toen zij de namen dezer mannen las, door Karel X in een noodlottig uur tot ministers gekozen. Indien de bitterste vijanden der dynastie de keuze hadden gedaan, om haar te doen vallen, zij hadden niet gelukkiger kunnen slagen dan in de samenstelling van dit hatelijk kabinet, door het hof en de sacristie in 't leven geroepen.

Toen het eerste gerucht zich verspreidde, wekte het slechts gelach en ongeloof op. Men dacht, dat het een canard van dezen of genen spotvogel was. Maar toen het waarheid bleek, verhief zich in geheel het land één storm van verontwaardiging. „Son avénement sépare la France en deux:" — schreef *la Globe* — „la cour d'un côté, de l'autre la nation."

Doch geen orgaan was meer de juiste uitdrukking zoowel van de ergernis en verontwaardiging, die de tegenstanders der Bourbons, als van de weemoedige smart en het pijnlijk voorgevoel der komende dingen, die hunne aanhangers vervulden, dan het *Journal des Débats*.

„Zoo is dan opnieuw de band van vertrouwen verscheurd, die volk en koning verbond. Opnieuw komt de haat der hovelingen, de afkeer van alle vrijheid, die de kerk bezielt, het vooroordeel der emigranten zich tusschen Frankrijk en zijn vorst werpen. Wat de natie door 40 jaren lijden en werkzaamheid heeft gewonnen, dat dreigt men haar te ontnemen: het juk, waaraan zij met al de kracht van haar wil weerstand biedt, wil men haar met geweld opleggen.

„Gematigdheid in de uitoefening des gezags wordt voortaan onmogelijk. Zij, die nu ministers zijn, zouden, al wilden zij, niet gematigd kunnen wezen. De haat, dien zij wakker roepen, is te diep geworteld dan dat zij dien niet beantwoorden. Gevreesd door Frankrijk, worden zij voor Frankrijk geducht. Misschien, dat zij in de eerste dagen de woorden Charte en Vrijheid zullen stamelen; maar hun stotteren zal hen verraden. Men zal er slechts de taal van vrees of veinzerij in lezen.

„Wat zijn de plannen van deze mannen? Zullen zij hun steun zoeken in de kracht der bajonetten? Maar ook de bajonetten zijn intelligent geworden: zij kennen en eerbiedigen de wet. Zullen zij de Charte verscheuren, waarop het gezag van den opvolger van Lodewijk XVIII steunt? Dat zij het wel bedenken! De Charte heeft een kracht, waarop alle aanslagen van het despotisme zullen afstuiten. Uit gehoorzaamheid aan de wet betaalt het volk duizend millioenen: op de bevelen van een minister betaalt het er geen twee. Tegen onwettige belastingen zal ook hier, als in Engeland, een Hampden opstaan, om ze te doen vallen. Hampden! moet die naam, het symbool van burgerkrijg, aan Frankrijk worden herinnerd? Ongelukkig Frankrijk! ongelukkige koning!"

Is dit beroemde artikel niet een echo van de bekende profetie van de Chateaubriand, die reeds in 1827 had geschreven: „De wagen rolt den afgrond te gemoet, en wij kunnen hem niet tegenhouden. Er rust een fatum op de Bourbons!"

Doch zij zelve wisten het niet, en wat allen zagen en hoorden, zij zagen noch hoorden het. Met elken dag werd het aan alle partijen duidelijker, dat de Bourbons slechts dienen konden in een staatsorde van willekeur,

privilegie en dwang. Wie voor een dergelijk régime den tijd voorbijgegaan erkende, sprak daarmede het doodvonnis over de dynastie uit, die slechts in die bedorven atmosfeer leven kon. Alleen in een ancien régime paste dit vorstenhuis. Met onvermijdelijke noodzakelijkheid, uit gehoorzaamheid aan de wetten van zijn eigen leven, wierp het thans aan de natie den handschoen toe. Het moest beslist worden, of Frankrijk zou bestuurd worden in zijn eigen belang of slechts ontgonnen, als een stuk lands, in het voordeel der Bourbons. In het laatste geval kon er van geen teergevoeligheid over gekwetste nationale eer en waardigheid sprake zijn, daar de eer des konings de eer van Frankrijk was: „l'état c'est moi." In het eerste geval was in dat land geen plaats meer voor deze dynastie.

Met volle bewustheid nam de natie den handschoen op, door het vorstenhuis haar toegeworpen. Overtuigd, dat men de zwaarste misdaad van deze ministers kon veronderstellen, richtte de bevolking in verschillende departementen vereenigingen op, wier leden zich tot weigering van belasting verbonden, zoo de regeering de Charte schond. Hooge staatsambtenaren, leden van den staatsraad en anderen, namen hun ontslag, onwillig een de Polignac, la Bourdonnaie, de Bourmont enz. te dienen.

De 70jarige Lafayette, „de held van 1789", was toevallig in het zuiden des lands. Op het bericht van het nieuwe ministerie werd zijn naam onmiddellijk het symbool van den tegenstand. Allerlei ovatiën werden hem en in hem aan de beginselen van de groote revolutie gebracht. Op verschillende plaatsen werden feesten en banquetten georganiseerd, waar de politieke toestand werd besproken, en van waar de vurige woorden van den wakkeren grijsaard als zoo vele vonken over het land vlogen. „„Geen con-

cessiën meer" " — zoo sprak Lafayette te Grenoble — „„geen concessiën meer!" schrijven de organen der regeering: „de strijd is aangevangen tusschen het koningschap en de revolutie." Welnu — het zij zoo. Ook Frankrijk zegt: „geen concessiën meer." De natie kent hare rechten en zal ze handhaven."

Tevergeefs zocht de regeering steun bij de rechterlijke macht. De vereenigingen tot weigering van belastingen, zoo het ministerie de Charte schond, werden door haar niet strafbaar verklaard. Het *Journal des Débats*, vervolgd wegens het bovenstaand artikel, werd vrijgesproken.

Met elken dag steeg de spanning, aangevuurd en geprikkeld door de hoonende taal van de organen der regeering. Haar eigen geestverwanten goten door overmoed en laaghartigheid olie in het vuur. Toen la Bourdonnaie wegens zijn volslagen ongeschiktheid, na weinige weken, zijn ontslag moest nemen, vermeerderde hij den angst des publieks en de verbittering tegen zijne vroegere ambtgenooten door de, toen logenachtige, verklaring: „il s'agissait de jouer ma tête: j'ai voulu tenir les cartes."

Er zijn oogenblikken in het leven der volken, waarin de macht der openbare meening als een lavastroom alles met zich sleept. Toen het jaar 1830 aanbrak en de eerste ontmoeting tusschen de ministers en de kamers zoude plaats hebben, was er geen twijfel aan, dat de vertegenwoordiging den val van het ministerie zou eischen. Zij kon niet anders. In de vijf maanden van zijn bestaan had het kabinet niets gedaan, dat de algemeene vrees scheen te wettigen; maar de antecedenten der personen waren zoo ongunstig, dat er geen kalmte in het land zou wederkeeren, voordat zij waren afgetreden. De meerderheid der

kamers kon daarom, zoo zij het vertrouwen der natie wilde behouden, niet aarzelen. Trouwens, zij dacht er niet aan, want zij deelde in het heerschende wantrouwen, al zag zij beter dan de groote menigte vooruit, waartoe de eerste daad van verzet wellicht voeren kon. Maar het koningschap kwam haar te hulp, en met bewonderingswaardige zelfverblinding deed het juist alles, wat noodig was om ook de laatste en geringste weifeling in de vertegenwoordiging te doen ophouden.

Den 2den Maart, in een der zalen van het Louvre, opende de koning de zitting van 1830. In gespannen verwachting was de troonrede te gemoet gezien, in ademlooze stilte werd zij aangehoord. De vorstelijke spreker deelde veel mede, bijv. de oorlogsverklaring aan Algiers, wat in andere oogenblikken tot toejuiching zou hebben verleid, doch nu met stilzwijgen werd aangehoord. Eéne bezorgdheid vervulde allen, toen de koning vervolgde:

„De Charte heeft de vrijheden des volks onder de bescherming van de rechten mijner kroon geplaatst. Die rechten zijn heilig. Het is mijn plicht jegens mijn volk, ze ongeschonden aan mijne opvolgers over te geven.

„Pairs van Frankrijk! afgevaardigden der departementen! ik twijfel niet aan uwe medewerking, om het goede tot stand te brengen, dat ik wil. Gij zult met minachting aan de onwaardige verdenkingen, door kwaadwilligheid uitgestrooid, geloof weigeren. Indien misdadige manoeuvres aan mijn gouvernement hinderpalen zouden in den weg werpen, die ik hier niet *kan* — de koning herhaalde en verbeterde — die ik hier niet *wil* voorzien, dan zou ik de kracht om ze te boven te komen, vinden in mijn vast besluit om de openbare rust te handhaven, in het rechtmatig vertrouwen der Franschen, in hun liefde tot hun vorst!”

Een klein deel der aanwezigen juichte die dreigende woorden toe. Maar de groote meerderheid nam een doodelijk stilzwijgen in acht. De koning, die op een zenuwachtig-krachtigen en plechtigen toon had gesproken, werd door die houding verlegen. Om het voorhoofd zich af te vegen, wilde hij even zijn hoed afnemen, maar in zijn verwarring stiet hij hem af. De koningshoed viel op den grond. Louis Philippe greep hem op en gaf hem aan den eigenaar terug.

Over eenige maanden zou hij hem opnieuw oprapen, maar dan het teruggeven vergeten.

De dreigende woorden van Karel waren bestemd, om den tegenstand, dien de ministers verwachtten, te breken, door vrees in te boezemen. Maar zij troffen een geheel ander wit. Beide kamers van vertegenwoordiging achtten het thans hun plicht, tegenover die taal, nadrukkelijk voor de rechten des volks op te komen. In de meest hoffelijke vormen, maar met kracht en warmte, sprak de Chambre des Pairs, duidelijker dan ooit te voren, haar gehechtheid aan de bestaande staatsinstellingen en aan de Charte uit en eindigde haar adres van antwoord niet, zonder den koning te herinneren: „les droits de la couronne sont inséparables des libertés nationales." De zin en bedoeling was duidelijk, zelfs voor een ministerie, door de Chateaubriand gekarakteriseerd als „ignorante de son pays et de son siècle."

De Chambre des Députés stelde zich niet met een zoo korte vermaning tevreden. Zij begreep geroepen te zijn, om breeder onderricht te geven, of, zooals Guizot — die, pas in de Kamer gekomen, zijn politieke carrière, zoo rijk aan schoone woorden, in deze dagen aanving — het uit-

drukte: de Kamer was zich bewust, dat haar stem alleen de illusiën van het gouvernement kon verdrijven. „La vérité a déjà assez de peine à arriver jusqu'au cabinet des rois; ne l'y envoyons point faible et pâle." En zwak noch mat was het adres, dat na eenige dagen van warmen strijd door de meerderheid der Kamer, 221 leden, werd aangenomen. Na bespreking der verschillende andere onderwerpen, in de troonrede aangeroerd, werd de zinsnede over de medewerking der kamers op deze wijze beantwoord: „Er heerscht een algemeene onrust in den lande, waarvan wij ons verplicht achten U. M. de reden te openbaren. De Charte, die wij aan uw voorganger danken, en die U. M. het vaste voornemen heeft te handhaven, stelt als een recht de interventie des lands bij de behandeling der openbare belangen vast. Zij is en moet indirect zijn, binnen behoorlijke grenzen beperkt; maar tevens, wat de resultaten betreft, stellig en beslist werken. Zij stelt de voortdurende samenwerking en overeenstemming van de politieke inzichten van uw gouvernement met de wenschen des volks tot de onmisbare voorwaarde voor den geregelden loop der zaken. Sire! onze loyauteit, onze trouw verplicht ons het uit te spreken: die samenwerking, die overeenstemming bestaat niet.

„Een onbillijk wantrouwen van de gevoelens des volks kenmerkt het bestuur: uw volk bedroeft er zich over, want het is een beleediging voor hen; het verontrust er zich over, want het is een bedreiging voor zijne vrijheden.

„Tusschen hen, die een zoo vreedzame, een zoo trouwe natie miskennen, en ons, die met volle overtuiging hare angsten en hare smarten in uwe handen uitstorten, moge uwe wijsheid beslissen. Uw koninklijk prerogatief stelt U. M. in staat om tusschen de verschillende staatsmachten

de harmonie te handhaven, die, door de constitutie gevorderd, de eerste en onmisbare voorwaarde is voor de sterkte van uw troon en de grootheid van Frankrijk!"

Zulk een taal was nog nooit tot Karel gesproken. Maar zij maakte geen indruk. Hij verklaarde, dat zijn besluit onherroepelijk was en zond de Kamer naar huis. Na eenige weken werd de Chambre des Députés ontbonden en eene nieuwe verkiezing uitgeschreven. Persoonlijk wendde zich de legitieme koning, als vader des volks, gelijk hij zeide, bedroefd, als koning beleedigd, tot de kiezers in een proclamatie, waarin hij opnieuw handhaving der Charte en der constitutioneele instellingen beloofde.

Maar Frankrijk geloofde noch begeerde zijn vaderschap, en vertrouwde zijn beloften niet. Het wilde niet bestuurd worden door ministers, die de Charte slechts zouden uitvoeren, behoudens de rechten der kerk. De natie verwierp Polignac, zijne aanslagen en zijne medeplichtigen. De overgroote meerderheid der nieuw gekozenen was aan het ministerie vijandig. Zelfs geen enkele der gehate 221, die, naar het merkwaardig profetisch woord van een ministerieel orgaan, den dag na de aanneming van het adres geschreven, *het eerste manifest van de Revolutie van* 1830 hadden goedgekeurd, werd gemist.

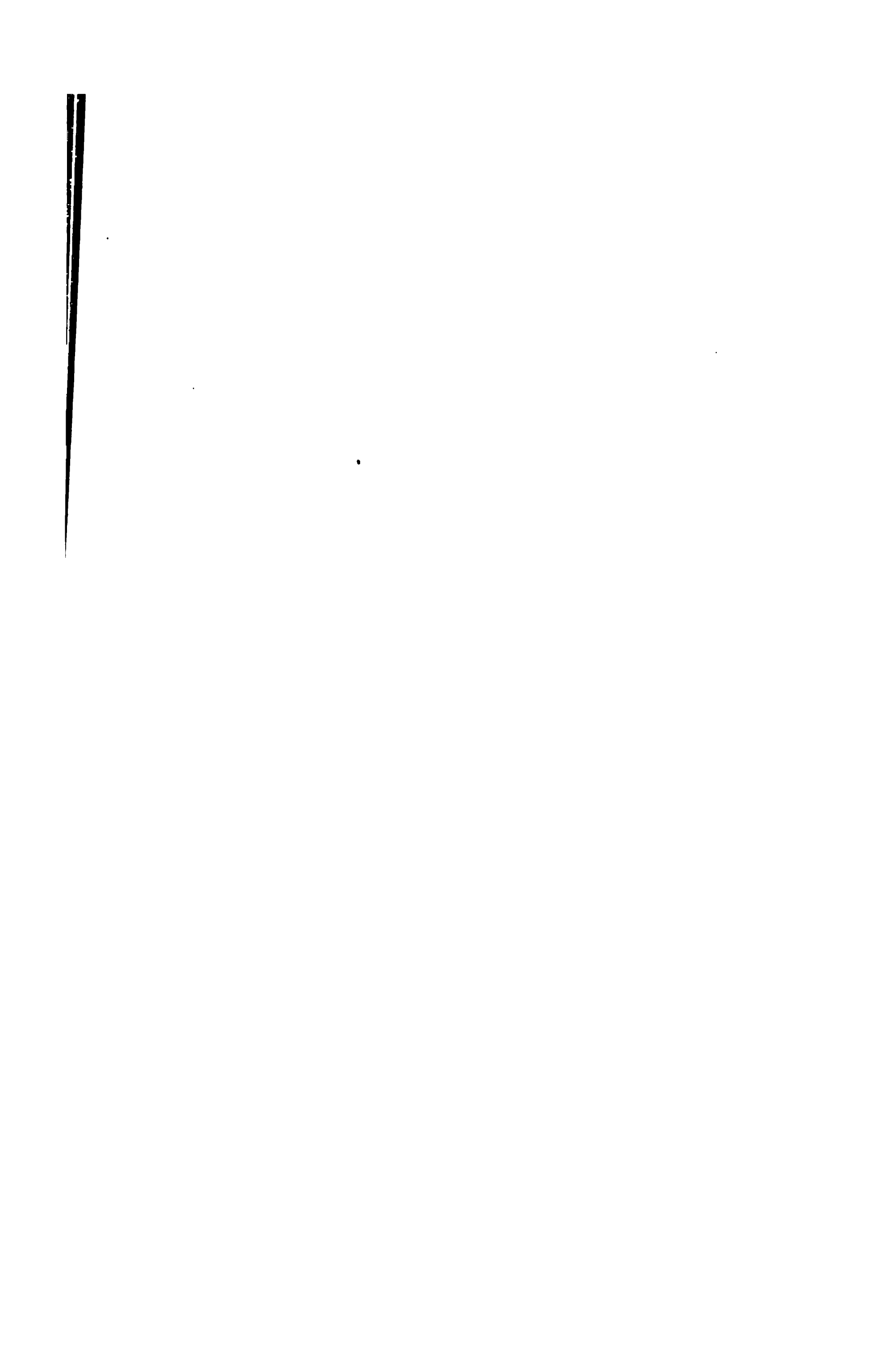
Thans was voor Karel X het lang voorziene oogenblik gekomen, waarin hij uit de volheid van zijn koninklijk gezag de monarchie en den godsdienst zou redden en de revolutie onderdrukken. Wat nog voor weinige weken, gelijk het bekende rapport van de Polignac bewijst, als vermijdbaar en waarschijnlijk geheel onnoodig werd voorgesteld, scheen thans aan Karel en zijne raadslieden een gebiedende plicht toe. Steunende op zijn droit divin, dat hem boven menschelijke wetten en eigen eeden verhief,

aarzelde hij niet. Op Zondag 25 Juli, na zich door het hooren der mis tot den meineed te hebben voorbereid en gesterkt, onderteekende hij in zijn paleis te St. Cloud een viertal koninklijke ordonnantiën, waarbij hij de herhaaldelijk bezworen Charte in tal van artikelen schond. De censuur werd hersteld en voor onbepaalden tijd de vrijheid der drukpers geschorst; de pas gekozen Kamer van afgevaardigden ontbonden en een nieuwe samengeroepen, uit minder leden bestaande en gekozen volgens een nieuwe, eigenmachtig vastgestelde wet, waarbij verschillende rechten werden geschonden en ontnomen.

Zoo hield Karel X, de legitieme koning, de koning van Gods genade, den eed, aan zijn volk gedaan. Met het doodvonnis over de Grondwet onderteekende hij dat zijner dynastie.

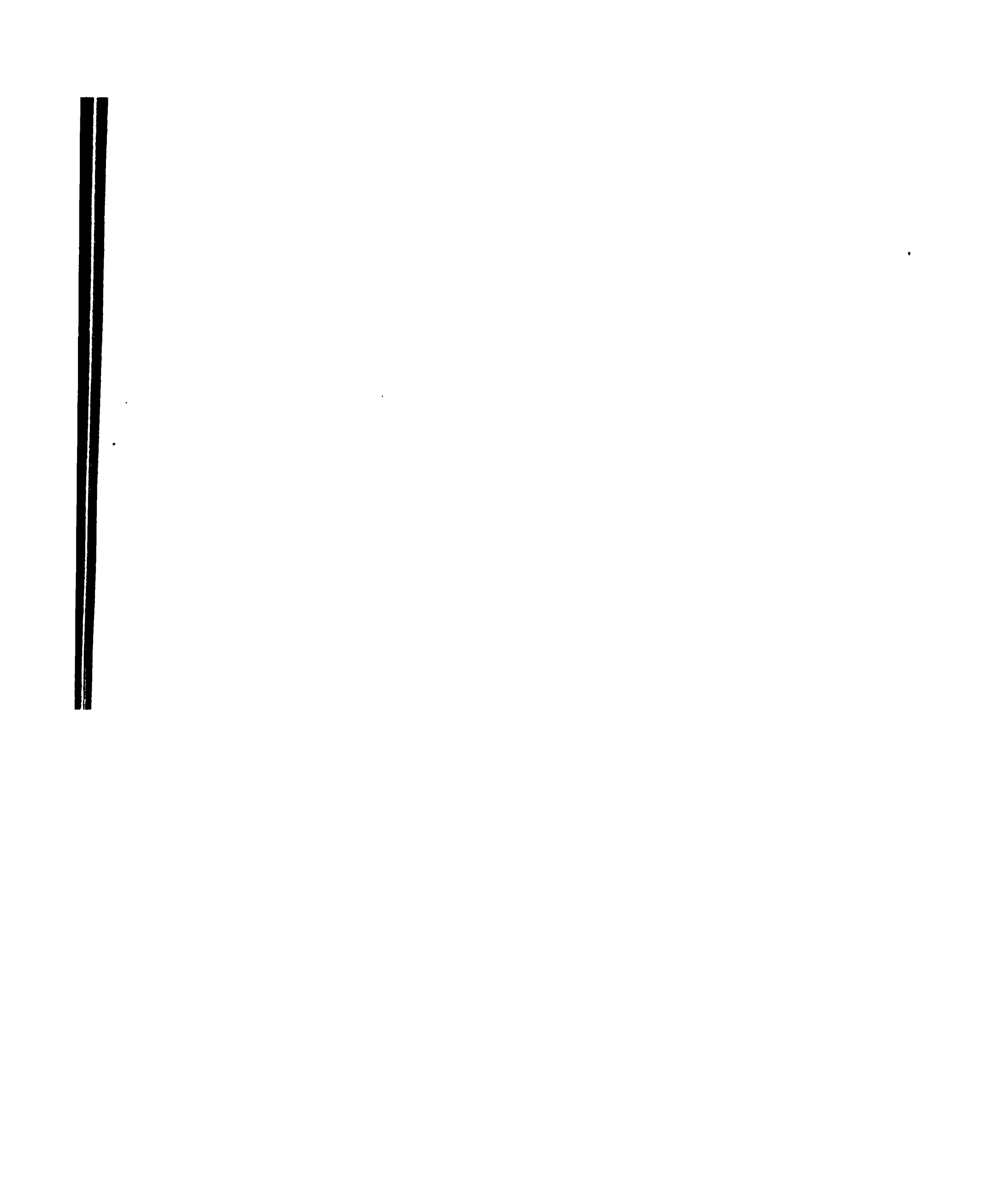
Het was Zondag 25 Juli. Drie dagen later was Parijs in opstand. De nationale garde, de burgerij der hoofdstad, stiet den meineedigen vorst van den troon. Acht dagen later verliet hij het land, dat hij nimmer weer zou zien. De algemeene verachting en een vergeten graf was alles, wat hem in den vreemde wachtte en restte.

Van de legitieme rechten van dezen man is Chambord de wettige erfgenaam. God behoede Frankrijk en Europa voor die erfenis!

III

DANIËL MANIN.

DANIËL MANIN.

Het is volstrekt geen nieuwe opmerking, dat het menschelijk leven in zijn snelle vaart ons meer vertoont dan geeft. De rasse opvolging der gebeurtenissen, die in den aanvang bedwelmend werkt, laat niet toe zich onmiddellijk van haar ware beteekenis rekenschap te geven. Veel gaat er voorbij, dat weinig meer dan gezien, en zeker niet begrepen wordt. Tot helder inzien van de waarde of onwaarde van wat in het leven wordt waargenomen en beleefd, komen slechts enkelen en niet dan na jaren van onderzoek.

Geen wonder daarom, dat er zoo veel door ons wordt vergeten, wat gedurende korter of langer tijd ons bezig heeft gehouden Slechts die voorvallen, die rechtstreeks op ons levenslot ingegrepen, ons levensgenot verhoogd of den prikkel der smarte hebben verscherpt, worden door ons vastgehouden. Alles wat den draad van ons leven heeft doen trillen, bewaren wij in onze herinnering, zij het ook dikwerf met onwil en leedgevoel. Maar het overige wordt langzamerhand vergeten, op zij geworpen, als ballast, dien wij telken dage voor anderen inruilen.

En toch is het geen ballast. Onze sympathieën voor de dingen van den dag; onze belangstelling in de verschijnselen van het gewone leven; onze deelneming in alles, wat het publieke leven raakt; in één woord, de denkbeelden, de beginselen, de gebeurtenissen van den tijd, dien wij beleven, zijn voor ons eigen bestaan geen onverschillige zaken. Al is hun invloed op ons levenslot en onze denkwijze niet percentsgewijze te berekenen, al schijnt hij dikwerf volkomen onbeduidend, hij levert voor een aanzienlijk deel de verklaring van onze eigen liefde en sympathie, den sleutel van onze illusiën en teleurstellingen. Ieder menschenkind wordt bewust of onbewust aangeraakt door den stroom der ideeën, die de onzichtbare keten der opvolgende geslachten is.

Het is de voorrang van slechts zeer enkelen, zich van dien invloed der wereld buiten ons op het eigen geestesleven helder rekenschap te geven, en dien met zelfstandige kracht te wijzigen. Het meerendeel der menschenkinderen is geheel passief en droomt het leven door, met slaperige oogen de opvolging der tooneelen aanschouwende. Een enkele maal is het of men wakker schrikt: de eene of andere toevallige aanleiding wekt de herinnering aan vroegere gevoelens en aandoeningen op, die reeds lang zijn ingesluimerd. Het is, alsof de grijsaard op eenmaal zijn eigen kinderstemmetje hoort: zoo vreemd klinken die tonen, zoo zonderling die herinneringen.

Er zijn weinig jaren in ons leven, waarin de macht der uitwendige omstandigheden zoo ingrijpend en beslissend scheen, als in het jaar 1848. Welke tooneelen vlogen in pijlsnelle vaart ons voorbij: en thans — hoe verbleekt is reeds de herinnering.

1848. Het jaar, waarin

de band der staten sprong,
En de dam werd doorgebroken,
Die de omwentlingszee bedwong.

De lavagloed der revolutie verhitte geheel Europa. Overal stonden de volken in gespannen verhouding tegen de vorsten over. Geen troon, die niet kraakte. Als vóór 80 jaar, was vrijheid de tooverformule, die alle banden zou verbreken. Welke stoute plannen werden opgevat; welke grootsche verwachtingen gekoesterd! Een nieuw tijdperk ving aan; ditmaal zouden de misslagen der voorgeslachten worden vermeden, en vruchten van blijvende waarde geplukt.

En nu — een menschenleeftijd is bijkans voorbij, maar de oogst van teleurstellingen en misrekeningen nog niet. Het geslacht, dat toen het hoofd verhief en den komenden morgen met vroolijken glimlach begroette, buigt reeds het hoofd naar de aarde, om plaats te maken voor een volgend, dat ook zijn schat van illusiën en teleurstellingen met zich brengt. Veel levensvreugde is er in die jaren genoten, tal van lijdensbekers zijn er ten bodem toe geledigd. Veel is er in die jaren door de individuen geleerd, veel aan-, veel afgeleerd. Veel, niet minder, vergeten. Veel, evenzeer, onthouden en behouden, zij het ook onbewust. De vrucht is gebleven, schoon de boom is geveld, ten minste in de herinnering.

Wanneer wij over historie spreken, dan is het, alsof het een lang verleden geldt, beginnende waar de belangstelling en de kennis wil aanknoopen, eindigende bij het uur onzer geboorte. Na dit laatste belangwekkende feit schijnt de stroom der geschiedenis op te houden en zich op te lossen in het bescheiden beekje onzer biografie. Wij

denken er niet aan, dat ook ons geslacht den draad voortspint, en dat binnen weinige jaren zij, die met ons onze tijdgenooten vormen, tot het voorgeslacht zullen behooren, welks lieven en lijden het onderzoek der later levenden zal uitmaken.

Aan een der tijdgenooten, wiens naam in de revolutiejaren tot de meest bekenden en gevierden behoorde, maar sinds in de herinnering der meesten is uitgewischt, zijn de volgende bladzijden gewijd. Een stille plechtigheid in Maart 1868 in de cathedraal van Venetië deed de poging wagen, in vluchtigen omtrek zijn beeld te schetsen.

I

De jeugd van Daniël Manin viel in de somberste periode van Venetiës historie.

De oude republiek had sedert meer dan twee eeuwen slechts een kwijnend leven geleid. Door de nieuwe richting, die de Europeesche handel in de 16de eeuw genomen, en de veranderingen, die het statenstelsel van Europa ten gevolge van Amerika's ontdekking en den politieken invloed der hervorming ondergaan had, was Venetië langzaam maar zeker afgedaald van den hoogen trap van macht en aanzien, dien het in de laatste helft der middeleeuwen had ingenomen. Aristocratische republiek, had zij in de 17de en 18de eeuw haar gewicht in de schaal van Europa steeds zien verminderen, om eindelijk in het laatst der vorige het lot van elken staat te ondergaan, die slechts teert op vroegere grootheid, zonder nieuwe bronnen van aanzien en welvaart te ontdekken. Het was de ruwe krijgsmanshand van Bonaparte, die haar eindelijk den doodsteek gaf en haar opofferde aan Oostenrijk. Bij den vrede van

Campo-Formio, in October 1797, werd Venetië aan keizer Frans afgestaan, als losprijs voor een deel van Lombardije en voor de Oostenrijksche Nederlanden.

Doch ditmaal zou Venetië slechts tijdelijk in het bezit van Oostenrijk zijn. De derde coalitiekrijg bracht den gelukkigen generaal, thans tot keizer Napoleon verheven, nieuwe lauweren en winsten, aan Oostenrijk nieuwe vernedering en verliezen. Bij den vrede van Presburg in December 1805 moesten de Venetiaansche bezittingen aan den overwinnaar worden afgestaan, die ze met het koninkrijk Italië vereenigde.

Acht jaren lang was Venetië, als Italië, aan de zegekar van den modernen Caesar gebonden. Toen de opstand der volken in 1813 en 14 het ondragelijk juk van de schouders wierp, traden de Oostenrijksche legerscharen het Venetiaansche grondgebied als bevrijders en redders binnen. Met woorden van vrijheid en nationaliteit op de lippen, overgul met beloften, riep de Oostenrijksche regeering de bevolking tegen de Fransche tirannie te wapen. De val van het keizerrijk scheen ook aan de oude republiek de vrijheid te brengen, maar bracht haar in waarheid niets dan het vaster klinken van de keten, in 1797 gelegd. Het congres van Weenen schonk Venetië als veroverd land, waarin noch van onafhankelijkheid noch van vrijheid sprake kon zijn, aan Frans I terug. Ditmaal was de lijksteen voor goed, naar men meende, gewenteld op de fiere beheerscheresse der Adriatische zee. Oostenrijk had hem verzegeld. Wie zou het wagen, dat zegel te verbreken?

Te midden dezer lotwisselingen van zijn vaderland doorleefde Daniël Manin de eerste jaren van zijne jeugd. In 1804 als Oostenrijksch onderdaan geboren, ademde hij in de ouderlijke woning haat tegen de vreemde overheersching,

bitteren wrok over het onteerend juk in, zijn vaderland op de schouderen gelegd. Onverzoenlijk was de haat, dien de oude advokaat Manin tegen den overwinnaar van Campo-Formio bezielde. Aan den huiselijken haard gloeide het vuur van nationalen trots voort, onderhouden en gevoed door de demokratische beginselen, die de vader liefhad en, in overeenstemming met de leermeesters van zijn kind, die zijne geestverwanten waren, met zorg in dezen, hun gemeenschappelijken leerling, aankweekte. Naarmate de knaap ouder werd en zijn toenemende ontwikkeling hem de oogen opende voor de wereld om hem heen, vond hij overal, in de kringen van zijn omgeving, in lagere en hoogere standen, denzelfden bitteren wrok over het vreemde juk en hetzelfde neerdrukkend gevoel van machteloosheid terug. Door tweedracht gevallen, vond de oude republiek haar eenheid in eendrachtigen haat weder.

Het is niemand gegeven zich te onttrekken aan de eerste indrukken van het leven. De herinneringen der jeugd kunnen vergeten, de denkbeelden toen ingezogen onderdrukt, de opvattingen later gewijzigd worden, de hoofdtrekken van het denken worden niet meer uitgewischt. Kinderlijke piëteit doet ook op later leeftijd met stillen weemoed stilstaan bij de heilige herinneringen van het ouderlijke huis. Al is de gezichtskring uitgebreid, de levensopvatting een andere, dan men toen heeft leeren kennen, de geheimzinnige band, die ons aan het verleden hecht, wordt nimmer verbroken. Toen Daniël Manin in later jaren op zijn jeugd terugzag, vond hij in de mannen, die hem hadden gevormd, meer heftigheid dan kracht. De ziekelijkheid van zijn lichaamsgestel had den vuurgloed van zijne overtuiging getemperd, zonder dien te verdooven. Zijn nationaal gevoel uitte zich niet in gloeiende bezieling,

maar verborg zich in sombere melancholie. „Voor een gezond mensch is het leven een genot: mij was het" — schreef hij later — „altijd een marteling. Van der jeugd af ben ik moede en afgemat geweest." Doch die moeheid, die matheid heeft zijn kracht niet gebroken, slechts gespaard. Toen het uur van handelen voor hem sloeg, heeft hij bewezen, dat de geest machtiger en sterker was dan het zwakke en moede lichaam.

II

Het regeeringssysteem, dat na 1814 in Oostenrijk werd toegepast, vindt zijn uitdrukking in het enkele woord: bestendiging. Handhaving van het bestaande, als middel en doel tevens: de voortduur van den staat gezocht in het behoud en de ongestoorde werking der staatsmachine, zonder dat verandering wordt toegelaten. De oude toestand behouden en onderhouden, omdat hij oud is. Afkeer van al het nieuwe, omdat het tot verandering leidt en iedere verandering den weg baant voor de revolutie. „Houdt u aan het oude" — scherpte keizer Frans de hoogleeraren van het Laibacher Lyceum in — „houdt u aan het oude, want dat is goed, en onze vaderen hebben er zich wel bij bevonden. Vliedt de nieuwe ideeën, want ik keur ze af. Houdt u aan het positieve: brave burgers heeft de staat noodig, aan geleerden heeft ze niets."

Deze lofredenaar van het oude heeft in zijn langdurige regeering zijn programma, den cultus der routine, zoo goed mogelijk uitgevoerd. In het wezen der zaak voorzag de Oostenrijksche regeering in geen enkele behoefte van zijne volken. Gelijk de 17jarige knaap, door Jozef II zoo hard beoordeeld, betoonde Frans ook als keizer een

onverwinlijken afkeer van karakters en ideeën. Zonder verheffing van gemoed, zonder geloof aan de macht der ideeën, zonder eerbied voor een bezield leven, nivelleerde deze keizerlijke conservatief, beter en duurzamer dan ooit eenige revolutie het vermocht, het uitstekende en het alledaagsche. Voor geen enkele kracht had hij ontzag: nooit is de katholieke kerk in een katholiek land machteloozer geweest dan onder dezen haar getrouwen zoon. De staatsalmacht, in handen van dezen man, liet niets zelfstandigs bestaan, niets edels opkomen, vernielde zorgvuldig elken vorm van ontwikkeling. Het was voldoende, indien de volken, aan zijn schepter onderworpen, vroolijk leven en stichtelijk sterven konden. De voorbeeldelooze lichtzinnigheid en zorgeloosheid van de bevolking van Weenen, het verzinken in genietingen, de weelderige speelschheid met alles, wat naar politiek of godsdienstig beginsel geleek, zijn voor Oostenrijk de wrange vruchten geweest van een regeeringsstelsel, dat een voortdurende tegenspraak is van het woord, dat de volken, als de individuen, niet van brood alleen zullen leven.

De zegeningen dezer politiek — zoo het staatkunde heeten mag, niets anders te weten en te belijden dan: laat ons eten en drinken, want morgen sterven wij — de zegeningen dezer politiek vielen in ruime mate ook aan de nieuw aangewonnen gewesten, Lombardije en Venetië, ten deel. Bevordering van materieele welvaart, voor zoover het behoud van het bestaande het vergunde; onderdrukking van alle moreele en intellectueele ontwikkeling, waren hier als over de Alpen kenmerken der Habsburgsche heerschappij. Doch nevens deze voegden zich in de Italiaansche bezittingen andere. In strijd met de belofte van 1814, werden zij als veroverde landen behandeld. Een streng

militair systeem drukte op de bevolking, die, met den eeuwenouden haat tegen de Duitschers bezield, niet gewonnen werd door de hoonende bejegeningen der Oostenrijksche krijgsmacht. Als veroverde provinciën werden Lombardije en Venetië in Weenen bestuurd; de onderkoningen zonken, wat macht en aanzien betrof, tot den rang van tooneelvorsten af. Aan de provinciale vertegenwoordiging werd zelfs de schaduw van wezenlijken invloed niet gelaten: consultatieve lichamen, werd hun in den regel zelfs het recht van initiatief niet vergund. Een drukkend belastingsysteem, hooge tollen op den in- en uitvoer, zelfs binnen de gewesten, onder denzelfden schepter vereenigd, belemmerden handel en nijverheid. De Italiaansche landen, die ten aanzien der oppervlakte slechts het achtste deel uitmaakten van den keizerstaat, leverden een vierde deel van de opbrengst der belastingen. Het scheen, alsof de Oostenrijksche regeering haar verblijf slechts van tijdelijken aard beschouwde. Alles werd nagelaten om de bevolking met de vreemde heerschappij te verzoenen; alles gedaan, om den afkeer te versterken. De soldatenheerschappij werd gesteund door een geheime politie, die in alle rangen en standen der maatschappij haar vertakkingen had. Spionneeren scheen de hoofdbezigheid van hoogere en lagere ambtenaren, die voor een groot deel Duitschers waren. De Lombardische adel trok zich vol verbittering van de regeering terug, en zocht in weelde en losbandigheid vergoeding voor het gemis van den begeerden invloed. De mannen der kerk keerden onwillig zich van een bestuur af, dat hen als ambtenaren van politie tot behoud van de maatschappelijke rust en orde beschouwde en behandelde. De lagere standen vloekten tegen de plagerijen der politie, en het uitzuigingssysteem van de pachters der belastingen.

De haat tegen den Duitschen naam en den Duitschen geest was de onzichtbare vereenigingsband, die te midden der vreemde overheersching Lombarden en Venetianen aaneensloot.

In dien staat verkeerde Venetië, waarin Daniël Manin zich vestigde, nadat hij op 17jarigen leeftijd den doctorstitel in de rechten had verkregen. De schrille tegenstelling van het grootsch verleden van zijn vaderstad en de diepte van haar vernedering in het tegenwoordige, mocht den jongen advocaat menigmaal het bloed naar het aangezicht jagen, tot een onvoorzichtig optreden verleidde zij hem niet. Met wetenschappelijken arbeid onderhield hij zich de eerste jaren, totdat zijn leeftijd hem vergunde in de praktijk op te treden. Spoedig gehuwd, zocht hij in de kalmte des huiselijken levens vergoeding en troost voor het lijden van zijn gemoed. Historische en juridische studiën boden hem afleiding van de ergerlijke tooneelen van den dag en schonken hem de gelegenheid, het gebouw van zijne politieke overtuiging op vaste grondslagen te vestigen. Door de lichaamskwaal, die hem martelde, tot zelfbeheersching gedwongen, leerde hij zijne gevoelens toetsen aan de resultaten van zijn wetenschap. De jaren, die Manin heeft doorgebracht in ernstige studie en in de heilige rust des huiselijken levens, hebben niet alleen zijn karakter, maar ook zijn politieke overtuiging gevormd.

Het was niet vóór 1830, dat hij als advocaat optrad. De werkkring van den verdediger der onschuld was in de Italiaansche bezittingen van Oostenrijk, dank zij het vaderlijk bestuur, een zeer bescheidene. Advocaat zonder balie, als ieder zijner ambtgenooten, werd zijn voorlichting niet ingeroepen dan in civiele zaken, en in deze alleen door het schrijven, niet uitspreken, van pleitmemoriën.

Waar het crimineele beschuldigingen gold, achtte de keizerlijke regeering de voorlichting van pleitbezorgers overbodig. Als in de bloeiperiode der inquisitie, werd tot 1848 in Oostenrijk-Italië recht gesproken zonder confrontatie van getuigen, zonder publiciteit, zonder debatten.

Een dergelijke uitoefening van het recht mocht voor de bevolking een vloek heeten, voor den persoon van Daniël Manin was zij niet ongunstig. Zij benam hem de gelegenheid, om zijn krachten te verspillen, voordat de opoffering zijn vaderland baten kon. Zij onttrok hem aan de verzoeking om door heftigheid de zaak, die hij liefhad, te schaden. Daniël Manin toch is, naar het getuigenis van vrienden en tegenstanders, een vurig, heftig karakter geweest. Hij wist niet, wat het is beginselen te verzoenen, gelijktijdig het ja en het neen met warme overtuiging voor te staan. In onderscheiding van de mannen, die zijne opvoeding hadden bestuurd, wist hij het goede te erkennen, dat de Fransche heerschappij aan Italië had aangebracht. Des te breeder schaduw viel, naar zijn waardeering, op het Oostenrijksche régime. En al verstond hij de zeldzame kunst om de personen zijner politieke tegenstanders te waardeeren, een kunst, die in de dagen zijner ballingschap de bewondering zijner omgeving opwekte, Daniël Manin bezat een te scherp geteekend karakter om verdraagzaam ten aanzien van beginselen te zijn. De gloed zijner overtuiging was verteerend; de onpartijdigheid, die in phrases steun zoekt, kende hij niet. Manin was scherp, te scherper, omdat hij zijn verontwaardiging dikwijls in den vorm van ironie hulde, wat te zeldzamer vergeven wordt, naarmate het weiniger ten dienste staat. Hij bezat, wat men noemt, een hoekig karakter. Zijn tegenstanders verwijten hem trots, hooghartigheid, ironie. Zijn

vrienden erkennen de onverzoenlijkheid van zijn waarheidsliefde, het dikwerf kwetsende van het kleed, waarin hij zijn gedachten uitsprak. Maar vriend en vijand stemmen samen in de erkenning van de wondermacht zijner welsprekendheid, het wegsleepende van zijn diep gevoelde overtuiging, de bezieling, die van hem uitging. Hij was als ieder man, die op zijn tijd invloed heeft uitgeoefend, een dier persoonlijkheden, die wonden schijnen te slaan, terwijl zij wonden heelen; die niets zijn dan de dienaren hunner overtuiging, die ze als een wig in het logge lichaam der maatschappelijke routine dringen, om het in beweging te brengen.

Toen hij op het toppunt van zijn roem stond en geheel Venetië de beslissing van haar lot in zijn handen had nedergelegd, waren er enkele stemmen, die zijn politieke gedragslijn afkeuringswaardig achtten: maar geen enkele, die aan zijn eerlijkheid, aan zijn trouw, aan zijn waarachtig geloof in de zaak, die hij voorstond, twijfelde. Onder de consuls der vreemde mogendheden heerschte verschil van gevoelen over de doelmatigheid van den weg, dien hij insloeg; maar waar deze man, die Venetië, evenals zijn ziekelijk lichaam, door zijn geestelijk overwicht beheerschte, in het midden der scharen, door politieke passiën of belang bewogen, verscheen, daar bogen allen, ook de ouderen van jaren, het hoofd en volgden met stil vertrouwen zijne leiding. Toen de republiek, die hij tot opstand had bewogen, voor de overmacht moest bukken, is er geen enkele kreet van verwijt tegen hem opgegaan; en de slachtoffers van Venetië's verzet, in de hospitalen vergaderd, bleven, naar het getuigenis van den Franschen consul, ook met stervende lippen van hun onwrikbaar geloof in dezen man getuigen.

Het geheim van dien invloed is het oude, het altijd geldende. Niet zijn zeggingskracht, niet de keus van zijn bewoordingen, maar het hart had hem welsprekend gemaakt. Hij had zijn vaderstad innig lief, hij geloofde aan de toekomst; hij geloofde aan zijn volk. Idealist of monomaan — het woord is onverschillig — als ieder man, die de zuivere en de eerlijke vertegenwoordiger van de hoogere behoeften des tijds is, had hij het hart van dit volk getroffen, omdat hij uit het hart tot hen sprak.

Daniël Manin is nimmer opgetreden als pleitbezorger in gewone proceduren; maar in de groote procedure, die Venetië tegen Oostenrijk voerde, is hij haar welsprekend advocaat, haar mond en haar denkend hoofd geweest. Hij heeft voor zijne vaderstad gestreden met al de krachten, die God hem gegeven had; met al de vermogens, die een ziekelijk lichaam hem ter beschikking liet. De kosten heeft Venetië, maar niet minder hij betaald. Ballingschap en armoede was het loon, dat hij verkreeg: een ouderdom vol kwelling en zielelijden de rekening, die hij bij het nageslacht inleveren mag.

III

Omstreeks 1840 ontwaakte in Italië een nieuw leven. De haat tegen een vreemde overheersching had tot dusver zich verscholen en lucht gegeven in de geheime genootschappen en in de steeds mislukte pogingen tot opstand. De haat had den weg gewezen, maar tot geen stellig, vruchtbaar beginsel geleid. In 1821 waren in sommige deelen van Italië ernstige opstanden ontstaan: in 1830 waren zij herhaald, maar beide malen zonder gunstigen uitslag. Was de mislukking, vroeg men zich af, alleen

te wijten aan Oostenrijks overmacht, aan de onverschilligheid der groote mogendheden, of lag de hoofdfout bij de natie zelve? De mannen, die omstreeks 1840 van de leiding der geesten zich trachtten te verzekeren, aarzelden niet te bekennen, dat een bloot negatieve kracht geen blijvende vruchten voortbrengen kan. Er moest één groot beginsel zijn, dat de zonen van hetzelfde vaderland, van de Alpen tot Tarente, bezielde en verbond. Dat beginsel zou het nationaliteits-principe zijn. Hoe ook in den loop der eeuwen gescheiden, in hoevele rijken en rijkjes gesplitst, de Italiaansche natie had een grootsch verleden achter zich, toen zij als één aaneengesloten macht de barbaren overwon en beheerschte. Weer werd, als in vroeger dagen, de kreet tegen de Duitsche barbaren aangeheven. Italië had het recht, als ieder groot volk, vrij te zijn en over zijn eigen lot te beschikken.

Het is de roem van Gioberti, den ultramontaanschen publicist, dat hij dit nationaliteitsprincipe onder de wijding der kerk wilde stellen. Zijn vurige geschriften, de macht van zijn persoonlijkheid won in het geheele schiereiland duizenden zijner landgenooten voor het stoute denkbeeld, het pausdom aan het hoofd van het vrije Italië te stellen. Verzoening, ja aansluiting van de Kerk aan het nationaal streven, was het programma, door hem met welsprekendheid en zeldzaam geluk ontwikkeld. De Oostenrijksche regeering kon hem als een gevaarlijk sujet, een republikein verbannen, den invloed van zijn woord kon zij niet weren. De godsdienstige bezieling, die hij om zich verspreidde, scheen haar vrij wat gevaarlijker toe, dan het woelen van Mazzini, of de patriottische denkbeelden van Azeglio. Gioberti riep in naam der nationaliteit tegen

Oostenrijk de oude macht der Kerk te wapen, en vond daardoor steun ook bij hen, die in afbreken alleen geen verbetering zagen, maar vooruitgang slechts verwachtten van een streven, in overeenstemming met de historische ontwikkeling en de historische roeping der bestaande machten. Een nieuw leven ontwaakte. Een zedelijke omkeer had er plaats in de opvatting van het leven. Ernst verving de luchthartigheid, de lichtzinnigheid. De hoofden hieven zich van de aarde omhoog, om op de teekenen der tijden te zien en den komenden dageraad te begroeten. Het woord van verlossing was uitgesproken: de heilige strijd voor het vaderland zou een kruistocht onder de banier van het Pausdom zijn.

Wie het zwaard trekt, zal door het zwaard vergaan. De overmacht van een vreemde natie kan door het zwaard worden gehandhaafd, maar de geesten kan zij niet onderwerpen. Noch de gewetens noch de harten zijn door politie, censuur of krijgsmacht te binden. Machteloos stond Metternich, toen hij het zaad van godsdienstige en nationale geestdrift zag wortel schieten, tegenover dezen nieuwen vijand. Wat baatte het of hij Mazzini verbande, Gioberti verjoeg, Pellico in de gevangenis wierp — de golven der zee voerden hunne ideeën aan, de kerkers op den Spielberg konden de gedachten niet kluisteren. Geheime genootschappen van Gregorianen en Sanfedisten, door Oostenrijk begunstigd, mochten in het verborgen woelen en aanhangers winnen onder die klassen der maatschappij, die ter nauwernood gissen dat er nog een ander voedsel bestaat dan het dagelijksch brood — een onzichtbare hand had in Metternichs kabinet, als in de feestzaal van Belsasar, het „*gewogen, maar te licht bevonden*", ook zelfs voor hem leesbaar, geschreven. Jaren wellicht zou het nog duren,

maar de dag der worsteling zou komen. De kanselier der Oostenrijksche monarchie wist het, even zeker als Italië.

Zes jaren gingen onder het veldwinnen der nieuwe ideeën voorbij. Langzaam, maar onherstelbaar werden de grondslagen der Oostenrijksche heerschappij ondermijnd. Met ieder jaar, dat aftrad, won het nieuwe streven aan kracht; de nieuwe belijdenis van Italië's eenheid, als statenbond onder het primaat van den Paus, aan volgelingen en aanhangers. Beiden, verdrukten en verdrukkers, gevoelden, dat er een beslissing naderde: een strijd, waarin niet de zendelingen van geheime genootschappen, maar een eenstemmig volk den kamp zou opnemen voor kerk en onafhankelijkheid.

Op den 1 Juni 1846 trilde de voorslag van den strijd door Italië. Gregorius XVI blies, van allen verlaten, in het Vatikaan den levensadem uit. Dat was de stervensure van Oostenrijks macht in Rome: voortaan zou Rome aan Italië behooren.

De optreding van Pius IX op den pauselijken stoel behoort tot die feiten onzer contemporaine historie, waarvan het nageslacht niet dan met moeite den diepen indruk zich zal kunnen voorstellen. Zijne keuze was een breuk met Oostenrijk. Met verbeten woede staarde Metternich het schouwspel aan, hoe het hoofd der katholieke Kerk een verzoening met de eischen der nationale partij geene onmogelijkheid scheen te achten. De eerste handelingen van den nieuwen paus, door de geestdrift der partijzucht tot volledige concessiën aan den tijdgeest opgeblazen, schenen een geheele aansluiting aan het programma van Gioberti te waarborgen. Hoe weinig echter zulk een streven in het plan van den kerkvoogd lag, dien de Italianen gaarne met Lodewijk XVI vergelijken, hebben de spoedig gevolgde

gebeurtenissen bewezen. Reeds op den Nieuwjaarsdag van 1847 was de geestdrift voor Pius verflauwd, en wisten het de Romeinen, dat opgedrongen raadslieden wel in sommige oogenblikken des pausen naam in het nationaal belang konden bezigen, maar tevens, dat deze vrome, weifelende geestelijke niet de Hildebrand der 19de eeuw zou zijn.

Doch de teleurstelling en ontnuchtering, hoe spoedig in den Kerkelijken Staat ook gevolgd, konden den invloed niet vernietigen van zijne keuze en eerste optreden. Zijn naam en voorbeeld schokte alle Italiaansche regeeringen, en dwong hen tot concessiën. Met het beroep op het hoofd der Kerk werd de eisch naar verandering gesteund. In October 1847 riep de sombere Karel Albert het eerste vrijzinnige ministerie bijeen. Binnen weinige maanden moesten de regeeringen van Napels, Sardinië, Toskane en den Kerkelijken Staat een constitutioneel bestuur aan hunne onderdanen waarborgen.

Doch wat de Italiaansche regeeringen ook beloofden, het oefende geen invloed dan wantrouwen op de vreemde macht uit, die het Noorden in haar ijzeren vuist hield gekneld. De Oostenrijksche keizer dacht aan geen concessiën en zou er niet toe gedrongen worden dan door de revolutie aan eigen haard. In Lombardije en Venetië heerschte de militaire macht met onbepaald gezag, angstvallig elke openbaring van den ontwakenden volksgeest met geweld onderdrukkende.

Maar er is geen wapenrusting zoo gesloten, die voor wonden beschermt. Het Oostenrijksch régime had in Lombardije en Venetië zijn Achilles-hiel. Het had instellingen in 't leven geroepen, die tot een kampplaats konden worden. Belangen, aan het politieke streven schijnbaar geheel vreemd, boden ook hier de gelegenheid, om voor de

ooren der overheersching en van de bevolking woorden te spreken, als tot dusver slechts in de stilte der binnenkamer waren gehoord. De strijd over materieele belangen en de collegiën der provinciale vertegenwoordiging stelde Manin en zijne geestverwanten in staat, om op den weg van openbaarheid en wettigheid tot de revolutie te naderen.

Aan de worstelingen van Italië in 1830 had Daniël Manin weinig deel genomen. Slechts een enkel oogenblik, misleid door het vuur zijner jeugd, had hij gemeend dat de vrijheid door een afzonderlijken opstand te winnen was. Maar het koel overleg had spoedig zijn recht hernomen. Na 1830 onttrok hij zich aan alle plannen, die iets anders dan eene nationale beweging beoogden. Geen enkel der geheime genootschappen telde hem onder zijne leden. De hartkwaal, die hem martelde, dwong hem tot zelfbeheersching en gewende hem om met meer kalmte dan de onrustige leden van het jong Italië, de krachten te overzien en te meten. Scherper dan velen zijner tijdgenooten, gaf hij zich rekenschap van de hinderpalen die men, om te slagen, uit den weg had te ruimen. Helderder dan anderen was hij zich bewust, dat het weinig baatte de menigte op te winden, wanneer men hen niet overtuigen en bezielen kon. Volharding en zelfopoffering hadden steeds ontbroken; de zin voor deze kon ontwikkeld worden door aan alle standen de grootschheid van het doel en de overeenstemming der belangen levendig te doen gevoelen.

Daniël Manin is een der weinigen in 1848 geweest, die zich aan geringschatting van de krachten des vijands niet hebben schuldig gemaakt. Vandaar zijn politiek in de dagen van den opstand, om voor Italië de hulp van Frankrijk te vragen. Vandaar tevens de voorbereidingen, die hij noodig achtte, voordat hij zijn volk tot de be-

slissende botsing leidde: de langzaamheid zijner stappen, die aan het Oostenrijksch bestuur het bewijs van de berusting der Venetianen scheen. Hij had geleerd te wachten en zonder zelfbedrog de grens van het bereikbare te berekenen. Een opstand in het leven te roepen, kende hij als een zeer gemakkelijke zaak; doch te overwinnen en het doel te bereiken, hing niet van eigen krachten, maar van de macht der omstandigheden af. Het leven had hem de moeilijkste les, die het predikt, geleerd: de betrekkelijke machteloosheid der individueele kracht in den strijd der wereld.

En hoe kon het ook anders? Als hij in deze laatste jaren, die aan de revolutie voorafgingen, uit de opgewonden kringen naar eigen woning wederkeerde, wachtte hem een schouwspel, voor het vaderhart folterend. Zijn dochtertje werd door een zenuwlijden gemarteld, waarvoor de kunst geen genezing scheen te hebben. Machteloos stond de krachtige van geest, die zelf zooveel lichaamslijden had te dragen, bij dit ziekbed. Machteloos om te helpen: deze hoekige Manin kon niets dan een glimlach van genoegen om de lippen der kranke te voorschijn roepen, die innig aan haar vader gehecht, een oogenblik haar smarten scheen te vergeten om het woord van teederheid en liefde in zijne sprekende oogen te lezen. Dat was alles: alles, wat de kracht zijner liefde vermocht.

Zou hij meer vermogen daar buiten, op het plein van St. Marcus, als de ruwe kracht van het geweld de vraag van het recht zou beslissen?

Maar het koel overleg verdoofde den gloed zijner overtuiging niet. De strijd zou eenmaal komen: wanneer? — dat wist God alleen. Geen onvoorzichtig en voorbarig

handelen, maar een langzaam en geduldig voorbereiden voor het nakende uur, was de taak, die hij zich oplegde. Als de leeuw van St. Marcus zijne manen zou schudden, moest Venetië tot volgen en tot volharden bereid zijn. In ruimer kring, dan die het maatschappelijk leven schept, moesten de denkbeelden worden uitgesproken, die het gemeengoed van alle strijders voor de vrijheid behoorden te zijn. Bij meerdere gelegenheden, dan de private omgang aanbiedt, moest de geest van onverschilligheid of van berekening worden bestreden. Het volk moest gewoon worden den strijd als aanstaande te beschouwen; dit levende geslacht den kamp voor de onafhankelijkheid als zijn duren plicht begrijpen, de zwakheid der overheersching en het belang der rechten, die men miste, leeren inzien. Geestdrift bezielt het oogenblik: overtuiging alleen leert lijden verdragen. Zoo Lombardije en Venetië voor de opofferingen van den strijd niet zouden terugdeinzen, dan moest de worsteling in de gemoederen zijn aangevangen, voordat naar het zwaard werd gegrepen. Niet door geheime verbintenissen, maar door het openlijk en herhaald uitspreken van aller eischen en rechten moesten de harten gestaald worden. Openlijk en herhaald. Want de stroom slijpt den steen wel af, maar alleen de druppel, staag neervallende, doorboort.

De gelegenheden ontbraken niet, en werden niet verzuimd. In deze jaren trokken vraagstukken, voor de materieele ontwikkeling van hooge beteekenis, aller aandacht. Zoude een spoorweg van Venetië naar Genua den handel en de nijverheid van Noord-Italië ondersteunen, of zoude de lijn van Weenen naar Triëst aan Duitschland, en niet aan Italië, de voordeelen van het vervoer naar het Oosten en naar Indië schenken? Een Italiaansche spoorweg-

vereeniging bracht de Lombardische edelen en Venetiaansche burgers tot elkander, tot wisseling van denkbeelden en aansluiting van personen. Op gelijke wijze werd de komst der cholera, door Italië besmettelijk geacht omdat Oostenrijk het tegendeel beweerde, gebruikt. Het ontwerp van een Italiaansch tolverbond, van een landbouwvereeniging der Venetiaansche provinciën en dergelijke zaken waren in de handen van Manin even zoo vele middelen, om mannen van elken stand en richting tot een te brengen. Maar vruchtbaarder nog waren de wetenschappelijke congressen. Op het groote Italiaansche congres, in 1847 te Venetië gehouden, werd een taal gesproken, zooals de zwijgende bevolking er slechts zelden in het openbaar en ongestraft mocht vernemen. Daar was het, dat Manin in naam van zijn vaderland het beroemde protest uitsprak, dat als een rilling Italië doortrilde. In zijn Memorandum, van weinige maanden geleden, had Metternich Italië slechts een „geographischen naam zonder politieke beteekenis" genoemd. Het was meer dan een onjuistheid — verklaarde Manin — het was een onwaarheid!

Maar niet alleen met het wapen der openbaarheid, ook door gebruik te maken van de wettig bestaande instellingen, zocht de man des volks de geesten wakker te roepen. In 1815 had Oostenrijk een provinciale vertegenwoordiging ingesteld, die nooit eenigen invloed had uitgeoefend. Ook dit stroeve lichaam, wettig bestaande, zocht hij in beweging te brengen. Den 21sten December 1847 zond hij aan de vergadering een verzoekschrift toe, dat zij, gelijk ook elders was besloten, een onderzoek naar de bestaande reden van ontevredenheid zou gelasten. „Onze vertegenwoordiging" — schreef hij — „is nooit de tolk van onze behoeften of wenschen geweest. Zij heeft gezwegen,

uit vrees om aan het gouvernement te mishagen; maar deze vrees is onbillijk en beleedigend. Het is toch onbillijk en beleedigend te meenen, dat de regeering slechts in schijn eene vertegenwoordiging heeft gewenscht; dat zij dit land en Europa heeft bedrogen en nog bedriegt, door wetten te maken, wier opvolging zij niet wenscht, en door hen te vervolgen, die er aan gehoorzamen."

Ook indien Manin niet de zaak van zijn vaderland, maar slechts de volksgunst had nagejaagd, ook dan nog had hij reden tot tevredenheid. Met het fiere woord van zijne echtgenoote: „hij heeft zijn plicht gedaan, er kome van wat wil," toonde geheel Venetië zich eenstemmig. De zwijgende bevolking brak eindelijk het stilzwijgen af. Luide betuigingen van dank en sympathie vielen aan Manin ten deel.

Voor de eerste maal sedert jaren gaven de gemoederen zich in het openbaar lucht. In het theater herhaalde het opgewonden publiek, als één man van zijn zitplaats opgerezen, de woorden van Verdi in zijn Macbeth: „Het verraden vaderland vordert u op tot zijn verlossing. Broeders! laat ons het vaderland redden."

En wat die kreet beduidde, was ook den meest vertrouwenden Oostenrijker duidelijk. „Dood aan de Duitschers! Leve Pius IX!" stond op de muren van Venetië zoowel als van de geringste der dorpen te lezen.

De twee eerste maanden van het jaar 1848 brachten aan Italië een stroom van onlusten. In Palermo verhief de revolutie het eerst het hoofd, om, de zeeëngte overgestoken, over Napels haar zegetocht door Italië voort te zetten. Geen enkele regeering, die niet aan de machtige onbekende, zoo rijk aan beloften en aan — bedreigingen, hare hulde, de bewijzen van haar onderwerping bracht.

In Sicilië en Napels, in Toscane en Piemont werd de wil van den absoluten heerscher, als waarborg voor de vrijheid der volken, voor 't vervolg onder de heerschappij der wet gesteld.

Maar wie ook tot toegeven geneigd of gedwongen werd, Oostenrijk scheen krachtig genoeg om in Lombardije en Venetië elke beweging te onderdrukken. Dagelijks werden verdachte personen in hechtenis genomen en voor overijlde stappen in de kerkers der overheersching bewaard. Na lange aarzeling werd ook over Manin dit vonnis uitgesproken. Den 18den Januari, toen ter nauwernood de dag was aangebroken, sloot zich achter hem de poort van de beruchte Venetiaansche gevangenis. Zoo gevaarlijk was hij geoordeeld, dat men hem de eere bewees, het geheele garnizoen om zijnentwil onder de wapenen te roepen.

Het is den mensch zelden gegeven, de ware werking zijner daden juist te berekenen. De Oostenrijksche regeering, die Manin in een eenzamen kerker verbande, meende hem te vernietigen en redde hem in waarheid het leven.

Daniël Manin was op het oogenblik, dat de zorgen der regeering hem de rust van eenige weken schonk, door de dagelijksche inspanning en agitatie ernstig in zijn gezondheid geschokt. Het lijden van zijn kind, dat in wreedheid scheen te stijgen, naarmate de politieke gezichteinder helderder werd, vergunde hem niet om in zijn eigen woning ruste voor zijn afgematheid te vinden. Bij het ziekbed der kranke gedurende de lange winternachten wakende, werd zijn gestel door zielelijden en politieke onrust ondermijnd. In dit oogenblik werd het hem gegeven, zijn Wartburg in den kerker der inquisitie te vinden, van waar hij met herstelde lichaamskracht en versterkt zenuwleven tot zijn groot werk zou wederkeeren. Den man, die gedurende een jaar aan 't hoofd van Venetië zou staan, werd, voor-

dat het oogenblik van beslissing kwam, ongezocht en ongewenscht de gelegenheid geschonken om in ongestoorde rust nog eenmaal tot zich in te keeren, zich rekenschap te geven van zijn streven en van de kracht, die hij in zichzelf zou vinden. De invloed van Manin, dien Oostenrijk duchtte en door dezen maatregel zocht te verlammen, werd er door versterkt. De gevangene werd in de oogen zijner medeburgers de profeet van Venetië's toekomst; zijn naam de leuze, die allen vereenigde.

IV

Den 24sten Februari viel in Frankrijk het koningschap van Lodewijk Filips. In eene revolutie geboren, ging de burgermonarchie in een revolutie ten onder. Een nieuwe zon van heil ging over Europa op: de dichter-staatsman zou het programma van vrijheid en broederschap tot uitvoering brengen. Voor Italië bovenal scheen de hulpe nabij: Lamartine verklaarde, dat het uur der wedergeboorte van de onderdrukte nationaliteiten, volgens de raadsbesluiten der Voorzienigheid, naderde.

Doch hoe hoopvol deze verzekering ook was, een dadelijke vrucht droeg zij niet. De Oostenrijksche regeering verdubbelde hare voorzorgen en maatregelen, en scheen zich niet geroepen te achten, de nadering van dat groote uur der wedergeboorte te bespoedigen.

De Februarimaand ging voorbij, en in 't begin van Maart daalde de geheimzinnige gestalte, die Italië had doen schudden en den Juli-troon omgeworpen, van de Alpen neder. Aan de slotpoort van Schönbrunn klopte de revolutie en wilde van geen afwijzen weten. Den 13den Maart moest de grijze Metternich, met het hoongelach der natie

achtervolgd, Weenen ontvlieden en de altijd verlegen keizer Ferdinand met concessie op concessie het behoud van den troon koopen.

Twee dagen later was het bericht te Milaan; na drie dagen revolutie.

Bijkans in dezelfde uren had het gerucht te Venetië zich verspreid. Aan eigen wijsheid overgelaten, keerden de mannen des bestuurs zich tot den gevangene in den kerker. Zijn vrijheid toch werd door de bevolking gevorderd, niet meer gesmeekt. Een langer vertoef kon den opstand verhaasten, zijn vrijheid ze wellicht voorkomen.

Maar Daniël Manin nam geen gunsten van de vijanden van zijn vaderland aan. Onrechtmatig vervolgd, moest hij op wettige wijze worden ontslagen en niet bij oogluiking, uit vrees voor de menigte. Als de Heidenapostel vorderde hij zijn ontslag in wettigen vorm. De leden der rechtbank, met den achtbaren voorzitter aan 't hoofd, volgden hem naar buiten, te midden der juichende schare. In triomf op de schouders gedragen, deed Daniël Manin zijne intrede in de stad, die gereed stond haar lot in zijn handen over te geven. Zijn vrijheid was voor Venetië de voorbode, de belofte van de hare!

Na vier dagen van voorbereiding had op den 21sten Maart de uitbarsting plaats. Het arsenaal der marine werd door Manin en een deel der burgermacht vermeesterd en bezet. Een algemeene wapening volgde en stelde de krachten van den opstand met die van het Oostenrijksch bestuur gelijk. Doch de gelijkheid was slechts schijnbaar; want in waarheid was de revolutie de sterkere. Zij had geloof in haar zaak en de geestdrift, die tot opoffering in staat stelt. Zonder bloedstorten — slechts één menschenleven viel er op dien dag — ontruimde de ontmoedigde Oostenrijksche

krijgsmacht de stad. die het niet behouden kon. „Zoo eindigde" — schreef eenige weken later Manins echtgenoote — „de tyrannie en herleefde de vrijheid, zoo kalm kwam eene revolutie tot stand, die de tijdgenooten met verbazing vervulde en het nageslacht eene fabel zal achten. De menschelijke taal is te zwak om de dronkenschap der blijdschap uit te drukken, die allen bezielde. De grijsaards weenden als kinderen; de jongen omhelsden elkander; de handen vouwden zich, om den hemel voor zulk een zegen te danken." En niet alleen verlossing van de vreemde heerschappij, ook vestiging van den nieuwen regeeringsvorm bracht deze 21ste Maart aan. In de laatst verloopen dagen was er ernstig beraadslaagd, welke keuze Venetië zou doen. Moest het zich aansluiten aan Piemont of hare zelfstandigheid bewaren? Het was Daniël Manin, wiens stem de beslissing gaf. „Geen halve revolutie," riep hij de aarzelenden toe — „wij moeten den steun van het volk vragen en er is slechts ééne belofte, die hem ons verzekeren kan. Er is slechts één woord, dat alle standen vereenigen zal, omdat ook de armste het verstaat. Venetië moet, de traditie van zijn grootsch verleden getrouw, de republiek herstellen."

Op het plein van St. Marcus verkondde Daniël Manin aan de saamgevloeide menigte de herstelling der Venetiaansche republiek. Een donderende kreet van toejuiching was het antwoord der dankbare bevolking. Hij sprak uit, wat enkelen vreesden, allen wenschten te verkrijgen. „Ik heb" — sprak een grijsaard, terwijl hij een leeuwtje in hout gesneden, van onder zijne kleederen voor den dag haalde en der menigte voorhield — „ik heb dit beeldje vijftig lange jaren bij mij gedragen. Ik wist, dat de dag zou komen, waarin de republiek zou herleven. Die dag

is thans gekomen: ik heb aan God niets meer te vragen. Thans kan ik in vrede sterven, want mijn vaderland is vrij."

Het tijdperk in het leven van Daniël Manin, dat thans aanvangt, is een der gewichtigste van Venetië's nieuwe geschiedenis. Voor den persoon van Manin is het belangrijk, om de opvolging van groote gebeurtenissen, die het lot van zijn vaderland en tevens het zijne beslisten. Maar niet voor onze beschouwing. Want ofschoon als dictator, eerst alleen, later met een tweetal ambtgenooten, aan het hoofd der republiek geplaatst, is hij het niet, die als in de vorige jaren de gebeurtenissen voorbereidt of haar werking ook slechts wijzigen kan. Hij is de wachter op den vuurtoren, die het stranden van het schip niet voorkomen, slechts voorspellen kan. De loop van den Italiaanschen vrijheidskrijg besliste over Venetië, zonder dat hij iets vermocht, dan bij iedere schrede de toenemende zekerheid van den ondergang vast te stellen.

Door den invloed van Daniël Manin had Venetië zich tot een republiek verklaard. Hij verwachtte, steunende op de woorden van Lamartine, hulp van Frankrijk. Het nieuwe gouvernement zou in Italië den staatsvorm beschermen, dien het zelf had aangenomen. Maar de berekening faalde. De houding van Karel Albert, die de fiere woorden als leuze aannam: "Italië vrij door zich zelf;" Engelands afwachtende rol, die Palmerston sympathie deed betuigen, maar hulp weigeren; Radetzki's militair beleid, die den beroemden vierhoek voor Oostenrijk redde — dit alles te zamen, deed de redding van Venetië eene onmogelijkheid schijnen, zoo het zich niet aan den Sardinischen koning onderwierp en haar belang tot het zijne maakte. In het begin der Julimaand moest Daniël Manin met eigen hand het droombeeld verstoren, dat hij

had opgebouwd. Venetië sloot zich aan Karel Albert aan, om met hem onder te gaan.

Overwaardeering van eigen kracht, en geringschatting van die des vijands; gebrek aan militair talent in 't leger der revolutie; verdeeldheid, gestookt door de volgelingen van Mazzini, zijn aan de zijde van Italië oorzaken der mislukking geweest. Karel Alberts wantrouwen in Frankrijks bedoelingen, dat hem elke ondersteuning deed weigeren, is de hoofdreden, waarom deze nationale strijd met ondergang is geëindigd. Niet te Napels, in de zegepraal der Bourbons of in het bombardement der hoofdstad: niet te Rome, in de vijandige houding van Pius of van Antonelli, mag de oorzaak worden gezocht. Indien de velden van Lombardije een beslissende zegepraal van Piemont hadden gezien, deze feiten hadden de krachten der revolutie niet verzwakt. Italië is in 1848 geslagen door zich zelf, door zijn overmoed, zijn verdeeldheid, en het gemis van een militair talent, in staat om den 80jarigen Radetzki het hoofd te bieden.

Met kloppend hart, in angstige spanning wachtten de bewoners der Lagunenstad de beslissing van den strijd in den vierhoek af. Den 25sten Juli werd in den hardnekkigen slag bij Custozza het leger der Sarden, ondanks hun individueele dapperheid, na negen uur strijds uiteengeslagen. Onvermoeid vervolgde de grijze veldheer zijn vijand. Geen tegenstand mocht baten: den 6den Augustus gaf Karel Albert Milaan aan Radetzki over en trok hij zelf zijn ontmoedigd leger achter den Tessino terug.

Een wapenstilstand van maanden volgde, nadeeliger voor de volkswenschen, dan de tegenspoed der wapenen was geweest. Een onderdrukt volk heeft jaren van vrijheid noodig, om het onkruid, dat in de dagen der verdrukking

heeft wortel geschoten, uit te roeien. Had verdeeldheid te midden van den strijd dikwerf de noodige krachten onttrokken, in den tegenspoed woekerde het kwaad onbestreden voort. De demagogische en socialistische woelingen, die in Parijs het bloedbad van Juni hadden veroorzaakt, schokten ook het Italiaansche schiereiland in de tweede helft van 1848. De edele Rossi viel te Rome, op de trappen der vertegenwoordiging, doorboord door de dolken van een oproerig gemeen. De kerkvoogd vlood in het Napelsche en vloekte de revolutie, die geen vrijheid, maar wetteloosheid wilde. Midden- en Zuid-Italië waren voor de nationale zaak verloren.

In het Noorden stond de bleeke Karel Albert gereed, nog eenmaal den strijd te wagen. Toen de winter voorbij was, verscheurde hij het warnet der diplomatieke onderhandelingen, waarin Oostenrijk en Engeland hem zocht te binden. Den 12den Maart 1849 greep hij opnieuw naar de wapenen, om zijne kroon en Italië te redden. Na tien dagen was de strijd beslist: bij Novara werd zijn dapper leger door dubbele overmacht aangetast en vernietigd. Op het slagveld deed hij afstand: zijn wakkere zoon Victor Emanuel trad in zijne plaats op, om den vrede te sluiten. Dezen had het geheimzinnig lot in zijn duisteren schoot een betere toekomst bereid.

Met den val van Lombardije scheen ook het lot van Venetië beslist. Maar de Lagunenstad had zich niet verheven, om haar lot slechts van anderen afhankelijk te stellen. „Met het Italië der kunst is het voorbij: het politiek Italië vangt zijn historie aan," had Manin geschreven. En zijne stadgenooten logenstraften hem niet. Zij konden het niet gelooven, dat Frankrijk, ontrouw

aan zijne eeuwenoude politiek, de herstelling van Oostenrijks invloed in Italië rustig zou aanzien. De man, die op den 20sten December aan het hoofd der Fransche republiek was getreden, was dezelfde Napoleon, dien de Carbonari als een der hunnen roemden, wiens naam in vroegere jaren het signaal der revolutie was geweest. „De Voorzienigheid" — verklaarde Manin — „verlaat een groot volk niet, dat zijn onafhankelijkheid liefheeft. Venetië zal volharden in zijn weerstand, rekenende op den steun van allen, die de vrijheid beminnen." Met eenparigheid van stemmen werd op den 2den April in het oude paleis van den Doge het besluit geteekend: „Venetië zal aan Oostenrijk weerstand bieden tot elken prijs. Manin wordt bekleed met onbepaald gezag."

Het is nutteloos den tegenstand in bijzonderheden na te gaan, door het heldhaftig Venetië vijf maanden lang aan de Oostenrijksche overmacht geboden. De dappere bevolking bewees, dat Daniël Manin haar niet te hoog had geschat. Geen opoffering was te zwaar, geen lijden te drukkend, dat niet met liefde werd gedragen. De natuur verbond zich tevergeefs met den vijand, om den moed te breken. Epidemische ziekten mochten uitbarsten, de honderden vuurmonden van het belegerend leger dood en vernieling verspreiden: noch de heerschende ziekten noch het bombardement konden de geestdrift verflauwen. En wat deze niet vermochten, bereikte evenmin de houding der mogendheden. Met goeden raad kwistig, hield Engeland zijn beschermende hand terug. En de man, die in Frankrijk het Pantheon opende voor de Kerk, had niets beters te doen, dan Rome te onderwerpen, om bij de stem des volks, die hem had geroepen, de goedkeuring der Kerk te verkrijgen.

Vijf maanden lang volhardde Venetië in zijn verzet. Vijf maanden lang streed het onder de leiding van Manin tegen de overmacht. Doch toen ook waren de krachten uitgeput. In Augustus dwong gebrek aan levensmiddelen en krijgsbehoeften tot onderhandelen. Met naamlooze smart, doch zijn wil buigende onder de ijzeren hand der noodzakelijkheid, gebruikte Manin voor de laatste maal zijn invloed, om de vergunning tot de overgave te verwerven. „De naam van Venetië, vroeger gesmaad en geminacht, wordt thans met achting genoemd. Een volk, dat zooveel geleden en verdragen heeft, gaat niet onder. De dag zal komen, dat een heerlijker toekomst Venetië zal loonen. Die dag is in de handen Gods! Wij hebben gezaaid: het zaad zal vruchten dragen. Het was niet aan ons gegeven, de rampen te voorkomen, die ons treffen; maar wat wij vermochten, hebben wij volbracht. De eer van Venetië is gered. Dit is de erfenis, die wij aan onze zonen nalaten, opdat zij ze handhaven.

„Wat mij betreft" — vervolgde Manin bij dit zijn afscheid van de nationale garde — „wat mij betreft, uwe gehechtheid en liefde verzwaart het lijden van mijn hart. Mijn krachten of inzicht baten u niet meer; maar mijn liefde, mijn onvergankelijke trouw blijft u bij. Welke beproevingen God wellicht ons nog schenken zal, gij zult misschien van mij zeggen, dat ik mij zelf bedrogen heb; maar nooit zult gij zeggen, hij heeft ons bedrogen. Ik heb nooit iemand uwer misleid; nooit verwachtingen opgewekt, die ik zelf niet koesterde; nooit hoop gegeven, wanneer ik zelf niet hoopte."

Met dit getuigenis aangaande zich zelven trad hij af. De laatste dagen van zijn verblijf in Venetië werden gekenmerkt door roerende bewijzen van eerbied en dank-

baarheid. Na het neêrleggen van het gezag had hij zich in zijn woning teruggetrokken. Daarheen stroomde de schare, om hem nog eenmaal te zien, voordat hij met de zijnen Venetië verliet. „Hier is het, dat onze arme vader woont. Voor ons heeft hij zooveel geleden".

Toen de stad in handen der Oostenrijkers was gesteld, haastte zich de keizerlijke regeering elk spoor van de verloopen dagen te vernietigen. Ook de steen aan Manins woning, waarin zijn naam was uitgehouwen, werd verbroken. De stukken werden als heilige reliquiën verborgen en bewaard, tot hij wederkomen zou.

V

Verbrijzeld naar lichaam en naar ziel betrad de groote balling in October 1849 den Franschen grond. Het droombeeld van zijn leven scheen vernietigd: het ideaal, dat met hem was opgegroeid, dat hem tot troost en kracht was geweest te midden van alle teleurstelling, onherroepelijk verbroken. Op vijf-en-veertigjarigen leeftijd zag hij als 't ware zijn leven geëindigd, zich gedoemd om niet meer in illusiën van een grootsche toekomst, slechts in de herinneringen van een smartvol verleden te leven. Aan een vreemde kust gebannen, restte hem slechts de liefde der zijnen, aan wie het verlaten van het vaderland even zwaar viel als hem. „Alles is geëindigd" — schreef zijne vrouw in de laatste dagen van haar verblijf te Venetië — „alles is geëindigd, alles is verloren, behalve de eer. Ik ga naar een vreemd land, waar ik een taal zal hooren, die de mijne niet is. Mijn schoone moedertaal zal ik nooit, nooit meer hooren!"

Doch de krachtige vrouw, die niet gewankeld had in

de bange dagen van Venetië's strijd, die Manin wakker en onvermoeid had ter zijde gestaan, mocht hem in zijn ballingschap niet steunen. Zij bereikte het vreemde land niet, dan om er een graf te vinden. Ter nauwernood te Marseille aangekomen, sleepte de cholera haar in weinige uren in den dood.

Beroofd van de deelgenoote van zijn jeugd, van zijne droeve en blijde uren, kwam Daniël Manin met zijne kinderen te Parijs aan. In een somber appartement in de Cour des Petites Ecuries vestigde hij zich, om, onbekend in de wereldstad, eenige maanden lang alleen voor zich en de zijnen te leven. In de stilte der afzondering werd de zorg voor zijne Emilia de hoofdtaak van zijn leven. De geliefde dochter, voortdurend door hetzelfde lijden gemarteld, was thans meer dan ooit te voren het voorwerp van zijn vrees en de troost van zijn leven. „Zij heeft mij begrepen van haar zesde jaar af," sprak hij later, toen ook zij hem ontvallen was. Roerend was het, naar de getuigenis van allen, die hem zagen, de teederheid en gehechtheid op te merken van den man, dien het lot zoo hoog had gesteld en zoo diep had ter nedergeworpen, voor deze dochter der smarte. Maar de liefde werd ruimschoots vergolden; en in de uren van verademing, die het lijden haar schonk, was Emilia de vriendelijke geest aan zijn zijde, die de plooien hem van het voorhoofd streek, de zorgen door haar liefde effende en zijn geestkracht versterkte door de warmte harer belangstelling. De gemeenschappelijke herinneringen der laatste jaren werden besproken en weder doorleefd; de nevel van het tegenwoordige week voor de kracht der herinnering en het ontkiemend geloof aan een betere toekomst. Ieder tooneel herleefde voor de oogen van vader en dochter, elke trek van zelfverloochening ter wille van het gemee-

nebest werd een belofte voor later dagen. Een volk als het Venetiaansche kon niet ondergaan!

Maanden gingen voorbij, waarin de oud-dictator de ruste van zijn afzondering genoot. Niemand stoorde die beiden, geen schaduw kwam tusschen hen op. Zij leefden voor elkander, in de gemeenschap der verleden dagen. Langzamerhand herstelde zich de veerkracht van zijn geest. Er kwam rust, berusting in zijn denken. Het moede lichaam ontving nieuwe kracht. En toen de tol aan de vernietiging van het levensideaal, als aan een geliefden doode was betaald, richtte Manin de oogen op den weg, die hem nog restte, op de dagen, die nog voor hem lagen. Hij gevoelde het: het leven was voor hem nog niet geëindigd. Italië had recht, ook de laatste krachten van hem te vragen. Al zou hij zelf het beloofde land niet meer zien of binnentreden, zoo hij er anderen mocht henenleiden, het was genoeg geleefd te hebben.

Binnen weinige weken, toen eenmaal het besluit was genomen, zag Daniël Manin een rij van mannen om zich, die, ondanks Haussmann's arbeidzaamheid, in den bouw van het tweede keizerrijk niet den bouw van Frankrijks volksheil zagen. Literateurs van de *Revue Nationale*, historici als Martin, kunstenaars als Scheffer — dezen en dergelijken vormden den kring, waarin Manin zich bewoog. Ideologen, volgens den schimpnaam van het Bonapartisme; onpraktische lieden, die aan de overmacht der idee boven den vorm geloofden, en het succes niet als de goedkeuring des hemels over den aanslag wilden beschouwen. Idealisten, te midden van een overheerschend materialisme; zwaarmoedigen, die niet tevreden waren te leven bij den dag en een morgen der vergelding verwachtten.

De zoodanigen waren het, die zich om den strijder voor

Venetië's vrijheid vergaderden. In zijne stille woning of te hunnen huize hadden de samenkomsten plaats. Niet allen leerden hem liefhebben, maar allen leerden hem achten. De man, die nooit dan gedwongen over zich zelf en zijne handelingen sprak; die met volmaakte zelfverloochening de bedreven fouten van Italië in 1848 erkende, was voor menigen jonger onder hen de krachtige hand, die hen staande hield onder de verlokkingen van het keizerrijk. „De indruk der eerste bijeenkomsten" — schrijft een hunner — „is voor ons allen onuitwischbaar. Het gelaat, dat noch door schoonheid noch door fijnheid van trekken uitblonk, boeide door het bewustzijn van kracht, dat op het breede en hooge voorhoofd zetelde. De breede schouders en de gespierde nek verrieden den man van handelen. Als hij sprak was iedere trek van het gelaat bezield. Het oog schitterde en het hoofd hief zich omhoog. De volle mannestem klonk met gezag; hij imponeerde, zonder het te zoeken. De hoorder voelde zich beheerscht, maar zonder tot verzet geprikkeld te worden, want het was de waarheid zijner denkbeelden, niet de persoon, waarvoor men bukte. Men gevoelde: Manin was de dienaar van zijn geloof, niet zijn meester. Als hij sprak, was er voor de gedachte aan persoonlijke ijdelheid, aan eigenbelang, aan jacht op populariteit geen plaats. Deze man was niets dan zijn overtuiging; het krachtigst geloof optredende in de meest gespierde persoonlijkheid."

En in den kring dezer mannen, die hij boeide, gelijk vroeger het volk van Venetië, trad hij nu als de apostel zijner denkbeelden op. Dit was de taak, die hij zich had opgelegd: hen tot Italianen te maken. In de hoofdstad van Frankrijk moest een kern van mannen opstaan, die de herstelling van Italië als Frankrijks verplichting zouden

uitspreken. Een onafhankelijk Italië is voor Frankrijk onmisbaar. Italië en Frankrijk verbonden beheerschen Europa.

Dit was het denkbeeld, dat hij telkens en telkens opnieuw in den kring zijner nieuwe vrienden en bekenden ontwikkelde. Toen keizer Napoleon, waardoor ook wakker geschud, met echt Bonapartistische grootspraak aan Italië de vrijheid tot de Adriatische zee beloofde, heeft hij het zeker niet bedacht, dat hij een groot deel van den steun, door de Fransche pers hem tegen Oostenrijk geschonken, aan den moreelen invloed van den Venetiaanschen ideoloog had te danken.

Doch dien krijg heeft Daniël Manin niet meer beleefd. De laatste jaren van zijn leven zijn donker en somber geweest. Met geringe middelen was hij in Frankrijk gekomen, en elke ondersteuning van vrienden of regeering had hij geweigerd. Een overtuiging laat zich koopen noch betalen. Toen de kleine som was verteerd, zocht de dictator het levensonderhoud voor zich en de zijnen in het geven van Italiaansche lessen. Menige bitterheid is hem aangedaan door de vermogende onbeschaafden, die voor hun geld het recht tot wonden meenen te koopen. Maar alles heeft hij verdragen ter wille van zijne Emilia. Doch toen ook deze in Januari 1854 hem ontviel en slechts een knaap hem overbleef, te jong om hem te begrijpen en bij te staan, was hij gebroken. Nog twee jaar sleepte hij zijn somber leven voort, waarover alleen de belangstelling in zijn vaderland en de hoop op zijn herleven een enkelen lichtstraal wierp. Duisternis was het om hem heen: duisternis in zijn ziel. Slechts ééne gedachte had zijn leven bezield; noch de kunst noch de natuur noch de katholieke godsdienst vermochten de wonde te heelen, door het leven geslagen. In den morgen van den 22sten September 1857 sloot hij de oogen. De vriendenhand van Ary Scheffer

lichtte voor hem den lijksteen op, die den kunstenaar zelf zoo spoedig dekken zou.

Negen jaar waren er verloopen, sinds de naam van Manin tot de algemeen bekenden behoorde. Het publiek had hem vergeten; slechts enkelen waren hem trouw gebleven. Deze weinigen treurden om zijn verlies als om een krachtig en edel man. „Het is een bitter weemoedig gevoel" — schreef de vrome en edele hertogin van Orleans, toen zij zijn dood en dien van Cavaignac vernam — „mannen van zoo zeldzame grootheid van karakter om zich heen te zien wegvallen. Onze tijd is zoo arm aan toonbeelden van zooveel deugd!"

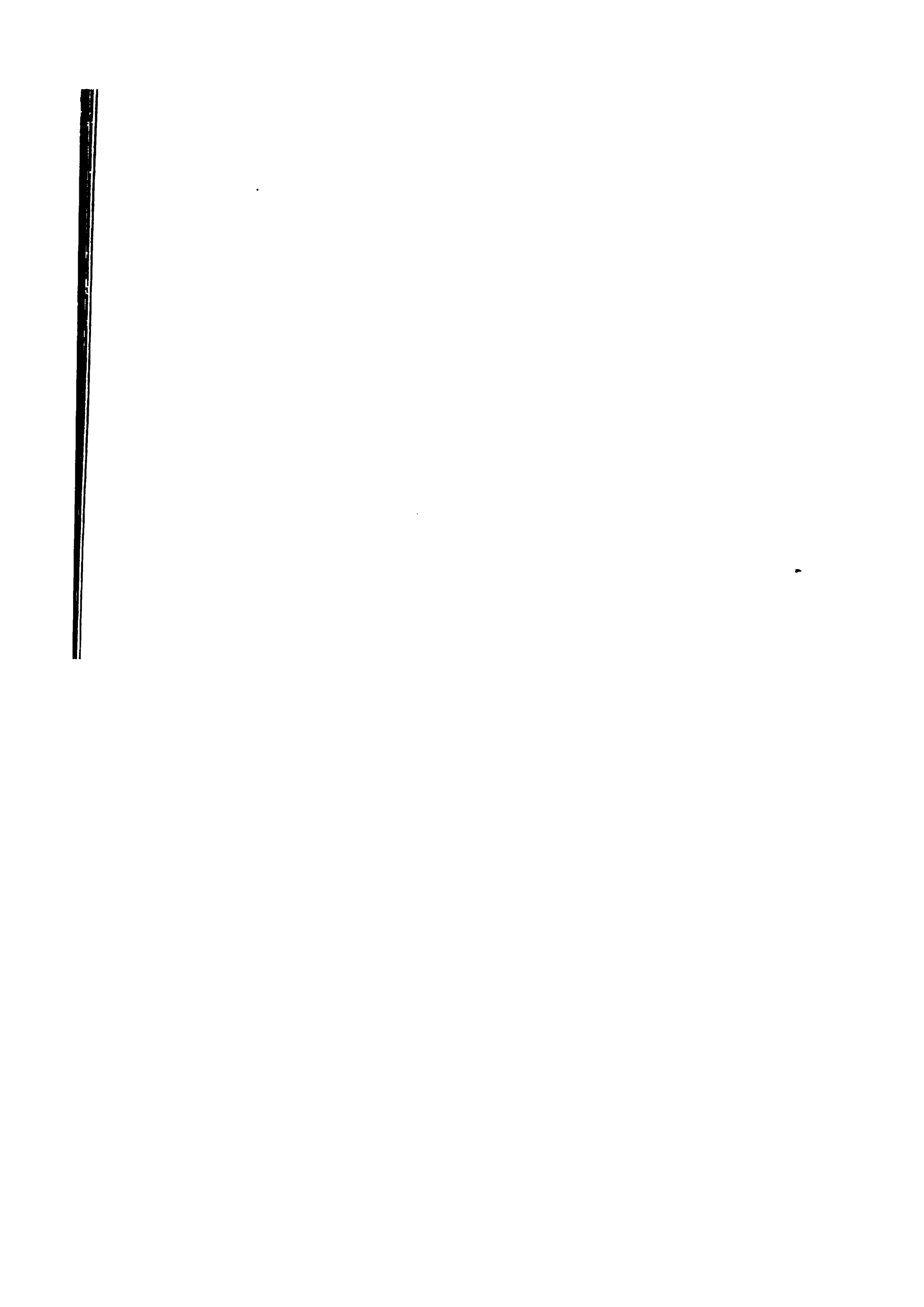
Cavaignac, Daniël Manin — welke krachtige mannen! De afgewezene om den held van den 2den December, en het slachtoffer van diens eigenbatige politiek. Welk een hoonend spotgelach van het Bonapartisme klinkt ons in de ooren: de tegenstanders zijn gevallen, en ziet het tweede keizerrijk staat, even vast en zeker als — de wereldvrede!

Het is ongeveer een jaar geleden (in 1867); dat het gerucht zich in Frankrijk verspreidde: op nieuw zal Frankrijks krijgsmacht tegen Italië worden gebezigd en Rome aan haar ontrukken.

Op de boulevards te Rome hadden samenscholingen plaats, onlusten dreigden. Bij een graf op den Montmartre kwamen journalisten bijeen; zij werden uiteengejaagd en een procedure volgde.

Dat was het graf van Ary Scheffer en Daniël Manin. Maar het was niet de kunstenaar, wiens schim Napoleon verschrikte. Het was Daniël Manin, wiens machtige stem dreigde nadat hij gestorven was. De kunst versiert — overtuiging alleen bezielt het leven en het graf.

AANTEEKENINGEN.*

[1] (blz. 3). Voorbericht vóór de eerste uitgave der Rede over Falck d°. 12 April 1877.

In den aanvang van 1877 vereenigden zich alhier de heeren W. W. van Lennep, J. A. Levy, C. Pijnacker Hordijk, H. J. Schimmel, J A. Alberdingk Thijm, J. W. Tydeman en C. M. J. Willeumier tot een Comité, om het eeuwgetijde van Anton Reinhard Falck feestelijk te herdenken. Door hen uitgenoodigd tot het houden der Herinneringsrede, sprak ik, (19 Maart 1877), wat in de volgende bladzijden den lezer wordt aangeboden.

Wie in die rede volledigheid zoekt, zal zich teleurgesteld vinden. Ik heb mij beperkt tot de vermelding van die feiten, die voor de teekening van het beeld, dat mij het meest gelijkende toescheen, onmisbaar waren.

De bronnen voor de biographie van Anton Reinhard Falck zijn bekend en ten overvloede achter den tweeden druk van zijne Brieven te vinden. In de Aanteekeningen vindt men ze ook daarom niet vermeld; zelfs worden de gewone werken over de aangestipte gebeurtenissen niet geciteerd. Ik heb die Aanteekeningen uitsluitend gebezigd, om of enkele punten breeder toe te lichten of op enkele kleinere bijdragen, door den toekomstigen biograaf van Falck niet te verwaarloozen, opmerkzaam te maken.

Wordt de uitgave zijner Mémoires verhinderd door zijn uitdrukkelijk verbod, er is niettemin over Falck vrij wat meer te weten, dan tot dusver bekend is. Indien ieder, die er toe in staat is, mededeelde wat onder zijn bereik of berusting is, onze kennis en van Falck en van de periode, waarin hij leefde en werkte, zou er belangrijk door winnen.

Met genoegen zal men de brieven ontvangen, die ik aan de welwillende

* De aanteekeningen zijn van den Schrijver zelven, behalve de met (M.) aangeduide, welke door den Verzamelaar zijn bijgevoegd.

mededeeling van Mr. Abr. de Vries, Dr. N. B. J. Kappeyne van de Coppello en Dr. J. Scheltema dank. Inzonderheid de eerste heeft aanspraak op de dankbaarheid van het wetenschappelijk publiek, door het voor de achterhoudendheid van zoo velen beschamend voorbeeld, dat hij gaf, toen hij de geestvolle brieven van Falck ter uitgave mij toevertrouwde. Dat ik ook die stof niet uitgeput heb, zal de lezer bemerken.

[a] (blz. 3). De schoone toespraak van Mr. G. W. Vreede bij het graf luidde:

„Eerbied voor den ontslapene, de behoefte van ons hart vereenigt ons op deze treurige plek; — hen vooral, die het voorrecht genoten, den edelen man persoonlijk te kennen en te waardeeren, als anderen, die dat geluk niet smaakten, maar hem in stilte liefhadden en vereerden. — Nooit mag ik dat gelaat aanschouwen, waarop de uitnemende hoedanigheden zijner schoone ziel zich afspiegelden: het is mij, met zoo velen, slechts vergund der nagedachtenis van Anton Reinhard Falck den tol van dankbaarheid te betalen. Geldt die hulde den minister, den gezant? Neen, M. H., waardigheden en titels, luister en praal zijn niet altijd het deel van den braafsten en bekwaamsten burger; en ook, wat wordt er van dien uiterlijken glans, wanneer wij zelfs het overschot van hem, die daarmede bekleed was, in het graf zien dalen en wegzinken? Neen, onze tegenwoordigheid alhier is het laatste, plechtig bewijs der hooge, algemeene achting, die Falck gedurende zijne lange, zoo rijke en wisselvallige loopbaan onverdeeld bezat; die zijn heldenmoed, zijne zelfopoffering, meer nog dan zijne zeldzame talenten, hem hadden verzekerd. Falck werd om zijn terugkeer tot het ambteloos leven niet minder geschat, dan wanneer hij als staatsman binnen- en buitenslands de belangen der natie behartigde. Het was de vurigste liefde tot het Vaderland, die hem, in den bloei zijner jaren, alle dienst aan den geweldenaar deed weigeren, tot wiens val hij later zoo nadrukkelijk bijdroeg. Het was diezelfde burgerzin, die hem naderhand onder den Vorst zijner keuze, met verloochening van eigen voordeel, steeds der waarheid getrouw deed blijven. Ja, men mag het weder zelfopoffering noemen, dat de belanglooze man, na vele jaren ongunst en miskenning, alleen het heil der natie indachtig, zich een werkkring liet opdragen, ongeëvenredigd aan het meer verheven standpunt, waarop hij weleer te Weenen en Londen Nederland vertegenwoordigde.

„Het is dan niet het schitterend tooneel, waarop A. R. Falck zich beurtelings verplaatst zag, doch hetwelk hij, wijsgeer van den echten stempel, telkens zonder moeite verliet, als plicht en eer dit schenen te

vorderen, — het is niet dat tooneel, wat wij hier met weemoed herdenken. Het zijn de deugden, die in den staatsman uitblonken: zij zijn het, die als al wat ons omringt, als ook wij zullen vergaan zijn, den naam van Falck tot de late nakomelingschap zullen overbrengen. Moge die naam, moge ook de geest van Falck het vaderland, der menschheid nog lang ten schild zijn! Moge in zorgelijke tijden menig onzer er aan denken, hoe Falck alle gevaar en bedreiging trotseerde: hoe hij onbezweken, om lief noch leed, geen duimbreed afweek van hetgeen zijn nauwgezetheid hem voorschreef. Dat zijn naam onsterfelijk zij, maar niet minder zijn voorbeeld!"

[3] (blz. 6). Zie Jer. de Vries, *Richeus van Ommeren geschetst*, blz. 9, 25. (Vaderlandsche Letteroefeningen, 1833). Siegenbeek gaf in 1827 zijne *Carmina* met eene *Narratio de vita Richei van Ommeren* uit..

[4] (blz. 7). Handelingen van het Comité Revolutionair te Amsterdam, bladz. 356. Verg. *D. J. van Lennep*, Lofrede op Jeronimo de Bosch, vertaald door Westerbaen, met aanteekeningen van J°. de Vries in de Mnemosyne 1ste Verzameling VIIIe stuk, blz. 114. De Vries vermeldt daar, hoe A. R. Falck later alle moeite aanwendde om de in 1796 ontslagen Stads-Secretarissen Duym en H. Calkoen, den bekenden schrijver van *het politiek systema van Amsterdam in het waare daglicht gesteld*, te herstellen.

[5] (blz. 9). Vgl. J. van Lennep, *Leven van Cornelis van Lennep*, bladz. 61 enz. — Vervolg op van Loon's Beschrijving der Nederlandsche Historiepenningen, X. bl. 489.

[6] (blz. 10). Abr. des Amorie van der Hoeven, *Het tweede eeuwfeest der Remonstrantsche broederschap* bl. 199.

[7] (blz. 10). Niets bewijst de verminderde bewondering voor Wyttenbach onder zijne leerlingen sterker dan de karakteristiek, die J°. de Vries in de *Arke Noachs* van hem gaf. Zie N°. 30.

[8] (blz. 11). Zie over dit *Vrijdagsch gezelschap* het leven van D. J. van Lennep, I. 162. Zoo ik goed onderricht ben, ving daar de vriendschap met J. Fabius aan.

[9] (blz. 12). Aan de welwillende mededeeling van de zonen van een der medeoprichters van *de Arke Noachs* dank ik de inzage van een exemplaar, waarbij de namen der auteurs zijn opgeteekend. Dit stelt mij tot de volgende mededeelingen in staat. *De Arke Noachs* werd opgericht door Jeronimo de Vries, C. Loots, D. J. van Lennep, R. H. Arntzenius en A. R. Falck. De eerste had tot pseudoniem *Eerman;* de tweede *Vrolijkhart;* van Lennep *Zwanenveder*, een naam, door Falck hem gegeven; Falck zelf *Welmoed.* Deze pseudoniemen werden wel eens verwisseld en waren ook niet de eenige, die gebruikt werden. In 1818 schreef de Vries in de

Letteroefeningen een gesprek over de Tentoonstelling te Amsterdam, en onderteekende: *ten Beste.*

Later werkte ook Helmers mede. Toen men een correspondent in den Haag behoefde, trad Jacobus Scheltema toe.

Na het vertrek van Falck en het professoraat van Van Lennep schijnt de eenstemmigheid tusschen de leden der redactie wel wat verminderd te zijn. Van Lennep onttrok zich geheel: het schijnt, dat toen Loots den naam van Zwanenveder ook heeft aangenomen.

Uit het eerste stuk blijkt, dat Falck de eigenlijke hoofdredacteur is geweest. [In de eerste uitgaaf volgen hier een aantal titels van opstellen, voorkomende in de *Arke Noachs*, waaruit blijkt dat Falck er ook zeer veel in schreef. M.]

10 (bl. 18). Het karakteristiek gedicht, waaraan ik deze aanhaling ontleende, schijnt niet of weinig bekend te zijn. Het komt ten minste niet in de uitgave van Helmers' *Gedichten* van 1822 voor. Het ligt voor mij in een lossen afdruk:

Aan mijnen kunstvriend
A. R. FALCK.
Op de vraag,
Waarom ik geenen eeuwzang
vervaardigde?

Een Niagara stort met buldrende onweêrsvlagen
Bij 't eind' der agttiende eeuw, op 't wrak van 't vaderland;
En 'k zou bij 't fors geknal van Mavors' donderslagen,
Mijn citer grijpen van den wand?

'k Zou de eeuw, die ons ontvlucht, in weê ontvlucht, bezingen?
Haar huldigen, die ons een dolk in 't harte stiet?
Wat heil heeft ze aangebracht? waar zijn haar zegeningen?
Waar zijn ze? ik zoek, maar vind ze niet.

Ja, grote mannen heeft deze eeuw aan de aard geschonken!
Boerhave juich ik toe: u eer ik, Washington!
Voltaires heldentaal zal steeds mijn geest ontvonken,
En 'k zing met Pope, o Albion.

De Humes, Robertsons, de Gibbons zal ik roemen;
Uw toverstijl, Buffon, vermeesterd mijn verstand:

Germanje zal zijn Gleim, zijn Göthe en Wieland noemen,
Met Sulzer, Garve, Fichte en Kant.

Maar ach! is welvaart, rust en orde, deugd en zeden,
Meer dan in vorige eeuw op 't waereldrond verspreid?
Wat baat mij 's dichters taal? des wijsgeers kundigheden?
Als 't sidderende menschdom schreit?

'k Erken, het Bijgeloof zag zijnen scepter breken,
Maar 't ongeloof heeft zich op zijnen troon gevest:
Wat gruwlen 't Bijgeloof bij 't menschdom aan moog kweeken,
Het ongeloof is grooter pest.

Europa staat in vlam! met neergeslagen blikken
Vlucht thans de menschlykheid, en ducht haar ondergang;
En ik zou de Attillaas, ik zou de Genserikken
Veruchtlijk roemen in mijn' zang.

'k Ontheilig nooit mijn lier door gruweldaân te loven!
'k Juich geen Wandalen toe, meer woest dan 't voorgeslacht,
Dat uit hunn' bosschen, uit den nacht van 't Noord gestoven,
Italie heeft ten val gebracht.

Neen, 'k zal geen offerwijn voor zulke helden plengen;
Hij haat de menschlykheid, die dees Wandalen roemt;
Een schandlijk wierook op hun bloedaltaer durft brengen,
Hunn' gruweldaden deugden noemt.

Wie juicht ooit de Etna toe, wanneer hij slaat aan 't branden
En uit zijn zwarten schoot een zee van lava braakt,
En bosch en steden stort in gloeiende ingewanden,
Terwijl 't beangst Sicielje kraakt?

Wat voordeel geeft het my, als Etnaes woeste vlagen,
Aan mijn beminnend hart een gade of telg ontrooft,
Dat de uitgeworpen gloed, misschien, in later dagen,
Den Landman dubblen oogst belooft?

30 Xer 1800.

[11] (blz. 14). A. R. Falck behoorde tot de negentien burgers, die, volgens besluit van het Staatsbewind der Bataafsche Republiek, van den 23sten October 1801, door het Departementaal Bestuur van den Amstel, waren aangewezen om intermediair het bestuur der Gemeente Amsterdam uit te maken. Hij trad als zoodanig nevens zijne medeleden den 31sten October 1801 op.

In een aantal Commissiën zien wij hem achtereenvolgens werkzaam: van de belangrijkste, gedurende de weinige maanden van zijn lidmaatschap, maakte hij deel uit. In de Commissiën voor de regeling van de werkzaamheden der verschillende Comité's, voor het Reglement van Orde, over de Zondagsviering, over het poorterrecht enz., had hij zitting. Zijn invloed is blijkbaar in de rapporten. Zoo in dat over den Zondag. Een lid der vergadering had voorgesteld dat „de Zondag, als aan het Opperwezen toegewijd, niet gestoord mocht worden door het roepen en openlijk te koop veilen van koopwaren enz. langs de straten." (13 Nov.) Het Bestuur had het voorstel dadelijk aangenomen en droeg aan een commissie het ontwerpen der Notificatie op. Maar deze Commissie in een rapport, dat blijkbaar van Falcks hand is, wees in nadrukkelijke bewoordingen op de gelijkheid der kerkgenootschappen in Art. 11 der Staatsregeling gewaarborgd, waarmede het voorgestelde verbod, dat aan de leden van één kerkgenootschap voorrechten boven andere zou schenken, in lijnrechten strijd was. „In een stad, waar geen andere inwoners zijn dan dezulke, wier Godsdienstige denkwijze denzelfden dag, bij voorbeeld den Zondag heiligt, zou men misschien schikkingen kunnen maken tot bevordering van rust en stilte op dien dag, en tot vermijding van alles wat de algemeene aandacht zoude kunnen storen; ten minste, het Bestuur der Stad zoude van geen partijdigheid kunnen worden beschuldigd. Maar geheel anders is het gelegen met eene Gemeente, in welke voor een aanzienlijk deel der Ingezetenen een andere dag dan de Zondag aan de openbare Godsdienstoefening is toegewijd. Het grooter of geringer aantal der geloofsgenooten doet hier niets af: alle genootschappen kunnen aanspraak maken op dezelfde voorrechten; zij hebben recht op dezelfde bescherming, en dit recht wordt geschonden, indien de Regenten op dezen of genen heiligen dag, bij uitsluiting eene eerbiedige rust willen doen in acht nemen, en op denzelven alleen alles weeren en verbieden, wat voor ergerlijk of stoorlijk gehouden worden kan."

De Commissie stelde diensvolgens een keur of notificatie voor, tot maintien der politie, opdat de orde en de aandacht der godsdienstigen in de kerken niet gestoord zou worden: want er werd over ongeregeldheden in den omtrek der kerken geklaagd. „Zoodanig was" — had de rapporteur

de ondeugendheid van te zeggen — „zonder twijfel de bedoeling van ons achtingwaardig medelid geweest.” De vergadering vereenigde zich met dit Rapport en „alzo ook met de gronden daarbij aangevoerd.”

Reeds in een der eerste vergaderingen deed Falck een propositie, die hem niet minder teekent, als zijn krachtig partijtrekken voor de rechten der Joden. Hij stelde de afschaffing van alle politieke certificaten voor, tot dusver van sollicitanten gevorderd, dat zij de beginselen van 22 Jan. 1798 toegedaan waren, en de intrekking van het besluit van 11 Sept. 1797, waarbij was vastgesteld dat er van het openvallen der ambten en beneficiën en van derzelver begeving, door den Raad aan de Gemeente moest worden kennisgegeven, bij wijze van *Notificatie*, geplaatst in eene *Kooi*, aan den ingang van het Stadhuis en door middel van de Stadscourant. De bewoordingen dezer propositie doen eenigszins vermoeden, hoe zeer hij zijne medeleden bij de toelichting zal hebben geamuseerd.

Maar nog meer kenmerkend voor zijn karakter dan voor zijn inzicht en richting was een protest, dat hij tegen een besluit van de meerderheid indiende. Er was het voorstel gedaan, dat het Bestuur aan den Kerkeraad der Nederduitsch Hervormde Gemeente den wensch zou uitdrukken, dat de in 1796 geremoveerde predikanten in den dienst der Gemeente wierden hersteld. De meerderheid verwierp dit voorstel op grond, dat die predikanten eerst om herstel in hunne posten moesten requestreeren. Falck, en vijf medeleden volgden hem, deed aanteekenen, dat hij zich met dit besluit niet kon vereenigen, ook, omdat „deze vergadering in het al of niet adresseeren der geremoveerde predikanten zelven geen maatstaf moet zoeken voor *haar* gedrag, en eene beweegreden voor het al of niet nemen van maatregelen, die overigens kunnen geoordeeld worden dienstig te zijn tot herstel der eensgezindheid in de Gemeente, die zij verpligt is te besturen.”

Op zijn voorstel was reeds door de Municipaliteit besloten de remotiën in vorige jaren van ambtenaren, die provisioneel hunne posten hadden blijven waarnemen, vervallen te verklaren.

Wanneer men de voorstellen en rapporten van Falck in den korten tijd van zijn lidmaatschap nagaat, dan ziet men, dat de warme lofspraak, die hem bij zijn afscheid ten deel viel, ten volle verdiend is. Geen lid heeft meer gewerkt in die maanden; terwijl hij de vruchten der revolutie behield deed hij het revolutietijdperk, vol onzekerheid door wankeling en onstandvastigheid, voor zijne medeburgers eindigen.

Van 22 Dec. 1801—1 Jan. 1802 fungeerde hij als voorzitter.

Den 26en Jan. 1802, drie dagen voordat hij naar Madrid vertrok, nam hij afscheid met een toespraak, die kleurloos is. Kleurloos echter is niet

